Lærebog

i den almindelige

Verdens-Historie.

TILHØRENDE
KONGELIGE
BIBLIOTHEK

Af

Dr. H. F. J. Estrup,

Lector i Historie og Geographie ved Sorøe Academie.

Sorøe 1826.

Paa Boghandler J. Holms Forlag.

Trykt hos Directeur Jens Hostrup Schultz,
Kongelig og Universitets-Bogtrykker
i Kjøbenhavn.

Forerindring.

Denne Lærebog i den almindelige Verdenshistorie er ikke udkommen, fordi Forfatteren miskjender Brugbarheden af de historiske Læreboger, som ere udkomne før den; men fordi den Plan, som er approberet for Underviisningen i Historie ved Sorøe Academies Skole, fordrer en derefter indrettet Lærebog. I en Skoles nederste Classe kan Verdenshistorien ikke meddeles i Sammenhæng, men blot fragmentarisk. Denne Bog har netop det Omfang og Indhold, som synes Forfatteren passeligt efter hans Anskuelse af historisk Underviisnings Maal og Maade i en Skoles høiere Classer; den indeholder neppe flere Facta end dem, hvormed enhver Dimittende bør være bekjendt, og den kan bequemt gjennemgaaes i et toaarigt Cursus. Men den indeholder ogsaa Vink, hvortil den kyndige Lærer kan hæfte sit mundtlige Foredrag, naar han vil give mere modne Lærlinge et fuldstændigere, tydeligere og mere levende Billede af de store Verdensbegivenheder i deres Følger og Sammenkjædning. Overalt, hvor ikke Stater og Begivenheder staae isolerede, er deres Historie ordnet efter universalhistoriske Synspuncter; enhver Begivenhed træder frem til den Tid, hvortil den hører, og griber da ind i Tingenes Løb. Men derfor er ikke der Væsentlige i Staternes og Folkenes specielle Historier forbigaaet. Saaledes har Forfatteren stræbt at forene den synchronistiske og ethnographiske Methode, som hver for sig er utilstrækkelig og desaarsag altid bør forbindes. Iøvrigt kan denne Lærebog ikke blive ret brugbar uden ved Hjelp af historiske Tidstavler. Læreren maa ved hvert Tidsrums Begyndelse

give sine Disciple et Schema, hvorefter disse selv kunne affatte Tabellerne; han maa nævne dem de Stater og Nationer, som skulle have hver sin Columne paa Tabellen. For de mindre Tidsafdelinger f. Ex. Secler, halve Secler o. s. v. slaaer Discipelen Tverlinier over Papiret, og i de Rum, som derved opstaae, anmærker han ved ethvert Pensum, dog kuns med et Navn, et Par Ord og et Aarstal, de enkelte Begivenheder i hver Stats Historie og de samtidige i andre Staters. Efter Ugens Forløb kunde Læreren lade sig Tabellerne forelægge og overbevise sig om deres Rigtighed. Naar Discipelen til Repetition overseer de verticale Columner, saa faaer han Oversigten over de enkelte Staters og Folkeslags Historie; overseer han de horizontale Rum, saa har han Synchronismen i Begivenhederne. For slige Tabellers Skyld ere flere Aarstal anførte i Bogen, end Læreren maaskee vil finde det passende at paabyrde sine Lærlinges Hukommelse. De vigtigere Aarstal kunne i ethvert Tilfælde noteres, og de andre forbigaaes. Forfatteren vilde iøvrigt ved hvert Tidsrums Begyndelse eller Slutning have tilføiet en geographisk Udsigt over Folkenes og Staternes Stilling, naar ikke Hr. Dr. Thrige havde til sine synchronistiske Tabeller (Kjøbenhavn 1824) føiet saadanne Udsigter, der i enhver Henseende gjøre dette Tillæg fra min Haand overflødigt; og hvortil jeg med Føie bør henvise Lærere i Faget.

Sorøe den 1 Mai 1826.

H. Estrup.

Indhold.

Indledning til Historien S. 1-3.

Den gamle Historie.

I. Den mørke historiske Tid indtil Aar 560 f. C. F.

§. 1 Ældgamle Sagn S. 4. — §. 2 Det assyriske Monarchie; Assyrien; Babylonien; Medien S. 5. — §. 3 Ægypten S. 8. — § 4 Palæstina S. 13. — §. 5 Phønicien S. 16. — §. 6 Lilleasien S. 18. — §. 7 Grækenland S. 19. — §. 8 Italien og Rom S. 30.

II. Den persisk-græske Tidsalder indtil Aar 336 f. C. F.

§. 1 Perserne S. 35. — §. 2 Grækenland; Athen; Sparta; Theben S. 45. — §. 3 Carthago og Syracusa S. 57. — §. 4 Rom S. 59.

III. Den macedoniske Tidsalder indtil Aar 146 f. C. F.

§. 1 Alexander den Stores Monarchie S. 66. — §. 2 Det macedoniske Monarchies Deling S. 70. — §. 3 Macedonien og Grækenland S. 72. — §. 4 Syrien og de mindre Riger i Asien S. 77. — §. 5 Ptolemæernes Rige i Ægypten S. 81. — §. 6 Rom og Carthago S. 83.

IV. Den romerske Tidsalder indtil Aar 476 efter C. F.

§. 1 Gracherne. Marius og Sylla S. 94. — §. 2 Pompejus og Cæsar S. 103. — §. 3 Antonius. Cæsar Octavianus Augustus S. 111. — §. 4 Jødeland. Jesus Christus S. 117. — §. 5 Cæsarernes og Flaviernes Dynastie S. 120. — §. 6 Romerrigets lykkeligste Tidsalder S 124. — §. 7 Det militaire Despoties Periode S. 130. — §. 8 Delingernes Periode indtil den fuldkomne Adskillelse mellem det vestlige og østlige romerske Rige S. 136. — §. 9 Den store Folkevandrings Periode S. 143. — §. 10 Kristendommen S. 153.

Middelalderens Historie.

I. Germaner og Araber indtil Aar 814.

§. 1 Heruler, Østgother og Longobarder S. 156. — §. 2 Frankerne S. 161. — §. 3 Angelsaxer. Scandinavien. Slaver S. 167. — §. 4 Det østromerske Rige S. 169. — §. 5 Muhamed. Araber. Vestgother S. 174.

II. Lehnsvæsen. Normanner. Tyrker indtil Aar 1096.

§. 1 Delingen af Carl den Stores Monarchie. Frankerige. Normanner S. 179. — §. 2 Italien. Kirkestat S. 184. — §. 3 Tyskland S. 191. — §. 4 De slaviske Riger. Ungarn S. 195. — §. 5 Scandinavien S. 197. — §. 6 England S. 201. — §. 7 Det østromerske Rige S. 203. — §. 8 Chalifatet. Tyrker. Spanien S. 206.

III. Hierarchiets Tidsalder indtil Aar 1519.

§. 1 Hierarchiet S. 209. — §. 2 Korstogene S. 215. — §. 3 De muhamedanske Stater S. 221. — §. 4 Spanien S. 223. — §. 5 Portugal S. 229. — §. 6 Frankerige S. 231. — §. 7 England og Skotland S. 239. — §. 8 Danmark. Norge og Sverrige S. 244. — §. 9 Rusland. Mongoler S. 252. — §. 10. Polen og Preussen S. 256. — §. 11 Bøhmen S. 260. — §. 12 Ungarn S. 263. — §. 13 Det græske Keiserdømme og det osmanniske Rige S. 267. — §. 14 Tyskland indtil Slutningen af det store Interregnum S. 272. — §. 15 Tyskland fra Rudolph af Habsburg indtil Keiser Maximilians Død. Helvetien. S. 280. — §. 16 Italien S. 287. — §. 17 Krigene om Italien i Slutningen af denne Periode S. 294. — §. 18 De store Opfindelser og Opdagelser i den sidste Halvdeel af denne Periode S. 297. — §. 19 Videnskabernes Tilstand; deres Gjenfødelse og Reformationens Forberedelse S. 302.

Den nyere Historie.

I. Reformationens Tidsalder indtil Aar 1661.

A. De almindelige Hovedbegivenheder:

§. 1 Luther; Zwingli; Kirkeforbedringer. Oplysning S. 308 — §. 2 Carl Vs Tidsalder. Rivalitet mellem Spanien og Frankerige. Religionsstrid S. 313. — §. 3 Religionens Indflydelse paa Politiken. Nederlændernes Frihedskamp S. 320. — §. 4 Trediveaarskrigen og dens Følger indtil den vestphalske og pyrenæiske Fred S. 328. — §. 5 Stridigheder mellem de nordiske Magter indtil Fredsslutningerne i Kjøbenhavn, Oliva og Cardis S. 336.

B. Omrids af enkelte Staters Historie i dette Tidsrum:

§. 1 Spanien og Portugal S. 342 — §. 2 Frankerige S. 345. — §. 3 Italien S. 349. — §. 4 Østerrige S. 351. — §. 5 Storbritannien S. 352. — §. 6 Det nordlige og østlige Europa S. 356. — §. 7 Tyrkiet S. 359. — §. 8 De asiatiske Stater S. 361.

II. Fra Ludvig XIVs Regjeringstiltrædelse 1661 indtil den revolutionaire Tidsalder eller Aar 1786.

A. De almindelige Hovedbegivenheder:

§. 1 Ludvig XIVs Angreb paa Nederlandene S. 363. — §. 2 Frankeriges Principat. Reunionskammere. Den pfalziske Arvefølgekrig. Tyrkekrig S. 368. — §. 3 Den spanske Successionskrig og dens nærmeste Følger. Tyrkekrig S. 373. — §. 4 Den store nordiske Krig S. 378. — §. 5 Den polske Successionskrig. Pragmatisk Sanction. Tyrkekrig S. 382. — §. 6 Den østerrigske Successionskrig S. 384. — §. 7 Syvaarskrigen S. 387. — §. 8 Arronderings-Politik. Polens første Deling. Catharina IIs Krig med Tyrkerne. Baiersk Successionskrig S. 391. — §. 9 Den nordamerikanske Frihedskrig S. 395. — §. 10 Den literaire Cultur i dens Forhold til Staten S. 398.

B. Omrids af enkelte Staters Historie i dette Tidsrum:

§. 1 Frankerige S. 402. — §. 2 Spanien S. 404. — §. 3 Portugal S. 405. — §. 4 Italien S. 407. — §. 5 Tyskland. Østerrige S. 408. — §. 6 Preussen S. 410. — §. 7 De forenede Nederlande S. 413. — §. 8 Storbritannien S. 414. — §. 9 Danmark og Norge S. 418. — §. 10 Sverrige S. 420. — §. 11 Rusland S. 422. — §. 12 Tyrkiet og Asien S. 428.

III. Den revolutionaire Tidsalder fra Aar 1786 indtil vore Dage.

A. Almindelige Hovedbegivenheder:

§. 1 Uroeligheder i de forenede og i de østerrigske Nederlande S. 431. — §. 2 Tyrkekrig. Gustav III S.

433. — §. 3 Den franske Revolution indtil Directorialregjeringen S. 436. — §. 4 Polens fuldkomne Sønderlemmelse S. 443. — §. 5 Frankerige under Directorialregjeringen S. 445. — §. 6 Begivenheder under Consularregjeringen S. 450. — §. 7 Det tyske Riges Undergang S. 454. — §. 8 Continentalsystemet. Krigen paa den pyrenæiske Halvøe og den med Østerrige S. 459. — §. 9 Napoleons Krig med Rusland. Den første Fred i Paris S. 465. — §. 10 Wienerkongres. Den anden Pariser-Fred S. 469. — §. 11 De vigtigste Tildragelser siden den anden Pariser-Fred S. 472.

B. Omrids af enkelte Staters Historie i dette Tidsrum:

§. 1 Frankerige S. 476. — §. 2 Østerrige S. 477. — §. 3 Preussen S. 478. — §. 4 Italien S. 479. — §. 5 Helvetien og Nederlandene S. 480. — §. 6 Spanien S. 482. — §. 7 Det spanske Amerika. Fristaten Hayti S. 483. — §. 8 Portugal og Brasilien S. 488. — §. 9 Storbritannien S. 490. — §. 10 De forenede Stater i Nordamerika S. 493. — §. 11 Danmark S. 494. — §. 12 Sverrige S. 497. — §. 13 Rusland S. 500. — §. 14 Det osmanniske Rige S. 503. — §. 15 Asien S. 507. — §. 16 Afrika S. 508. — §. 17 Bemærkninger over Culturens Fremskridt S. 509.

Indledning til Historien eller dens Propædeutik.

1. Historien er en troe Fremstilling af mærkværdige Tildragelser, og modtager efter dens Omfang, Gjenstand og Behandlingsmaade forskjellige Benævnelser og Inddelinger. Den almindelige eller Verdenshistorien skildrer Folkenes og Staternes Tilstand gjennem alle Tider, og fremstiller de Begivenheder, ved hvilke til enhver Tid Menneskeslægtens Tilstand er bleven forandret.

Anm.: Universal- og Specialhistorie. Politisk Historie; Litteratur- og Kunsthistorie; Religions- og Kirkehistorie; Culturhistorie; Biographie. Krøniker; Annaler; Journaler; Memoirer. Synchronistisk og ethnographisk Historie; pragmatisk Historie o. s. v.

2. Historiens Studium sætter alle Sjelens Evner i en nyttig og behagelig Virksomhed; det giver riig Nydelse og frugtbare Lærdomme i Livets mangehaande Stillinger. Historien er en Viisdoms- og Klogskabslære meddeelt i Exempler, og aabenbarer et altstyrende Forsyns Veie. Den understøtter næsten alle Videnskaber, og alle Videnskaber have en historisk Deel; men den kalder og-

saa alle Videnskaber til Hjelp, og et fælleds Baand omslynger dem alle.

3. Nogle Videnskaber ere Historien saa nødvendige, at de ere at ansee som dens Elementer. Disse ere **Chronologien** og **Geographien** i Forbindelse med **Ethnologien**. Enhver historisk Begivenhed forudsætter Tid, Sted og handlende Væsener. Ved at sammenblande og forvirre Tider og Steder bliver Fremstillingen om Begivenhederne forvirret, usammenhængende, dunkel eller endogsaa vildfarende; man maa derfor lære at maale og skjelne mellem Tiderne og derefter ordne Begivenhedernes Række (historisk Chronologie), og man maa lære at kjende Jorden, den Skueplads, hvorpaa der handles (Geographie), og Folkene, om hvilke der handles (Ethnologie).

Anm. Forskjellige Tidsregninger og Epocher: Nabonassars Æra (A. 747 f. C. F.); Olympiader (777 f. C. F.); Roms Æra A. U. C. (A. 753 f. C. F.); den seleucidiske Æra (A. 312 f. C. F.); den kristelige Æra; Hedschra (A. 622 efter C. F.). Juliansk og Gregorianske Calender.

4. Historiens Kilder ere: 1) mundtlig overleverede **Sagn** (Traditioner, Myther, Digt), af hvilke den rene Historie kuns vanskelig lader sig uddrage. 2) **Mindesmærker** med eller uden Indskrifter f. Ex. Rudera af Stæder og Bygninger, Konstværker, Mynter og Medailler, Vaahen og Segl o. s. v. 3) **Skriftlige Efterretninger** fra den Tid, i hvilken Tildragelsen falder, eller fra den

nærmest paafølgende: Slægtregistere, Diplomer, Documenter, chronologiske Optegnelser i Aarbøger, Krøniker og Dagbøger o. s. v. 4) **Pragmatisk historiske Værker**, der udvikle Begivenhederne i deres Sammenhæng med deres Aarsager og Følger, og kunne selv benyttes som Kilder, naar Forfatterne have øst af gode Kilder.

5. Historiens Hjelpevidenskaber ere saadanne, som meddele Forkundskaber og Hjelpemidler til at kjende, prøve og benytte det historiske Stof. Historien optager kuns det Sande eller hvad der i høi Grad er sandsynligt, og den forkaster alt, hvad der flyder af usikkre eller urene Kilder, Uvidenhed og Bedrag (**historisk Kritik**).

Anm. Historiske Hjelpevidenskaber: Sprogkundskab, Archæologie, Statistik og andre Statsvidenskaber, Epigraphik, Numismatik, Heraldik, Genealogie, Diplomatik o. a.

6. Historieforskeren er ikke altid Historieskriver i Ordets ædleste Betydning, eller omvendt. Sandhed er en Historikers høieste Lov, og den historiske Konst er den Færdighed at kunne skildre det Sande med sande Farver og at kunne fremstille de historiske Tildragelser i deres rette Lys.

Den gamle Historie

indtil Aar 476 efter Christi Fødsel.

I. Den mørke historiske Tid indtil Aar 560 før Christi Fødsel, da det persiske Monarchie blev stiftet.

1. Ældgamle Sagn fortælle om Verdens, Jordens og Menneskeslægtens Oprindelse, og om en stor Vandflod (2500? Aar f. Ch. F.), efter hvilken de tilbageblevne Mennesker udbredte sig over den foryngede Jord. Den paalidelige Historie er meget yngre. Lærde Undersøgelser om Sprogenes og de religiøse Begrebers Herkomst have ført til den rimelige Mening, at Menneskeslægtens Vugge var i de Bjergegne af Asiens Høiland, hvor Floderne Ganges, Indus, Oxus og Jaxartes have deres Kilder. De jødiske Oldskrifter og Zendbøgernes Forestillinger synes at bestyrke denne Mening. Fra dette Høiland modtog Indien, Sina, Bactrien og Medien tidligst sine Beboere og Sæden til

en Cultur, der hurtig forplantede sig til Euphrats og Nilens Bredder. Indiens ældste Historie er skjult i Mørke; men Landets ældgamle Navnkundighed, dets Literatur og Oldtids Mindesmærker vidne om Folkets Alde. Til dette med Naturens og Vindskibelighedens Frembringelser velsignede Land førte de ældste Handelsveie.

Det assyriske Monarchie; Assyrien; Babylonien; Medien.

2. De fredelige Beboere af Babylons frugtbare Sletter bleve (2000?) undertvungne af den vældige **Nimrod**. Græske Skribenter nævne **Ninus** som Stifter af det gamle assyriske Monarchie (1980?), der udbredte sig over den hele Strækning af Asien mellem Nilen og Tanais. Han skal have anlagt det store Ninive ved Tigris. Hans Dronning **Semiramis** søgte ved nye Erobringer og pragtfulde Værker (Babylons Anlæg) at forevige sit Minde. **Ninyas** og de følgende assyriske Despoter indsluttede sig i deres Harem, og Monarchiet sønderlemmedes lettelig, da **Arbaces** og **Belesys**, Statholdere i Medien og Babylonien, gjorde Opstand mod den sidste Konge, **Sardanapal** (888?). Ved dette saakaldte første store Monarchies Fald opstode mange mindre Stater i Syrien, Mesopotamien og Lillcasien; men Medien og Babylonien hævede sig til uafhængige Riger af første Rang. Med

Handel, fiendtlig og fredelig Samfærsel tiltog nu Velstand og Cultur blandt Asiens forhenværende Nomader. Allerede Aar 773 under en Konge **Phul** fremtraadte **Nye-Assyrien**, der en kort Tid havde været forenet med Medien, atter som herskende Stat i Overassien. **Tiglath Pilesar** (A. 740) erobrede Riget i Damascus, og **Salmanassar** (726) Samaria tilligemed det meste af Phæniciens Kystland. **Sanherib** saae sine Planer mod Ægypten tilintetgjorte ved en Pest (714). Babylonien blev under **Assarhaddon** indlemmet i det assyriske Rige, hvilket selv ikke længe derefter blev en Provinds af Medien (597).

Babylonien befriede sig fra Assyriernes Aag ved Hjelp af **Chaldæerne**, et nomadisk Bjergfolk. Euphrat udgyder sig i den persiske Havbugt efter at have vandet og befrugtet Babylons Sletter. Denne Flod befordrede en levende Handel mellem Phænicien, Syrien, Armenien og Mesopotamien; den satte Babylon i en endnu fordelagtigere Handelsforbindelse med det indiske Ocean. Alderdommen priste Babyloniernes Konstflid og Rigdom, deres Bygningskonsts Vidundere, deres Præsters Kløgt og astronomiske Kundskaber. Chaldæeren **Nabopalassar** (630–606) befæstede sit Dynastie ved Seiren over den ægyptiske Pharao **Neco**. Hans Søn **Nebucadnezar** indtog Jerusalem (587) og Tyrus (586), og ydmygede Ægypterne. Men Staten nær-

mede sig sit Fald allerede i hans sidste Regjeringsaar, og den havde kuns sin Hovedstads stærke Mure at stole paa, da Perseren **Cyrus** havde overvundet den sidste Konge **Nabonidus** (538).

Medien havde ligesom det tilgrændsende Bactrien vexelviis været uafhængigt eller Assyrierne underlagt, da **Dejoces** (709) ved kloge Anordninger befæstede dets Selvstændighed. Han byggede Ecbatana; **Phraortes** erobrede Persis (657) og **Cyaxares** indtog Ninive (597) i Forbund med Babylonierne. Denne Konge synes at have været den Gustasp, under hvis Regjering **Zoroaster** reformerede Magernes Orden og Ildtilbedernes Lære. Hans Religion, som indeholdes i Zendavesta, blev den herskende mellem Caucasus og Paropamisus, indtil Saracenerne (636 efter Chr. F.) fortrængte den aldeles til enkelte Egne af Persien og Indien. Medens Cyaxares var sysselsat med den assyriske Krig, brød en Sværm Skyther frem fra Egnene norden for det caspiske Hav, og oversvømmede hele Forasien indtil Ægyptens Grændser. Neppe befriet fra disse Fiender forestod ham en nye Krig med den mægtige Alyattes, Konge i Lydien; den afbrødes ved en Fred, som gjorde Floden Halys til Grændse mellem det mediske og det lydiske Rige. Den sidste mediske Konge **Astyages** maatte i Slaget ved Pasargada (560) vige for sin Dattersøn, Perseren **Cyrus**, og Medien blev en Provinds af

det persiske Monarchie, dog een af de meest begunstigede.

Ægypten.

3. Asiens ældste Historie er mørk, Ægyptens er endnu mørkere. Dette Land var ligesom tillukket for Fremmede, inden Psammetichus (671) aabnede det for Grækerne, for hvem alt det Vidunderlige, de saae og hørte der, var og blev gaadefuldt, ligesom det endnu er det for nyere Reisende. Derfor bleve deres Efterretninger dunkle og forvirrede. Nilens regelmæssige Oversvømmelser skyldte Landet sin Frugtbarhed; mangfoldige Canaler udbredte Flodens Velsignelser til alle Egne af Nildalen, befordrede Samfærsel og betryggede mod Overfald af Fremmede. Flodens Bredder vare bedækkede med talrige Stæder, som dreve en indbringende Handel paa Æthiopien, Arabien, Indien, Nigirlandene og over Oaserne til Nordkysten af Africa. Landet udmærkede sig fremfor alle bekjendte i den øvrige Verden ved en Mængde af de sælsomste Mindesmærker; prægtige Templer (Phthas eller Vulcans Tempel i Memphis); Begravelseskammere i Mellemægyptens Bjerge; Labyrinthen ved Moeris Søen; Obelisker af forskjellig Bestemmelse; kjæmpemæssige Pyramider, maaskee indrettede til Gravkamre for Konger eller hellige Dyr o. s. v. Alt var indgravet med en allegorisk Billedskrift (Hieroglypher), uforstaaelig for alle uden

for Præsterne og de Indviede. Bogstavskriften, om end kjendt og maaskee opfunden af Ægypterne, brugtes dog neppe af dem før Psammetichs Tid. Folket var inddeelt i Kaster, der vare ligesom forskjellige og afsondrede Stammer eller Stænder; af disse var Hyrdernes den ringeste og Præsternes den ypperste. Præsterne vare egentlig de Herskende i Landet og Opbevarere af al menneskelig og guddommelig Viisdom; de vare Kongernes Raad, Astronomer, Landmaalere, Læger o. s. v. Kongernes Historie knyttede sig nøie til Helligdommenes. Præsternes Religion var i mange Henseender forskjellig fra Folkets Troe (Læren om Sjelevandringen; Dyredyrkelsen og mange andre synderlige religiøse Begreber og Skikke). Landets særegne Natur, Konst, Forfatning og Religion gjorde Folket særeget og afstikkende i Sæder og Skikke. **Æthiopien** skylder formodentlig Indien sin første Cultur; det **lykkelige Arabien** var ligesom Mellemledet mellem begge disse cultiverede Lande. Æthiopien meddeelte atter Ægypten sine Indretninger, om ikke de første Beboere. Med Nilen skred Oplysningen frem fra Syden mod Norden; derfor nævnes **Theben** i Overægypten, derefter **Memphis** i Mellemægypten og siden **Sais** paa Delta, Nilens Gave, som de ældste præstelige Stater. Præstekasten var indvandret fra **Meroe** i Æthiopien; Meroes Colonier betegnede Culturens og Handelens Veie. Ægypten

blev meget tidlig besøgt af Handelskaravaner ogsaa fra Naboelandene, som trængte til Landets Korn og andre Vare. Abrahams og Josephs (A. 1850?) Historier give den ældste Skildring af Staten i Memphis.

Menes kaldes den første Konge (2300?); de følgende Pharaoners Navne hæfte sig til de Mindesmærker, de efter Præsternes Sagn havde efterladt sig; saaledes f. Ex. **Moeris's** Navn til den Søe, hvis konstige Anlæg tilskrives ham. Arabiske Beduinefyrster, **Hyksos**, oversvømmede Nedreægypten (1700–1500). **Thetmosis** fra Theben fordrev vel disse Fremmede; men ogsaa mange af de Indfødte (Cecrops, Danaus o. a. Israeliternes Udvandring) forlode Landet, misfornøiede, som det synes, med den trykkende Overvægt, Krigerkasten havde tilkjæmpet sig over det mildere Præstearistokratie. **Sesostris** (1500) forenede under sit Scepter de mindre ægyptiske Stater, oversvømmede Forasien indtil Colchis, Arabien og Æthiopien med sine Hære, og Indien med sine Krigsflaader; han drog en Forsvarsmuur mod Ørkenens Beboere fra Pelusium til Heliopolis, og gjennemskjar Nildalen med Canaler; han skal have inddeelt Landet i (36) Nomer og Folket i (7) Kaster, og reiste Templer og Obelisker til Minde om en Regjering, der har et meget fabelagtigt Anstrøg, men dog antyder Ægyptens Handelsforbindelser med andre Lande og dets indvortes Kraft. Hans Efterfølgere (Sesostriderne indtil 800) bortødslede denne Kraft paa unyttige colossalske Værker, Pyramider og Obelisker; Folket følte sig trykket, Præsterne reiste Hovedet, Riget sønderlemmedes og blev snart et Bytte for fremmede Erobrere; dog berømmes den sidste Sesostride **Asychis** eller **Bocchoris** som Lovgiver. Ægypten fik en æthiopisk Overherre i **Sabaco** (770), der fra Meroe af sandsynligviis kom den hidtil undertrykte Præstekaste til Hjelp. Han forlod frivillig Ægypten, og en Phthas Præst **Sethos** (719) bemestrede sig Thronen. Krigerkasten saae sig nu tilsidesat, og kuns en Pest eller andre Tilfælder afvendte den Fare, hvormed Sanheribs Hær truede det forsvarsløse Land. Disse Erfaringer og Sethos' Død medførte en Forandring i Regjeringsformen; tolv Fyrster (Dodekarcher) bestyrede Landet under Formynderskab af Præstecollegiet i Memphis.

Een af disse Fyrster **Psammetichus** (671–617) gjorde sig ved Hjelp af Grækere og Carer til Enehærre, stiftede det saitiske Dynastie og sikkrede samme ved en græsk Krigercolonie i Bubastus; men den ægyptiske Krigerkaste vandrede desaarsag til Meroe. Nilen blev aabnet for fremmede Skibe og Handelsmænd; og ved dem bleve Ægyptens Sæder forandrede, og dets Historie mere bekjendt. Allerede Psammetich gjorde for Handelens Skyld den syriske Kyst til Maalet for Erobringsplaner.

Hans Søn Neco handlede i samme Aand; han skabte Ægyptens Søemagt, lod Africa omseile ved phænicische Søemænd, og tænkte paa at forbinde det røde Hav med det middellandske ved en Canal (som først af Darius Hystaspis og Ptolemæus II blev fuldendt), men indlod sig omsider (606) i en ulykkelig Kamp med de babylonische Konger angaaende Besiddelsen af Phænicien og Syrien. Hans Søn Psammis († 588) vendte sine Vaaben mod Æthiopien; men Apries († 563) fortsatte med mere Held Striden om Phænicien. Efter et ulykkeligt Tog mod den græske Colonie Cyrene mistede han Riget og Livet i et Oprør af den ægyptiske Hær. Hans Efterfølger Amasis indrømmede Grækerne Naucratis som Stapelplads ved Nilen, og bragte Ægypten i en blomstrende Tilstand. Men hans Forbund med Lyderne gjorde ham Perserne til Fiender; Cambyses var just i Begreb med at benytte de Anviisninger, en Forræder Phanes, Anfører for Amasis's Leietropper, havde givet ham, da Amasis døde (525). Under hans Søn Psammenitus erobrede Perserne Landet; en Seier ved Pelusium var nok til at omstyrte Pharaonernes Throne. Præstekasten maatte i Særdeleshed føle Seierherrens Had; men Helligdommene bleve selv efter de persiske Ødelæggelser beundringsværdige i deres Ruiner.

Palæstina.

4. Semiten Abraham, Hebræernes Stammefader, førte (2000?) en nomadisk Horde fra de armeniske Bjerge gjennem Mesopotamien til Canaans Land, der var beboet af flere med Phænicierne beslægtede Folkeærd. Hans Sønnesøn Jacob, der ved sine Sønner blev Stammefader for de tolv jødiske Tribus, drog til Ægypten efter Indbydelse af sin Søn Joseph, som i dette Land havde hævet sig til den høieste Værdighed næst Pharao selv. I Landskabet Gosen ved Heliopolis, hvor Jacob opslog sine Telte, blev Nomadefamilien snart til et Nomadefolk, talrigt, Pharaonerne frygteligt og Ægypterne en Afskye. Voldsom Medhandling vakte Længsel efter Israels Land, og Moses, der forbandt ægyptisk Dannelse med israelitisk Nationaland, blev det undertrykte Folks Fører, Lovgiver og Opdrager paa lange Omvandringer i de arabiske Ørkener. Jøderne have med en standhaftig vedligeholdt Nationalcharakter bevaret renere Religionsbegreber og en særegen religiøs (theokratisk) Lovgivning; igjennem hellige Skrifter have de forberedet en fuldkomnere Religionsoplysning, og ved denne aandelige Indflydelse kraftigen grebet ind i de store Verdensbegivenheder. Skjøndt lidet kjendte og lidet agtede af Grækere og Romere fortjene de derfor en udmærket Plads ved Siden af de navnkundigste Folkeslag. Og alt dette var fra Begyn-

delsen Moses's Værk. Under hans og Josvas Anførsel (1530–1470) blev Palæstina erobret og deelt mellem de tolv Israels Stammer; men mange af de overvundne Cananiter bleve tilbage, eller leirede sig paa Grændserne og forurolligede Stammerne, der under indvortes Splid, Afguderie og Usædelighed tabte al Kraft og Agtelse for Loven. Begeistrede Helte stillede sig da (1460–1100?) under Navn af Dommere (Schophetim) i Spidsen for Jehovas Folk, haandhævede den mosaiske Forfatning, Troen paa den usynlige Overkonge og Beskytter Jehova, Frihed og Nationalære. Propheten Samuel, den sidste Dommer, gjenoprettede fuldkommen Jehovadyrkelsen og befæstede Theokratiet.

Men Israeliterne forlangte en verdslig Konge som Jehovas synlige Statholder. Samuel maatte give efter, og overdrog Saul, den første Konge, en meget indskrænket Magt (1100). Men da denne blev kjed af Prophetens Formynderskab og vilde bryde sine Lænker, salvedes David til Konge. Han besteg dog først efter Sauls Død (1055) Thronen og maatte i syv Aar dele Riget med Sauls Søn Isboseth. David fortsatte Sauls Krige mod Ammoniter, Moabiter, Idumæer, Philister og Amalekiter. Efter Krigen med den aramæiske Konge Hadadezar strakte sig Davids Rige fra Libanon til det røde Hav og fra Euphrat til det middellandske

Hav; hans Regjering var Israels gyldne Alder, som hellige Digtere og Folket i kommende uheldsvangre Dage ønskede tilbage med en frelsende Messias af Davids Stamme. David opførte Zions Borg og gjorde Jerusalem til Sæde for Kongedømmet og Nationalhelligdommen. Hans Søn Salomo (1015–975) aabnede fra de idumæiske Havne Elath og Aziongeber en indbringende Handel paa det guldrige Ophir, og saavel i dette Foretagende som ved Opførelsen af Jerusalems pragtfulde Tempel vare hans Forbindelser med Tyrus ham til megen Hjelp. Men ham blev en vellystig Despot. Hoffets afgudiske Sæder smittede Folkets. De under David erobrede Lande faldt fra og Undersaatternes Misfornøielse med det trykkende Despotie udbrød i farlige Oprør. Det viste sig nu og fremdeles, at Nationalaand, Kraft, Seier og Lykke hængte af Troen paa Jehova og af hans Tilbedelse alene.

Oprøreren Jeroboam bragte de 10 Stammer til at falde fra Salomons Søn Rehabeam og stiftede Israels Rige. Rehabeam beholdt kuns de to, men anseligste Stammer, og var den første Konge i Juda Rige. Ved indbyrdes Uenighed og upolitiske Forbindelser med Nabocfyrsterne i Assyrien og Ægypten beredede sig begge Stater deres Undergang, hvilken Propheterne i hellig Iver for Jehovas Altere forkyndte som en straffende Følge

af Folkets Afguderie. Israels Riges Historie er heelt igjennem en sørgelig Fortælling om Borgerkrige, Oprør, Kongemord, Afguderie og Prophetforfølgelser. Jeroboam IIs seierrige Regjering (825–784) fortjener alene herfra at undtages. Den assyriske Konge Salmanassar straffede den sidste Konge Hosea for hans Forbindelser med Ægypten; Samaria blev erobret (722), og Indbyggerne bortførte til det Indre af Asien eller sammenblandede med afgudiske Nyebyggere. I Juda Rige herskede Davids Slægt; alt var der roeligere, bedre ordnet og nøiere forbundet med Statens Velfærds Pant, Templet i Jerusalem. Dette Rige, skjøndt vaklende, faldt meget senere end Broderstaten. De sidste Juda Konger vidste ikke at hjelpe sig, da Babylonier og Ægypter brødes om Herredømmet over Syrien. Nebucadnezar forstyrrede endelig Jerusalem (588). Den sidste Konge Zedekias og Folket førtes i Fangenskab til Babylonien.

Phønicien.

5. Phænicien, Middelpunktet for den ældste Verdenshandel, synes at have faaet sine Indbyggere fra Øer i den persiske Havbugt (Tylos og Aradus). Det var deelt i flere uafhængige, men dog indbyrdes forbundne Stater, blandt hvilke Sidon var den ældste, og Tyrus blev den mægtigste. Phænicerne, et sjeldent Folk, der blot ved

fredelige Sysler har gjort Paastand paa Oldtidens Beundring, besadde et fattigt Kystland, regjeret af indskrænkede næsten indtil Navnet ubekjendte Konger. Deres Vindskibelighed (Farverier, Purpur-Væverier, Galanterievarer, Glas, Metalarbeider o. a.) kom Landets Armod til Hjelp, og befordrede deres Skibsfart og Handel. Deres Virksomhed og Handelsreiser førte til Kundskaber og Færdigheder, der ansees som dem egne, før de bleve andre Nationer til Deel f. Ex. Bjergværksdrift, Myntvæsen, Bogstavskrift (?), Anvendelser af Astronomie og Geographie, Landkaart. Først Søerøvere bleve Phænicerne snart Handlende, og Handelen fordrede Colonier, som kunde skaffe dem sikkre Oplagssteder og Havne, og som tillige kunde modtage Overskuddet af altfor talrige eller uroelige Borgere. Deres Colonier bedækkede Middelhavets Kyster (Cypern, Øerne i det ægeiske Hav, Grækenland, Sicilien, Nordafrica og Spanien). Deres Skibe fore endnu videre: fra Gadir og Tarschisch (d. e. de rige Vestlande) til Tin-Øerne, Bernsteenslandene og det nordlige Thule; fra Elath og Aziongeber til Ophir, Guldets og kostbare Røgelsers Hjem, og fra Øerne i den persiske Havbugt til Indien. Deres Karavaner tilførte dem over Gerrha, Tadmor og Babylonien Arabiens, Høiasiens og Armeniens Frembringelser. De assatiske Erobrere Salmanassar (717), Nebucadnezar (586 — det nye

Tyrus) og Cyrus underlagde sig Phænicien; men Handelslivet sammesteds udslukkedes først, da Alexander den Store forflyttede Verdenshandelen fra det ødelagte Tyrus til det nyeanlagte Alexandria (332), og da det mægtige **Carthago** fortrængte Moderfolket fra Africas og Spaniens Kyster.

Carthago var anlagt (888?) paa Libyens Kyst af nogle med Kong Pygmalions Tyrannie misfornøiede Tyrier, hvilke efter Sagnet anførtes af Kongens Søster Dido. Nyebyggerne gave sig en aristokratisk Regjeringsform, og befriede sig fra den Skat, de vare Libyerne skyldige; allerede mod Slutningen af dette Tidsrum beilede de med Græker (Phocæer) og Etrusker om Herredømmet over det tuscische Hav. En vis Agtelse for Moderstaten (Pietet) og en fælleds Handelsguddom, Melkarth, blev snart derefter de eneste Baand mellem Carthago og Tyrus.

Lilleasien.

6. Lilleasien var i ældste Tid befolket med meget forskjellige Stammer: **Carer**, der som Søerøvere gjennemkrydsede Archipelagus, **Phryger**, der pralede med en tidlig Cultur, og **Bithyner** af thracisk-caucasisk Herkomst, igjennem hvis Land Veien gik for de caucasiske Folkestammer, som befatte det sydlige Europa. Men de mærkeligste af alle Lilleasiens Folkeførd vare **Lyderne** og **Troerne**. **Lydiens** (Mæoniens) fordelagtige Beliggenhed for Handelen og dets Guldminer fødte Velstand og finere Sæder. Lyderne tilegnede sig Opfindelsen af Mynt og Herberger (Karavanserais). For de Mermnadiske Fyrster (727–557), **Gyges**, **Ardys**, **Alyattes** og **Croesus** lykkedes det omsider at betvinge de græske Colonier, som vare anlagte paa Kysten. Alyattes fordrev **Cimmerierne**, som forfulgte af Skyther flyede til Lilleasien (625), og den rige Croesus gjorde Halys til Grændse for det lydiske Rige mod Østen; men efter et uafgjørende Slag ved Pteria blev hans Hovedstad Sardes indtaget af Cyrus (557), og Lilleasien blev Seierherrens Bytte. — Teucrer og Dardaner stiftede (1400?) et Rige i Mysien, som blev rigt og mægtigt ved Handel og Lykke i Krig; Hovedstaden Ilium eller **Troja** beherskede flere Lande paa begge Sider af Hellespontus. Navnkundigst blev det trojanske Rige ved sit Fald, som blev fuldbragt (1190?) af iversyge Græker, besjunget af **Homerus** og ledsaget af mange Omvæltninger i Grækenland og Asien.

Grækenland.

7. Grækenland gjennemgik i denne Periode sin Barndoms- og Ungdomsalder, og modtog villig af fremmede Indvandrede den første Undervisning og Veiledning til en civiliseret Tilstand. Phænicier, Ægypter, Thracer og Phryger vare

Grækernes første Lærere. Men begunstigede af en lykkelig Natur og heldige Forhold, under en skjøn tempereret Himmel og i et bjergfuldt Land, som mere indbyder til Virksomhed end til lade Nydelser, bearbeidede Grækerne paa en eiendommelig Maade, hvad de havde lært af Fremmede. Allerede mod Slutningen af dette Tidsrum var hos dem udviklet den Aand for Fædreland, Frihed og borgerlige Dyder, for Konst og Videnskab, som taler ogsaa til os igjennem historiske Minder og græske Mesterværker. — Ifølge gamle Sagn var Grækenland engang maaskee sammenhængende med Asien, indtil en saakaldet ogygisk Vandflod satte Pontus Euxinus, det ægeiske og middellandske Hav i Forbindelse med hinanden. Pelasger og Hellener, Landets ældste Beboere, synes at have hørt til een Folkestamme af thracisk-caucasisk Herkomst, men at være indvandrede til forskjellig Tid. Pelasgerne toge Sæde paa Peloponnes, hvor Inachus (1800?) nævnes som Stifter af det ældste Rige, det i Argos. Thracerne underholdt en levende Samfærsel med Lilleasien og Grækenland. Thracien (Pierien) var Musernes og Sangernes Hjem, og Øen Samothrace Sædet for en ældgammel phænicisk og phrygisk Gudstjeneste og religiøse Indretninger (Mysterier), som forplantedes til Grækenland. Phænicierne gjennemkrydsede Ægeerhavet, og mange Fremmede, der vare

utilfredse med eget Hjem eller lovede sig mere af et nyt, fulgte med de phænicische Skibe. Saaledes skal Cecrops (1530?) være kommen fra Ægypten til Attica med en saitisk Colonie bestaaende af Præstefamilier (Eupatridai), Agerdyrkere (Geomoroi) og Haandværkere (Demiurgoi), og have forbedret Gudstjenesten, Rettens Pleie og Agerbruget. Fra samme Land kom Danaus til Argos (1500?) og medbragte sin Erfarenhed i konstig at vande Marker og Enge. Cadmus nedsatte sig (1500?) med phænicisk-ægyptiske Nyebyggere i Bæotien, og indførte Bjergværksdrift (hvorved han selv havde beriget sig i det thracische Pæonien), den delphische Orakeltjeneste og Bogstavskrift. Senest kom (1400?) Mysteren Pelops med phrygische Skatte og Sædvaner til den pelasgiske Halvøe, som fik Navn efter ham.

Hellener kaldte sig det andet Hovedfolk, og Landet Hellas efter Hellen, en Søn af Deucalion. Græker er en romersk Benævnelse. Hellenerne viste sig først i Egnen omkring Parnassus under Deucalions Anførsel (1550?). En stor Vandflod drev dem bort herfra; men de besatte snart alt, hvad der laae mellem de cambunische Bjerge og Isthmus. Pelasgerne maatte omsider indrømme dem hele Grækenland, undtagen Arcadia og Epirus, og søge nye Boepæle hiinsides Havet f. Kr. i Italien. Fire hellenische Stammer: Æoler,

Dorer, Joner og Achæer udmærkede sig ved nogen Forskjellighed i Mundart, Forfatning og Sæder. Dog fælleds Helligdomme, Orakler, hellige Lege og Fester, fælleds Nationalforetagender og amphictionske Forbund gjorde alle Stammer til eet Folk. Det maa ansees som tvivlsomt, om det amphictionske Raad i Delphi, der skulde bevare Enigheden og frede om Helligdommene, tør føres tilbage til den attiske Konge Amphictyon, Deucalions Søn. Bjergkjæder, som gjennemkrydsede Landet, og hiin Stammeforskjellighed delte Grækenland i mange rivaliserende Smaastater, og den deraf opstaaende Rivning var endogsaa til Fordeel for Nationens Udvikling og Cultur. Disse Smaastater beherskedes af Konger, som vare Ypperstepræster, Dommere og Hærførere. Man ærede tidligst og fornemmelig legemlig Kraft og Dygtighed, og levede i en halv barbarisk Tilstand. De cretensiske Love, der blebe Mynsteret for dem, Lycurgus gav Spartanerne, vidne dog om Culturens Fremskridt. Disse Love tillægges den samme cretensiske Konge Minos (1300), som forjog Carerne fra de cycladiske Øer.

I Grækenlands heroiske Tidsalder og blandt denne Tids fabelagtige Helte indtog Hercules (1300) den første Plads; Historien om hans Toge og Bedrifter er udsmykket og sammenblandet med mange østerlandske Sagn. Han tog ogsaa Deel i Argonauterfarten til Colchis, Grækernes første Søetog (1250); men Jason var Fører af Skibet Argos. Lyst til eventyrlige Foretagender og Begjerlighed efter at søge Handelsrigdomme (det gyldne Skind) paa forhen allerede dunkelt bekjendte Veie fristede Argonauterne til dette Vovestykke, der ligesom siden Trojanerkrigen ydede Stof til en begeistrende Nationalpoesie (Orpheus). Det ene Foretagende førte til det andet. Theseus, ogsaa een af Argos Mænd, befriede Athenen for den Tribut, som Minos paa Creta havde paalagt Staden til Straf for hans Søn Androgeus's Drab. Snart derefter (1225) forbandt syv græske Fyrster sig mod Theben for at hævne den Uret, som Polynices, Søn af den i den græske Tragoedie forevigede Oedipus, havde lidt af sin Broder Eteocles; men først for deres Efterkommere, Epigonerne, lykkedes det (1215) at fuldbringe Hævnen. Meest Næring fik i den heroiske Tidsalder Grækernes Nationalaand ved Toget mod Troja (1190). Atriderne Agamemnon og Menelaus, Konger i Argos og Sparta og Sønnesønner af Pelops, søgte Blodhævn over Trojanerne og Priamus's Slægt, fordi dennes Bedstefader Ilus, Konge i Troja, fordum havde forjaget Tantalus, Pelops's Fader. Atriderne vidste at gjøre deres Sag til alle Grækeres, og Troja faldt efter 10 Aars Belejring. Grækerne lærte ved dette Tog at agte hinanden som eet Folk

og et kraftfuldt Folk; de lærte at kjende Asien og Asiens yppige Sæder. Men Fyrsternes lange Fraværelse, krigersk Overmod og indbyrdes Uenigheder, som Toget voldte, vare ogsaa Aarsager til Revolutioner ikke blot i Pelopidernes Slægt, men over hele Grækenland. Agamemnon, Togets Ophav og Folkenes Fyrste, blev berøvet Throne og Liv ved Ægisthus, Clytemnestras Boler. Snart derefter maatte alle Pelopider vige for Heracliderne, Efterkommere af Hercules, hvem Eurystheus havde fortrængt fra Tiryns. Heracliderne havde fundet Beskyttelse i Doris, og erobrede ved Hjelp af Dorer og af nogle vilde ætoliske Stammer, der siden nedsatte sig i Elis, næsten hele Peloponnes (1080?), hvor de stiftede de heraclidiske Riger i Sparta, Argos og Messene. Achæerne fortrængtes af Dorerne til Kystlandet Ægialea, og Æoler og Joner bleve nødte til at vandre ud.

Æolerne droge under Anførsel af Penthilus, Orests Søn, til Thessalien og derfra over Hellespontus til Mysien, hvor de stiftede tolv Stæder. Blandt disse Stæder udmærkede sig Mitylene paa Lesbos, Cyme og Smyrna; denne sidste traadte siden over til Jonernes Forbund. — Jonerne tyede først til Attica; men da Dorerne havde foranlediget Kongemagtens Afskaffelse i Athenen, begav de sig til Asien (1044) under Anførsel af Nileus, en Søn af Codrus den sidste athenienske

Konge. Paa Kysterne af Lydien og af det nordlige Carien anlagde de tolv af hinanden uafhængige, men ved en Forbundsforsamling og fælleds Helligdomme forenede Stæder. De berømteste blandt disse vare Phocæa, Ephesus og fremfor alle Miletus, næst Tyrus og Carthago den gamle Verdens ypperste Handelsstad. Miletus bedækkede Bredderne af Pontus Euxinus og Palus Mæotis med sine Plantestæder, og udbredte sin Handel over Skythernes og Sarmaternes Land til det yderste Norden. — Af Dorerne selv forlode, skjøndt senere, mange Peloponnes, og stiftede i det sydlige Carien og paa Øerne Rhodus og Cos en Forbundsstat, der dog ikke kunde maale sig med den joniske. — Alle disse Colonier overgik det græske Moderland i Velstand og Dannelse. Videnskaberne blomstrede i dette Frihedens og borgerlig Lyksaligheds Hjem; her fødtes Homer og Philosopherne Thales, Pythagoras o. a. Til lige Fortrin beilede de mangfoldige Colonier, som Grækerne (især fra 1050 til 400) anlagde ved Middelhavets Kyster: Cyrene, Saguntus, Massilia og fremfor alle de blomstrende Stæder i Store-Grækenland og paa Sicilien saasom: Cumæ, Tarentum, Sybaris, Croton, Locri, Catana, det corinthiske Syracusæ (stiftet 735), Gela, Agrigentum o. a. I Croton stiftede Pythagoras en hemmelig Skole for yordende Statsmænd (540), hvilken tredive Aar derefter blev

forstyrret af en demokratisk Faction. Locri og Catana havde (660?) i Zaleucus og Charondas berømte Lovgivere. — Misfornøielse med politiske Forandringer i Grækenland, Handelsaand, Lyst til at sætte sig i Besiddelse af det Bekjendte og Stræben efter det Ubekjendte fristede de let bevægelige Hellener til disse Udvandringer. De bleve det barbariske Europas Reformatorer og Lærere ved frie republikanske Indretninger, Love og Sæder, ved Handel, Videnskaber og Konster, som de bragte med sig eller uddannede i de nye Fristater.

Størst Opmærksomhed fortjene de tvende Grækenlands Hovedstater **Sparta** og **Athenen**; af deres Skjebne, Stigen og Fald, Enighed eller Strid hængte de mindre Staters Skjebne. **Laconien** var først beboet af **Leleger** eller **Carer**, siden af Achæer. Disse bleve undertvungne af Dorerne, og Heracliden Aristodems Tvillingsønner, **Procles** og **Eurysthenes** bleve paa een Gang Konger og Stammefædre for de tvende spartanske Kongelinier: **Proclider** og **Eurysthenider** eller **Agider**. Spartas Borgere underkastede sig Laconiens øvrige Beboere, som kaldtes **Lacedæmonier**; **Heloterne** fik Trældom til Straf for en haardnakket Modstand. Men Krige med Naboerne i Argolis og Arcadien og Borgertvist hindrede længe Spartas Fremvæxt. **Lycurgus**, en viis og høihjertet Mand af kongelig Æt og selv Formynder for den unge Konge

Chnrilaus, gav A. 880 sit Fædreland en nye og bedre Forfatning, helliget ved det delphiske Orakels Bifald og bygget paa Rets- og Ligheds-Begreber, hvilke Lovgiveren havde dannet sig paa Reiser til Creta og Lilleasien. Hans Øiemed var at opdrage en physisk stærk og krigersk Nation, der ved egen Kraft betryggede sig sin Selvstændighed. De frie Spartaner (d. e. herskende Dorer) skulde være hinanden lige og leve for Staten alene; ogsaa Lacedæmonierne vare frie, men havde ingen Deel i Statens Bestyrelse; de livegne Heloter skulde besørge de mindre agtede Agerdyrknings- og Nærings-Sysler. Laconien blev deelt i lige Lodder, af hvilke 9000 bleve Spartanerne, 30000 Lacedæmonierne til Deel. Handel, Penge af ædle Metaller og al Slags Overdaadighed skulde være evig bandlyste. Derfor skulde alle Borgere nyde een og yderst tarvelig Kost ved fælleds Maaltider, og deres Børn en fælleds Legemet hærdende Opdragelse under Statens Tilsyn. **Tvende Konger** af Heraclidernes Stamme regjerede Folket; i Fredstid formaaede de kuns lidet, i Krig alt. Ved Siden af Kongerne stod et **Oldingsraad** af 28 Medlemmer. **Fem Ephorer** (hvis Indsættelse tilskrives en Konge Theopompus 740?) vare bestemte til at holde Ligevægt mellem Kongerne og Senatet, men bleve senere hen begges Herrer og øverste Dommere. **Folkeforsamlingen** kunde antage eller forkaste Kon-

gernes og Raadets Forslag. — Denne Forfatning holdt sig i 400 Aar, og maatte tabe sin Kraft, da Spartanerne mod Lovgiverens Hensigt bleve et erobrende Folk og lode sig henrive af Erobreres Laster og Overmod, som spotter alle Love. Snart begyndtes Krigene med de forhadte Messenier. Den første Krig (743–724) gjorde Messenien skatskyldig, da dets Konge Aristodemus var faldet i sit eget Sværd og Ithome indtaget. Den anden Krig (685–668) er bleven foreviget ved **Aristomenes's** Heltedaad og **Tyrtæus's** Krigssange, og gjorde Messenierne til Træle. Den tredie messeniske Krig (465–455) ligger udenfor dette Tidsrums Grændser; den tilintetgjordte det undertrykte Folk. Da Perserkrigene udbrød, var Sparta Hovedet for de doriske Stammer og den mægtigste Bye i hele Grækenland.

I **Athenen** byggede **Theseus** (1300?) videre paa den Grundvold, Cecrops havde lagt. Han skal have udvidet Folkets Magt og indstiftet den areopagitiske Ret. Athenen blev Atticas Hovedstad og Regjeringens Sæde. Konger af Nestors Slægt, som Heracliderne forjoge fra Messene, beherskede Athenen, indtil den sidste Konge **Codrus** efter Oraklets Villie, der i denne Tidsalder ledede Grækenlands Anliggender, opoffrede sit Liv for at redde sit Land fra Dorernes Herredømme (1068). I Stedet for Konger traadte nu Archonter af Codrus's Slægt; disse valgtes først paa Livstid, men efterhaanden blev Forfatningen mere republikansk; de bleve ni i Tallet og vexlede aarlig. **Dracons** (622) blodig strenge Love passede ikke for de frie og menneskeligt følende Athenienser. De Fornemme higede efter Enevældet, Folket tørstede efter større Frihed, og Partier sønderslede den lille Stat, da Archonten **Solon**, een af Grækenlands syv Vise, benyttede den Anseelse, han ved Salamis Erobring og borgerlige Dyder havde forhvervet sig, til at hæve den lovløse Tilstand (594). Han lettede den gjeldbundne Almues Kaar ved at forhøie Pengenes Værd og derved nedsætte Gjeldens Beløb; inddelte Folket efter Formue i fire Classer; enhver Borger havde Indflydelse paa Statens Bestyrelse i Forhold til sin aarlige Natural-Indkomst. Folket havde i sine Forsamlinger Ret til at vælge Embedsmænd, give Love og raadslaae om alle offentlige Anliggender; men ethvert Lovforslag blev foreløbig prøvet og udstædt af de **Firehundredes Raad**. De ni Archonter beholdt den udøvende Magt og Forsædet i Retten. De fratrædende Archonter dannede den **areopagitiske Ret**, som var den hele Forfatnings Støtte; thi Areopagus ikke blot dømte i Livssager og førte et indgribende Opsyn over Religion og Sæder, men kunde drage Archonterne til Ansvar og forkaste Folkeforsamlingens Beslutninger, naarsomhelst farlige Folketalere

(Demagoger) maatte misbruge deres Indflydelse paa den bevægelige Hob. — Solons Lovgivning var mere forædlende end Lycurgs; han opdrog moralsk-dannede, frie, arbeidsomme og vindskibelige Borgere. Dog — uagtet denne vise Blanding af Demokratie og Aristokratie vedbleve Partierne og Partieaanden i Athenen. Alcmæoniden **Megacles** i Spidsen for Parhalierne, det aristokratiske Partie, maatte efter en to Gange gjentaget Kamp ligge under for **Pisistratus** i Hyperacriernes (Demokraternes) veltalende Høvding. Denne opkastede sig til Enevoldsherre, og Solon forlod Athenen for at døe i fremmed Land. Pisistratus nedbrød dog ikke Lovgivningens Værk. Han forskjønnede Athenen og regjerede med megen Mildhed (561–528). Under Pisistratiderne og ved dem udfoldede sig Atheniensernes Kjerlighed for Videnskab og Konst.

Italien og Rom.

8. Folk af thracisk eller celtisk Herkomst have befolket det hele sydlige Europa fra det sorte Hav indtil Atlanterhavet. Af samme Herkomst vare Italiens ældste Folkeslag, hvad enten de ere stegne over Alperne eller ere satte over Havet fra Illyrien, Epirus og Grækenland. I det sydlige Italien boede **Daunier**, **Messapier**, **Oenotrier** og **Peucetier**, maaskee pelasgiske Stammer. Ovenfor disse langs Middelhavet fandtes

Ausoner, **Oscer** og **Siculer**. Fra Apenninerne nedstege **sabelliske** Hyrdefolk, og deels fortrængte deels blandede sig med Oenotrier og Ausoner. Paa den østlige Kyst af Mellemitalien boede **Umbrier** og ved Posloden de illyriske Heneter, hvem Trojaneren **Antenor** efter usikkre Sagn skal have tilført en Colonie fra Paphlagonien. Den modsatte Kyst af det nordlige Italien tilhørte **Ligurerne**. **Tuscer**, **Etruscer** eller **Tyrrhener**, et rhætisk Folkeslag, udbredte deres Herredømme fra Alperne indtil Tiberen: men Aar 400 omtrent berøvedes de ved et Indbrud af Gallerne den øverste Deel af Italien (Gallia cisalpina), og indskrænkedes til det egentlige Etrurien. Tolv etruscische Stæder, blandt hvilke Clusium, Cære og Veji, dannede en mægtig Forbundsstat. Etruscernes Cultur, deres semitiske Skrivekonst, deres kjæmpemæssige Bygningsværker synes at røbe et tidligt Bekjendtskab med Phænicer, Carthaginenser og Græker. Deres Sømagt blev Grækerne frygtelig, og deres Handel understøttedes ved blomstrende Plantestæder i Campanien, paa Corsica og Sardinien. Men med Roms stigende Vælde sank Etruriens Anseelse. Tiberen gjorde Grændsen mellem Etrurien og **Latium**. **Latinerne** fremkom ved en Blanding af gammelitaliske (aborigines), pelasgisk-græske og etruscische Slægter. **Evander** fra Arcadien gav (1250?) efter usikkre Sagn, dette Folk baade Guder og

Love. Det var romersk Folketro, at Æneas noget senere (1180?) kom til samme Egn med flygtende Trojaner, og byggede Lavinium; at Lavinium var Albas, og Alba Roms Moderstad. Men Roms Historie er i Stadens første fire Aarhundreder gjennemvævet med Digt og Sagn; Traditionerne om Stadens Alder, Anlæg og første Beboere ere saa forskjellige, at Romernes egne Sagn om Statens Oprindelse her maae træde i Stedet for den virkelige Historie. Ifølge disse Sagn vare Roms Stiftere, Romulus og Remus, Sønner af Guden Mars og en Vestas Præstinde, Rhea Sylvia, hvis Fader, den albanske Konge Numitor, var stødt fra Thronen af sin Broder Amulius. Amulius havde beredet Romulus og Remus Døden; men et lykkeligt Tilfælde frelsede deres Liv. Brødrene toge siden Hævn over Amulius og erholdt af den igjen indsatte Numitor Tilladelse til at bygge en Stad. Rom blev da bygget (753?), og Romulus blev ved et Augurium dets første Konge. Den Forfatning, de Love og religiøse Indstiftelser, som tilskrives Romulus og de næstfølgende Konger, vare saa ganske efter etruscisk Mønster, at Rom, uagtet Stifteren var en Albaner, kunde ansees for en etruscisk Stad. Et Senat af 100 Patres, Patriciatet eller en arvelig Familieadel, Folkets Inddeling i tre Tribus og tredive Curier og andre Indretninger tilskrives Romulus. Han aabnede i Rom

et Fristed for fremmede Flygtninge, og da Naboefolkene skyede ægteskabelige Forbindelser med en fredløs, sammenløben Hob, saa tilstedede han paa Consualiernes Fest det sabinske Qvinderov. Efter en haardnakket Kamp indgik en Deel af de forbittrede Sabiner Forlig med Romerne og bleve med dem til et Folk, kaldet Qvirites; 100 Sabiner optoges i det romerske Senat, og den sabinske Konge Titus Tatius delte indtil sin Død Regjeringen med Romulus. Romerne skulle derefter have erobret Fidenæ. Romulus forsvandt eller blev dræbt af Senatet (717), og Folket viste sin første Konge under Navn af Qvirinus guddommelig Ære. Et Aar lykkedes det Senatet at lade Thronen ubesat; men Romerne forlangte en Konge, og Valget traf den vise Numa Pompilius fra Cures i Sabinerlandet. I dyb Fred og efter foregivne Indskydelser af Guddommen (Egeria), som vise Mænd have pleiet at støtte sig til for at virke paa en raae Tidsalder, ordnede Numa den krigerske Stat; han skildres som Stifter af den romerske Statsreligion (Pontifices; Salii; Vestales), og udskiftede Krongodser mellem de Borgere, som ingen arvelig Eiendom besadde. Tullus Hostilius blev (673) Numas Efterfølger ved Folkets Valg. En Væddekamp mellem Horatier og Curiatier, som faldt ud til Romernes Fordeel, skal have bragt Albanerne til at underkaste sig Roms Overherredømme, og et

Forræderie af Albaneren Metius Fuffetius i en Krig mod Fidenaterne gav Tullus en velkommen Leilighed til at fuldende Værket; Alba blev sleifet, og Borgerne flæbte til Rom. Latinerne vilde hævne Albas Fald og standse Romernes Fremgang; men de bleve overvundne af Tullus's Eftermand **Ancus Marcius** (641), som ogsaa ved Ostias Anlæg beskyttede Rom mod Etruscernes Søeroverier og lagde Grunden til Søefart og Handel. Men Romerne ophørte aldrig at være et agerdyrkende Folk, og deri ligger for en Deel Grunden til deres Kraft og Vælde. Ancus fuldstændiggjorde Numas Cærimonielove. **L. Tarqvinius Priscus** af corinthisk Herkomst fortrængte sine Myndlinger, Ancus's Sønner, (617) og fortsatte heldig Krigene med Latiner og Etruscer. De store Cloaker, Circus, Forum, Stadens Mure og Grundlæget til Capitolium ansees for hans Værk. Han optog ridderlige Familier (Patres minorum gentium) i Senatet, og regjerede iøvrigt med aristokratisk Strenghed. Desto mere yndede Plebejerne **Servius Tullius**, der skyldte dem sin Ophøielse (579). Denne Roms mærkværdigste Konge forenede ved fælleds Helligdomme de latinske Stæder nøiere med Romerstaten, skabte en frie Borgerstand og ordnede saavel Værnepligt som Skattevæsen ved sin Census. Han forenede Patricier og Plebejer i 189 (193) Centurier, af hvilke hver havde een

Stemme paa comitia centuriata. Men efter Formuen deltes endvidere Borgerne i sex Classer, af hvilket den første og rigeste Classe alene havde de 98 Centurier og ligesaamange Stemmer; den sjette og sidste Classe udgjorde kun een Centurie. Hvert femte Aar foretoges en Tælling og Formuevurdering (census). Enhver forudsattes at kunne erhverve sig Formue, og Plebejerne kunde efter denne Indretning skaffe sig større Indflydelse. Iøvrigt gjeldte i alle Forhold (mellem Patron og Client, Fader og Søn o. s. v.) den strenge Tugt og Lydighed, der gjorde Romerne saa store i deres Krige. Alt var selv i Statens Barndom beregnet paa et Hegemonie. Servius blev (535) dræbt af sin Svigersøn **Tarqvinius Superbus**, der stillede sig i Spidsen for de misfornøiede Patricier.

II. Den persisk-græske Tidsalder fra A. 560–336 eller fra Cyrus til Alexander den Store.

Perserne.

1. Perserne, et af Mederne afhængigt Bjergfolk, valgte sig (560) et Overhoved i Achæmeniden **Cyrus** (Khor) af Pasargadernes ædle Stamme. Den unge Cyrus vidste at vække den

slumrende Kraft hos de persiske Nomader og førte dem efter Seieren ved Pasargada, der kostede hans Morfader Astyages Thronen, fra Trældom til Herredømmet over Medien, Bactrien og Assyrien. Den lydiske Konge Croesus, Astyages's Svoger, vilde, stolende paa sin Lykke og bedrägerske Orakler, standse Persernes Fremskridt; men han maatte kort efter det uafgjørende Slag ved Pteria overgive sig selv, sin Hovedstad og sit Rige til Cyrus (557 eller 546). De joniske, æoliske og doriske Colonier, som tildeels havde været Lyderne undergivne, skiftede kuns Herrer. Indbyggene af Phocæa vilde dog hellere forlade deres Fædrenestad end adlyde Cyrus; de droge til Corsica og nedsatte sig omsider i Massilia paa Galliens Kyst, hvorhen de forplantede Viinstokken og Olietræet. Da endelig Babylon var indtaget (538), og Phænicerne frivillig havde underkastet sig, beherskede Cyrus hele Asien fra Oxus og Gedrosiens Ørkener indtil Ægeerhavet og den arabiske Ørken. Han vilde overskride disse Grændser og tilsatte, efter skythiske Sagn, Livet (529) i en Krig mod Massageterne, et Nomadefolk paa Mellemassiens Stepper, som beherskede Veien til de guldrige Lande og til Serica, Silkens Hjem. Cyrus tillod Jøderne at vende tilbage til Palæstina; ved andre Omskytninger af overvundne Folk og ved staaende Hære sikkrede han Perserne Herredømmet over de erobrede Lande,

hvilke han tildeels lod beholde deres gamle Forfatning. Perserne havde allerede antaget Medernes (Zoroasters) Religion; de antoge snart ogsaa Medernes yppige Sæder, og det persiske Hof blev indrettet paa medisk Viis. De persiske Konger efter Cyrus havde deres Hofleire i Susa, Ecbatana og Babylon; deres Dødningepalads i Persepolis er endnu at see i majestætiske Ruiner med gaadefulde Billeder og Indskrifter. Cyrus's Søn og Efterfølger Cambyses erobrede og ødelagde Ægypten. Libyen og Cyrenaica underkastede sig frivillig; men Togene mod de rige Handelsstationer Ammonium, berømt ved sine Helligdomme, og Meroe mislykkedes; Carthaginenserne kunde trodse alle Opfordringer til Underkastelse, da Tyrierne af Pietet mod Stammeforvandte nægtede Cambyses deres Flaade. I et Anfald af mistroisk Lune havde Despoten givet Befaling til at dræbe sin Broder Smerdes, hvem Cyrus havde efterladt Bactrien. Denne Udaad begunstigede et Forsøg paa at gjengive Mederne Herredømmet: en medisk Mager Sphendadates udgav sig for den myrdede Smerdes og bemægtigede sig Thronen; et ulykkeligt Tilfælde berøvede Cambyses Livet (522), da han vilde ile tilbage for at tage Hævn over Magerne. Kronrøveren blev forraadt fra sit Harem af, og efter 7 Maaneders Forløb omkragt af syv persiske Stammefyrster, blandt hvilke Achæmeniden Darius Sy-

staspis Søn ifølge et Solens Orakel besteg Cyrus's Throne.

Denne store Konge gav først det persiske Monarchie en ordentlig Forfatning. Han inddelte sit Rige i 20 Satrapier eller Statholderskaber og bestemte Afgifterne. Skatterne, Embedsmændenes og Hærens Lønninger ydedes meest i raae Producter. Han søgte at forebygge Misbrug af den Satraperne betroede Magt derved, at han afsondrede den militaire Befaling fra den civile Bestyrelse, og fra Tid til anden lod deres og andre Embedsmænds Forhold undersøge ved kongelige Udsendinge. Kongerne selv gjennemreiste ofte Riget, ledsagede af en Hær, og Jilbud, som stationsviis vare fordelte fra Sardes til Susa, bragte Hoffet hurtig Efterretning om alle Bevægelser i Provindserne. Men fra Serailet styredes alt, og blandt Qvinder opdroges de vordende Regenter. Allerede Darius ansaae det fornødent at tage fremmede Leietropper i sin Tjeneste. Da noget senere (465) Satraperne fik Anførselen over de staaende Hære, var Signalet givet til idelige Oprør, og Monarchiets Opløsning at forudsee. Babylon gjorde Opstand mod Darius og maatte bøde ogsaa med Tabet af sine Mure. En Nationalkrig mod Skytherne mellemIster og Tanais (513), maaskee for at hævne gammel Uret, mislykkedes; Darius maatte være glad ved at kunne bringe en Deel af sin Hær til-

bage fra Ukraines Stepper og dog at kunne beholde Herredømmet over Thracien og Macedonien. Grækeren Scylax foretog sig paa hans Befaling den første Opdagelsesreise ned ad Indus, og denne Flod blev mod Østen Monarchiets Grændse. Persiens Sol var paa sin Høide; snart maatte den dale. Aristagoras, Statholder i Milet, gjorde Opstand, dertil tilskyndet af den uroelige Histiæus; andre asiatiske Grækere fulgte Exemplet, understøttede af deres Landsmænd i Athenen og Eretria; og Sardes blev opbrændt (500). Men efter Milets Undergang og Søeslaget ved Lada (496) seirede Persernes Vaaben og Guld; Jonerne bleve forladte af deres europæiske Landsmænd, og bragte under Aaget. Hævnelyst og Indskydelser af Hippias, Pisistratus's Søn, og andre græske Flygtninge bestemte nu Darius til et Tog mod Grækenland. Det første Forsøg af Mardonius tilintetgjordes ved en Storm under Bjerget Athos. Det andet Tog blev klogere ledet af den kyndige Hippias, men slet udført af Datis og Artaphernes; det begyndte med Eretrias Undergang og endte med Slaget paa Marathons Sletter (490), hvor 9000 Athenienser og 1000 Plateensar uden at oppebie Lacedæmoniernes Ankomst overpandt flere end 100,000 Perser. Athenen havde Miltiades at takke for denne Seier og for sin Frelse, da denns kjekke og kloge Feltherre ved et hurtigt Tilbagetog

afværgede en af Perserne tilsigtet Overrumpling. Darius Hystaspis døde (486) under Rustningerne til en ny Hævnkrig, hvortil ogsaa et Oprør i Ægypten, anstiftet af Grækerne, opfordrede ham. Ingen af de persiske Provindser var mere tilbøielig til Opstand end Ægypten; thi i intet Land havde de persiske Erobrere krænket Altar og Arne som i dette. Xerxes, Darius's Søn, besteg Thronen ved hans Moders den altformaaede Atossas Indflydelse. Han betvang Ægypten ved sin Broder Achæmenes, og rustede sig frygtelig mod Grækerne, hvis Ydmygelse han fra sit Serail øinede som vis; Despoten kjendte ikke den Kraft, som Borgeraand og Kjærlighed til Fædreland og Frihed giver et lidet Folk. Den Landtunge, som forbandt Athos med Macedonien, blev gjennemgravet for at aabne en sikker Vei for flere tusinde Skibe, der ledsagede en utallig Hær af alle Monarchiets Folkeslag. Igjennem Thracien og Macedonien trængte Xerxes frem mod Hellas. Grækernes Stridskræfter vare ringe; Thebanerne vare vundne af Perserne, Argiverne neutrale, de øvrige Grækere iversyge mod hinanden og uenige om en almindelig Forsvarsplan; Athenienserne selv vilde have tabt Fatningen, naar ikke den tappre og raadsnilde Themistocles, understøttet af den delphiske Pythia, havde lært dem at vente Frelsen af deres Flaade og at opgive Athenens Forsvar. En Forræder Ephialtes

viste Perserne Veien over Oeta Bjergene, og Spartaneren Leonidas, som skulde forsvare Passet Thermopylæ, maatte tilsætte Livet med sin liden Heltestare efterat have tilkjæmpet sig udødelig Ære. Et Underværk reddede Delphi, men det forladte Athenen blev af Perserne forvandlet til en Askehob. Efter en uafgjørende Kamp ved Artemisium trak den græske Flaade sig tilbage til Sundet ved Salamis. Xerxes vilde med eet Slag knuse alle Græker; han havde ophidset Carthaginenserne til at anfalde de sicilianske Græker. Men samme Dag som den persiske Flaade i Søeslaget ved Salamis blev ødelagt af Themistocles (den 23 Sept. 480), tilintetgjorde Syracusas Hersker Gelon ved Himera en overlegen punisk Hær. Ydmyget, greben af panisk Skræk og bedækket med Skjændsel ilede Perserkongen tilbage til Susa, og overlod Krigens Fortsættelse til Mardonius. Forgjæves knyttede denne Underhandlinger og hærgede Bøotien; han fandt Døden i Slaget ved Platæa (479), i hvilket Spartaneren Pausanias seirede, men plettede siden (469) sine Laurbær, da han for Gunst og Guld vilde forraade Xerxes sit Fædreland. Seieren ved Platæa og den ved Mycale (479) befriede Grækenland aldeles fra fiendtlige Hære. Det gjaldt nu en Kamp om de græske Colonier i Lilleasien. Cimon, Miltiadis Søn, afløste Themistocles, der mistænkt for Deeltagelse i Pausanias's

forræderske Planer og forfulgt af Spartanernes Had havde maattet søge Tilflugt hos Xerxes. Han tilintetgjorde (469) med eet Slag Persernes Hær og Flaade ved Enrymedon, erobrede det thracisk Chersonesus og berøvede derved Barbarerne Nøglen til Grækenland. Den svage Xerxes blev omsider et Offer for Hofrænker. og faldt for sin Garde-oberst Artabanus's Haand (465); men Morderens Plan over Kongesønnernes Liig at bane sig Veien til Thronen mislykkedes. **Artaxerxes** (den Langhaandede) sikkrede sig Regjeringen ved at bortrydde Artabanus. Denne Konge havde ikke Kraft nok til at styre sine Satraper. Hans egen Broder Hystaspes vilde løsrive Bactrien. Libyeren Inarus og Ægypteren Amyrtæus gjorde Opstand i Ægypten og kaldte en atheniensisk Flaade til Hjelp. Dette Oprør dæmpede Megabyzus, Satrap i Syrien; men fornærmet greb denne selv til Vaaben (477) og kunde efter flere Seiervindinger foreskrive de Vilkaar, paa hvilke han vilde udsone sig med sin Herre; han havde en Støtte i Kongens egen Moder **Amestris** og Gemalinde **Amytis**, begge berygtede for deres Udsvævelser og det Herredømme, de øvede over den svage Artaxerxes. Den persiske Flaade blev af Cimon slaaet under Cypern (450), og Hæren paa den phønicisk Kyst. Derved nødtes Artaxerxes til at indgaae en Vaabenstilstand (449), sædvanlig kaldet **Cimons Fred**,

hvorved han tilstod de lilleasiatiske Græker deres Uafhængighed, idet der lovedes, at Persernes Flaader ikke skulde besejle Ægeerhavet og deres Hære ikke nærme sig samme Hav paa tre Dages Reiser.

Voldsomme Thronrevolutioner efter Artaxerxes Død (424) gav Persien tvende Konger i eet Aar, **Xerxes II** og **Sogdianus**, som blev myrdet af sin Broder **Darius II Nothus**. Satraperne forenede flere Provindser til eet Statholderskab og trodsede Darius, der var en Slave af sin Gemalinde, den rænkefulde **Parysatis**, og af sit Hof. Amyrtæus kom igjen frem af de Sumpe, hvori han havde skjult sig, og Ægypten nød i 64 Aar (fra 414) en fuldkommen Uafhængighed. Mod Grækerne havde den persiske Politik større Fremgang. Under den peloponnesiske Krig nærede Darius, der meest heldede til Spartanernes Side, Avind og Fjendskab mellem Grækerne indbyrdes; thi saalænge disse ødelagde hinanden, vare Perserne sikkre for Anfald i det mindste. **Artaxerxes II** fulgte efter Darius II (405); men den yngre Broder **Cyrus** ansaae sig for Thronen nærmere, Parysatis begunstigede og spartanske Hjelpetropper understøttede hans Paastand. Cyrus faldt i Slaget ved Cunaxa (401), og de 10000 Græker udførte deres berømte Tilbagetog fra Mesopotamien langs med Tigris Floden til Trapezus og Hellesponten under den af **Xenophon**

ledede Chirisophons Anførsel. Parysatis rasede ved Hoffet mod Tissaphernes og alle de troe Tjenere, der havde forraadt og arbeidet imod Cyrus's Anslag. I Rigets Inderste havde Grækerne lært dets Brøstfældighed at kjende. Tissaphernes vilde straffe Æolerne for den Bistand, de havde ydet Cyrus; Spartanerne ilede Æolerne til Hjelp, og deres Konge **Agesilaus** var allerede paa Veien til Susa, da det ved Bestikkelser og kloge Underhandlinger lykkedes Artaxerxes (394) at væbne det halve Grækenland mod Sparta. Agesilaus maatte forlade sin Seiersbane og ile tilbage. Atheniensseren **Conon** bibragte som Befalingsmand for den persiske Flaade Spartanerne et føleligt Stød i Slaget ved Cnidus. Nøden bragte da den i Historien brændemærkede Spartaner **Antalcidas** til at indgaae med Perserne en Fred (387), ifølge hvilken det græske Lilleasien og Cypern skulde indrømmes Perserne, hvis Konge ogsaa betingede sig en usømmelig og skadelig Indflydelse paa det egentlige Grækenlands Anliggender. Cypern, hvor Euagoras havde opkastet sig til Konge, forsvarede dog i nogen Tid sin Uafhængighed. Artaxerxes saae inden sin Død († 362) hans egne Sønner at trættes om Thronfølgen og egenmægtige Satraper at feide mod hinanden indbyrdes. Hans Søn **Artaxerxes III Ochus** efterstræbte for sin egen Sikkerheds Skyld den hele kongelige Slægt. Ved Hjelp af Forræ-

dere og af græske Tropper, som nu udgjorde Perserkongens Hære, lykkedes det denne Tyran at betvinge Phønicien, Cypern og Ægypten, der havde forenet sig til fælleds Forsvar under en almindelig Opstand; han rasede endnu værre mod Ægypternes Templer og Helligdomme end mod deres Liv og Eiendomme. Grækeren Mentor og den ægyptiske Gilding Bagoas beherskede iøvrigt Ochus, og den sidste blev hans Banemand (338). Bagoas lod hans Søn **Arses** regjere i to Aar og gav den ledige Throne til den sidste persiske Konge, **Darius Codomannus**, som, en bedre Skjebne værdig, ikke kunde forsvare det allerede opløste Rige mod Macedonerne, paa hvis Fremskridt og Planer hans Formænd ikke havde været agtsomme nok (330).

Grækenland; Athenen; Sparta; Theben.

2. Pisistratus's Sønner **Hipparchus** og **Hippias** arvede Faderens Magt; Digterne **Anacreon** og **Simonides**, Videnskaber, Konster og finere Sæder fandt Beskyttelse ved deres Hof. Men Alcmæonniderne vare vendte tilbage til Athenen og med dem den fordærvelige Partieaand. Tvende Friheds-sværmere Harmodius og Aristogiton troede deres Ære krænket ved de saakaldte Tyranner, og myrdede Hipparchus paa Panathenæernes Fest. Hippias hævnede grusomt sin Broders Død. Alcmæo-

niderne maatte forlade Athenen; men de vidste ved Hjelp af det bestukne Orakel at vinde Spartanerne, som nødte Hippias til at nedlægge sin Værdighed (510). De seirende Alcmæonider begunstigede Demokratiet, og Athenen hævdede sin Anseelse som Hovedet for de jonisk-demokratiske Stater, medens Spartanerne forgjeves anstrængede sig til Fordeel for den aristokratiske Forfatning, hvilken de og næsten alle Dorer fortrinlig yndede. Deraf den Mistroe og Skinsyge, hvormed begge Stater betragtede hinanden. Perserkrigene forenede dem for en kort Tid mod en fælleds Fjende. Seierherren ved Marathon var ulykkelig i sit Forsøg at underlægge Athenienserne de cycladiske Øer. Themistocles var lykkeligere; ham skyldte Athenen sin Søemagt, sine Søeseire i den anden persiske Krig og sine Fæstningsværker; derfor hadede Spartanerne ham og fik ham forjaget. Men Athenen var frugtbar paa store Mænd; den redelige Aristides og den høihjertede Cimon erstattede Tabet af Themistocles, skjøndt ogsaa de maatte bøde for forandelige Medborgeres Luner (Ostracismus). Pausanias's Forræderie, Spartanernes Overmod, Athenens Søemagt og Velstand bevægede de forbundne Græker til at foretrække Athenens Skyts for Spartas. Den fælleds Kasse paa Delos, i hvilken Pengebidragene til Krigen mod Perserne bleve nedlagte, overlodes Aristides at forvalte og Athenienserne at raade over. De Allierede ydede Penge, Athenen Skibe.

Saaledes kom denne Stad i Besiddelse af det Overherredømme eller den Overanførsel (Hegemonie), som i tohundrede Aar havde været en Forrettighed for Sparta. Cimons Seiervindinger over Perserne og de asiatiske Grækeres Befrielse retfærdiggjorde Athenens Krav paa denne Ære og Fordeel. Det glødende Had mellem Sparta og Athenen kunde Cimon, der var ligesaameget Græker som Athenienser, ikke dæmpe. Et Jordskjælv og Oprør af Heloter og Messenier rystede Sparta (465–55); Athenienserne sendte paa Cimons Opfordring en Hjelpehær, som Lacedæmonierne af Mistroe viste tilbage. Cimon blev da beskyldt for Laconismus og drevet i Landflygtighed; Athenienserne afbrøde al Forbindelse med Sparta, optoge i Naupactus de messeniske Flygtninge og forbandt sig nøiere med Thessalierne og Argiverne. Efter Cimons Forviisning (461) greb Pericles Statens Roer, som forblev i hans Haand indtil hans Død (429); han fængslede Athenienserne ved sin Veltalenhed og den Konst med Værdighed at lede og tilfredsstille Folkets Ønsker. Han indskrænkede Areopagiternes og udvidede Folkets Magt; han forhøiede de allerede trykkende Bidrag til Forbundskassen, som han flyttede fra Delos til Athenen. Smagfuld Pragt skulde forkynde Athenens Vælde (Pan-

theon, Odeum, Poecile, Propylæer, Templer, Gymnaster, Buegange, Theatre o. s. v.). Tiden kom hans Planer til Hjelp; thi Pericles's Aarhundrede var Videnskabernes og Konsternes blomstrende Alder. Til dette Aarhundrede (490–400) høre: Historieskriverne **Herodotus** og **Thucydides**; Philosopherne **Parmenides**, **Anaragoras** og **Socrates**; Lægen **Hippocrates**; Digterne **Æschylus**, **Pindar**, **Sophocles**, **Euripides** og **Aristophanes**; Billedhuggerne **Phidias**, **Polycletus** og **Myron**; Malerne **Zeuxis** og **Parrhasius**. Pericles's Politik viste sig med al den Glands og øieblikkelige Storhed, den skabte, fordærvelig for Moralitet, som er Staternes Marv. — Athenienservernes Bundsforvante yttrede billig Misfornøielse over Tvang og allehaande Udpresninger af Skatter, der i Athenen misbrugtes til dem uvedkommende Pragtværker og Forlystelser, og Spartanerne nærede denne Misfornøielse. Der udbrød en syvaarig Krig mellem Athenen og Sparta og begges Allierede; men Cimon blev efter Pericles's eget Ønske tilbagekaldt, og bevirkede (450) en femaarig Vaabenstilstand hjemme for at fornye Krigen mod Perserne. Den ædle Cimon døde (449) Aaret derefter, og Grækenland nød ingen varig Fred, da Athenienserne fortsatte deres Undertrykkelser især mod de aristokratisk-sindede Stæder. Der dannede sig efterhaanden tvende store hinanden modsatte

Forbund, som indledede en almindelig Krig. Pericles selv ønskede en saadan for at sysselsætte de ustadige Athenienser og gjøre sig dem unydværlig. Loddet var allerede kastet, da Athenienserne gik Corcyræerne tilhaande i en Strid med Corinthus angaaende Epidamnus, og da Corinthierne paa den anden Side understøttede deres Colonie Potidæa, der vilde undrage sig Athenens Overherredømme. Spartanerne rustede sig til Fordeel for Corinthierne og fordrede, at Athenienserne skulde afhjælpe alle Klager, men erholdt kuns et trodsigt Afslag; og nu udbrød den 27aarige **peloponnesiske Krig** (431–404).

De fleste Stater paa Peloponnes og i Hellas vare Spartas Bundsforvante og stolede paa deres Landmagt. De fleste Øer og Colonier paa Macedoniens, Thraciens og Lilleasiens Kyster vare paa Athenienservernes Side og maatte yde Midlerne til at underholde en betydelig Søemagt. En Pest, der fra Ægypten og Lilleasien forplantedes til Piræus, bortrykkede Pericles og ødelagde Athenen til samme Tid, som den peloponnesiske Hær havde jaget Atticas Folkemængde indenfor Stadens Mure. Demagogen Cleon forøgede den borgerlige Forvirring. Spartas Indtægtskilder fløde paa den anden Side meget sparsommere end Athenens, og det trættedes ved Krigen. Først da Spartaneren **Brasidas** havde seiret ved Amphipolis, og Athe-

nienserne begyndte at frygte for Colonierne, kom det til en Fred (422), hvilken sluttedes paa 50 Aar, men ikkuns i 8 Aar skjenkede Grækenland en meget afbrudt Roe. Ægiverne prøvede i dette Mellemrum paa at berøve Lacedæmonierne og dele med Athenen Hegemoniet over Peloponnes. Alcibiades, en riig, skjøn og veltalende Mand, hos hvem Letsind og Ærgjerrighed var forenet med sjeldne Naturgaver, benyttede sin overveiende Indflydelse i Athenen til at fornye Krigen, et Middel for ham til at virkeliggjøre en Drøm om en Art Verdensherredømme. Han talte Segestanernes Sag, da de (ligesom forhen Leontinerne) bade Athenienserne om Hjelp mod Syracusa, og Toget til Sicilien blev besluttet. Men Alcibiades paadrog sig en Anklage for hellig Brøde, flygtede til Sparta, da Athenienserne meest behøvede hans Feldherretalent, og opvakte den deceleiste Krig mod sit eget Fædreland. Lacedæmonierne forbandt sig med Syracusanerne, hvem den ene Spartaner Gylippus var mere værd end en heel Armee. Athenienserne, som havde drømt om at erobre hele Sicilien, maatte ikke alene opgive Belejringen af Syracusa, men mistede deres Flaade og Hær, den skjønneste, der nogensinde var udrustet af Grækere (413). Ulykken opflammede deres Mod og Alcibiades, der snart havde udspillet sin Rolle i Sparta, udsonede sig med dem efterat have bevirket

nogle Indskrænkninger af det tøilesløse Ochlokratie, der var Kilden til hans og Athenens Fordærvelse. Han gjenoprettede ved glimrende Seire atter Herredømmet til Søes, men erfarede i eet og samme Aar (407) sine Medborgeres høieste Gunst og ubillige Vrede, blev afsat og atter landflygtig. Athenienserne vandt endnu en Seier ved de arginusiske Øer, den sidste før Slaget ved Ægospotamos (405), i hvilket den snedige Lysander ødelagde deres Flaade og berøvede dem alle Midler til Krigens Fortsættelse. Perserne (Cyrus den Yngre) vare overtalte, og Athenens Bundsforvante bleve tvungne til at føie sig efter Lysanders Ønske. Athenen overgav sig (404) til Spartanerne, mistede sine Mure og Skibe, og modtog en oligarchisk Regjering af tredive Herrer med en spartansk Harmost. Thrasybulus befriede (403) sin Fødeby fra Lysanders forhadte Tyranner, udstædte en Amnestielov og fornyede Solons Forfatning, men kunde ikke tilbagekalde den gamle Borgeraand, som var vegen fra Folket (Socrates's Henrettelse A. 399).

Sparta blottet for de Hjelpemidler, som Athenen havde besiddet i en vidtudbredt Søefart, Handel og Industrie, lod sig Hegemoniet dyrere betale end nogensinde Athenen, og gjorde med Jernscepter sine aristokratiske Grundsætninger gjeldende i hele Grækenland. Atten blev Maalet for Erobringsplaner, som overstige Statens Kræfter og fremskyn-

dede den lycurgiske Forfatnings Opløsning. Ved den Bistand, der ydedes Cyrus den Yngre, indlededes den Plan, at kuldkaste det persiske Monarchie, hvilken den ærgjerrige Agesilaus fattede og stod i Begreb med at udføre. Persernes Guld, Spartanernes Overmod, og deres Udplyndringaf Elis, det hellige Land, tilveiebragte en Coalition af Corinthier, Thebaner, Argiver og Thessalier, for at redde Persien og ydmyge Sparta. Lysander faldt i Slaget ved Haliartus, men Agesilaus ilede med utrolig Hurtighed fra Hjertet af Asien til Bøotien, knyttede ved Coronea (394) atter Seieren til Spartas Faner og ødelagde Corinthus. Da Athenienseren Conon i Slaget ved Cnidus havde tilintetgjort den spartanske Flaade og paanye befæstet Athenen, kunde den antalcidiske Fred (387) ikke forebygges. Ved denne Fred — baade et Beviis paa Persernes Mistroe mod Athenens Magt og paa Spartanernes Nød og et Mesterstykke af en uædel Politik — opoffrede Sparta kuns hvad det ikke kunde forsvare: alle græske Stater skulde være frie og uafhængige af hinanden; de græsk-asiatiske Colonier gaves Perserne til Priis; Spartanerne forbeholdt sig at exeqvere Freden og tilligemed Perserkongen at være Voldgiftsmænd i Grækenlands Anliggender.

I sidste Egenskab vedblev Sparta at udøve sit forhadte Hegemonie. Een af dets Feldherrer Phoebidas bemægtigede sig paa et Tog mod Olynthus Thebens Borg Cadmea (382), uden at Regjeringen ændsede hans egenmægtige Fremfærd. Fortvivlelsen vækkede Heltesind hos Thebens Borgere; de fandt en Befrier (378) i den kjække Pelopidas, en Fiende af alle Tyranner. Athenienserne, begjerlige efter enhver Leilighed til at gribe den tabte Anseelse, gjorde fælleds Sag med Thebanerne og med alle Grækere, der ønskede Spartas Ydmygelse. Pelopidas og den som Menneske, Feldherre og Statsmand lige udmærkede Epaminondas dreve Agesilaus selv tilbage; men da Theben ikke vilde ifølge den (antalcidiske) Fred, som Perserne mæglede, opgive Herredømmet over Platæa og de mindre bøotiske Stæder, saa traadte de slinsyge Athenienser ud af Forbundet og sluttede sig til Perserne og Lacedæmonierne. Slaget ved Leuctra (371), i hvilket Epaminondas's Tactik seirede, berøvede Sparta Hegemoniet. Pelopidas betvang Thessaliens Tyranner, spillede Mester i Macedonien og vandt Perserne; Epaminondas truede Sparta selv og satte Messenierne i Frihed. Thebens Vælde var blot et Værk af disse tvende Mænd; da derfor den første var falden i Thessalien (364), og Epaminondas hentede sit Banesaar, men seirede, i Slaget ved Mantinea (362), maatte Staten antage den Fred, som Perserne atter mæglede. Baade Theben og Sparta vare udmattede af Kampen.

En uheldig Bundsforvandtekrig (358-356) og Artaxerxes III Trudsler nødte Athenienserne til at fraſige ſig Herredømmet over Cos, Rhodus, Chios og Byzantium. Grækenland var lammet, ſønderſlidt i ſit Indre og uden Overanførſel, da Philip af Macedonien bemægtigede ſig Hegemoniet og Formynderſkabet over de græſke Republiker.

En doriſk Colonie fra Argos lagde (813) i Emathia ved Floderne Axius og Erigon Grunden til det **macedoniſke Rige**, ſom i Tidernes Løb udvidede ſig ved Erobringer fra thraciſke Naboefolk. Perſernes Indfald, Krige med Odryſerne, Athenienſernes Herredømme over Kyſterne, en mægtig Adel, ſom indſkrænkede Kongemagten, og endelig ødelæggende Thronſtridigheder (454-359) hindrede Staten i at udvikle ſine Kræfter. Da Perdiccas III var falden i en Krig mod Illyrierne, ſom overſvømmede Macedonien, undveg hans yngre Broder **Philip** fra Theben, hvor han i 8 Aar havde været tilbageholdt ſom Gidſel og i Epaminondas's Skole modnede ſig til Statsmand og Feldtherre. Han paatog ſig Formynderſkabet for ſin Broderſøn Amyntas III og erkjendtes ſnart derefter (359) Thronen værdig. Han forſtod den Konſt at benytte enhver Omſtændighed og paa ſkjulte Veie at naae Maalet for de ærgjerrigſte Planer. De Midler, han brugte, vare ikke ſjelden uædle; ædlere den Hensigt at forvandle de macedoniſke Barbarer

til Hellener. Han var Skaber af den macedoniſke Phalanx, hvilken han ſkyldte næſten alle ſine Seiervindinger. Pæonier og Illyrier maatte vige tilbage, og det rige Amphipolis overgive ſig, medens Athenienſerne lode ſig neddysse ved Philips bedrageriſke Løfter. Det guldrige Bjergland mellem Strymon og Neſtus ydede aarlig 1000 Talenter til at beſtikke græſke Talere og Fæſtningscommandanter. Under det Paaſtud at fortrænge Tyranerne i Pheræ opkaſtede Philip ſig til Herre i Theſſalien, forſtærkede ſin altid ſlagfærdige Hær med theſſaliſk Rytterie og ſtod allerede paa Grændſen af Hellas, da den hellige Krig udbrød (356) og forſkaffede ham en længe ønſket og maaſkee ved Rænker forberedet Leilighed til at overſkride Grændſen. Det amphictyoniſke Raad havde nemlig udſtødt en Fordømmelſesact mod Phocenſerne, der beſkyttede af Spartanerne havde under den ærgjerrige Philomelus's Anførſel først krænket ſiden plyndret det hellige Delphi. Thebanerne paatoge ſig af Nag til Sparta at udføre Amphictyonernes Band; men ſlagne af de Leietropper, ſom Phocenſerne afkjøbte Athenen og andre for de ranede Tempelſkatte, maatte de omſider kalde Philip til Hjelp. Oetas Klippemure, Demoſthenes's kraftfulde Taler og Athenienſernes Vaaben afværgede i 6 Aar Macedonernes Indbrud i Hellas, medens Philip nyttede Tiden til at forſtyrre Athenens Han-

del; erobrede Olynthus, Euboea og adskillige græske Stæder paa Thraciens Kyst. En strømtet Fred med de sorgløse Athenienser aabnede ham omsider Passet ved Thermopylæ (346); Phocis blev ødelagt, Sparta ydmyget, og den Plads, han til Belønning erholdt i det amphictyonske Raad, var for denne Gang hans Ønskers Maal. Atheniensen Phocion hindrede Macedonerne i at bemægtige sig Perinthus og Byzantium; lykkelige Krige med Thracer og Illyrier udvidede derimod Riget indtil Donau og det adriatiske Hav. Philip lod nu, som om han havde tabt Grækenland af Sigte, da hans Redskab, den atheniensiske Taler Æschines, bragte det derhen, at Amphictyonerne overdroge ham at tugte Locrierne i Amphissa, der havde nedsat sig paa Delphis hellige Grund. Forsilde forenede Demosthenes Athenienser og Thebaner til en Kamp for Grækenlands Frihed. Philip seirede ved Chæronea (338), og besatte Theben, men tilgav Athenen. Han opnaaede Forsædet iblandt Amphictyonerne, og lod sig i Corinth udnævne til Overfeldtherre i en forestaaende Nationalkrig mod Perserne. Under Tilberedelserne til denne Krig faldt han for en Snigmorders Haand (336). Men var det Perserne, som ved denne Udaad vilde afvende en truende Fare, saa forfeiledes Hensigten.

Tiderne efter Pericles vare fordærvelige for Grækernes Frihed og Nationalaand, men frugtbare

paa store Talere (Alcibiades, Æschines, Demosthenes) og Veltalenhedslærere (Isocrates); i de græske Republiker traadte Videnskaber og Konster og fornemmelig Veltalenheden i Statens Tjeneste. Af Socrates's Skole udgik Plato; han og Aristoteles, Alexander den Stores Lærer, forskede i alle Philosophiens Dele. Xenophon bør regnes blandt de gode Historieskrivere. Praxiteles, Lysippus og Apelles forherligede ved deres Konst Philips og Alexander den Stores Tidsalder. Handel og Vindskibelighed var stegen til en anselig Høide, især i Corinth, der laae ligesom paa Bredden af tvende Have, meget fordelagtig for Omsætningen af Asiens og Italiens Varer. I Sicyon, Corinth, Ægina, Athenen og Rhodus vare de berømteste Konstskoler.

Carthago og Syracusa.

3. Ved Begyndelsen af dette Tidsrum lagde Magos Feldtherreslægt Grunden til Carthagos politiske Anseelse. Inden Aar 400 vare Nordafricas Kyster fra Philænernes Altere indtil Mauretaniens yderste Grændse, de fleste italiske Øer (med Undtagelse af de græske Stæder paa Sicilien), de balearische og maaskee de canariske Øer denne mægtige Handelsrepublik underlagte. Hannos og Himilcos Reiser (500?) havde til Følge, at punische Colonier anlagdes udenfor Hercules's Støtter

paa Vestkysten af Africa indtil Cerne (S. Cruz); og at Carthaginenserne som fordum Phonicerne fra Spanien af beseilede de britiske Øer. Deres Caravaner synes over Augila, Ammonium og Garama at have gjennemkrydset Ørkenen i alle Retninger lige til Æthiopien og Nigirlandene. Statens Handel understøttedes desuden ved et mesterligt Agerbrug, en fiin Handelspolitik (som stræbte at fjerne Fremmede) og en vel indrettet Søemagt. Africas Nomader forsynede Carthago med leiede Hære. Regjeringsformen var som i de fleste Handelsrepubliker aristokratisk: Suffeterne og det dobbelte Senat levnede Folkeforsamlingen kuns liden Magt. Hærføreres Egenraadighed og Almuens Misfornøielse førte til Factioner og voldsomme Angreb mod den bestaaende Forfatning, der havde en Støtte i et mægtigt Statstribunal, kaldet de 100 Mænd.

Handelsinteresse og Handelsuid vilde ogsaa uden Persernes Indskydelser have medført en Kamp med Syracusanerne om Besiddelsen af det frugtbare Sicilien. **Gelon**, Beherskér af Gela, befriede i Slaget ved Himera (480) Sicilien, ligesom han allerede forhen havde befriet Syracusa fra indvortes Uroligheder. Han og **Hiero I**, en Ynder af Videnskab og Konst, hævede Syracusa til en høi Rang blandt græske Stæder. I 70 Aar lod Carthago sin Medbeilerinde befæste sin

Magt ved lykkelige Krige med Siculer, Agrigentinere, Etrusker og Athenienser. Syracusa var efter Tyrannen Thrasybulus's Fordrivelse (466) atter bleven en Republik, som i **Diocles** havde en velgjørende Lovgiver (412). Men da Segestanerne efter Atheniensernes mislykkede Tog anmodede Carthaginenserne om Hjelp mod Syracusanerne, begyndte mellem disse tvende Folk en Krig, der vedvarede næsten uafbrudt i mere en 100 Aar (410–275). **Dionysius I**, en underfundig og kraftfuld Mand, havde (405) opkastet sig til Konge i Syracusa og havde fattet den store Plan at forene hele Sicilien og Store-Grækenland under sit Scepter. Men uagtet Pesten, som idelig tilintetgjorde de puuiske Hære, vare ligesom hans naturlige Allierede, kunde han dog ikke fortrænge Carthaginenserne fra Øen. Bedre lykkedes det for den ædle Republikaner **Timoleon** fra Corinthus; han rensede Sicilien for Tyranner (Dionysius II A. 343), og tilføiede Carthaginenserne (340) et afgjørende Nederlag.

Rom.

4. Kong **Tarqvinius Superbus** undertrykkede med lige Strenghed Senat og Folk, og gjorde ved Herske- og Havesyge sin Regjering forhadt; men ikke bør det forglemmes: at det betydningsfulde Capitolium reiste sig under ham; at Rom blev Hovedet for det latinske Forbund (feriæ la-

tinæ), og ved latinske Colonier begyndte at udbrede sit Herredømme, sit Sprog og sine Sæder over Italien. Den første Handelstractat med Carthago, sluttet (509) kort efter Tarqvinius's Forjagelse, omtaler Romerne som et handlende Folk, der herskede fra Tiberen indtil Terracina. Medens Tarqvinius beleirede Ardea, kom Folkets Misfornøielse til Udbrud. Hans Søn Sextus krænkede Lucretias Ære, og **Junius Brutus** i Spidsen for det oprørte Folk forjog Kongeslægten (509), som flygtede til Etrurien. Senatet og **tvende Consuler** (J Brutus og Tarqvinius Collatinus, Lucretias Mand) delte Kongernes Magt. Alle Tarqviniernes Forsøg ved hemmelige Forbindelser i Rom og ved etruscisk Hjelp at blive igjen indsatte mislykkedes. Brutus faldt dog i Kampen for Fædrelandet, og **Porsena**, den mægtige Lucumo af Clusium, bersøvede (507) uagtet heltemodige Anstrængelser af enkelte Romere (**Horatius Cocles, Mucius Scævola**), hvis Navne Folkesagnet har foreviget, Staten en tredie Deel af sit Gebet, der snart blev vundet tilbage. De aarligen valgte Consuler, som tidlig havde indrømmet Folket den høieste dømmende Magt, troedes ikke at besidde den fornødne Auctoritet til Statens Frelse, naar indvortes Gjæringer stødte sammen med udvortes Farer. Da derfor Latinerne sammensvore sig med Tarqvinierne, valgtes en **Dictator**, der paa sex Maaneder udrustedes med fuld kongelig Myndighed. Dictatoren **Posthumius** knækkede i Slaget ved Søen Regillus Latinernes Mod og Tarqviniernes sidste Haab; men først A. 493 kom et Forbund i Stand mellem Romerne og Latinerne under fuldkommen lige Betingelser for begge Folk.

J det følgende Aarhundrede er mindre at mærke de uafbrudte Feider med Sabiner, Æqver, Volsceer, Fidenater o. a. end den uafbrudte Kamp mellem Patricier og Plebejer, der rystede Staten, men styrkede Folket. Almuen, utilfreds med den ulige Fordeling af Statens Jordegods og med Patriciernes oprørende Haardhed mod gjeldbundne Plebejer, nægtede at gjøre Krigstjeneste og undveg til det hellige Bjerg; den vendte omsider tilbage ifølge Menenius Agrippas Forestillinger, men betingede sig **Tribuner**, en beskyttende uforkrænkelig Øvrighed, som ved et veto kunde hindre alle for Folket skadelige Beslutninger (493). Allerede det følgende Aar (492) traadte Folket og dets Tribuner paa comitia tributa frem som Dommere mod Patrieieren **Marcius Coriolanus**, der i Anledning af en Kornuddeling tænkte at bersøve Folket dets Tribuner. Coriolanus blev fordømt og bekrigede nu sit Fædreland i Spidsen for Volsceerne, der oversvømmede Latium og leirede sig under Roms Mure. Dette Uveir var neppe dæmpet, før et andet brød frem. **Spurius Cassius** søgte af

ærgjerrige Hensigter ved en lex agraria at skaffe Almuen Andeel i det erobrede Jordegods, af hvilket Patricierne alene høstede Fordelen; han blev dømt til Døden (486), og Plebejerne opholdtes med tomme Løfter af Senatet. Men Almuetribunerne befæstede og udvidede Demokratiet under stormende Optrin, og mangen Patricier (Quinctius Cincinnatus) opoffrede sig for Aristokratiet, indtil Nødvendigheden af en nye Lovbog for en Tid ophævede baade Consulat og Tribunat og overgav al Magten til patriciske Decemviri (451), som samlede og forbedrede de gamle Vedtægter og maaskee dermed sammenlignede græske Staters Love. De nye Love, der efter deres Oprindelse meest begunstigede Patricierne, bleve optegnede paa tolv Tavler. Decemvirerne misbrugte vilkaarlig deres Myndighed, og een af dem, ved Navn Appius Claudius, oprørte ved sin frække Adfærd mod Verginia, Tribunen Icilius's Brud, Hæren og Folket i den Grad, at han selv blev fordømt, og Decemviratet afskaffet (449). Tribunatet traadte igjen i Kraft, og da Tribunen Canulejus ved en Lov (445) havde hævet Forbudet mod Ægteskaber mellem Patricier og Plebejer, og saaledes nedbrudt Skillevægen mellem begge Stænder, var Veien banet til det endnu vigtigere Forslag, at den ene Consul skulde tages af Plebejerne. Patres søgte længe at undvige dette Slag ved i Stedet for Consuler at indsætte Krigstribuner med consularisk Myndighed, hvilke ogsaa valgtes af Folket. Ved samme Tid (443) bestikkedes de første Censorer, og da ikke blot Census men ogsaa Opsynet over Sæderne blev dem betroet, saa forbeholdt sig Patricierne ved denne Værdighed en meget indgribende Indflydelse, hvis den ene Plads i Consulatet maatte blive dem berøvet.

Under farlige Krige hvilede tilsyneladende den indvortes Kamp. Vejis Indtagelse (395) ved Furius Camillus efter en 10aarig Beleiring (som medførte Vinterfeldtoge og et trykkende Befolkningssystem) gav de romerske Vaaben en afgjort Overvægt ogsaa i Etrurien. Furius Camillus, som ved sin Stolthed og uoverlagte Fremfærd under Delingen af det vejentiske Bytte havde gjort sig forhadt, og overhovedet ikke var Folkets Mand, gik i Landflygtighed, da Rom meest behøvede ham, sin største Feldherre. De senoniske Galler indsluttede nemlig Clusium, som udbad sig Romernes Bistand. Senatet afsendte Qv. Fabius for at mægle Fred, og nægtede Fyldestgjørelse, da denne Afsending imod al Folkeret havde taget Deel i Clusinernes Kamp mod Gallerne. Brennus (et Fælledsnavn for gallisk Konger) brød op fra Clusium for at tage Hævn, tilintetgjorde ved Allia en romersk Hær, indtog og opbrændte Rom (389); kun Capitolium blev reddet af Manlius. Men da Cædicius i Veji og

Camillus i Ardea samlede Tropper til Undsætning, og da Gallerne, fortærede af Sygdom og Mangel, erfarede Veneternes Indbrud i deres eget Land, blev Staden rømmet efterat have udredet en Sum Penge. Rom reiste sig igjen omgivet af Mure, og Camillus indlagde sig nye Fortjenester deels ved at afværge dets Hensyttelse fra den gamle hellige Grund til det erobrede Vejl deels ved at overvinde Naboefolkene, som vilde føre sig Byens Afmagt til Nytte. Med Roms Gjenfødelse vaagnede Partierne til nyt Liv. Camillus var Patriciernes Støtte; mod ham stod Manlius, Capitoliums Forsvarer, som maaskee i tvetydig Hensigt opkastede sig til Beskytter for den ved Aager og Paalæg forarmede Almue, og blev endelig som Fiende af Regjeringen nedstyrtet af den tarpejiske Klippe (383). Stændernes gjensidige Mistroe og Had modnede sig til en Borgerkrig, da Tribunerne **Licinius** og **Sextius** efter en tiaarig Kamp saavel mod Camillus og Patricierne som mod egne Embedsbrødre, der modsatte dem sit veto, endelig (366) udvirkede, at den ene Consul skulde vælges af Plebejernes Stand. Patricierne søgte vel Erstatning i andre Værdigheder (Prætor; Ædiles Curules), som de tilegnede sig; men Demokratiets Løb kunde ikke mere standses, og inden A. 300 vare alle vigtige Embeder lige tilgængelige for begge Stænder.

Romerne og Latinerne dreve Handel med Carthago selv (anden Handelstractat A. 348), og begyndte at skabe sig en Søemagt; men Agrene vare deres Rigdom, Legionerne deres Styrke. Rene og tarvelige Sæder, en ubøielig heltemodig Aand, Kjærlighed til Fædrenelandet og en overtroisk Ærefrygt for dets Helligdomme (auguria; extispicia; sortes; sibyllinske Bøger o. s. v.), Tugt og Orden i de huuslige Forhold som i Hærene og en standhaftig Politik lovede Romerfolket det, hvortil det allerede hæftede sin Attraae, Herredømmet over Italien. I de paafølgende Krige med Samniter og Latiner skete det første Skridt.

Campaniens Hovedstad, det rige og yppige **Capua**, kastede sig under Romerne for at beskytte sig ved fremmede Vaaben mod Samniterne, et raat og stridbart Bjergfolk, der udbredte Ødelæggelser over den campaniske Slette. Lokkende Udsigter bragte det romerske Senat til at glemme ældre Forbindelser med Samniterne og at begynde (343) en Krig, som først efter et halvt Aarhundrede ganske endtes (290) med Samniums Fald. Uagtet Nederlaget ved Gaurus erholdt Samniterne (341) en taalelig Fred, fordi Latinerne til Gjengjeld for deres Bistand i Krigen fordrede lige Rettigheder med Roms egne Borgere, lige Andeel i Regjeringen. Campanerne sammensvore sig med Latinerne. Men **P. Decius Mus** tilkjøbte ved

sin Offerdød Romerne en afgjørende Seier ved Foden af Vesuvius; baade Latiner og Campaner bleve (338) indlemmede i Romerstaten. Nogle af de undertvungne Stæder erholdt romersk Borgerret, andre bleve Municipier uden Stemmeret (Jus Coloniarum; jus Latii; jus Italicum; Socii; Deditiii).

III. Den Macedoniske Tidsalder fra Aar 336 til 146 f. C. F. eller fra Alexander den Store indtil Romernes Verdensherredømme.

Alexander den Stores Monarchie.

1. Gjæringer ved Hoffet (den onde Olympias) og Bevægelser mellem de overvundne Folk efter Philips Død lode befrygte en Opløsning af det macedoniske Rige. Men den unge Alexander, udrustet med sin Faders Kraft og Aristoteles's Lærdomme, mødte Grækernes Frihedsplaner og tugtede Illyrier, Pæoner, Triballer og selv Geterne hiinsides Donau, som nægtede ham Lydighed. Paa Grund af et falskt Rygte om den unge Konges Død traadte Grækerne under Vaaben. Alexander ilede da fra Hæmusbjergene til Bøotien, ødelagde det trodsige Theben og nødte Athenienserne

tilligemed de andre Hellener til at underkaste sig. I Corinth lod han sig (335) udnævne til Grækernes Overfeldtherre og brød op kuns med 35,000 Mand imod Persiens hele Magt — mere, som det dengang syntes, for at sysselsætte de urolige Grækere, med Udførelsen af en Yndlingstanke end for at omstyrte den store Konges Throne. Han lod Antipater blive tilbage med 13000 Mand for at dække Macedonien. Kjernen af den persiske Landmagt bestod af Grækere, og havde Rhodieren Memnons Plan fundet Bifald, saa vilde ikke Alexanders første Seier ved Granicus (334) have afgjort Lilleasiens Skjebne. Memnon døde paa Lesbos, da han vilde overføre Krigen til Macedonien, og næsten uden Sværdslag fulgte Alexander den fiendtlige Kyst lige til de syriske Porte, hvor Darius Codomannus mødte ham med en overlegen Hær. Macedonerne seirede i Slaget ved Issus (333); Persernes Fredsforslag afvistes, og Alexander havde allerede da med saadan Sikkerhed fattet Tanken om Asiens Undertvingelse, at han istedetfor at eftersætte den flygtende Darius vendte sig mod Syrien, Phønicien og Ægypten. Indtagelsen af Tyrus efter 7 Maaneders Beleiring skaffede ham et sikkert Stade ved Middelhavet, og blev siden et Middel til at hæve Alexandria, en militairisk Colonie, hvilken han med beundringsværdig Indsigt grundlagde (332) ved Nilens vestlige Munding,

og bestemte til et Middelpunkt for Handelen mellem Asien og Europa. Ogsaa den eventyrlige Valfart fra Ægypten til Jupiter Ammons Tempel (mere for at blende en overtroisk Verden end for at kildre en taabelig Forfængelighed) stod maaskee i Forbindelse med Handelsplaner. Forstærket med friske Tropper ilede han Darius imøde, og vandt ved Arbela (331) den sidste afgjørende Seier. Babylonien, Susiana og Persis bleve Seierherrens Bytte, og Opbrændelsen af Persepolis betegnede, at Cyrus's Rige var faldet. Bessus, den ulykkelige Darius's Morder og Kronrøver, saae sit Anslag at stifte et eget Rige i Bactrien tilintetgjort ved Alexanders raske Fremskridt; han blev indhentet og henrettet, og Macedonerne kom i Besiddelse af de rige Handelslande mellem Jaxartes og Paropamisus. Imidlertid havde Antipater i Slaget ved Megalopolis (330) adsplittet et Forbund i Grækenland, som den spartanske Konge Agis havde stiftet mod Macedonerne.

Men saavel Græker som Macedoner havde troet ved Darius's Død at see Enden paa de fjerne Tog, og ikke uden Grusomhed og Overilelse stræbte Alexander at undertrykke enhver Modstand (Parmenio; Philotas). Da endelig Helten med den uroelige, altomfattende Aand vilde fortsætte sit Seierløb til det østlige Ocean og ligesom opdage og tilegne sig de forhen lidet bekjendte, rige Handelslande

mellem Indus og Ganges; saa kom Misfornøielsen til Udbrud. Porus var overvundet, og Macedonerne stode ved Hyphasis; men den utaalmodige Hær forlangte at see sit Hjem igjen, og Alexander maatte vende tilbage. Frugten af dette Tog (328-326) var ikke blot en simpel Udvidelse af Geographiens Kreds, men en stadig Forbindelse mellem Europa og Indien, hvilken Alexander betryggede ved mangfoldige græske Plantestæder. Nearchus seilede med Flaaden ned ad Indus og skibede langs Kysterne til Mundingen af Euphrat, medens Alexander førte den største Deel af sin Hær tilbage igjennem Gedrosiens Ørkener. Arabien og maaskee Carthago vare endnu Gjenstande for hans Erobringsplaner. Fordærvet af Lykken og mismodig over mødende Vanskeligheder, afkræftet ved rastløse Anstrængelser og ved Udsvævelser, hvortil Lidenskabelighed og persiske Sæder forledte ham, døde Alexander den Store (323) i Babylon, hvilket han tænkte at gjøre til sin og Verdens Hovedstad. Han døde for tidlig, og kuns halv fuldendt var det Ædlere i hans omfattende Plan at sammensmelte Græker og Asiater til eet Folk (ved Ægteskaber; en fordomsfrie Opdragelse; Meddelelse af Sprog, Sæder og Dannelse; Handelsforbindelser fremfor alt). Han plettede ofte sit store Navn; men ganske miskjendes kan han ikke uden af dem, der smaaligen beregne enhver Feil, som kleber ved menneskelig Storhed.

Det macedoniske Monarchies Deling.

2. Denne Deling var en Følge af Stifterens tidlige og uventede Død: hans Arving var ikke engang født til Verden; en kraftig Haand fattedes til at holde Massen tilsammen; herskesyge, hinanden fiendske Høvdinge og en selvraadig Hær kappedes om først at give Riget en umyndig Herre, siden at tilrive sig alt, forglemmende Pligt og Troskab. Den svage **Philippus Arrhidæus**, en ægte Søn af Philip I, og den umyndige **Alexander**, Alexanders Søn med Roxane, bleve udraabte til Konger, og Formynderskabet overgivet til **Perdiccas**, Leonnatus og Meleager. Men den forfængelige Perdiccas, som var Anfører for Ryttériet, Alexanders Svoger og i Besiddelse af hans Seglring, udøvede en Myndighed, som de mægtige macedoniske Satraper i de allerede udskiftede Provindser ikke kunde fordrage. **Craterus** og **Antipater**, Statholdere i Macedonien og Grækenland, forbandt sig derfor med Ægyptens Statholder, **Ptolemæus** Lagi Søn, mod Perdiccas, og denne (321) blev ombragt af sine egne Folk, da han vilde tilkæmpe sig Overgangen over Nilen. Antipater blev nu Regent, og i Trisparadisus skete en nye Deling af Satrapierne (320), ved hvilken **Seleucus** traadte ind i Rækken og erholdt Babylon; den herskesyge **Antigonus**, Statholder i Phrygien, Lycien og Pamphylien, lod sig tildele Cappadocien,

som **Eumenes**, en redelig Ven af Perdiccas og af det retmæssige Dynastie, forsvarede med beundringsværdigt Mod og Konst, indtil han ved Forræderie af Argyraspiderne faldt i Antigonus's Hænder (315). Da **Polysperchon**, hvem Antipater døende havde indsat til Regent med Tilsidesættelse af sin egen Søn den grumme **Cassander**, laae under for denne i Striden om Macedonien og Grækenland; da Eumenes var fældet, og Alexander den Stores hele Slægt efterhaanden udryddet (af Olympias og Cassander); saa var der ingen Dæmning tilbage. Antigonus og hans talentfulde Søn **Demetrius Poliorcetes** havde gjort sig saa frygtede i Asien, at Seleucus forlod Babylon (315) og bevægede Ptolemæus, Cassander og **Lysimachus**, Thraciens Statholder, til et Forbund mod hine. Ptolemæus overvandt Demetrius ved Gaza (312), og Seleucus blev ved denne Seier istand til at forsvare sig i Babylon. En Fred blev sluttet (311); men da Demetrius ifølge samme vilde tvinge Cassander til at sætte de græske Stæder (Athenen) i Frihed, saa udbrød Krigen paa nye. Den blodige Seier under Cypern (307), som voldte Ptolemæus Tabet af en Flaade og af Øen, gav Antigonus og Demetrius Anledning til at anmasse sig Kongenavn — det sidste Stempel paa Opløsningen af Alexanders Monarchie: dette Exempel fulgte Ptolemæus, Lysimachus, Seleucus og om-

sider Cassander. Antigonus's Forsøg mod Ægypten mislykkedes, og Demetrius Poliorcetes's Beleiringskonst formaaede intet mod Rhodiernes Heltemod (304). Endelig tilsatte Antigonus Livet i Slaget ved Ipsus (301), og hans Rige blev sønderlemmet: Lysimachus bemægtigede sig Lilleasien indtil Taurus, og Seleucus Syrien, Mesopotamien og Armenien. Saaledes opstod af Alexander den Stores Monarchie, foruden mange mindre Stater, de større Riger: **Macedonien** med Grækenland, **Thracien**, **Syrien** og **Ægypten**. Disse Riger stiftedes af Grækere, og det græske Sprog og græske Sæder blève, til Fordeel for Culturen men til Skade for Nationalitet, herskende fra Middelhavet indtil Indus. Handel og Samfærsel mellem Østen og Vesten skred frem paa den brudte Vei. Kuns forsaavidt havde Alexander gjort varige Erobringer.

Macedonien og Grækenland.

3. Det demokratiske Partie i Athenen og Demosthenes opflammede i Alexander den Stores Dødsaar paanye Grækernes Frihedsaand. **Antipater** blev af den tappre **Leosthenes** indsluttet i **Lamia** (den lamiske Krig); men undsat af Craterus vidste han at adsplitte Grækernes Forbund, og paanødte de fleste Stæder macedonisk Besætning og en macedonisk sindet Regjering. Phocion tilkjøbte (322) Athenen Fred ved at opoffre Demokraterne; hvorfore han siden maatte tømme Giftbægeret (318). Uagtet Polysperchons Modstand og gjentagne Angreb af Demetrius Poliorcetes (som befriede Athenen ved (307) at fortrænge **Demetrius Phalereus**) lykkedes det dog **Cassander** indtil sin Død (298) at holde Grækerne under macedonisk Aag. Hans Sønner **Antipater** og **Alexander** styrtede hinanden, og **Demetrius Poliorcetes**, som efter Slaget ved Ipsus fristede Lykken i Grækenland, bemestrede sig Brødrenes Arverige. Den store Plan at gjenoprette Tabet af Asien var ikke beregnet efter hans Stridskræfter; han maatte overgive sig til sin Svigersøn Seleucus (286); den epirotiske Konge **Pyrrhus** og den thracische **Lysimachus** vexlede nu i Besiddelsen af Macedonien. Lysimachus blev formedelst et Mord paa sin egen Søn Agathocles indviklet i Krig med Seleucus og tilsatte Livet i Slaget ved Curupedion (282). Macedonien syntes under **Seleucus**, Asiens Herre, at maatte blive, hvad det var i den store Alexanders Dage; men det var et Glimt, som forsvandt, da **Ptolemæus Ceraunus** myrdede Seleucus (281) og løsrev Macedonien fra det syriske Rige. Nogle galliske Horder (maaskee udvandrede til samme Tid, som andre indvandrede i Italien) havde efterhaanden besat alle Syddonaulandene, og gjorde (280–278) gjentagne Indfald i

Macedonien. Ptolemæus faldt i Kampen mod dem, og kuns for en kort Tid befriede den ædle Sosthenes sit Fædreland. Grækernes Anstrængelser for det hellige Delphi reddede derimod Hellas (278), og Gallerne maatte trække sig tilbage til Thracien, hvorfra de efter Indbydelse af Nicomedes I droge til Bithynien, toge Galatia i Besiddelse og spillede som Leietropper en vigtig Rolle i Krigene. Efter Gallernes fuldkomne Fordrivelse og Pyrrhus's Død (i Argos 272) beherskede Antigonus Gonnatas, en Søn af Demetrius Poliorcetes, Macedonien, som blev ved hans Slægt indtil Rigets Undergang.

Imidlertid havde de vilde Ætoler (284) ordnet sig i et Forbund, som i Thermus holdt sine Forsamlinger (Panætolium), og iøvrigt styredes af en Strategus og Apocleti. Ogsaa de tolv Stæder i Achaia fornyede (281) deres gamle Forbund. Achæerne handlede i en mildere og mere græsk Aand end Ætolerne; Forbundet havde i sin blomstrende Alder (250-170), som fornyede Mindet om Hellas's lykkelige Tider, udmærkede Statsmænd i Aratus, Philopoemen og Lycortas; det udvidede sig derfor næsten over hele Peloponnes og den østlige Deel af Grækenland. De aarlige Møder i Ægium, siden i Corinthus, en Strateg og 10 Demiurger afgjorde de fælleds Anliggender. Ved disse tvende Forbund indskrænkedes for en Tid Ma-

cedonernes Principat over Grækenland. Sparta, hvor de gamle Love med de gamle Sæder vare gaaede i Forglemmelse, vilde ikke ordne sig under det achæiske Forbund. Cleomenes III vilde derimod, hvad Agis III nylig (244) ikke havde kunnet, gjengive Sparta (226) dets gamle Glands tilligemed Lycurgs Forfatning; han styrtede Ephorerne, som tyrannisk misbrugte deres Magt, og han indførte Lighed i Eiendomme og Levemaade. Achæerne bleve overvundne, og Aratus, der følte sig overgaaet af Cleomenes, begik nu den Feil at tye til Macedonerne om Hjelp. Antigonus Doson overvældede Spartanerne i Slaget ved Sellasia (222); men tilvandt sig og efterlod til sin Eftermand Philip II (III) en skadelig Indflydelse paa Achæernes Anliggender. Philip forbandt sig (214) med Hannibal; men Virkningen af dette Forbund og det tilsigtede Angreb i Italien afværgede Romerne ved at sysselsætte Macedonerne i Grækenland: Ætoler, Eleer, Spartanerne og den pergamenske Konge Attalus I lode sig ophidse til en Krig mod Philip og Achæerne, under hvilken Ætolerne bleve forladte af Romerne og tvungne til en ufordeelagtig Fred (204). Philips fornyede Krig med Attalus I og med den blomstrende Handelsrepublik Rhodus gav Romerne en bequem Leilighed til at hævne sig paa ham. Rhodierne svækkede hans Søemagt i Slaget ved Chios, og Quinctius Flamininus

seirede ved Cynoscephalæ (197). Achæerne trak sig i rette Tid ud af Krigen, men Philip blev ved sin Fred indskrænket til Macedonien alene, maatte til Romerne udlevere sin Flaade og betale 1000 Talenter. Flamininus proclamerede (196) ved de isthmiske Lege Grækenlands Frihed; Grækerne jnblede og betænkte ikke, at de i Rom fik en Dommer, som ved at nære Uenigheden mellem de saakaldte frie Stater beredede Frihedens fuldkomne Undergang. Philopoemen, den sidste Græker, opretholdt Achæernes Forbund, medens Ætolerne af Had til Romerne gjorde fælleds Sag med den syriske Konge Antiochus den Store og bleve haardt ydmygede (189). Philip hvædsede i Stilhed sit Sværd mod Romerne, men græmmede sig til Døde (179) over sin Søn Demetrius's uforskyldte Henrettelse, hvortil hans anden Søn **Perseus** var Ophavsmanden. Perseus rustede sig i 7 Aar (Forbund med Gentius i Illyrien o. a.; Bastarnernes Indkaldelse) til en Hævnkrig mod Romerne. Han blev overvundet af **Paulus Æmilius** ved Pydna (168) og døde i romersk Fangenskab. Macedonien blev republikaniseret og ikke længe derefter (148) af **Metellus** forvandlet til en romersk Provinds i Anledning af Andriscus's Opstand. Det achæiske Forbund blev efter Krigen med Perseus, som misteenkt, meget nøie bevogtet af Romerne, forraadt (af Callicrates) og afkræftet; tusinde af dets meest ansete Mænd bleve indstævnede af Senatet og i 17 Aar mod alle Love tilbageholdte i Rom. De forbittrede Achæer grebe uforsigtig til Vaaben og bleve slagne af Metellus og **Mummius**. Corinthus blev ødelagt (146), og Grækenland en romersk Provinds under Navn af Achaia.

I denne Periode geraadede Videnskaberne i Forfald med Grækenlands Frihed. **Demetrius Phalereus** var en agtet Taler; Philosopherne **Theophrastus, Zeno, Epicurus** o. a. skaffede sig et berømt Navn. Historieskriveren **Polybius** tilhører mere Rom end Achaia. Ved Corinths Fald vandrede Konsterne til Italien. Athenen behøldt sit Herredømme i Lærdoms og Smagens Rige.

Syrien og de mindre Riger i Asien.

4. Medens Antigonus var sysselsat med en frugtesløs Krig mod Ptolemæus og Cassander, udvidede **Seleucus Nicator** (312–304) fra Babylon af sine Besiddelser indtil Oxus og Indus, trængte i Krigen mod Sandrocottus frem indtil Ganges, og aabnede paa Asiens Hovedfloder nye Handelsveie til Indien. En Hovedvei til dette Land gik fra det sorte Hav over det Caspiske og Oxusfloden. Af Byttet efter Seieren ved Ipsus (301) tog han Cappadocien, Armenien, Mesopotamien og Syrien, hvilket sidste han til Skade for sit mægtige Rige gjorde til Hovedlandet; Antiochia blev Hovedstaden

og Sædet for alt, hvormed Handel, Konster og Videnskaber kunde forsyne et yppigt Hof. Ved en Mængde blomstrende Plantestæder udfyldtes Ruinerne, som Krigene havde efterladt. Seleucus var den eneste af Alexanders Feldherrer, som handlede i dennes Aand, og efter Slaget ved Curupedion (282) havde det syriske Rige omtrent samme Omfang som det store macedoniske Monarchie. Men Seleuciderne fattedes Stamfaderens Kraft, og Riget adsplittedes. Under **Antiochus Soter** (287–262) tabtes ikke blot Thracien og Macedonien; men **Philetærus** og **Eumenes** I (283–263) løsrevne det **pergamenske Rige**, og **Nicomedes** I forsvarede sig i **Bithynien** ved Hjelp af Gallerne. Under **Antiochus** II gjorde **Arsaces** sig uafhængig i **Parthiene** (256), og Grækeren **Theodotus** stiftede (254) det græske Rige i **Bactrien**, hvilket i sin blomstrende Alder (206–150) berørte Grændsen af Serica; men blev omstyrtet af Partherne (140). **Seleucus Callinicus** indlod sig efter en ulykkelig Krig med den ægyptiske Konge, Ptolemæus Euergetes, i en endnu ulykkeligere med Partherne, leed et Nederlag (238), der gjør Epoche i Arsacidernes Historie, og blev taget til Fange (236). Endelig syntes **Antochus** III, kaldet **den Store**, (224–187) at love Syrien en kraftfuldere Regjering; han dæmpede farlige Oprør i Medien, Persien og Lilleasien, indskrænkede Partherne til

Besiddelsen af Parthiene og Hyrcania (210), førte en lykkelig Krig med Bactrien og naaede atter Indien (205). Ptolemæus Epiphanes maatte aftræde ham (203) Coelesyrien og Phønicien. Men disse sidste Erobringer, Antiochus's Paastand paa det thracische Chersonesus, hans Angreb mod de asiatiske Grækeres Frihed, som Romerne havde proclameret (196), og endelig hans Forbindelser med Hannibal og Ætolerne paadroge ham en Krig med den romerske Republik. Istedetfor efter Hannibals Raad at anfalde Romerne i Hjertet af Italien, søgte han at sætte sig fast i Grækenland, hvorfra **Glabrio** fortrængte ham, og at forsvare sig i Asien, hvor **L. Scipio** (?) tilføiede ham et afgjørende Nederlag ved Magnesia (190). Antiochus mistede ved Freden hele Forasien indtil Taurus, og forpligtede sig til at betale 15,400 Talenter og at udlevere Hannibal. Han maatte endnu opleve, at **Artaxias** og **Zariadras** gjorde sig uafhængige i **Store- og Lille-Armenien**. Romerne behandlede fra denne Tid Syrerne som et undertvunget Folk, og hævede sine Medforbundne, den pergamenske Konge **Eumenes** II og Republiken Rhodus (som delede de Lande, Antiochus havde maattet afstaae) til en for Seleuciderne farlig Høide. De pergamenske Konger skyldte overhoved et klogeligt vedligeholdt Venskab med Romerne deres politiske Anseelse; men en større Roes tildeler Historien deres

Omhu for Industrie, Konster og Videnskaber (Museum og Bibliothek i Pergamus; Opfindelsen af Pergament). Rigerne i **Pergamus**, **Bithynien**, **Pontus**, **Cappadocien**, **Armenien**, **Parthien** og **Bactrien** foruden nogle frie Handelsstater kunne mere eller mindre betragtes som Brudstykker af det seleucidiske Monarchie, skjøndt nogle af dem have en ældre Oprindelse; og da Partherne under **Mithridates I** (efter 164) havde bemægtiget sig hele Overasien indtil Euphrat, og **Maccabæerne** havde befriet Palæstina (142), vare Seleuciderne indskrænkede til Syrien og Phønicien alene. Thronstridigheder, Oprør og Feider fremskyndede den endelige Opløsning. Blandt Antiochus den Stores svage, grusomme og fordærvede Efterfølgere har den hellige Historie især brændemærket **Antiochus IV Epiphanes** (174–164).

Efter et 70aarigt Fangenskab i Babylonien var med Cyrus's Tilladelse en liden Deel af det jødiske Folk under **Zorobabels** Anførsel vendt tilbage (536) til Fædrenes hellige Land, og styrket i sin Troe holdt det fast ved Jehovas Dyrkelse. Det nye Tempel blev fuldendt (515); **Esra** (478) og **Nehemia** (445) gjenoprettede den mosaiske Forfatning. Den unge Colonie, som levede i bestandigt Fiendskab med **Samaritanerne** (Templet paa Garizim), stod i det persiske Monarchies Tid under den syriske Satrap; men med Persernes Afmagt

steg Ypperstepræstens Anselse. Efter Alexander d. Stores Død blev Judæa en Provinds snart af det syriske snart af det ægyptiske Rige, indtil Antiochus den Store forenede det nøiere med Syrien (203). Folket styredes fremdeles af sin egen Ypperstepræst, Ethnarcher og et Synedrium; det syntes ikke uden Grund de syriske Konger at danne en ved Religion og Sæder afsondret Stat i Staten. Antiochus Epiphanes vilde i Judæa som i andre Provindser (Persis) gjøre den græske Cultus herskende; ogsaa var han for at tilfredsstille Pragtlyst og et udtømt Skatkammers Fornødenheder begjerlig efter de opdyngede Tempelskatte. Partier og Stridigheder mellem de ypperstepræstelige Familier kom hans Planer til Hjelp. Deraf de Undertrykkelser og Uordener, som medførte den maccabæiske Opstand (167). **Matathias**, **Judas** og **Jonathan**, som støttede sig til Romerne, kjæmpede heltemodig for Altar og Frihed. Syriens Svaghed lettede Seieren. **Simon Maccabæus** blev af den syriske Konge Demetrius II erkjendt for uafhængig Ethnarch og Ypperstepræst (142).

Ptolemæernes Rige i Ægypten.

5. Efter megen Strid med Perdiccas og Antigonus beholdt **Ptolemæus I Soter** (Lagi Søn) det ægyptiske Rige, hvilket han forøgede med Palæstina, Cølesyrien, Phønicien og Cypern. Ved

disse Erobringer blev han i Stand til at underholde en betydelig Søemagt. Cyrene og Libya indlemmedes ogsaa i den nye Stat. Ptolemæus's lange, fredelige Regjering (323–284) tilbagekaldte Ægyptens gyldne Alder. Intet af det Gamle blev voldsomt nedbrudt, men forbedret og forædlet. Memphis vedblev at være Hovedstaden, endskiøndt Alexandria, udvidet ved græske og jødiske Nybyggere og ved kostbare Anlæg (Pharus; Havne), indtog den første Rang ikke blot som Handelsstad, men ogsaa som Sæde for grundige Studier: her lagdes Grunden til det store Bibliothek i Bruchium, og her reiste sig det første Videnskabsacademie, Museum (Demetrius Phalereus, Alexandrinske Grammatikere, Critikere, Geographer o. a.). **Ptolemæus II Philadelphus** (284–246) befordrede med end større Iver Videnskabelighed (Aristæas, Septuaginta (?); Theocritus; Callimachus; Manetho), og Ægypten blev det rigeste Land i Verden ved sit Agerbrug, sin Konstflid (Bomuldsvæverier) og en udbredt Handel (til Æthiopien og det Indre af Africa; over Coptos, Myos Hormos og Berenice til det lykkelige Arabien og Indien. Nye Canaler). Til samme Tid delte Alexandria med Carthago, Rhodus og Corinth Handelen paa Middelhavet. Allerede denne Ptolemæus traadte i Forbindelse med Romerne (273). **Ptolemæus III Euergetes** (246–221) var den sidste friske

Green af Ptolemæernes Stamme; yppige alexandrinske Sæder og Ægteskaber i forbudne Led mod Naturens Orden begyndte at fordærve Slægten. Faderens videnskabelige Aand hvilede over denne store Konge (Eratosthenes; Apollonius Rhodius). I Krigen mod Seleucus Callinicus trængte han frem indtil Hellesponten og Bactrien, og beholdt af sine Erobringer den sydvestlige Kyst af Arabien (ifølge Monumentum Adulitanum). Under Tyrannen **Ptolemæus IV Philopator** (221–204) begyndte Rigets Forfald. Dennes Søn **Ptolemæus V Epiphanes** maatte til Syrerne afstaae Palæstina, Phønicien og Coelesyrien, og var en Myndling (202) af det romerske Senat, hvilket efter den Tid egentlig beherskede Ægypten som Dommer i Successions Stridigheder og som Værge for de moralsk umyndige Ptolemæer.

Rom og Carthago.

6. Samniterne, som rigtig bedømte deres farefulde Stilling efter Latiums og Campaniens Fald, fornyede (326) Krigen mod Romerne. Deres Feldherre **Pontius** tvang en romersk Hær, som var indsluttet i de caudinske Passer, til at gaae under Aaget; men **Papirius Cursor**, en udmærket Tactiker, **Fabius Maximus** og **Decius Mus** afkvætte denne Skamplet ved herlige Seiervindinger over Samniterne og deres Medforbund-

ne, Etruscer og Galler. Samnium underkastede sig (290); men Etruscerne udholdt ved Gallernes Bistand Krigen noget længere (282). De overmodige Tarentinere, længe hemmelige Fiender af Rom, havde fornærmet det romerske Flag paa Grund af ældre Tractater, der satte Grændser for Romernes Skibsfart hiinsides Forbjerget Lacinium. De nægtede Opreisning, kjøbte til egen Ulykke Hjelp af den epirotiske Konge **Pyrrhus** (som dengang var af Lysimachus forjaget fra Macedonien), og begyndte Krig med Romerne (281). Pyrrhus's Elephanter og den macedoniske Tactik seirede i Slaget ved Pandosia (280), og mange af Romernes gamle Fiender i Nedreitalien sloge sig til Epiroterne. Men Pyrrhus maatte efter det uafgjørende Slag ved Asculum (279 **C. Fabricius**) erfare, hvor let en hvervet Hær udtømmer sine Kræfter mod Borgerlegioner; han var, da han ikke kunde erholde Fred af Roms standhaftige Senat, glad ved at kunne aabne sig paa Sicilien et nyt Krigstheater.

Paa denne Ø havde **Agathocles**, Tyran i Syracusa, opfattet den ældre Dionysius's Plan at frative Carthago det puniske Sicilien (311). Indsluttet af Fienderne i sin Hovedstad tog han den fortvivlede Beslutning at overfalde Carthaginenserne i eget Land. Carthago, berøvet sine svage Formure og forraadt af egenmægtige Feldherrer,

var sin Undergang nær, da Opstand hjemme nødte Agathocles til at vende tilbage til Sicilien og at slutte Fred (306) uden Fördeel. Efter Agathocles's Død (289) steg den borgerlige Forvirring i Syracusa. Hans campaniske Leietropper, Mamertinerne, bemestrede sig Messana efterat have myrdet Stadens Borgere, og Carthaginenserne leirede sig for Syracusas Mure; da var det, at Syracusanerne (278) kaldte Pyrrhus til Hjelp, og at Carthaginenserne, fortrængte af denne indtil Lilybæum, indgik med Romerne et Forbund mod den fælleds Fiende. Pyrrhus gjorde sig ved overmodig Fremfærd forhadt af de sicilianske Græker, og vendte tilbage til Italien, hvor **Curius Dentatus** tilføiede ham (274) et afgjørende Nederlag ved Beneventum. Tarent blev overladt til sin egen Skjebne og faldt (272) i Romernes Hænder. Militaire Colonier og Veie (Via Appia) befæstede deres Herredømme over Nedreitalien; men deres Besiddelser grændsede nu ogsaa til Carthaginenservnes, da disse havde forenet sig med den syracusanske Konge **Hiero** om at fratage Mamertinerne Messana — Nøglen til Sundet, som adskiller Sicilien fra Italien. Herredømmet over Sicilien, Havet og Verden var det Spørgsmaal, som snart maatte afgjøres mellem begge de mægtige, fremstræbende Republiker.

Mamertinerne forlangte og erholdt Hjelp af det romerske Folk, skjøndt Senatet nylig havde straffet en Legion i Rhegium for en Troløshed lig den, hvorfor hine bleve forfulgte. **Appius Claudius** satte over til Sicilien (264), og den **første punische Krig** udbrød. Hiero blev tvungen til Fred og Forbund med Romerne; men dette Tab og Nederlaget ved Agrigentum nedslog dog Carthaginenserne mindre end den første Søeseier (ved Mylæ), som Romerne med deres nyeskabte Flaade vandt (260) under Anførsel af **Duilius**. Efter en nye Seier til Søes forplantede **Atilius Regulus** Krigen over til Africa og havde i Begyndelsen Agathocles's Held, men blev derefter taget til Fange (256) af Spartaneren **Xanthippus**. Som ægte Romer fraraadede Regulus den Fred, Carthago vilde tilbyde ved ham, og vendte tilbage til sit Fængsel. Krigen fortsattes mat og med afvexlende Lykke. **Hamilcar Barcas** indlagde sig Ære ved Forsvaret af Lilybæum og Drepanum; men **Lutatius's** Seier ved de ægatiske Øer over Hannos Flaade nødte (241) Carthago til en Fred, ifølge hvilken det opgav Herredømmet over Sicilien og betalte 2200 Talenter. Romernes Skatkammer var udtømt, Carthaginensernes ligeledes; men Romernes Vælde var ikke afhængig af Financer og sammenleiede Hære. Umueligheden af at kunne betale den manglende Sold paadrog Carthago en Krig med de fra Sicilien hjemkomne Leietropper (240-237), som indsluttede Hovedstaden selv. Hamilcar Barcas reddede sit Fædreland fra denne Fare, men Striden mellem hans (det barcinske, demokratiske) og Hannos aristokratiske Partie styrtede Staten i nye. Oprørsaanden forplantede sig til Sardinien og blev næret af Romerne, som benyttede sig af Carthagos Svaghed, bemægtigede sig midt under Freden denne vigtige Ø (237), og afpressede drn saarede Medbeilerinde 1200 Talenter i Bøder. For at give sit Partie Anseelse og Fædrelandet Erstatning for Sicilien og Sardinien udkastede Hamilcar Barcas Planen til Spaniens Erobring. Det lykkedes ogsaa saavel for ham (237–228) og hans Efterfølger **Asdrubal** (228–221), som anlagde Carthago Nova, at hele den pyrenæiske Halvøe indtil Floden Iberus underkastede sig Carthago, der nu med Spaniens Sølv gjorde sig betalt for Siciliens Korn. Ved en Tractat med Asdrubal (226) betingede Romerne den græske Colonie Saguntums Uafhængighed og satte Iberus til Grændse for de punische Besiddelser; og de havde imidlertid heller ikke selv ladet Sværdet hvile. Den illyriske Søerøverdronning Teuta var med Grækernes Bifald bleven ydmyget (226), og Demetrius fra Pharus forjaget (220) til Philip i Macedonien, hvem han indtog mod Romerne. Saaledes vandtes Herredømmet over

det adriatiske Hav og Fodfæste i Grækenland. De cisalpinske Galler, som ofte forhen havde leiet Roms Fiender (Etruscer, Samniter, Carthago) sin Arm, fornyede A. 226, understøttede af transalpinske Landsmænd (Gæsater), Krigen med Romerne, da disse efter Tribunen Flaminius's Forslag vilde udskifte det Senonerne fratagne Land mellem de fattige Borgere. Gallerne trængte ind i Etrurien, men lede et Nederlag ved Clusium, og bleve omsider (220) betvungne af **Marcellus**. Hele Italien var indlemmet i, men ikke sammensmeltet med Republiken; derfor bleve altid fiendtlige Angreb mod Italien de farligste for Rom.

Den unge **Hannibal**, Hamilcars Søn og opdraget i Leiren, havde med Overmaal arvet sin Faders Krigertalent, hans Planer og Had mod Romerne; Hannos Partie kunde ikke forhindre, at han ogsaa arvede (221) Commandoen i Spanien. Ved den stormende, demokratiske Faction i Carthago var alt forberedet til en Ødelæggelseskrig mod Romerne, da Hannibal imod ældre Tractater angreb og ødelagde Saguntum efter en heltemodig, Grækere værdig Modstand, og begyndte den **anden punske Krig** (219). Det mesterlige Tog igjennem Gallien og over Alperne (Store St. Bernhardsbjerget?) kostede Hannibal Halvdelen af hans Hær, men han fordobblede den lettelig med misfornøiede Galler. Scipio var kommet for silde til at standse

Carthaginenserne ved Rhonefloden, og maatte nu vige i en Træfning med de numidiske Ryttere ved Ticinus. Efter tvende fuldstændige Seiervindinger ved Trebia (218) og ved Lacus Thrasimenus (217) omgik Hannibal Latium; han vilde ikke blot erobre, men tilintetgjøre Romerstaten efter at have kuldkastet ethvert Værn af Bundsforvandte og Undergivne. Dictatoren **Fabius Maximus** reddede dog meget ved forsigtig Nølen og velberegnede Angreb (Casilinum); men Consulen den ubesindige Terentius Varro fordærvede alt ved at paadrage Romerne et forfærdeligt Nederlag ved Cannæ (216). Hannibal ansaae ikke endnu Øieblikket at være forhaanden til at drage mod det urokkelig standhaftige Rom, der ligesom i den tryggeste Fred hiemme havde udsendt tvende Scipioner for at erobre Spanien. Han besatte den nederste Deel af Italien, lod sine Tropper til egen Skade udhvile i det yppige Capua, og søgte i Forbindelser med Macedonien og Syracusa Erstatning for den Hjelp, han forgjeves maatte vente fra Carthago. Men Romerne vidste at sysselsætte Macedonerne hjemme, og **Marcellus** indtog efter en toaarig (214–212) Belciring det frafaldne Syracusa (Archimedes). Hannibal maatte nu indskrænke sig til en Forsvarskrig; hans dristige Tog mod Rom selv var mislykket, Capua tabt, og han havde intet at stole paa uden den Hjelp, hans Broder Asdrubal skulde tilføre ham fra Spa-

nien. I dette Land havde den unge **P. Cornelius Scipio** (Africanus Major) stillet sig i Spidsen for den romerske Hær efter de ældre Scipioners Død (212), indtaget Carthago Nova, vundet Spanierne, og endelig ved Bæcula (209) seiret over Asdrubal; men han havde ikke kunnet hindre denne i at føre Levningen af sin Hær over Pyrenæer og Alper til Italien. Denne Hær og Hannibals sidste Haab tilintetgjorde Consulerne **Nero** og **Livius** ved Floden Metaurus (207). Hannibal havde kuns Bruttium i sin Magt, da han efter et 14-aarigt Ophold paa romersk Grund blev kaldet tilbage (203) for at redde Africa. Dihen havde den unge Scipio saameget lettere kunnet forplante Krigen, som han ved Forbund med de numidiske Fyrster (først Syphax, siden Massinissa) havde banet sig Veien, og Carthaginenserne endnu som under hele Krigen forsømte at benytte deres 500 Krigsskibe. Slaget ved Zama, som Hannibal paa Senatets Befaling maatte levere Scipio, endte (202) den haardnakkede Kamp. Ved Freden blev Carthago berøvet sine Besiddelser udenfor det egentlige Africa, sine Elephanter og næsten hele sin Flaade; ingen Krig maatte begyndes uden Roms Tilladelse, og den numidiske **Massinissa** skulde erholde alt det Land tilbage, som han eller Forfædre havde besiddet; — den sidste Betingelse var den

haardeste og den egentlige Kilde til Carthagos Fordærvelse.

Medens Romerne tugtede **Philip af Macedonien**, Hannibals Allierede (200–197), og udvidede deres Indflydelse i Grækenland, Lilleasien og Ægypten, stræbte Hannibal at læge sit Fædrelands Saar. Han satte Grændser for det despotiske Dommercollegium, som ustraffet delede Statens Indkomster med Oppebørselsbetjentene, og han bragte en saadan Orden i Financevæsenet, at Carthaginenserne efter 10 Aars Forløb kunde udbetale de 10,000 Talenter, hvilke de ogsaa ifølge sidste Fred skulde erlægge til Romerne. Men det styrtede Partie hævnede sig ved at forraade det romerske Senat Hannibals Plan i Forbindelse med Antiochus den Store og maaskee Philip af Macedonien at fornye Krigen. Romerne (195) forlangte Hannibal udleveret; den forfulgte Helt tog sin Tilflugt til Antiochus, men maatte efter sin Beskytters Fald (190) tye til Prusias II i Bithynien, hvor han (183) ombragte sig selv for ikke at udleveres til Romerne. Asien og Ægypten adlode ethvert af Senatets Vink; Ætolerne maatte underkaste sig (189), Perseus i Macedonien og Gentius i Illyrien give deres Riger til Priis (168); det achæiske Forbund vaklede, og hurtig nærmede sig Carthagos endelige Fald. Det Partie, som havde faaet Hannibal forjaget, og Massinissa vare de Redskaber, af hvilke Romerne

lumskelig benyttede sig til at undergrave det forhadte og endnu frygtede Carthago. Paa Grund af Freden (201) tilegnede Massinissa sig de bedste Provindser (Emporia, Lysca o. a.). Carthaginenserne vilde hævne sig, bleve slagne (152) og fandt kuns partiske Dommere i romerske Gesandte. M. Porcius Cato overstemmede efter uværdige Hensyn Scipio Nasica i det romerske Senat, og Carthagos Undergang blev besluttet. De ulykkelige Carthaginensere beqvemmede sig til de meest ydmygende Opoffrelser for at beholde Fred, og lode sig afvæbne af de troløse Romere; men den sidste Fordring: at de skulde forlade det gamle Carthago og bygge sig et nyt 1000 Skridt fra Havet, bragte Forvivlelsen til det yderste. Romerne maatte i tre Aar (149–146) beleire Byen; det blev den yngre Scipios (Æmilianus Africanus Minor) Lod at indtage og ødelægge den. Carthagos Gebet forvandledes til en romersk Provinds under Navn af Africa i det samme Aar (146), da Corinth blev ødelagt og Grækenland omskabt til Provindsen Achaia. Kort forhen (148) havde Macedonien havt samme Skjebne. Fra Euphrat indtil Atlanterhavet, og fra Alperne og Pyrenæerne indtil Africas Orkener, kjendte Verden kuns een Herskerinde — Rom.

Med det følgende Tidsrum begynde Borgerkrigene, hvortil allerede Sæden var strøet i dette. Senatet havde under Erobringskrigene, som i Plan

og Udførelse vare dets Værk, givet sig en uindskrænket Myndighed og grundet et Demokraterne forhadt Familiearistokratie. De Fornemme berigede sig ved Udsugelser i de erobrede Lande; Borgerne befriedes fra Afgifter (168), som de sammenranede Skatte gjorde unødvendige. Den ene Classe fordærvedes i Lediggang (Bacchanalia 186), den anden ved Overdaadighed og asiatiske Sæder, der vare en Følge af de asiatiske Erobringer. Der behøvedes en Censor som Cato for at standse Fordærvelsens Strøm; men denne Cato var selv en fordærvet Aristokrat og nidsk Forfølger af fremmed Fortjeneste (Scipionernes Fiende). Den kraftfulde Romeraand døde bort, da efter Carthagos Fald ingen var at frygte; Herresind, Overmod og Laster traadte i Stedet. I en aldeles militairisk Republik kunde Fredens Konster ikke trives. Rom overfyldtes med plyndrede Konstskatte (fra Syracusa og Corinthus) og med græske Lærde (Panætius, Carneades, Polybius o. a.); græsk Cultur fandt mangen Beundrer og græsk Sprog mangen Dyrker. Men Romersproget selv kan i dette Tidsrum ikke fremvise mange originale Arbeider (Historieskriverne Fabius Pictor og Cato Major; Digterne Livius Andronicus, Nævius, Ennius, Plautus og Terentius). Romernes Erobringspolitik er den lærerigste Deel af deres Historie; thi saameget end de græsk-macedoniske Staters indvortes Svaghed kom denne

Politik til Hjelp, saameget er dog at beundre den Konst, hvormed de forstode at adsplitte de farligste Coalitioner, og den Fasthed, hvormed de forfulgte deres Planer. Ved falske Frihedsproclamationer og lokkende Gaver vandtes Allierede; med tilsyneladende Ædelmodighed understøttedes den Svagere for at have Paaskud til at afvæbne og kue den Stærkere, indtil det beleilige Øieblik var kommen til at forelægge alle den samme Underkastelseslov. Gesandte og Gesandtskabscommissioner brugtes til at udspeide, nære Tvedragt mellem de frie Stater og have Opsynet med de mistænkelige.

IV. Den romerske Tidsalder fra A. 146 f. Chr. F. indtil A. 476 efter Chr. Fødsel, d. e. indtil det vestlige romerske Riges Undergang.

Gracherne. Marius og Sylla.

1. Senatet lod de erobrede Provindser bestyre ved Proconsules og Proprætores og Skattevæsenet i samme forvalte ved Qvæstores, som vare hine underordnede. Disse Statholdere misbrugte ustraffet den Magt, de besadde som Dommere og Befalingsmænd tillige; de undertrykkede og udsugede de fordum frie Folk. Dette var den egentlige Aarsag til den næsten uafbrudte Krig, som Romerne efter Aar 200 maatte føre i Spanien, og denne Krig blev atter en fjernere Anledning til de gracchiske Tumulter. Den ældre Cato havde (195) for en kort Tid tilveiebragt Roelighed i Hispania citerior; men formedelst Romernes uforsigtige, haarde og troløse Adfærd udbrød Krigen paa nye, og blev yderst farlig, da Viriathus, en simpel Landmand, men nøie bekiendt med sine Bjerge og Nationens Charakter, stillede sig (146) i Spidsen for Lusitanerne og vandt for Frihedens Sag flere celtiberiske Folkeslag. Han oprev ved en Partiegængerkrig de fiendtlige Hære; men faldt (140) for Snigmorderes Haand, som Romerne (Cæpio) havde leiet, da de mistvivlede om varig Seier, saalænge Viriathus levede. Lusitanerne bleve undertvungne, men Numantia, Celtiberernes Hovedfæstning, forsvarede sig endnu. Numantinerne tilføiede Romerne flere Nederlag og afnødte Mancinus en Fred, for hvilken Tiberius Gracchus borgede som Qvæstor. Senatet forkastede Freden, og Scipio Africanus Minor indtog og udslettede (133) Numantia efter en magelløs Modstand. I det samme Aar satte Romerne sig, ifølge et tvivlsomt Testament af Attalus III, i Besiddelse af det pergamenske Rige, og forsvarede den nye Provinds (Asia propria) mod en foregiven Arving, Aristonicus (130). Attalus's Skatte vandrede til Rom og fødede den alminde-

lige Fordærvelse og Forvirring sammesteds. Allerede dengang havde nemlig Almuetribunen Tiberius Gracchus tildeels af Had til det despotiske Senat, som havde krænket hans Ære ved det numantinske Fredsbrud, men mere af Iver for Folkets Sag fornyet den farlige og uudførlige Lex Licinia: hvad en Borger besad af Statens Jorder mere end 500 Jugera, skulde under billige Indskrænkninger tilbagegives Folket, og dette ved Attalus's Skatte sættes i Stand til at forskaffe sig de nødvendige Ager-dyrkningsredskaber. For at overvinde Aristokraternes Modstand vovede han det afgjørende Skridt at kade en bestukken Embedsbroder, Octavius, ulovligen afsatte ved Folket. Loven gik igjennem; men dens Giver blev, da han truede det forhadte Senat med nye Stød, tilligemed mange Borgere et Offer for en Sammensværgelse af det aristokratiske Partie, som Scipio Nasica anførte (133). Ti Aar derefter (123) optraadte Cajus Gracchus i samme Egenskab som Demagog og sin Broders Hævner. Mere heftig, men endnu mindre klog og ædelsindet fornyede han ikke blot den agrariske Lov, men føiede dertil andre Forslag for at ydmyge Senatet og forøge sine Tilhængeres Antal: Senatet skulde afgive Domstolene til Ridderstanden, Italiens Folkeslag nyde romersk Borgerret, nye Colonier anlægges, f. Ex. paa Carthagos Grund, o. s. v. Senatet brugte den List at lade Tribunen Livius

Drusus overbyde ham ved Forslag, som Almuen endnu mere maatte ynde, og, medens Gracchus var i Africa for at grundlægge Junonia eller det nye Carthago, blev Folket aldeles ligegyldigt for ham. Da han kom tilbage, blev hans Partie (Fulvius) undertrykt i en Borgerkrig, som kostede ham og 3000 Romere Livet (121). Aristokraterne seirede, og Folket maatte nøies med Almisser (efter Lex Thoria) istedetfor Agre. Ægte Borgere og fædrelandssindede Krigere bleve nu sjeldnere. Ingen Lov kunde standse Sædernes Fordærvelse i de høiere Classer. Penge formaaede alt, Dyden intet. Jugurtha beviste, at Rom selv var tilfals, naar en Kjøber kunde findes.

Massinissas Efterfølger Micipsa havde bestemt en Brodersøn Jugurtha lige Andeel af det numidiske Rige med sine egne Sønner Hjempsal og Adherbal; men Jugurtha vilde have alt, og fortroelig bekjendt med Bestikkelsessystemet i Rom kunde han ikke blot ustraffet ombringe Hjempsal, Romernes Client (118), men endogsaa faae sin Deel af Riget forøget. Nogle Aar derefter (112) indtog han Cirta uagtet alle Forestillinger af romerske Gesandte, og martrede Adherbal til Døde. Tribunen Memmius opfordrede Romerne til Hævn, men Jugurtha reddede sig endnu ved at bestikke Feldtherrer (Calpurnius Bestia) og Tribuner (Bæbius). Da han endelig indstævnet for Folkets

Domstol lod i Rom selv en Medbeiler Massiva rydde af Veien, maatte han berede sig paa at forsvare sig med Vaaben, og forsvarede sig saa heldig, at den ubestikkelig strenge **Metellus** først efter en toaarig Kamp satte ham i den Nødvendighed (108) at flygte til Bocchus, Mauretaniens Konge. **Cajus Marius**, som ved Folkets Gunst fortrængte Metellus, endte Krigen (107), da hans Qvæstor **L. Cornelius Sylla** havde overtalt Bocchus til at udlevere Jugurtha. Numidien blev deelt mellem flere Herrer, og Jugurtha døde Hungersdød i et romersk Fængsel. Medens Marius, Metellus og Sylla strede om Æren af at have fældet Jugurtha, gav den cimbriske Krig den første Leilighed til at gjøre sig tilbedet af Almuen, hvilken han efter Fødsel og Sæder hørte til. **Cimbrerne**, et nordisk Folk, trængte forenede med Teutoner, Tigurriner og Ambroner frem mod Italien efterat have ødelagt Gallien og en Deel af Spanien og efterat have tilintetgjort fem romerske Hære (113-106) — den første Folkevandring af ikke nokkom bekjendt Oprindelse. I Gallien havde Romerne, som Massiliensernes Bundsforvandte, allerede dengang (125-118) dannet deres første Provinds, bragt Saluvier, Allobroger o. a. under Aaget, og anlagt mægtige Colonier (Aqvæ Sextiæ, Narbo Marcius o. a.). Marius retfærdiggjorde den Tillid til hans Feldherretalent; som

skaffede ham, en Plebejer, et fireaarigt Consulat (102-99). Han næsten udryddede Teutonerne i Slaget ved Aqvæ Sextiæ (102). Cimbrerne, som over de penninske Alper brøde ind i Italien og bragte Rom til at skjælve, havde en lignende Skjebne i Kjæmpeslaget ved Vercellæ (101). **Catulus** delte med Marius den Fortjeneste at have reddet Rom. Under et skjændigt Triumvirat med Tribunen Saturninus og Prætoren Glaucias, som havde til Hensigt ved Forslag lige Gracchernes at styrte Senatet og Metellus, plettede Marius sit Navn og hævede dem, han vilde styrte; han maatte opgive sine nedrige Medhjelpere, som efter en kort Borgerkrig bleve henrettede, og selv undvige til Asien. Et frygteligere Uveir truede Rom: Ridderstanden, var ved Gracchernes Lovforslag bleven sin egen Dommer og tillod sig de frygteligste Udpresninger i Provindserne, hvor den havde forpagtet og oppebar Indtægterne. Tribunen **Livius Drusus** (den Yngre), en Mand af tvetydigt Rygte, vilde derfor igjen tilvende Senatet Halvdelen af Domstolene. For at forstærke sine Tilhængeres Antal lovede han Italiens Folkeslag romersk Borgerret. Drusus blev myrdet (91), men Faklen var udkastet: Marser, Samniter og overhoved alle Folkeslag i Italia inferior sammensvore sig for at hævne Tribunens Død og tiltvinge sig idetmindste, hvad han havde lovet. De udnæv-

nede et eget Senat, Consuler og Prætorer; og gjorde Corfinium til Hovedstaden for en nye italisk Republik. Den Krig (Bellum Sociale, Marsicum s. Italicum 91-88), de begyndte under udmærkede Hærførere (Silo Pompædius o. a.), syntes farlig for Roms Tilværelse; thi de vare Romerne lige i Krigskonst, og overlegne i Stridskræfter. Men de store Feldtherrer Marius, Sylla o. a. og en klog Eftergivenhed reddede Republiken; man tilstod (Lex Iulia A. 91) strax de troe Bundsforvandte og siden (90; Lex Plotia) de andre, som vilde nedlægge Vaaben, Borgerretten, og fordelte de nye Borgere i særskilte (8 eller 10) Tribus. Kuns Samniterne under Pontius Telesinus, Sabellerne og Lucanerne fortsatte Kampen. Saadan var Tingenes Stilling, da den mithridatiske Krig udbrød.

Kongerne i Pontus, af achæmenidisk Herkomst, havde med Nød forsvaret deres Rige under Uroeligheederne efter Alexander den Stores Død. Mithridates V erholdt af Romerne Store-Phrygien til Belønning for den Hjelp, han havde ydet dem mod Aristonicus af Pergamus. Men denne Gave blev taget tilbage under Mithridates VIs Mindreaarighed, og dette var den første Aarsag til det dybe Nag, som denne med herlige Naturanlæg begavede Fyrste bar til Romerne. Han erobrede Colchis og de bosporanske Lande, satte sig i Forbindelse med sarmatiske og germaniske Folkeslag

(112-104?), og fattede allerede dengang den store Plan Norden om det adriatiske Hav at trænge ind i Italien. Først vilde han dog bemægtige sig Paphlagonien, Galatien, Cappadocien og Bithynien (Nicomedes III). Romerne modsatte sig disse Anmasselser, men bleve slagne og maatte opgive hele Lilleasien, hvor Mithridates (88) mættede sin Hævnelyst med 80,000 Italieneres Blod. Imidlertid havde ogsaa Øerne i det ægeiske Hav og en stor Deel af Grækenland (Athenen; Aristion) underkastet sig den pontiske Konge, og Krigen blev af den Vigtighed, at Rom maatte opbyde alle sine Kræfter for at standse dens Gang mod Vesten. Sylla havde beregnet sin og Aristokraternes Seier paa Marius's og Folkepartiets Fald, erholdt Overbefalingen i den mithridatiske Krig og indtog Rom, hvor Marius ved Hjelp af Tribunen Sulpicius og af de nye Borgere havde ladet sig overdrage Anførselen i Krigen. Sylla gjenoprettede Senatets Anselse, og ilede med sin Armee til Grækenland, men havde begaaet den Feil at indsætte den demokratisksindede L. Cinna til Consul ved Siden af sin Ven Octavius (87). Strax efter hans Bortreise begyndte Cinna at arbeide for det marianske Partie, og forjaget af Octavius samlede han en Hær og kaldte Marius, som var flygtet til Africa, tilbage. Marius indtog Rom, proscriberede Sylla, og rasede mod Senatorer og Riddere. En ma-

rianst Hær (Valerius Flaccus og Fimbria) blev udsendt mod Mithridates og mod Sylla, til samme Tid som denne i Grækenland lykkelig bekjæmpede Mithridates Feldtherre Archelaus og erobrede Athenen (87). Det havde staaet til Sylla at forfølge Krigen ind i Mithridates's egne Lande; men Uroeligheden i Italien fordrede hans Nærværelse. Han sluttede (85) med den pontiske Konge en Fred, ved hvilken denne indskrænkedes til sit Fædrenerige; han lokkede Fimbrias Tropper over til sig, afpressede de rige Stæder i Forassen uhyre Contributioner, og vendte (83) tilbage til Italien. Marius var allerede død (86), og Cinna myrdet af sine egne Soldater (84), da Sylla landede i Brundusium. Alle ansete Mænd (den unge **Cnejus Pompejus**) og alle Modstandere af den marianske Pøbelregjering samlede sig om Syllas Faner. Norbanus, Carbo og den unge Marius bleve slagne (ved Sacriportum), den sidste indsluttet i Præneste og dræbt. Samniteren Telesinus vilde forekomme Sylla og besætte Rom, men led et Nederlag for Stadens Porte. Ved blodige Proscriptioner, som vilde Soldaters Rovlyst og private Lidenskaber gjorde endnu frygteligere, og ved Colonier af Veteraner, som skulde belønnes paa Italiens Bekostning, befæstede Sylla sit Enevælde, og lod sig derpaa udnævne til **bestandig Dictator** (81). Hans Love (leges Corneliæ) sigtede alle til det Maal at grundfæste Re-

publikens gamle aristokratiske Forfatning og at ophæve sammes Misbrug: Senatet fik Domstolene tilbage; Almuetribunerne mistede deres Ret til at give Love; der sattes Grændser for det Uvæsen, Statholderne dreve i Provindserne o. s. v. Feldtherren Muræna havde efter Syllas Bortgang egenmægtig fornyet Krigen med Mithridates, som (hiinsides Caucasus) atter havde begyndt at aande friere; men han maatte paa Dictatorens Befaling ophøre med Fiendtlighederne (81). Pompejus udryddede i Africa det demokratiske Gjæringsstof; en tvungen Roelighed herskede overalt, da Sylla, ved Maalet for sine Planer, frivillig nedlagde sin Dictatur (79) og overgav sig til lade Nydelser, for hvilke han snart blev et ynkeligt Offer (78).

Pompejus og Cæsar.

2. Efter Syllas Død skete tvende Forsøg til at kuldkaste hans Reformer. Det første af M. Æmilius Lepidus tilintetgjordes af den ædle **Lutatius Catulus** ved Hjelp af **Pompejus**, en Mand, der var Syllas Skabning og inddrukken af hans Aand. En kraftigere Støtte fik det slagne Partie i **Sertorius**, en overspændt Republikaner og Tilhænger af Marius. Han samlede om sig alle Syllas Modstandere, dannede af dem et eget Senat og vidste mesterlig at indtage de uroelige Lusitanere for sin Sag. Efter en seraarig Kamp (77–

72) skulde Metellus og Pompejus vanskelig have bragt denne Krig til Ende, hvis ikke Sertorius havde været den ædle Romer, der forsmaaede uværdige Forbindelser med Roms Fiender (Mithridates, Spartacus og de isauriske Søerøvere), og hvis han ikke var omkommen ved Forræderie af sine Egne (Perperna). Foruden denne Krig omspændte til samme Tid trende andre den vidt udstrakte Stat. Allerede to Gange (134 og 104) havde Slaverne paa Sicilien anstrænget sig for at afryste deres Lænker. Krigene med Cimbrerne og Thracerne (77–73) forøgede Antallet af de Ulykkelige, som maatte trælle paa de rige Romeres Agre og offre Liv og Blod i umenneskelige Fægterspil. Nogle Gladiatorer undslap (73) af en Fægterskole i Capua; deres Anfører **Spartacus** brød i kort Tid alle Slavefængsler i Magna Græcia og slabte en frygtelig Hær, med hvilken han seirende truede Rom selv. Omsider blev han af **Licinius Crassus** indsluttet i Bruttium og slaaet, efterat han forgjeves havde ventet paa Bistand af Søerøverflaaderne for at overføre Krigen til Sicilien. Nederlaget ved Silarus (71) levnede kuns lidet af Gladiatorhæren; denne Levning opfangede Pompejus paa sit Tilbagetog fra den sertorianske Krig, og tilegnede sig ubillig Deel i den Fortjeneste, som alene tilkom Crassus. Ved Konstgreb, som den virkelig store Mand foragter, indsmigrede Pompejus sig hos Senat og Folk (Tribunmagtens Gjenoprettelse), hæstede, hvor Andre saaede, og ilede let fra Triumph til Triumph. Talløse Søerøvere, som havde deres Reder i Ciliciens og Isauriens Havne og stode i Forbund med Mithridates, oversvømmede alle Have og gjorde Roms Proviantering (fra Sicilien, Sardinien, Africa og Ægypten) næsten umulig. **Servilius** triumpherede over Isaurierne (75), **Metellus** erobrede Creta (68); men Søerøverne vare lige dristige. Endelig blev Pompejus efter Tribunen Gabinius's Forslag forsynet med en treaarig uindskrænket Overbefaling over Flaade, Hær og alle Middelhavets Kyster, angreb Fienderne paa alle Kanter og endte Krigen (67) i 40 Dage. Derefter erholdt han, hvad han egentlig tragtede efter, en ligesaa udstrakt Commando i den tredie mithridatiske Krig (Lex Manilia. **M. Tullius Cicero.**)

Denne Krig foranledigede Kong Nicomedes III's Testament (75), ved hvilket Romerne erholdt Bithynien. Mithridates bemægtigede sig denne Arvedeel tilligemed de tilgrændsende Lande, og seirede over Cotta; men **L. Lucullus** adspredte hans Hær (ved Cyzicus) og Flaade (73), trængte ind i Pontus og nødte Kongen til at søge Beskyttelse hos **Tigranes** i Armenien, hans Svigersøn, som dengang (siden 85) tillige beherskede Syrien. Lucullus forfulgte sin Fiende og overvandt Tigranes i tvende Slag ved Tigranocerta og Artaxata (69–68); men

Cabaler af de romerske Riddere i Lilleasien, som han ved streng Retfærdighed havde gjort sig til Fiender, og Myterier i Hæren standsede hans videre Fremskridt og berøvede ham Anførselen. Mithridates havde imidlertid gjenerobret sit Rige, men maatte efter det natlige Slag ved Nicopolis, som blev vundet af Pompejus, Lucullus's Efterfølger, flygte til Bosporus (66). Tigranes ydmygede sig for Pompejus og beholdt Store-Armenien; Syrien derimod blev, til Fornærmelse for Antiochus Asiaticus, en romersk Provinds; samme Skjebne havde Cilicien og Pontus, da Mithridates, medens han i Bosporus rustede sig til et Tog mod Italien, ved en Opstand af sin egen Søn Pharnaces var bleven nødt til at aflive sig selv (63). Pharnaces blev belønnet med det bosporanske Rige. Den Catilinariske Sammensværgelse (66–62), som var beregnet paa at indføre et tøilesløst Anarchie, viste, hvor dybt Moraliteten var sunken i de høiere Classer. Alle forarmede Vellystlinge, Forbrydere og mange, som i Statens Fald fandt Midlet til egen Storhed, sluttede sig til den skjændige Catilina. Men dennes Haab om Consulat og Proscriptioner bristede; Consulen M. T. Cicero opdagede den hele Plan og nedslog Catilina ved sin Veltalenhed. Hovederne for de Sammensvorne i Rom bleve henrettede, og deres Hær i Etrurien overvunden af Petrejus; Catilina selv faldt i Slaget ved Pistoria.

Senatet frygtede Pompejus og nægtede at bekræfte de Indretninger, han havde truffet i Asien; derfor kastede han sig ganske paa Folkets Partie og saae sig om efter nye Støtter. Saadanne troede han at finde i den rige Crassus og i C. Julius Cæsar, med hvilke han (60) indgik en hemmelig Forbindelse (Triumvirat). Men Cæsar, som vidste at nytte alle Forhold og Omstændigheder, drog ogsaa af dette Triumvirat den største Fordeel, blev Consul (59) og erholdt ved Pompejus, der for silde indsaae sin Feil, Statholderskabet over Illyricum og begge Gallierne. Cicero skuffedes lettelig af andre og skuffede ikke sjelden sig selv, naar han indbildte sig at virke for Fædrelandet; han og den sværmeriske Republikaner, Cato Minor, ansaaes som Anstødsstene for Triumvirernes Planer og bleve fjernede ved Tribunen Clodius. Men da Tribunen blev Pompejus overmægtig, vendte Cicero (57) tilbage fra sin Landflygtighed. Cato var imidlertid bleven brugt til at berøve en Ptolemæus Cypern. Cæsars Statholderskab, hans Roes og Magt fik en for Pompejus frygtelig Tilvækst ved Erobringen af hele Gallia Transalpina (58–50); han begyndte med at beskytte Gallerne mod Helvetierne og Germanerne (Ariovistus), og endte med at undertvinge Gallerne selv efter en haardnakket Modstand (især af Belgerne) og efter gjentagne Oprør, som han seierrig undertrykkede (Vercingetorix 52). Han var

den første Romer, som satte Foden paa brittisk og germanisk Grund. Triumvirerne havde imidlertid (56) paa nye knyttet den løsnede Forbindelse, og ligesom Cæsar havde betinget sig en femaarig Forlængelse af sit Statholderskab, saaledes betingede Pompejus og Crassus sig tilligemed Consulatet vigtige Provindser: Crassus Syrien for at gjøre Bytte og Erobringer fra Partherne, der efter det armeniske Riges Fald vare blevne Romernes Naboer. Tigris var den egentlige Grændse for det parthiske Rige og ved denne Grændse laae dets Hovedstæder Ctesiphon og Seleucia; men da Mithridates og Tigranes vare overvundne, og Pompejus bortdragen, oversvømmede Partherne Mesopotamien. Ørkener og Strømme beskyttede deres Land, som de med Flid spærrede for Fremmede, og gave derved den indiske Handel en stadigere Gang over Palmyra, Gerrha og Alexandrien. Deres Maade at fægte paa var Romerne uvant og frygtelig. Men deres Rige var indvortes svagt: Arsaciderne vare aldeles afhængige af en mægtig Adel (Megistanes) og mægtige Feldtherrer (Surenas); lidet bekjendte Krige i det østlige Asien og Thronstridigheder formedelst en ubestemt Orden i Thronfølgen beskjæftigede dem hjemme. Deri er vel Aarsagen at søge, hvorfor Partherne ikke som Asiens Nomader før og efter dem overfore en større Deel af Verden. Crassus lod sig af Forrædere føres hen paa

Mesopotamiens Sletter, hvor det parthiske Rytterie havde Fordelen, tilsatte Livet og opoffrede (ved Carrhæ) 30,000 Romere (53); men Syrien blev reddet af Cassius.

Med Crassus's Død ophørte al Enighed mellem Pompejus og Cæsar; den første udøvede i Rom som ene Consul en dictatorisk Myndighed, og erholdt ved Senatets Gunst Forlængelse i sit Statholderskab over Spanien og Africa; af Cæsar derimod forlangtes der uagtet alle Modsigelser af Folkets Partie (Tribunen Curio), at han skulde nedlægge sin Commando (49). Pompejus var uforberedt til Krig og kastede sig sorgløs i Senatets Arme; Cæsar blev erklæret fredløs, men førte en seiervant Hær over Floden Rubicon, Grændsen for hans Provinds, og underkastede sig Italien i 60 Dage. Medens Pompejus, som var flygtet, samlede sine Tilhængere og rustede sig i Grækenland, ilede Cæsar til Spanien og afvæbnede Pompejanerne (Afranius og Petrejus) sammesteds. I det erobrede Massilia blev han af sin Hær udnævnet til Dictator, men ombyttede denne Værdighed med en Consuls, og overvandt flere ved Mildhed end ved Vaabenmagt. I Grækenland kom det efter nogle Tab ved Dyrrhachium, som Pompejus slet benyttede, til et Hovedslag paa den pharsalische Slette (48); Pompejus tabte og flygtede til Ægypten, hvor han blev henrettet paa den ægyptiske Re-

gjerings Befaling. Cæsar kom tre Dage efter sin Medbeilers Død til Alexandrien, og fængslet af Cleopatras Skjønhed afgjorde han til hendes Fordeel Striden mellem hende og hendes Broder Ptolemæus Dionysos; derover opkom den alexandrinske Krig, som kostede Cæsar mere end den lette Seier over Pharnaces, der vilde tilbageerobre sit Fædrenerige Pontus (47). Pompejanerne i Africa, som havde forenet sig med den numidiske Konge Juba, bleve slagne ved Thapsus (46); Cato dræbte sig selv i Utica for ikke at overleve Republiken, og Jubas Rige blev en romersk Provinds. Cæsars firedobbelte Triumph (tildeels over Borgere) svarede til den nye Værdighed af Imperator og Dictator, hvortil han blev ophøiet, og ved kostbare Fester og Gaver bøiede han Folket under sit Scepter. Mange nyttige Foranstaltninger bleve trufne: derhen høre Calenderens Forbedring, Bestemmelserne om Borgerrettigheden, Lovene mod Overdaadighed, Udtørrelsen af de pomptinske Sumpe, Carthagos og Corinths Gjenreisning o. s. v. Endnu var en farlig Kamp tilbage, den med Pompejus's Sønner Cnejus og Sextus, som havde sat sig fast i Spanien; ogsaa denne endte Cæsar lykkelig efter den blodige Seier ved Munda (45); men Sextus P. undkom. Republiken var moden til Undergang, og kunde ikke faae en ædlere og mere maadeholden Herre end Cæsar. Men mange tros-

de, at den første Brutus's Tid endnu kunde tilbagekaldes; blandt disse vare C. Cassius og M. Brutus. Da Cæsar endelig ved en egenmægtig og uforsigtig Fremførd havde forbittret mægtige Familier imod sig, og under Paaskud af en foreslaaende Krig mod Partherne havde grebet efter Diademet, blev han af Cassius og Medsammensvorne myrdet i Pompejus's Curie (d. 15 Marts 44).

Antonius. Cæsar Octavianus Augustus.

3. Den Amnestie, som Cicero mæglede, agtede M. Antonius ikke at holde; ved en Liigtale over den faldne Cæsar, Folkets Velgjører, opflammede han Pøbelraseriet mod Morderne, som maatte forlade Rom; han tilegnede sig Cæsars Skatte og fordelte, med Tilsidesættelse af Senatet, Morderne's Provindser mellem sig og sit Partie. For at iværksætte denne Deling drog han selv imod D. Brutus, hvem han vilde berøve det cisalpinske Gallien, men blev derfor af Senatet (Ciceros philippiske Taler) erklæret for en Fiende af Fædrelandet. Den unge Octavianus, Cæsars Søsterdattersøn og Arving, sluttede sig med Cæsars Veteraner til den consulariske Hær, hvilken Senatet udskikkede til Undsætning af Mutina. Antonius blev slaaet og flygtede til Lepidus i Gallien; men i Spidsen af sin Hær tiltvang Octavianus sig Consulatet og forlod Senatets Partie. Hævnen over Cæsars Mor-

dere var den Kappe, hvorunder saavel Octavianus som Antonius skjulte deres herskesyge Anslag: begge vilde hæve sig paa Ruinerne af Republiken, hvis Støtter Senatet, Brutus og Cassius vare. Derfor kom (43) ved en Sammenkomst paa en Øe i Rhenus (mellem Mutina og Bologna) lettelig det andet Triumvirat i Stand mellem Octavianus, Antonius og Lepidus, en ubetydelig Mand og et Led i Kjeden, der kunde bortkastes, naar det var ubrugeligt. For at qvæle det aristokratiske Partie i Rom og tilfredsstille uværdige Lidenskaber, ogsaa for at kjøbe sig Legionerne og samle en Skat til forestaaende Krig mod Republikanerne bleve 300 Senatorer proscriberede (Cicero et Offer for Antonius). M. Brutus og Cassius havde imidlertid voldsomt sat sig i Besiddelse af de dem (af Cæsar) tiltænkte Provindser, Macedonien og Syrien (Dolabella), og samlet en talrig Hær; Sextus Pompejus, af Senatet udnævnt til Befalingsmand over Havene, havde bemægtiget sig Sicilien, Sardinien og Corsica, og syntes at helde til Republikanernes Side. De tvende Seire ved Philippi (42), som Triumvirernes Hær havde den Lykke at vinde, afgjorde Republikens Skjebne; thi dens sidste Mænd, Brutus og Cassius, fortvivlede for tidlig og aflivede sig selv. Antonius gik til Orienten og blev fra Cleopatras Dommer hendes Slave; Octavianus gik tilbage til Italien og udredede sig med Klog-

skab af meget indviklede Forhold. Den perusinske Krig, som Antonius's Broder Lucius og hans Gemalinde Fulvia, den ene af Had, den anden af rænkefuld Skinsyge, opvakte (41) mod Octavianus, var nærved at medføre et Brud mellem Triumvirerne. St. Pompejus's Søeroverier foraarsagede en Hungersnød i Italien. Men efter Fulvias Død blev (40) et Forlig sluttet, ifølge hvilket Antonius fik de østlige Provindser og Octavianus de vestlige undtagen Italien (som skulde være fælleds for alle), Africa, som Lepidus erholdt, og Sicilien, som først blev i Pompejus's Hænder. Den sidste insaae det Betænkelige i sin Stilling og fornyede Krigen, men blev forjaget af Octavians store Feldherre M. Vipsanius Agrippa (38–36); Lepidus, som vilde tilegne sig det erobrede Sicilien, blev udstødt af Triumviratet. Octavianus beskjæftigede sine urolige Legioner i en ærefuld Krig med Japyder, Dalmater og Pannonier; Antonius derimod forspildte sin Agtelse paa ærelose Tog mod Parther og Armenier (36–33), og krænkede Statens Majestæt ved Gaver af Rigets Provindser til Cleopatra, som ved ham haabede at vorde Asiens og maaskee Verdens Dronning. Octavianus lod ikke Leiligheden unyttet til at sværte Antonius i Rom, og da hans Søster Octavia, et ædelt Fredens Pant og Antonius's anden Gemalinde, var bleven forskudt af denne; saa blev Krigen besluttet, i Navnet mod

Cleopatra. Agrippa seirede i Søeslaget ved Actium (31); Antonius tabte sin Fatning, Flaade og Hær, og flygtede med Cleopatra til Ægypten, hvor begge aflivede sig selv (30) og overlode Octavianus, prydet snart med Hædersnavnet **Augustus**, Enehærredømmet over den romerske Verden, som nu var forøget med Provindsen Ægypten.

Rom ophørte at være Republik, men Augustus var saa klog at lade den ydre Side af Republiken bestaae; han kaldte sig ikke Dictator, men forenede i sin Person en Consuls, Tribuns, Censors, Pontifex og Imperators Myndighed, og lod sig af Senatet, hvilket han fyldte med sine Tilhængere, den høieste Magt ligesom paanøde hvert 10 eller 5 Aar (sæcra decennalia). Dette Senat blev hans Statsraad. Folket, tilfreds med Brød og Skuespil, kuns hørte i sine Forsamlinger Øvrighedens Befalinger. Statens Indkomster tilfløde for en Deel Fyrstens private og militaire Kasse (fiscus). De fredelige Provindser overlod Augustus til Senatet, som i det Civile lod samme bestyre ved Proconsules; Grændseprovindserne, i hvilke Legionerne (nu staaende Hære; castra stativa) vare fordelte, bestyrede han selv ved sine Legater. Hæren var derfor afhængig af ham og besoldedes af ham. Cohortes prætorianæ et urbanæ vaagede over hans og Residentsens Sikkerhed. Søemagten var af ringe Betydenhed og havde sine Stationer ved Misenum og Ravenna. Store Mænd (en **Mæcenas**, **Agrippa**, **Messala Corvinus** o. a.) understøttede Augustus i hans Bestræbelser at føre Roe, Orden og gode Sæder tilbage. Hans lange Regjering (30–14 efter Christi Fødsel) var for Romerriget en lykkelig og fredelig Alder; kuns ved Grændserne øvede sig de romerske Legioner mod Barbarerne. Dalmater og Pannonier vare, og Moesier, Cantabrer og Aquitaner (25–17) bleve undertoungne; da tillige Noricum, Vindelicien og Rhætien bleve erobrede (15), beskyllede Donau og Rhinen i deres fulde Løb Rigets Grændser. Disse Grændser overskred **Drusus**, en Stedsøn af Augustus med Livia, og trængte i Germanien frem indtil Visurgis og Albis (12–9); men det Nederlag, som Cheruscernes Anfører, den snilde og fædrelandsskindede **Herman**, tilføiede Quinctilius Varus i Teutoburgerskoven (Aar 9 efter Chr. F.), reddede Tydskland og dets Sprog fra Undergaug. Augustus saae foruden dette Uheld sin egen Slægt vanarte (Datter og Datterdatter Julia) eller uddøe (Cajus og Lucius Cæsar). Ved Livias Ænker blev hendes Søn **Tiberius** hans Medregent og Efterfølger (14 efter Christi Fødsel).

Under Borgerurolighederne gjorde Veltalenheden og Retsvidenskaberne, som mere indgribende i det offentlige Liv, større Fremskridt. **M. T. Cicero** var Roms ypperste Taler og Philosoph;

Terentius Varro, hans Jevnaldrende, var anseet som sin Tids lærdeste Mand. Disse havde den første Fortjeneste af romersk Literatur og af det latinske Sprog, som med Romernes Vaaben, Sæder og Indretninger udbredte sig over den vestlige Deel af Riget. Men Digterne **Lucretius Carus** og **Catullus** og Historieskriverne **Julius Cæsar**, **Cornelius Nepos** og **Sallustius** bør ved Siden af hine nævnes som Forgængere for den gyldne Tid, Augustus (Mæcenas, Asinius Pollio o. a.) aabnede Videnskaberne, der ved hans Hof nøde samme Pleie som ved Ptolemæernes (offentlige og private Bibliotheker), men ogsaa som her fordærvedes af Hofluften. Til denne gyldne Tidsalder høre Digterne **Virgilius Maro**, **Horatius Flaccus**, **Albius Tibullus**, **Aur. Propertius**, **Ovidius Naso** og **Manilius**; Historieskriveren **T. Livius**. Det græske Sprog, som beholdt sit Herredømme i Østen og blev Hofsproget (Skolerne i Athen og Massilia), havde i Historieskriverne **Dionysius Halicarnassensis** og **Diodorus Siculus** og i Geographen **Strabo** classiske Skribenter. De skjønne Konster udøvedes i Rom meest af Grækere; men **Vitruvius Pollio** leverede paa Latin det ypperste Værk over Architecturen. Handelen var ikke længere en af Romerne foragtet Sysel (den indiske Handel); deres Overdaadighed behøvede en heel Verdens Frembringelser. Roms Herredømme var overhoved meget fordelagtig for en gjensidig Meddelelse af al Slags Cultur; med twende Sprog kunde man bereise den bekjendte Verden, vexle Ideer og Kundskaber.

Jødeland. Jesus Christus.

4. **Johannes Hyrcanus**, en Søn af Ethnarchen Simon, var den sidste friske Green af Maccabæernes Stamme; han afkastede fuldkommen det syriske Aag og overvandt Samaritanerne og Idumæerne († 107). Hans Søn, den grusomme **Aristobulus**, tog Navn af Konge. **Alexander Jannæus's** (106–79) Erobringsforsøg og Thronstridigheder mellem hans Sønner **Aristobulus** og **Hyrcanus II**, hvilke Pompejus (64) afgjorde til Fordeel for den sidste, fremskyndede Maccabæernes Fald. Idumæeren **Antipater** og hans Søn **Herodes** benyttede sig saavel af deres Forbindelser med Cæsar (48) og Antonius, at Romerne indsatte Herodes til Konge (39). Denne statskloge Fyrste reddede sig efter Antonius's Overvindelse ved et hurtigt Frafald fra denne sin Beskytter, og skyldte Octavians Naade Herredømmet over hele Palæstina og Idumæa. Han udryddede den maccabæiske Slægt og nedlod sig til Smigrerier mod Augustus for at sikkre sig en usurperet Throne. Hans despotiske Regjering og Grusomhed endogsaa mod egen Familie kan mindre undskyldes.

Han var forhadt af sine Undersaatter; men hans Tempelbygning, forskjønnede og nye anlagte Stæder og Fæstninger, hans Seiervindinger over Araberne vidne om en kraftfuld Regjering idetmindste. Augustus delte efter hans Død (A. 1 efter Christi Fødsel) Riget mellem hans Sønner; men endskjøndt Landet, stykkeviis eller heelt, beholdt en Tidlang sine egne Fyrster (Agrippa I A. 37; Agrippa II A. 53), saa er det dog fra Aar 5 efter Chr. F., da **Archelaus**, Herodes ældste Søn blev afsat af Augustus, at ansee for en romersk Provinds, henhørende til Syrien. De romerske Procuratores, blandt hvilke Pontius Pilatus til Christi Tid, behandlede ikke Folket lemfældigt; Forventningen om en jordisk Frelser, der skulde i Glands og Herlighed gjenreise Davids Throne, levede op; religiøse Secter (Pharisæer, Sadducæer o. a.), som ogsaa vare politiske, droge Folket til forskjellige Sider; Religionen, udartet til en tom Cærimonietjeneste, blev ufrugtbar eller skadelig for gode Sæder.

Saadan var Tilstanden i Jødeland, da vor guddommelige Religions Stifter **Jesus Christus** (død 754 eller rettere 750 efter Roms Anlæggelse) kom til Verden, led og døde — den følgerigste af alle Begivenheder under Keiser Augustus's Regjering. Som moralsk Reformator forbittrede han den vrange Troes Præster imod sig; vilde ikke være, hvad Hoben ventede, en politisk Reformator; blev

dog falskelig angivet som en saadan for Romerne, og af Pilatus overgivet til sine Fienders Raserie. Den kristelige Religion maatte ifølge sin egen indvortes Kraft (hellige Bøger) vinde mange Tilhængere; men Tidsomstændighederne vare ogsaa dens Udbredelse meget gunstige. Alle de gamle Religioner vaklede i deres Grundvolde, og overalt følte Trangen til nye, som kunde tilfredsstille de Tænkende. De Vise indsluttede sig i deres Skoler, og kunde ikke indvirke paa Folket. Mangel af Religion og af Iver for Religion gjorde Hedningene tolerante mod enhver nye Religions Bekjendere, saalænge disse ikke bleve saa talrige og mægtige, at de gamle bleve forladte. De senere Forfølgelser mod Kristendommen ere fornemmelig at tilskrive de hedenske Præsters Egennytte, de Kristnes egen ukloge Adfærd og de romerske Keiseres Frygt for den gamle Statsreligion, hvis Fald maatte medføre Uorden, Omvæltninger og Splid. Den kristelige Religion var bygget paa den mosaiske og ansaaes kuns som en Green af denne. De første kristne Lærere vare Jøder; Jøderne udbredte sig over det hele romerske Rige, og i deres Synagoger, som besøgtes af Hedningene selv, talte de kristelige Lærere. Det græske Sprog, udbredt over alt, gav et let Meddelelsesmiddel, og under Eens Herredømme og Love hvilede en dyb Fred over Romerriget.

Cæsarernes og Flaviernes Dynastier.

5. Klogskab og Frygt bød **Tiberius** at skjule sin grusomme og mistroiske Charakter, saalænge hans af Hæren og Folket tilbedede Brodersøn **Drusus Germanicus**, som havde overvundet Hermah paa Idistavisus Marken og hævnet Varus's Nederlag (16), endnu levede. Denne blev fjernet fra sin hæderfulde Bane og under Paaskud af Uroeligheder og Thronstridigheder i Parthien (som gjorde dette Rige afhængigt af Augustus og Tiberius) kaldet til Syrien, hvor han snart (19) blev et Offer for Keiserens Skinsyge og Pisos Misundelse. Den afskyelige Sejanus, Præfectus Prætorio, benyttede sig nu af den lige Stemning hos sin Herre til at grunde det frygteligste Despotie; de prætorianske Cohorter bleve samlede i en fast Leir ved Staden, Loven om Majestæts Forbrydelser udvidedes, og de nedrige Angiveres Tal forøgede sig. Da Germanicus's Slægt endelig var næsten udryddet, og Tiberius overtalt til at flytte til Capreæ for uden Frygt at kunne overgive sig til skammelig Vellyst, herskede Sejanus uindskrænket. Han blev styrtet (31), og Tiberius myrdet (37). Dog blev Rigets Tilstand ikke bedre; thi **Cajus Caligula**, Germanicus's Søn, skuffede skrækkelig de Forhaabninger, hvortil hans første Regjeringsaar berettigede. Udsvævelser og Sygdom gjorde ham til et rasende Uhyre, og intet Under, at selv et slavisk

Senat efter hans Drab (41 ved **Cassius Chæren**, Oberst for Livvagten) ønskede Republiken tilbage. Men Prætorianerne, vante til at regjere med Despoterne og at berige sig ved keiserlige Gaver (Donativer), udraabte en Keiser; Loddet traf den eenfoldige **Claudius**, Germanicus's Broder. Han var en Slave af sine ryggesløse og herskesyge Gemalinder, **Messalina** (henrettet 48) og **Agrippina**, og af Frigivne. Hoffets Fordærvelse meddeelte sig til alle Classer af Borgere, og dets Ødselhed og Nepotismus tærede paa Statens Kræfter; dog var det romerske Navn endnu æret og frygtet af Germaner og Parther; **Plautius** og **Ostorius** begyndte Erobringen af Britannien (43–51 **Caractacus**). Agrippinas's Politik gik ud paa at skaffe hendes egen Søn Domitius Nero en sikker og hurtig Adgang til Thronen; derfore søgte hun ved Hjelp af **Burrhus**, Præfectus Prætorio, at udelukke **Britannicus**, Claudius's Søn med Messalina, og lod Keiseren selv ombringe ved Gift (54); hun haabede at beherske Riget ved sin Søn. Men Nero lod sig hellere en Tidlang lede af sin Lærer, Philosophen **L. Ann. Seneca** og af Burrhus, til Gavn for Staten, men til Skade for hans egen Charakter; siden befriede han sig fra alle Baand, besmittede sig (62) med sin Moders og Gemalindes Blod, og da ved Britannicus's Drab (56) enhver Frygt for Thronrivaler var bortjaget, fulgte

han uhindret sit fordærvede, blodtørstige og vellystige Sind, og gjorde sit Navn til et fælleds Navn for alle Tyranner. Den store Ildebrand i Rom (64) gav Anledning til den første Forfølgelse mod de Kristne. Svetonius Paullinus fortsatte Erobringerne i Britannien. Folket i Rom, som blev mættet ved Kornuddelinger, taug; men da **Julius Vindex** og **Servius Galba** havde reist Oprørsfanen hiinsides Alperne, og Nymphidius havde kjøbt Prætorianerne for Galba, saa vovede Senatet at erklære Keiseren for Fædrelandets Fiende. Nero lod sig ombringe (68), og med ham udslettedes det sidste Led af Augustus's (Livias) Slægt.

I eet Aar (69) paanødte Soldater Romerriget trende Keisere: Tropperne i Spanien satte Galba paa Thronen, som myrdet af Prætorianerne gav Plads for M. Otho; de germaniske Legioner (Seiren ved Bedriacum) udraabte **A. Vitellius** til Keiser, og de moesiske under Anførsel af Antoninus Primus erklærede sig for **T. Flavius Vespasianus** (69), som dengang var i Begreb med at dæmpe et frygteligt Oprør i Palæstina. Ydmygelser og Undertrykkelser af romerske Procuratores (G. Florus) havde bragt Jøderne til Fortvivlelse, og Fortvivlelsen understøttet af religiøst Sværmerie gav dem Kraft og Mod til at begynde en haardnakket Kamp med Romerne (66). Vespasian havde kuns 60,000 Mand at modsætte et heelt Folk; udraabt til Keiser ogsaa af sin egen Hær og kaldet til Rom af Senatet, maatte han overlade Krigens Fortsættelse til sin Søn Titus, som omsider ved Storm indtog Jerusalem (70), hvis Mure indsluttede Kjernen af Folket. Det herlige Tempel blev mod Seierherrens Villie et Rov for Luerne, og de af Jøderne, som ikke vare omkomne eller gjorte til Slaver, adspredte sig meest i fremmede Lands, uden dog ganske at tabe den hellige Stad af Sigte. Ogsaa sin egen Hovedstad havde Vespasianus maattet lade indtage (Capitoliums Opbrændelse; Vitellius's Mord); men han udslettede Krigens Spor og indførte en streng Orden i Financerne, som ved de forrige Despoters Ødselhed vare blevne mere ødelagte, end Riget ved deres Grusomhed. Man beskyldte ham for smudsig Gjerrighed; men hverken det Nyttige eller det Skjønne savnede hans Understøttelse. Han lønnede offentlige Lærere for at opdrage Embedsmænd; men forjog de stoiske Philosopher fra Rom, fordi de (ligesom de Kristne) ivrede mod de bestaaende Indretninger. Ved en Lex regia bestemte han sine Rettigheder som Imperator, ophævede Loven om Majestetsforbrydelser og satte Grændser for Soldaterdespotiet. De af Rigets Dele, som havde havt en friere Forfatning, gjordes under ham til Provindser. Iøvrigt bleve Grændserne de samme. Det Oprør, som **Civilis** og Bataverne stiftede i Forening med Bructerernes

tilbedede Anførerinde Velleda, blev dæmpet af Cerealis (70). Titus, allerede før Faderens Død (79) udnævnet til Cæsar, regjerede i Fred, og kuns mindre Uheld (Vesuvs Udbrud 79; Roms Ildebrand o. s. v.) forstyrrede den Roe, som hans milde Regjering udbredte. Maaskee er hans Godhed mindre at rose end Faderens Strenghed, og han vilde bedre have fortjent Navn af Menneskeslægtens Lyst og Glæde, hvis han havde udelukket fra Thronen sin Broder Domitianus, der tragtede ham efter Rige og Liv. Denne menneskefiendske Tyran (81) hyrede sine Soldater, Despotiets Tjenere, med Undersaatternes Blod og Sved, og indførte igjen judicia majestatis i deres fulde Udstrækning. De Kristne vilde ikke betale den Kopskat, som hvilede paa Jøderne, og bleve forfulgte. Han førte en latterlig Krig med Catterne og tvende ulykkelige med Dacernes Konge Decebalus (86–90), hvis Anfald han afkjøbte ved en Tribut. Men den ædle Agricola undertvang Brittannien lige til Floderne Clota og Bodotria (85), og indførte romersk Cultur i denne Provinds. Ikke Forbrydelser og Folkets Had styrtede Domitianus, men en Sammensværgelse af hans egen berygtede Gemalinde Domitia (96).

Romerrigets lykkeligste Tidsalder.

6. Denne begyndte med den ædle Senator Coccejus Nerva, som gav Senatet sin Anseelse tilbage, nedsatte Afgifterne og tæmmede de frekke Angivere; men var for gammel og svag til at tæmme Prætorianerne; hvorfore han adopterede Spanieren Ulpius Trajanus — det vrigste Minde om hans gode Villie. Denne ædle, kraftfulde Mand og erfarne Kriger fulgte efter Nerva (98), og aldrig var noget Rige større, mægtigere og tillige lykkeligere end Romerstaten under ham (Felicior Augusto, melior Trajano!). Han indgød Prætorianerne Ærefrygt, og gav Staten al den Frihed tilbage, som kunde bestaae med et Monarchie: Comitierne erholdt Valgret, Senatet fuldkommen Stemmefrihed o. s. v. Hans Opmærksomhed, som Regent strakte sig fra det Største til det Mindste (Forsørgelsesanstalter for Enker og Faderløse; Anlæg af Veie; Postvæsen; Bygninger; Mindesmærker; Canaler; Havnen ved Centumcellæ o. s. v.). Den mægtige Decebal, understøttet af sarmatiske og germaniske Folkeslag, fordrede sin Tribut og brød ind over Grændserne, men blev af Trajanus selv tvunget til en ydmygende Fred (103); han fornyede Krigen, og Dacien blev en romersk Provinds (106 Trajans Broe over Donau og Colonier). Palma undertvang det petræiske Arabien, og da den parthiske Konge Arsaces XXV ved at besætte Armeniens Throne havde berøvet Rigets østlige Provinder en vigtig Formuur, saa brød Trajanus Freden, trængte frem til Ctesiphon og erobrede saavel Ar-

menien som Mesopotamien (116); men han døde (117), inden han efter sin Plan kunde naae Indien. Riget var allerede for stort; dets Grændser bleve nu Carpatherne, det sorte og caspiske Hav, Tigris, den arabiske Ørk, Atlasbjergene, Oceanet, Grampius Bjerget, Rhinen og Donau. Dette erkjendte **Ælius Hadrianus**, som ifølge Adoption eller ved Keiserinde Plotinas Gunst blev Trajans Efterfølger; han opgav Armenien og Mesopotamien og hvad der af Caledonien laae hiinsides den Jordvold, han lod opkaste mellem Floderne Tina og Ituna; derimod beholdt han Dacien for de romerske Coloniers Skyld. Han gjenoprettede Roeligheden overalt med Klogskab, dog ikke uden Blodsudgydelse. Jøderne, hvilke saavelsom de Kristne han behandlede med Foragt, forargedes over Jerusalems Vanhelligelse (Jupiters Tempel; Ælia Capitolina), og strømmede til Palæstina for at tage Hævn under Anførsel af en falsk Messias **Bar-Chochba**. Oprørerne bleve adspredte efter en treaarig Krig (132–35 Julius Severus), som lagde Landet øde og kostede 500,000 Jøder Livet. Ihvorvel Hadrians Sæder og Charakter (Antinous; literair Forfængelighed) ere mistænkte, saa var han dog en for sit Rige nyttig Fyrste. Hans mange Reiser i det Øiemed selv at kjende Staten i alle dens Dele foretoges i Selskab med sagkyndige Mænd, og vare derfore ikke uden Frugt (Orden i Provindsernes Bestyrelse; en skjærpet Krigstugt; nye Stæders Anlæg, ældres Forskjønnelse f. Ex. Athenens; Konstværker). Det romerske Athenæum vidnede om hans Omhu for Oplysning, og hans Lovsamling, Edictum perpetuum (et Værk af Juristen Salv. Julianus), om hans Retspleie.

Den af ham adopterede Efterfølger (138), **Aur. Antoninus Pius**, byggede paa den gode Grund, der allerede var lagt, og udbredte Fredens Velsignelser, Velstand og Cultur, medens hans Legater ved Grændserne gjorde det romerske Navn agtet (den nye Vold mod Picterne). Hans en fredelig Regents Pligter helligede Virksomhed er et Speil for Fyrster, hans ubesmittede retskafne Vandel og Godgjørenhed et Mønster for Borgere. **Marcus Aurelius Antoninus** (161) gav Verden Billedet af en kronet Philosoph, som vidste at forene en byrdefuld Regjerings Pligter med en høiere Tænknings Fordringer. Han forstod at gjøre sin Medregent, den sandselige **L. Verus** (hvem Antoninus Pius efter Hadrians Forlangende havde maatte adoptere tilligemed ham) uskadelig for Riget, og traadte i sin Forgængers Spor, men kunde ikke udrette saameget som han; thi han regjerede i en stormende Tid. De østlige Provindser skulde dækkes mod Partherne, som spillede Herrer i Armenien; **Avidius Cassius** førte lykkelig Krigen ved Tigris og erobrede de parthiske Hovedstæder Seleu-

cia og Ctesiphon (161–166). Catterne brøde frem mod Rhinen; Bastarner, Roxolaner og Alaner mod Dacien, og Marcomannerne forenede med Sarmater, Jazyger, Qvader og Vandaler, (de første Forbud for den store Folkevandring) oversvømmede Pannonien, Illyricum og Grækenland selv (167); mod disse drog M. Aurelius selv og tvang dem til en ærefuld Fred (174). Skatkammeret var udtømt, Pest forplantede sig fra Syrien til Italien, og ved et falsk Rygte om Keiserens Død (Faustina) stiftede Avidius Cassius Oprør i Syrien. Denne blev vel dræbt af sine egne Soldater (175); men den anden marcomanniske Krig udbrød (178), og under det første Feldtog døde Keiseren i sin Leir (180) ved Vindobona eller Sirmium). M. Aurelius havde forsømt eller maattet forsømme sine Pligter som Mand og Opdrager; derfore bødede Riget haardt, da Commodus Antoninus besteg Thronen. At Krigen med det marcomanniske Forbund endtes paa taalelige Vilkaar, er at tilskrive hans Faders Feldherrer, og den Kraft og Orden i Forvaltningen, som udmærkede hans første Regjeringsaar, var et Værk af den strenge Perennis, som han offrede Soldaternes Had (186). Jøvrigt var og blev Commodus en Slave af fordærvelige grusomme Lidenskaber og af slette Raadgivere. Han fulgte den upatriotiske Grundsætning, som hans Fader maaskee nødtvungen havde

indført, at reerutere de romerske Hære med Barbarer. Omsider forekom nogle Sammensvorne ved hans Drab (192) deres egen Undergang. Med ham uddøde Antoninernes (?) Slægt; men Rigets lykkelige Alder var allerede til Ende med hans Faders Regjering.

De ædleste Mennesker i Antoninernes Tidsalder hyldede den stoiske Philosophie, ligesom Epicureismen i næstforrige havde havt de fleste Tilhængere. Den pythagoriske Skole levede op igjen anstukket af morgenlandske Drømmerier og Undertroe (Apollonius Tyanæus). **L. Ann. Seneca, Epictetus** og **M. Aurelius Antoninus** vare i deres Skrifter, den sidste ogsaa i sit Liv, fuldkomne Stoikere. Jøvrigt henhøre denne Tids Skribenter til Literaturens Sølvalder; Smagen i Konster og Videnskaber fordærvedes med Sødernes Literariske Samlere og Konstelskere vare talrigere end gode Skribenter og Konstnere. Til de hyderlige Undtagelser kunne henføres Digteren **Lucanus, Persius, Juvenalis** og **Martialis**; Naturhistorikeren **Plinius den Ældre** og hans Søstersøn **Plinius den Yngre** som Epistolograph; Lægen **Galenus**; **Quinctilianus**, den store Veltalenheds Lærer; Moralisten **Lucianus**, som forenede Vid med classisk Græker-Aand. Historien skylder **Vellejus Paterculus, Curtius Rufus, Tacitus, Svetonius, Justinus** (Trogus), Jo-

sephus, Plutarchus, Appianus, Arrianus, Dio Cassius o. a. gode Oplysninger. Pomponius Mela, Ptolemæus og Pausanias have store Fortjenester af Jordbeskrivelsen, og den sidste tillige af Konstarchæologien. Paa lærde Skoler, Bog- og Konst-Samlinger var der ingen Mangel hverken i Rom eller i Provindserne, og Bøger hørte til de søgte Handelsartikler. Det romerske Rige omfattede hele Occidenten, og den udenlandske Handel vendte sig derfor udelukkende mod Østen, hvor Alexandria og Palmyra vedbleve at være Middelpuncter for Færslen med Indien.

Det militaire Despoties Periode.

Endskjøndt Staten, stærkt befolket, riig og blomstrende, endnu i tvende Aarhundreder havde Kræfter til at modarbeide de Sværme af Barbarer, som fra Landene Norden for Donau væltede sig ind over Grændserne, saa viser dog det Tyranni, Prætorianerne og Legionerne turde øve, at Folket var blottet for moralsk selvstændig Kraft. Antoninerne selv havde kjøbt Soldaternes Gunst; nu solgte Prætorianerne den ledige Throne til Helvius Pertinax, som en bedre Skjebne værdig efter tre Maaneders Regjering blev ombragt af dem, der havde ophøiet ham, fordi han var en streng og sparsom Fyrste. Didius Julianus kjøbte atter Kronen til høieste Priis (193). Men Legionerne

troede sig mere berettigede end Prætorianerne til at give Riget Keisere; de britanniske Tropper valgte Albinus, de syriske Pescennius Niger og de pannoniske Septimius Severus. Den sidste var Rom nærmest, og derfor blev han hyldet af Senatet, der dømte den svage Julianus til Døden. Pescennius Niger blev overvundet af Severus i et afgjørende Slag ved Issus og omkom (195). Det faste, blomstrende Byzantium, et Bolværk mod Barbarerne, blev efter en haardnakket Modstand indtaget og berøvet sine Mure (196). Albinus, hidtil inddysset ved bedragerske Løfter, tabte Slaget ved Lugdunum (197), og efterlod ved sin Død Severus et uomtvistet Enevælde. En nye Strid om Armenien kaldte Seierherren til Asien, hvor han straffede Partherne med Tabet af deres Hovedstad Ctesiphon for deres Forbindelser med Pescennius (198). Severus overgav til en af hans Legioner oprettet Livvagt (Plautianus) den samme Indflydelse, som de bortjagede Prætorianer havde misbrugt; han tyranniserede Senat og Folk, der vistnok behøvede en streng Herre. Hans Retfærdskjerlighed og Iver for Rettens Pleie (Juristerne Ulpianus, Papinianus og Julius Paullus, formaaende i Cabinettet og Støtter for Culturen) giver ham Plads blandt de gavnlige Despoter. De Forfølgelser, som de Kristne havde været underkastede under Trajan og Antoninerne, vare af

ringe Betydenhed mod den under Severus, som voldede mange Martyrdøden i alle Provindser. Denne Keiser døde (211) paa et Tog mod de nordlige Caledonier, mod hvis Anfald han beskyttede Britannien ved en Vold fra Clota til Bodotria. Hans Søn **Aur. Antoninus Caracalla** skilte sig ved Brodermord af med sin Medregent **Geta** og udsugede Provindserne ved sine Røverhære, der bestode af leiede Barbarer. Han afkjøbte Catter og Alemanner Fred, og fristede derved Germanerne til nye Angreb. Hans Grusomhed grændsede til Afsindighed. Paa et ærløst Tog mod Partherne blev han myrdet af **Macrinus**, Oberst for Livvagten (217), som blev hans Efterfølger, men blev henrettet af de misfornøiede Soldater (218). Under Caracalla gjorde Gotherne det første Indfald i Dacien (215). Ved Qvindelist og Soldatergunst (Julia Moesa) kom **Aur. Antoninus Elagabalus**, en Solens Præst, paa Thronen, hvilken han besudlede med alle Laster. Han blev dræbt af Soldaterne (222), da han vilde bortrydde sin Medregent **Alexander Severus**, som blev hans Efterfølger. Denne lod sig mere beherske af sin Moder **Julia Mammæa** og af den erfarne **Ulpianus**, end Soldaterne, der ligesaameget foragtede en Qvinderegjering som trodsede Tugt og Orden, kunde fordrage; de myrdede Ulpianus (228) i Keiserens Paasyn, og Alexander selv omkom tilligemed Julia Mammæa i en Opstand af Legionerne nær ved Moguntiacum (235). Iøvrigt var denne Keiser heldig nok i at forsvare Rigets østlige Grændser mod Perserne (231–33). **Ardeschir** (Artaxerxes), en Perser, havde nemlig (226) gjort Opstand mod den sidste Arsaeide Artabanus IV, og paa Ruinerne af det parthiske grundlagt det **nye-persiske Rige**, der omtrent beholdt de samme Grændser som hiint. Ardeschir saavelsom de efterfølgende **Sassanider** vilde med den gamle persiske Religion (Magernes) og Forfatning gjenoprette Cyrus's Rige i dets hele Omfang, og dette var Aarsagen til de idelige Krige, som han og Sassaniderne i 400 Aar førte med de romerske Keisere. **Maximinus**, en Thracer, blev af Legionerne ophøiet paa og atter formedelst sin Strenghed styrtet fra Thronen (238), og saaledes vedbleve Soldaterne efter Lune og Fordeel at give Riget een eller flere Keisere til samme Tid. **Philippus Arabs** (244–49; Ludi sæculares) yndede de Kristne, som derfore forfulgtes af han Efterfølger **Decius**. Under **Gallienus** (259–68) var Riget i en fuldkommen Opløsnings-Tilstand og talte idetmindste 19 Keisere til een og samme Tid (de tredive Tyranners Periode). Blandt disse uafhængige Herrer er ingen mærkeligere end **Odenathus**, Persernes Overvinder; han gjorde det rige Palmyra til Hovedstaden for en mægtig Stat, og hans Ge-

malinde, den mandige Zenobia, beherskede baade Syrien og Ægypten og en Deel af Lilleasien (Philosophen C. Longinus). Rom var nedsunken i Feighed og Laster; Keisere og Senat vare villieløse Redskaber for tøilesløse Hære, en Svøbe for Undersaatterne; Fædreland og Frihed vare ukjendte Navne; de mishandlede Provindser bleve stedse mere uformuende og utilbøielige til at modstaae de overalt indbrydende Barbarer.

Den romerske Krigskonst og Politik (at nære Uenighed mellem Stammerne) havde i 200 Aar hindret Germanernes Fremskridt. Efterhaanden optoges Barbarerne i Legionerne, og det store Forbund mod Marcus Aurelius lærte dem Fordelen af at forene deres Vaaben. Den gamle Lyst til Vandringer, Sydens Tillokkelser og Letheden i at sætte sig fast i de romerske Provindser, ikke at tale om mindre bekjendte politiske Aarsager og Anledninger, indbøde til hyppigere Indfald over Rhinen og Donau. Enkelte Stammer forenede sig til store Folkeforbund, blandt hvilke de mægtigste vare: **Alemannerne** mellem Rhinen og Donau; **Frankerne** mellem Rhinen og Weser; **Saxerne** mellem Eider og Weser; **Gotherne**, som fra Østersøens Kyster fulgte Weichselen og besatte Landene ved det sorte Hav. Mellem Gotherne og Alemannerne nedsatte sig **Vandalerne**, **Burgunderne** og **Sveverne**. Disse tilligemed **Alanerne** og flere sar-

matiske Folkeslag sysselsatte i dette (tredie) Aarhundreds uophørlig Romerne; men de frygteligste vare Gotherne, som afnødte Caracalla (215) Tribut, ødelagde Grækenland og Lilleasien (258–64) og endelig bemægtigede sig hele Dacien (275). Denne Provinds gav Keiser **D. Aurelianus** (270–75 Restitutor Orbis Romani) til Priis efter at have samlet det øvrige Rige under sit Scepter. Denne store Feldtherre, en værdig Efterfølger af **Claudius Gothicus**, tvang Vandaler, Alemanner og Gother til Fred, slog og fangede Zenobia, indtog og ødelagde (273) Palmyra, som endnu i sine Ruiner vidner om sin Fortids Pragt og Herlighed. Tetricus, som beherskede de vestlige Lande, lod sig lettere overvinde. Aurelians Strenghed gjorde ham forhadt, men virkede fordelagtig paa den sunkne Stat og især paa Hæren. Dette viste sig, da han paa et Tog mod Perserne var omkommen ved Snigmord (275); thi Senatet kunde gjøre Hæren den Ret at vælge hans Eftermand stridig og valgte en værdig Senator **Tacitus**. Dog Legionerne tilbagetoge snart deres Valgret, og det var maaskee en Nødvendighed; thi alene i Krigerkasten var der endnu Kraft tilbage, Riget behøvede Feldtherrer, og saadanne valgtes helst og naturligst til Keisere under trængende Omstændigheder. Paa denne Maade kom **Probus**, een af Rigets ypperste Fyrster, paa Thronen (276).

Han seirede over Germaner og Gother, befolkede øde Stæder og Provindser med Krigsfanger og beskyttede Grændsen fra Donau til Rhinen ved Volde og Mure; men da han vilde beskjæftige Soldater med at anlægge Vinbjerge og Canaler, blev han dræbt af dem (282). Hans Viisdom, Kraft og Kjerlighed til Orden lovede Riget en lykkeligere Fremtid, end der paafulgte under **Carus, Numerianus** og **Carinus** (282–84).

Denne Periode i den romerske Historie udmærker sig i videnskabelig Henseende fornemmelig ved de Forsøg, som de **eclectiske** (Potamo) og **nye-platoniske** Philosopher (**Ammonius Saccas; Plotinus; Porphyrius**) i Alexandria gjorde paa at sammensmelte alle philosophiske Skoler og Religioner. Neo-Platonismens sværmerske Aand vandt et almindeligt og fordærveligt Herredømme, smittede og forvirrede det rene Evangeliums Lære (den kristelige catechetiske Skole i Alexandria). Jøderne havde berømte Skoler og Lærere, hvem de skyldte nye Lovsamlinger (Talmud). Selv den platoniske Philosophie havde fundet Dyrkere blandt dem (Philo; Kabbalistisk Philosophie).

Delingernes Periode indtil den fuldkomne Adskillelse mellem det vestlige og østlige Romerske Rige.

8. Barbarernes frygtelige Magt og Baganernes (fortvivlede Landboeres) Opstand i Gallien

syntes at fordre flere end een Mands Kræfter; derfor deelte Keiser **Val. Diocletianus** (286) Riget med **Maximianus Herculeus**, som skulde forsvare de vestlige Provindser, medens Diocletian fra Nicomedia af, hvor han dannede sig et fuldkommen østerlandsk Hof, holdt vaagent Øie med Perserne. Men hele Nordkysten af Africa og Britannien (Carausius) vare i Oprør; Perser, Sarmater, Franker og Saxer truede de øvrige Provindser; derfor udnævnede sig begge Augusterne atter tvende Cæsarer, nemlig: **Galerius** for Orienten og den ædle **Constantius Chlorus** for Occidenten (292). Ved deres Hjelp fik Riget det Tabte tilbage, og Perserne Konge Narses maatte dertil aftræde Armenien og Mesopotamien. Disse Delinger skadede endnu ikke Rigets Eenhed; men en firedobbelt Hofholdning og Diocletians Byggelyst vare trykkende for Undersaatterne. Diocletianus foretrak omsider en Privatmands Roe i Salona og nødte ligeledes Maximianus til at nedlægge Regjeringen (305). Men Galerius tog sig i **Severus** og **Maximinus** nye Medregenter og tilsidesatte **Constantinus**, en Søn af Constantius Chlorus, fordi han ligesom hans Fader begunstigede de talrige Kristne, hvilke Diocletianus efter Overlæg og Galerius af Lidenskab forfulgte. De kristelige Bisloppers Seetaand og hierarchiske Planer og de Kristnes upolitiske og uborgerlige Adfærd gave dem Udseende af farlige

Borgere. Men netop hine Forfølgelser nærede Enthusiasmen, befæstede og udvidede det kristne Samfund, som i sit Hierarchie havde en bedre Støtte end i en allerede forvandsket Troeslære og Moral. Constantius Chlorus, en Ven af Oplysning og fredelige Konster, døde (306) og efterlod sin Andeel af Riget (Spanien, Gallien og Britannien) til sin Søn Constantinus, som over Ruinerne af trende Throner banede sig Veien til et Eneherredømme. Maximianus nemlig greb efter det nedlagte Scepter i Forbindelse med sin Søn Maxentius og forskyldte selv sin Død ved Troløshed mod Constantinus. Maxentius fældede Severus, men blev selv fældet i Slaget ved den milviske Broe (312) af Constantinus, som nu, da ogsaa Galerius var død (311), besad det hele vestlige Rige. Licinius, der havde indtaget Severus's Plads, overvandt Maximinus (313) og beherskede Orienten, men mistede efter en dobbelt, ulykkelig Krig (315. 323) mod sin Medkeiser Throne og Liv.

Constantinus gjorde Kristendommen til Statsreligion, mere, som det synes, af Klogskab end af Overbeviisning; idet han nemlig løftede denne Religion med sig paa Thronen skaffede han sig et overveiende Antal af hengivne Tilhængere, og igjennem de kristelige Biskopper og Secter, som han beherskede (Donatister; Arianer; Concilium i Nicæa 325), en Indflydelse paa Troe, Samvittighed og alle aan-

delige Anliggender, der var en Despot meget velkommen. Denne Forandring i Statsreligionen medførte en Omvæltning i den hele Styrelse. Det hedenske Rom ophørte at være Residents for det kristelige Hof, og Byzantium (Nye-Rom, Constantinopolis), som ogsaa laae Perserne nærmere, blev med uhyre Omkostninger omdannet til Hovedstad (330). Prætorianerne bleve opløste (311), den militære Magt affondret fra den civile. Riget blev inddeelt i 4 Præfecturer (Orientis, Illyrici, Italiæ & Galliarum), 13 Dioeceser — ikke geistlige Stifter — og 117 Provindser. Krigsvæsenet blev ligeledes underkastet Forandring, Hoffet fik et østerlandsk Tilsnit, nye Embeder, Titulatur o. s. v. og for at bestride nye Udgifter (ogsaa rige Gaver til de kristelige Kirker) maatte nye Skatter paalægges. Gother, Sarmater og Vandaler tog han i sin Sold og forplantede dem til Skade for Riget paa romersk Grund. Hans Politik, hans moralske Tænkemaade og en Strenghed, som grændsede til Blodtørstighed, dadles hos denne Fyrste; men enhver bør bedømmes efter sin Tid og særegne Forhold, og Constantinus bør da regnes blandt de store Keisere, om end Navnet Stor er ham tildeelt af kristne Skribenter. Han døde (337) paa et Tog mod Perserne, og efterlod Riget til sine Sønner, af hvilke ingen arvede Faderens Aand: Constans erholdt Italiens og Illyricums Præfec-

tur, **Constantinus** Galliernes, og **Constantius** Orientens Præfectur. Constantinus omkom i en Krig med Constans, hvem han vilde berøve Italien og Africa (340), og denne faldt i en Krig mod en Usurpator Magnentius (350). Constantius, som imidlertid (Slaget ved Singara 345; Nisibis heltemodige Forsvar 350) førte en ulykkelig Krig med den persiske Konge Sapor II, ilede, ved Efterretningen om sin Broders Undergang, til Occidenten og var lykkelig nok til at styrte en Modkeiser Vetranio og at overvinde Magnentius i tvende Slag (ved Mursa og i Nærheden af Lugdunum 353). For at kunne modstaae Franker, Alemanner og Perser udnævnede Constantius sin Fætter **Julianus** til Cæsar, men omgav ham af Mistænkelighed med Forrædere. Desuagtet ydmygede Julianus Alemannerne i Slaget ved Argentoratum (357), bragte de saliske Franker til Lydighed og vandt alle Hjerter ved sin Kjerlighed til Ret og Orden; da derfor Constantius vilde berøve ham en hengiven Hær, saa blev han af denne udraabt til Augustus (i Lutetia Parisiorum 360), og ved Constantius's Død (361) kom han i Besiddelse af det hele Rige. Den unge Julianus (Apostata?) havde tidlig lært at hade Constantinus's og Navnet kristelige Slægt og Hoffets theologiske Disputer (Arianere og Athanasianere); han var ved Skolen i Athenen bleven hildet af mystiske Philosopher

og indtaget for det Poetiske i den gamle Religion; han troede ved at gjenoprette de hedenske Templer, Altere og Helligdomme i en forbedret, til Oplysningen svarende Form, at kunne tilbagekalde det gamle romerske Folkesind. Derfor stræbte han at undergrave Kristendommen; han greb til dette Øiemed mere ufornuftige end haarde Midler: vilde paa en Maade nøde de Kristne til at besøge hedenske Læreanstalter, søgte at gjøre dem og deres Religion latterlige, vilde reise Jerusalems Tempel af dets Grunds o. s. v. Denne slette Politik og en Svaghed, som hedenske Smigrere vidste at forgjøre til Nytte, forduukler hans ellers milde og velgjørende Regjering. Julianus faldt (363) for en ubekjendt Haand i en Krig mod Perserne, hvilken uagtet alle kloge Foranstaltninger tog en ulykkelig Vending; thi hans Efterfølger Jovianus opofrede i en skammelig Fred ikke blot Erobringerne hinsides Tigris, men ogsaa Rigets Formuur, det troefaste Nisibis.

Med Jovianus's Regjerings Tiltrædelse ophørte Kristendommen at være en forfulgt Religion, og blev snart en forfølgende, til Skade for dens Bekjenderes moralske Charakter. Allerede **Valentinianus I** udryddede voldsomt hedensk Overtroe, og hans Broder og Medregent i Orienten **Valens** forfulgte med større Bitterhed Arianismen's Fiender end Hedningene selv. Ethvert Schisma i den

kristelige Kirke voldte et lignende i Staten. Valentinianus forsvarede med Kjækhed de vestlige Provindser mod Picter, Scoter, Saxer, Franker, Alemanner, Burgunder og Qvader. Han døde for tidligt (375); thi han var en tapper, selvstændig og retfærdig Fyrste. Valens skabte sig Fiender og vidste ikke at overvinde dem. Vestgotherne, som havde understøttet en Modkeiser Procopius, optog han uklogelig i Moesien, da de fortrængte af Østgother og Hunner bade om Tilflugtsted paa romersk Grund; siden da de ved romerske Embedsmænds Aager og Troløshed vare bragte til Fortvivlelse og grebe til Vaaben under Anførsel af **Fritiger**, tabte Valens sin Krone i Slaget ved Adrianopel (378). **Gratianus** og **Valentinian II**, som i Occidenten havde efterfulgt Valentinian I, vare ikke i Stand til at redde Riget; derfor udnævnte den første **Theodosius**, en tapper Spanier, til Augustus i Orienten. Mere ved Underhandlinger og Eftergivenhed bøiede denne Gotherne end ved sine Seire. Gratian laae under for en Modkeiser Maximus (383); Valentinian II blev myrdet (392) af sin frankiske Høvedsmand (magister militum) **Arbogast**. Først da Theodosius havde med en Hær, som meest bestod af Gother, overvundet disse tvende Usurpatorer (388 og 394) kom han (Aaret før sin egen Død † 395), i Besiddelse af det hele Rige. Theodosius kaldet den Store var idetmindste

en stærk Støtte for et Rige, som allerede de første Stød af den store Folkevandring bragte til at vakle. Af Nødvendighed maatte han forhøie de trykkende Afgifter og recrutere sine Hære med Barbarer; af ægte om ikke billig Iver for den kristelige Statsreligion forfulgte han Kjættere og stormede mod de hedenske Helligdomme. Det var et ondt Varsel for Romerriget, at en kristelig Keiser (382) omstyrtede Seiersgudindens Altar i Augustus's Curie. **Symmachus**, den bedste latinske Stylist til den Tid, **Libanius** og **Themistius**, berømte Talere, og Historieskriveren **Ammianus Marcellinus** advarede, bad og løftede nu og da deres Stemmer til Forsvar for den gamle Religion. **Aurelius Victor**, **Eutropius** og de saakaldte Scriptores historiæ Augustæ høre til denne den synkende Historiographies Alder. Kuns een Digter, **Claudianus**, fortjener at nævnes. Den nyeplatonske Philosophie blomstrede, fornemmelig i Alexandria (**Jamblichus**, **Hypatia** o. a.).

Den store Folkevandrings Periode.

9. Den store Folkevandring, som begynder med Hunnernes Overgang til Europa (376) og ansees endt mod Midten af sjette Aarhundrede, fuldbragte det romerske Riges Opløsning. **Hunnerne** (Hiongnu), en mongolsk Stamme, boede efter nogle usikkre Sagn, oprindelig ved Bredderne

af Amur og Onon. Mod disse vilde og frygtelige Barbarer skulle Sineserne have opført deres lange Muur, endelig ved List og Magt have overvældet en Deel af Hunnerne og nødt en anden til at vandre mod Vesten til Landene ved det caspiske Hav (100). Efter længe at have ført et nomadisk Liv paa de kirgisiske Stepper satte Hunnerne over Volga (374) og overvældede Alanerne, af hvilke nogle forenede sig med deres Overvindere, men de fleste trak sig mod Vesten til Gallien og Spanien (469). Mellem Don og Donau havde Gotherne oprettet mægtige Stater, som skrakte sig fra Pontus indtil det baltiske Hav. Disse vare de første Germaner, som antoge den kristelige Religion og havde en særegen Sands for Cultur; Ulphilas oversatte Bibelen i deres Sprog. De delte sig i tvende Stammer, af hvilke Østgotherne (Amalerne) boede nærmest det sorte Hav og bleve først overvundne af Hunnerne, som snart fandt Veien over Donfloden. Vestgotherne (Balterne) undvege dette Uveir, idet de forlode Dacien og erholdt af Keiser Valens Tilladelse til at nedsætte sig Syden for Donau. Hunnerne droge videre og fortrængte alle de sarmatiske og germaniske Folkeslag, som fandtes mellem Don, Weichsel og Donau. Dagvar det, at Rhadagaisus maatte forlade Dacien og søge nye Boepæle Syden for Alperne; at Svever og Vandaler bleve satte i Bevægelse

tilligemed alle de germaniske Folkeslag ved Donau og Rhinen; og at Slaverne rykkede frem fra Dniester til Weichsel og Oder, indtoge Sarmaternes Plads (der ikke nævnes efter den Tid i Historien), og omsider nedsatte sig i mange Egne af Germanien og Donaulandene, hvilke de forrige Indvaanere havde rømmet. Ved Theodosius den Stores Død var hele det nordlige Europa i Bevægelse, og Hunnerne det herskende Folk fra Don indtil de noriske Alper og fra Donau og Sau indtil Østersøen. Derimod var Sassanidernes Rige i indvortes Forfald, ikke længere Romerne frygteligt og, som det synes, ogsaa i Østen foruroliget af lignende Bevægelser mellem Asiens Nomader.

Theodosius den Store havde deelt Riget mellem sine Sønner uden derfor at ville hæve al Forbindelse mellem de østlige Lande (Oriens og Illyricum), som Arcadius erholdt under Formynderskab af Rufinus, og det vestlige Rige (Gallierne og Italien), der tilfaldt Honorius under Formynderskab af den tappre Vandaler Stilico. Men de tvende Formyndere arbeidede saalænge mod hinanden og mod Statens Vel, at Riget for bestandig sønderlemmedes i tvende Dele af ulige Styrke og ulige Varighed. Den nødvendige Retning mod Vesten, som den store Folkevandring tog, førte til en tidligere Opløsning af det vestlige Rige. Stilicos Plan at fortrænge sine Medbeilere Rufinus og dennes Ef-

terfølger **Eutropius**, søgte disse at tilintetgjøre derved, at de ophidsede Gildo til Oprør i Africa og **Alarich**, Vestgothernes Konge, som allerede havde lagt Grækenland øde, til et Indfald i Italien. Men Stilico var en Mand og den eneste; han slog Alarich ved Pollentia og Verona (403) og vandt hans Hengivenhed; **Rhadagaisus**, som med en Hær af Vandaler, Alaner og Svever truede Rom, fristede (406) en lige Skjebne ved Fæsulæ. Derimod kunde Stilico ikke hindre Frankerne i at bemægtige sig Gallia Belgica eller Vandaler, Svever og Alaner i at hærje det blottede Gallien, hvorfra de trængte ind i Spanien (409) og stiftede egne Riger (Vandalicia). Honorius berøvede Riget sin Støtte ved at tillade Stilicos Mord (408), da denne af rænkefulde Hofmænd blev beskyldt for at tragte efter Thronen. Alarich, om hvem den Myrdedes Tilhængere samledes sig, brød anden Gang ind i Italien, forskrev Rom Love, indsatte en Keiser Attalus, afsatte ham igjen, indtog og udplyndrede Rom; men blev ved en tidlig Død (410) hindret i sine Planer mod det sydlige Italien. Hans Efterfølger **Ataulph** forsonede sig, efterat Rom endnu en Gang havde maattet bøie sig for en Barbar, med Honorius og førte (412) sine Gother til Aquitanien og Spanien, hvor han lagde Grunden til det **vestgothiske** Rige. Han og hans Eftermænd, (Wallia 419) paatoge sig gjerne den Forpligtelse i

Honorius's Navn at bekjæmpe Vandaler, Svever og Alaner. Britannien havde en Art Selvstændighed, og Honorius da var indskrænket til Italien alene og den usikkre Besiddelse af Africa; dog syntes Feldherren **Constantius**, udnævnet til Augustus og formælet med **Placidia**, Keiserens Søster og Ataulphs Enke, endnu at have Kraft til at sammenholde disse Brudstykker af det vestlige Rige. **Valentinian** III, en Søn af Placidia og Constantius, blev efter dennes og Honorius's Død (423) ophøiet til Collega og vestromersk Augustus af den constantinopolitanske Keiser Theodosius II. Britannien blev (426) forladt af de romerske Tropper og snart (efter 449) et Bytte for Angler, Saxer og Jyder, der efter en indfødt Fyrste Vortigerns Indbydelse kom som Hjelpetropper mod de indbrydende Picter og Scoter, men efter en haardnakket Modstand selv bemægtigede sig Landet. **Aetius**, den sidste Romer, forenede Rigets Kræfter i Gallien, tugtede Franker, Vestgother, de alemanniske Juthunger og Hunnerne selv; Burgunderne overlod han foruden Helvetiernes ogsaa Allobrogernes Land (435), for at de skulde forsvare Bjergpassene, der føre til Italien. Men dersom han af Avindsyge mod Placidias Yndling **Bonifacius**, Statholder i Africa, var en hemmelig Aarsag til, at denne kaldte Vandalerne over til Africa, saa førte han en Række af Ulykker over sit Fædreland, hvilke hans Fortje-

nester ikke kunde opveie. Den vandalische Konge Geiserich, som beherskede Middelhavet ved sine Flaader, forlod Spanien med sin hele Hær (429), overvandt Bonifacius, der for silde erkjendte sin Feil, i tvende afgjørende Slag, og bemægtigede sig efter Indtagelsen af det romerske Carthago (439) den hele Nordkyst af Africa lige fra Hercules's Støtter indtil Cyrenaica. Den overlagte Grusomhed, hvormed han som Vandaler og Arianer forfulgte sine Seire, og forvandlede et blomstrende Land til en Ørk, er bleven et Skjændsels Ord (Vandalismus). Da han ikke troede Freden med Keiserne i Constantinopel og Ravenna (Residentsstad siden 395) og frygtede for en Forbindelse mellem disse og Vestgotherne, saa formaaede han Attila, Hunnernes Konge, til at anfalde Gallien og Italien (451). Denne Erobrer, et frygteligt Riis i Forsynets Haand, var efter sin Broder Bledas Død (443) bleven Herre over alle Hunner fra Caucasus indtil Rhinen, og beherskede desuden fra sin Nomade-Leir ved Theis mange undertvungne Folkefærd. Constantinopel kjøbte sig frie for hans Angreb, og Geiserichs Indbydelse aabnede ham en videre Udsigt i Vesten. Han brød ind i Gallien; men Aetius bragte Vestgothernes Konge Theodorik, Burgunder, Franker o. a. til at gjøre fælleds Sag med sig, og tilføiede ham et saa afgjørende Nederlag paa de catalauniske Marker (451), at Hunnerne

neppe vilde have fundet Veien tilbags over Rhinen, hvis Aetius ikke havde misundt Gotherne en fuldstændigere Seier. Aaret derefter brød Attila fra Illyrien ind i Italien, ødelagde Aqvileia og alt indtil Apenninerne; da lagde rige venetiske Flygtninge Grunden til det stolte Venetia i utilgængelige Laguner (Rialto 421?). Legenden tilskriver Pave Leo den Store, at Attila vendte om ved Posloden; Overtroe kan have bidraget sit, men Mangel og Sygdomme endnu mere, til Hunnernes Tilbagetog.

Efter hans Død (453) opkom Uenighed mellem hans Sønner; de undertvungne Folk afrystede Aaget, og Hunnerne bleve af Gepider og Østgother drevne tilbage til Asien. Den foragtelige Valentinian III nedstødte med egen Haand den kjække Aetius (454), men blev selv myrdet (455), og Maximus besteg den blodige Throne. Geiserich paatog sig at hævne Valentinians Drab, løb op ad Tiberen med sin Flaade og udplyndrede Rom (455). Feldtherren Ricimer, en Svever, og de østromerske Keisere bortgave efter Behag og Overeenskomst Riget til en Række af kraftløse Fyrster — aatte Keisere i 19 Aar! — indtil Feldtherren Orestes indsatte den sidste Keiser i det vestlige Rige, hans egen Søn, Romulus Augustulus (475). Odoachar, Protector ved Hoffet og Anfører for Hernler, Rugier, Scyrrer og andre Leietropper, bemestrede sig Ita-

lien, lod Orestes henrette og gav Romulus Naadepenge (476). Ved denne Begivenhed er det romerske Monarchie at ansee som udslettet; og hvad der fremdeles kaldte sig romersk Keiserdømme er kuns Navn og Skygge af hiint. Selv det østlige Rige i Constantinopel maa betragtes som græsk-orientalsk og ikke som romersk, endskjøndt dets Fyrster igjennem hele Middelalderen ansaae sig som Arvinger af dette Navn og af derpaa byggede Fordringer. Neppe har nogen Begivenhed forandret Europas Udseende i samme Grad som den store Folkevandring, og neppe var Menneskeslægtens Tilstand nogensinde sørgeligere end i Perioden efter Theodosius den Stores Død. Nye Stater opkom og med dem nye Statsforfatninger, Love, Sæder, nye Sprog og Benævnelser paa Lande og Mennesker. Neppe blev et Spor tilbage af romersk Politie, Cultur, Videnskaber og Konster; Kristendommen bevarede den svage Rest tilligemed Haabet og Udsigten til bedre Tider. Folkemængden i det romerske Rige var ved sammes Undergang to Trediedele mindre end til Augustus's Tid; alle Syddonaulandene, Gallien, Spanien og Africa vare bedækkede med Ruiner istedetfor blomstrende Stæder; Handelen trak sig til Grækenland, Asien og Ægypten, og vendte først i 12te Aarhundrede tilbage til Occidenten; Agerdyrkning og Industrie var

i fuldkomment Forfald. Men en dygtigere og kraftfuldere Menneskestamme, som kunde dannes, traadte ogsaa i Stedet for de udartede Romere, og til denne Gjenfødelse trængte Europa.

Det østromerske (byzantinske, græske) Keiserdømme stod henved 1000 Aar længere end det vestlige Rige. Ørkener og svage Naboer (Perserne) betryggede den østlige Grændse; Hovedstaden Constantinopel var næsten uindtagelig, Forsvarsanstalterne bedre, og Midlerne til at afkjøbe de indvældende Barbarer overflødigere, naar det ikke kunde lykkes Politiken at lede disses Angreb mod Vesten. Theologiske Stridigheder mellem Nestorianere, Eutychianere, Monophysiter o. a. behandledes ved Hoffet som Statsanliggender, og foraarsagede borgerlige Uroligheder; men styrede af en despotisk Regjering kunde Theologerne aldrig blive saa farlige for Constantinopel som Barbarerne for Rom. Iøvrigt var her de samme moralske Aarsager til Statens Forfald som i det vestlige Rige. Efter Arcadius's Død (408) førte **Anthemius** med Viisdom og Lykke Formynderskabet for den unge **Theodosius II**; gode Forsvarsanstalter afledede det Uveir, hvormed Hunners, Scyrrers og Isauriers Angreb truede Riget; men Anthemius maatte vige for Keiserens Søster **Pulcheria**, der i 40 Aar (414–454) vidste under Navn af Augusta at beherske først

den svage Theodosius og efter dennes Død (450) en selvvalgt Gemal og Medregent **Marcianus**. Theodosius's Regjering udmærkede sig ved en lykkelig Krig mod Perserne, hvilke **Ardaburius** tvang til at ophøre med deres Forfølgelser mod de Kristne og til at dele Armenien med Grækerne (422. 440). Hans Lovsamling Codex Theodosianus, et Værk af berømte Jurister (Skolen i Berytus), blev optaget med Bifald endogsaa af Gother og Burgunder. Pulcheria og Marcianus indrettede deres Regjering efter den rettroende Kirkes Fordringer, kjøbte sig Roes af Geistlighed og Fred af Barbarerne. Østgother, Heruler, Scyrrer, Alaner og Hunner erholdt Boepæle i Pannonien, Illyrien og Moesien og dertil aarlige Gaver. Efter Marcianus's Død (457) kunde den fortjente **Aspar** som Arianer ikke bestige Thronen; han ophøiede i sit Sted den rettroende **Leo Thrax**, og blev lønnet med Døden. Leo var den første som ved en Kroning lod sin Orthodoxie og Værdighed stemple af Patriarchen i Constantinopel; Geistligheden begyndte saaledes at spille Prætorianernes Rolle. Forfulgte Kjættere og forfølgende Munke sliftede Ret i Provindserne med Sværdet. Leo bekjæmpede Vandalerne i Africa ikke uden Held, og gav det vestlige Rige en Keiser i **Anthemius** (467). **Leo II** og **Zeno** den Isaurier (474–

491) sluttede dette Tidsrum under idelig Kamp med Oprørere og udvortes Fiender (Isaurier og Østgother).

Kristendommen.

10. De første Kristne stræbte i deres Levnet at efterligne deres guddommelige Religions Stifter: ligesom han elskede dem, saaledes elskede de deres Brødre. Under Forfølgelser og Martyrkamp steg Kjerligheden til Menigheden og Høiagtelsen for det Gode, som man vilde fravriste dem. Men da den kristelige Religion blev herskende, og forvandskedes ved Tilsætninger i Lære og Cultus, saa opkom fordærvelige Stridigheder deels med philosophiske Secter (Gnostiker; Manichæer) deels mellem de Kristne indbyrdes; man bekjæmpede og forfulgte **Arianere**, **Nestorianere**, **Monophysiter**, **Pelagianere** og andre, som i Sætninger, der ere uudgrundelige for menneskelig Fornuft, afvege fra det Lærebegreb, hvilket **Kirkefædrene** og **Biskopperne paa Kirkemøderne** havde fastsat som Rettesnor (Symboler) for den **katholske Kirke**. Den nøieste Overensstemmelse mellem Lærerne blev anseet som nødvendig. Tænke- og Troes-Frihed ophørte; Overtroen greb om sig og fordærvede Aand og Hjerte. Oprindelig var der ingen Forskjel mellem Kirkens Tjenere; men det varede ikke længe, inden

Biskoppen ansaae sig bedre end Presbyteren, Diaconen o. a., og den ene Biskop atter bedre end den anden. Patriarcherne i Constantinopel, Antiochia, Alexandria, Jerusalem og Rom vilde i Særdeleshed gjelde for Kirkens Øverster. Den romerske Biskop, som formentlig Efterfølger af Apostelen Peder og Kristi Vicarius, Biskop i Verdens Hovedstad og over een af de ældste Menigheder, vænnede sig tidlig til den Tanke, at han var Biskop over alle Biskopper (episcopus episcoporum), og tillagde sig en Appellationsret i Kirkesager. Saaledes udviklede sig det kristelige **Hierarchie**, der i flere Aarhundreder virkede veldædigen som Opdragelsesmiddel for raae Nationer. Dette er i nærværende Periode den mærkeligste Frugt af Kristendommen, at den formildede Barbarernes Sæder og gjorde dem tilbøielige og skikkede til at leve under en borgerlig Forfatning. Forfølgelserne overvældede Kirken med Martyrer og Helgene; Frygt for Forfølgelser og østerlandske Phantasier skabte **Eremiter** (Paul fra Theben). Eremiterne flyttede sammen i Coenobier og levede efter bestemte, strenge Regler (Antonius); og saaledes fremkom **Munke-** og **Klostervæsen**, der allerede i dette Tidsrum havde talrige Tilhængere og en afgjørende Indflydelse paa Religionsforhandlinger. De theologiske Skribenter, som meest udmærkede sig i Striden

mod Hedninger og Kjættere, vare **Justinus Martyr**, **Athenagoras**, **Tertullianus**, **Athanasius**, **Gregorius Nazianzenus**, **Augustinus**. **Eusebius** fra Cæsarea var Kirkehistoriens Fader, **Johannes Chrysostomus** en udmærket geistlig Taler. **Origenes**, **Hieronymus** og **Theodoretus** have Fortjenester af den hellige Skrifts Fortolkning.

Middelalderens Historie

fra Aar 476 indtil 1519 eller fra det vestlige romerske Riges Undergang indtil Keiser Carl V's Tidsalder.

---

1. Germaner og Araber indtil A. 814, da det frankiske Monarchie og Chalifatet havde naaet sin Høide.

Heruler, Østgother og Longobarder.

1. Disse tre Folkeslag beherskede skiftevis Italien efter det vestlige Riges Undergang. **Odoachar** tildelte efter de germaniske Erobreres Viis sine Heruler den tredie Deel af det ødelagte Land, og viste iøvrigt en Agtelse for romersk Cultur og Eiendom, der blev en Aarsag til hans Fald; thi da han med væbnet Haand beskjærmede de romerske Borgere i Noricum mod de vilde Rugier, toge disse deres Tilflugt til Østgothernes Konge **Theodorik**, som dengang besad Pannonien og Moesien og var den græske Keiser Zeno en frygtelig Naboe. Odoachar havde tidligere erkjendt Zeno som sin

Overherre; Theodoriks Tog til Italien er derfor mindre at ansee som en Følge af Zenos Tilladelse end af Rugiernes Tilskyndelser. Gotherne tilkjæmpede sig møisommelig Overgangen over Floderne i Venetia og indtoge Ravenna (493), hvor Odoachar blev berøvet sin Frihed, Throne og Liv. Theodorik udstrakte sit Scepter over Italien, Sicilien, Dalmatien, en Deel af Moesien, Pannonien, Noricum, Vindelicien, Rhætien og en Deel af det sydlige Gallien indtil Rhone; ved Familieforbindelser og en klog, ikke altid redelig Politik udbredte han sit Navn og sin Indflydelse over alle de germaniske Stater, som vare oprettede paa Ruinerne af det romerske Rige. Han kunde uden Frygt undrage sig den græske Keisers Overherredømme og endogsaa paabyde Skaansel mod sine Troesforvandte, Arianerne i Orienten. Den Klogskab, hvormed han behandlede Romerne og opretholdt gamle Indretninger uden at støde an mod sine Gother (Edictum Theodoricianum), og det Nyttige og Skjønne, som han fremmede, er for en Deel at tilskrive de vise Raadgivere, hvilke han valgte sig — en **Cassiodorus**, **Boethius** og **Symmachus**. Han var selv udannet, men havde naturlig Sands for det Practiske i Videnskaber og Konster; han var grusom, men kuns naar han mødte Modstand eller sporede Forbindelser mellem Romerne i Italien og Hoffet i Constantinopel. Alene Regentens Kraft

kunde betrygge det nye Rige mod Sammensværgelser af denne Art; thi Gotherne kunde som Barbarer og Arianere aldrig smelte sammen med de rettroende Italienere, og Hoffet i Constantinopel gjorde Adskillelsen videre for at forberede en Regjeringsforandring til sin Fordeel. Theodoriks († 526) nærmeste Eftersølgere formaaede ikke at hæve Aarsagen til hine Misforhold eller at forebygge Følgerne af samme. **Amalasuntha** modtog Regjeringen først som Formynderinde for sin Søn **Athalarik**, siden som **Theodats** Gemalinde; hun begunstigede Romere og Grækere mere end Gotherne, blev styrtet og henrettet (534). Dette Drab tjente den græske Keiser Justinianus til at retfærdiggjøre sit Angreb paa Sicilien (535). Efter en 18aarig Krig, under hvilken Italien blev skrækkelig ødelagt, og Rom sex Gange indtaget og udplyndret, lykkedes det for Justinians store Feldtherrer **Belisarius** og **Narses** at erobre det østgothiske Rige. **Totilas**, en tapper og agtværdig Fyrste, faldt for tidlig (552), og den sidste Konge **Tejas** omkom i den sidste Kamp ved Nocera (553). Frankerne, som Totilas havde kaldt til Hjelp, oppebiede forræderisk Udfaldet af Striden.

Narses beherskede Italien i 15 Aar, men blev styrtet ved Hofcabaler. Hans Bortfjernelse lettede **Longobarderne**, et svevisk Folk, der efter mange Omvandringer havde nedsat sig i Pannonien, Er-

obringen af Øvre-Italien. Landet selv indbød dem; de behøvede ikke Narses's Indbydelse (?), og deres Konge **Alboin** bortbyttede gjerne Pannonien, som han efter Gepidernes Overvindelse indrømmede **Avarerne**, en tartarisk Stamme, mod et skjønnere Viinland. Efter en treaarig Beleiring (569–72) faldt Pavia, som blev Hovedstaden for det longobardiske Rige. Exarchatet (med dets Hovedstad Ravenna), Rom, Neapel og Sicilien forbleve en Tidlang i Grækernes Hænder. Den longobardiske Stat var et Valgrige med en krigersk Lehnsforfatning. Lehnsmændene (Hertuger, Duces; Comites) vare næsten uafhængige og turde trodse Kongerne selv. Desuagtet udvidede Riget sig med enhver nye Konge paa Grækernes Bekostning, baade fordi disse ikke noksom understøttedes af de græske Keisere, og fordi den romerske Biskop for at blive uafhængig af Constantinopel nærede den Misfornøielse med Grækerne, som de billedstormende Keisere havde foraarsaget i Italien. Men da **Aistulph**, den næstsidste Longobarderkonge, havde indtaget Ravenna (752), tragtede efter Besiddelsen af hele Italien og truede Rom, saae Paverne (Zacharias og Stephan III) ingen anden Redning end at kaste sig under de fjernere Frankers Skyts. **Pipin den Lille** ydmygede Aistulph i tvende Feldttog (754–756), og overleverede Paven Nøglerne til Exarchatets Stæder, som han fratog Longobarderne. Ai-

stulphs Efterfølger **Desiderius** paadrog sig en Krig med **Carl den Store** ved at beskytte dennes Fiender (Gerberga og hendes Børn; Hunold) og ved at angribe hans Venner (Pave Hadrian). Misfornøielsen med Desiderius lettede Frankernes Overgang over Alperne; Pavia og Desiderius selv maatte overgive sig til Carl (774); men først efter flere Feldttoge lykkedes det denne at betvinge de mægtige Hertuger af Friaul og Beneventum. Det longobardiske Rige blev saaledes indlemmet i det frankiske, men beholdt sine egne Rigsdage, sit Navn og tildeels sine gamle Love, som vare et Værk af Kong **Rotharis** (644) og tale mere til Longobardernes Roes end de paveligsindede Skribenter.

Grækernes Besiddelser vare indskrænkede til Apulien og Calabrien, og næst den frankiske Overherre var nu ingen mægtigere hiinsides Alperne end hans Client, den romerske Biskop. Rom selv havde vel under Billedstriden (730) hævet sig til en Republik; men dets Biskopper (Gregor I, Bonifacius III, Gregor II og III) lagde Grunden til et geistligt Universalmonarchie af langt større Vigtighed end verdslige Besiddelser. Foruden Billedstriden og de kloge Forbindelser med Frankerne kom ingen i denne Periode Paverne mere til Hjelp end Missionairerne (Englænderen Winfried eller **Bonifacius** † 755), ved hvilke de gjorde aandelige Erobringer, og Munkene (Benedictinerne paa

Monte-Cassino 530 o. a.), som bleve Midler til at bøie Europas Biskopper under Overbiskoppens Aag, og i en uvidende overtroisk Tidsalder prædikede Lydighed mod den, hvem de selv fandt deres Fordeel ved at lyde.

Frankerne.

2. Af det vestromerske Keiserdømme var i Gallien endnu en Levning (Belgica Secunda) tilbage, som blev beherset af en uafhængig Statholder ved Navn **Syagrius**. Ogsaa denne Levning blev taget i Besiddelse af et germanisk Folk, **Frankerne**, som dengang vare delte i flere Stammer (Salier, Ripuarier o. a.). **Chlodvig**, en frankisk Stammefyrste, fortsatte de Erobringer, hvortil hans Forgængere, **Clodio** (437) og **Merovæus** (456), havde gjort Begyndelsen i det belgiske Gallien, og nævnes ifølge Seieren over Syagrius i Nærheden af Soissons (486) med Rette som Stifter af det frankiske Rige. Alemannerne, der besadde den høire Rhinbredde fra Lahn indtil Basel (Francia Rhenensis; Hertugdømmet Alemannien), underlagde han sig efter det afgjørende Slag ved Tolbiacum (496). Ved sin Overgang til den katholske eller nicænske Troe fremmede han sine erobresyge Planer mod Arianerne i Gallien; de mindre frankiske Herrer udryddede han med overlagt Grusomhed. Armorica bøiede sig

under hans Scepter; Burgunderne, de mildeste af alle Barbarer, som i det sydlige Gallien havde fredet om de tilbageblevne Mindesmærker af romersk Cultur, bleve ham skatskyldige; Vestgotherne maatte efter Nederlaget ved Vouille (507) aftræde Aqvitanien, og kun den østgothiske Theodoriks væbnede Mellemkomst afværgede begge disse Nationers Undergang. Men efter Chlodvigs Død (511) deltes hans Rige mellem hans fire Sønner, blev for en kort Tid samlet (558–561) under den yngste **Chlotar I**, atter adsplittet og igjen forenet til et heelt af **Chlotar** II (613). Uagtet disse Delinger udvidede sig det frankiske Rige. Thyringerne (vestgothiske Thervinger) maatte underkaste sig (531) **Frankerne** og disses Allierede Saxerne; men ved deres Undergang mistede Tydskland et Værn mod de fremtrængende Slaver. Burgunderne, der vilde gjøre sig frie for den af Chlodvig dem paalagte Skat, bleve undertvungne (534), men beholdt deres Forfatning; Østgotherne kjøbte (536) Frankernes Venskab ved at afstaae dem alle deres Besiddelser i Gallien, Noricum og Rhætien (det alemanniske Land og Bojoaria). Men indvortes Feider, Skjændsel og Tvist i den kongelige Familie (Fredegunde og Brunehild) og Merovingernes egen Udygtighed svækkede Kongernes Anseelse i samme Grad, som de Stores Overmod tiltog.

Af denne Tilstand benyttede sig de saakaldte **Majores Domus**, oprindelig kuns Opsynsmænd over Hofstaten og Krongodserne (det salische Gods), til at gjøre Kongerne umyndige og sine Embeder arvelige. **Pipin af Heristal**, Major Domus i Austrasien (d. e. Østfranken indtil Floden Maas), overvandt sin Medbeiler Berthar, Major Domus i Neustrien (d. e. Vestfranken), og regierede uindskrænket som Hertug over alle Franker (687–714). Hans Søn **Carl Martellus** befæstede den arvede Magt, idet han ved at gjenoprette de aarlige Folkeforsamlinger skaffede sig i Folket en Modvægt mod en avindsyg Adel. Han overvandt Alemanner, Bairer, Saxer og Friser, og understøttede af Politik den romerske Biskop og dennes tyske Apostel Winfried, men gjorde sig især navnkundig ved den glimrende Seier over Araberne i Nærheden af Tours (732), som reddede Gallien, Europa og Kristenheden. Allerede han turde vove i sine sidste Aar (737–741) at regjere uden at have nogen Konge ved Siden. Hans Sønner **Carlmann** og **Pipin den Lille** delte hans Værdigheder som Hertuger og Majores D. i Austrasien og Neustrien, og gave **Childerik III, den sidste Merovinge**, kuns Navn af Konge. Carlmann blev Munk, og Pipin afsatte paa Rigsdagen i Soissons (752) Childerik i Tillid til Medhold af Folket og af den romerske Biskop, der lovede sig Hjelp af ham mod Longobarderne og blev

ikke bedraget i sit Haab. Som Kongeværdigheden saaledes erholdt Pipin Patriciatet over Rom, og lagde derved Grunden til Keiserdømmets Fornyelse i Vesten. Han fordrev Araberne fra Septimanien (Nedre-Languedoc) og undertvang paa nye Aquitanien. Under ham uddannede sig Lehnsvæsenet mere end under hans Formænd: militair Tjeneste lønnedes forhen med Forleninger af Kronens og Kirkens Gods; men før Pipins Tid havde disse Lehnsmænd ikke turdet skabe sig Vasaller ved Udskykning af det dem selv overdragne Gods (arrière-fiefs) — en Indretning, som til den Tid var bequem og naturlig, men siden viste sig at være yderst farlig for Kongernes Magt og Statens Vel, eftersom disse Lehnsmænd trodsede Kongebud, Love og Orden, selvraadig undertrykkede deres Undergivne, og befordrede Statens Opløsning, idet de befordrede egen Vælde.

Pipin begyndte det carolingiske Dynastie, der under hans Søn og Efterfølger Carl den Store naaede sin Høide. Pipin havde før sin Død (768) deelt Riget mellem sine tvende Sønner Carl og Carlmann; men den sidstes tidlige Død (771) befriede Carl fra en Medregent og farlig Modstander. De vilde hedenske Saxer, hvis Besiddelser strakte sig fra Eideren og Elben indtil Nedre-Rhin, vare, skjøndt ydmygede af Pipin, uroelige Naboer. Carl besluttede deres Undertvingelse, men kom først

efter en 33aarig, ofte afbrudt Krig (772–804) til Ende dermed. Saxerne kjæmpede med Fortvivlelse for Arne og Ältere under kjække Anførere (Wittekind, Albion o. a.); men de vare ikke saa vel rustede og enige i deres Foretagender som Frankerne. Carl betjente sig af Kristendommen som et Middel til at tæmme de Overvundne; men Daab, Kirker og Bispedømmer vare dertil ligesaalidet tilstrækkelige som voldsomme Omflytninger. Efter gjentagne Oprør kom A. 804 et Forlig i Stand, som gav Saxerne lige Rettigheder med Frankerne. Scandinavien var efter Regner Lodbrogs Død (794) deelt imellem flere smaae Fyrster: med een af disse, den jydske Konge Godefrid, kom Carl i Berørelse ved hine Krige med Saxerne. Eideren blev (811) Grændsen for det frankiske Monarchie mod Norden, og de slaviske Folkeslag, Wilzer og Sorber, vege tilbage over Elben for Carls Overmagt. Men de Danske vedbleve at hævne sig paa Frankerne og de Kristne ved Søerøverier, mod hvilke Carl med Nød beskyttede sit Riges Kyster. Disse Krige med Nordboerne vare imidlertid blevne afbrudte ved lykkelige Toge mod Longobarderne, som maatte underkaste sig (774), og mod Araberne i Spanien, hvem han fratog Marca Hispanica indtil Ebroflo-den, oprettede der Grevskabet Barcellona (778), men mistede paa Tilbagetoget igjennem de roncevalliske Dale mange tappre Mænd (Rolanh) ved

et Overfald af Baskerne. Baierns Hertug Tassilo, Desiderius's Svigersøn, vilde unddrage sig Frankernes Overherredømme, men blev berøvet sit Land (787), og hans Bundsforvandte Avarerne, der fra deres vilde Egne hiinsides Ens forurolígede Tydskland, bleve overvundne og kristnede (799).

Derefter drog Carl til Rom for at hjelpe Pave Leo III, egentlig for at udføre en længe forberedet Plan; det var ham ikke uventet, at Paven Juledag Aar 800 satte ham Kronen paa Hovedet og lod ham udraabe til Augustus og romersk Keiser; men Adskillelsen mellem Østen og Vesten, Grækere og Romere, den græske og den romerske Kirke var allerede for viid til, at en Forbindelse mellem det østlige (Keiserinde Irene) og det vestlige Rige kunde bringes tilveie. Carls Monarchie strakte sig fra Ebro til Theis, fra Neapel til Eideren, og hvis hans Efterfølgere havde besiddet hans Aand, var det blevet ligesaa blomstrende som stort. Han beherskede, men stræbte ikke uforstandig at sammensmelte de undertvungne Nationer; han gjengav dem tvertimod deres egne Love skrevne. Han var sine Vasallers Herre. Ved Reiser, missi dominici og Folkeforsamlinger satte han sig i Stand til at see de Mangler, han med kraftig Haand vilde rette. Financernes og Hærens bedre Indretning, Anlæg af Canaler og Veie høre til hans store Fortjenester; en større Glands udbredte han over sit Navn

ved sin Agtelse for Konst og Videnskab. Alcuin, Eginhard, Paul Warnefrid o. a. dannede med ham selv en videnskabelig Forening ved hans Hof. Ved Kloster- og Kathedral-Skoler og ved nyttige Skrifter sørgede han for Geistlighedens og Folkets Oplysning. Fædrelandets Sprog og Mindesmærker skjenkede han særdeles Opmærksomhed. Fra Italien af lod han Frankerne give en ædlere Smag i Bygningskonst og Musik. Han kaldes med Rette den Store, og hans Navn levede i Norden, Grækenland og Asien længe efter hans Død (814) i Heltesagn og Sange.

Angelsaxer. Scandinavier. Slaver.

3. Mere end eet Aarhundrede forløb (455–586), inden Angelsaxerne kunde erobre hele det egentlige England og der oprette de syv Kongeriger (Heptarchiet). De gamle Britter trak sig kjæmpende tilbage til Bjergene i Wales, Cornwales og Cumberland eller flygtede til Armorica (Bretagne). Angelsaxerne forfulgte grusomt Kristendommen, fordi den var Britternes Religion; men de Overvundnes Cultur blev dog ikke uden Indflydelse paa de seirende Barbarer, og da det var lykkedes Pave Gregor I ved Munken Augustinus (597) at gjøre Begyndelsen til Angelsaxernes Omvendelse, tog Religion og Oplysning snart sit tabte Herredømme tilbage. Det er mærkeligt, at de meest oplyste Mænd

(f. Ex. **Beda** den Ærværdige og **Alcuin**) og de ivrigste Kristendoms Forkyndere (f. Ex. **Kilian**, **Columbanus**, **Willebrod** og **Winfried**) i denne Periode hørte hjemme paa de britiske Øer. Carl den Stores Regjeringsgrundsætninger forplantede sig ogsaa didhen: ved hans Hof dannede sig **Egbert**, Konge af Vestser, som efterhaanden (indtil 823) samlede hele Heptarchiet under sit Scepter.

Nordens Historie er i dette Tidsrum indhyllet i Mørke og begyndte først ved Carl den Stores Krige med Godefrid at blive mere bekjendt; dets Beboere, **Danske**, **Norske** og **Svenske**, gjorde sig fra sjette Aarhundrede af frygtelige ved dristige Søerøvertoge til Frankeriges og Englands Kyster; dets Konger vare af Odins og Ynglinga-Slægt. Blandt disse bleve mange navnkundige ved Erobringer. **Helge** og **Rolf Krake** udbredte ved Indtagelsen af Angeln (omtreut 500) det danske Navn indtil Eideren. **Ivar Vidfadme** (650) beherskede den største Deel af Scandinavien og Venden. **Sigurd Ring** og **Regner Lodbrog** udvidede denne Magt; men efter den sidstes Død (794) adsplittedes hans Rige, og i følgende Tidsrum opkom først Rigerne Danmark, Norge og Sverrige som samlede Stater.

Det nordøstlige Europa fra Elben indtil Don og fra Østersøen indtil det adriatiske Hav var i Løbet af dette Tidsrum bleven besat af **Slaver**, delte i tvende Hovedstammer: den **slaviniske**, hvor-

til hørte Tschecherne, Lecherne og Venderne ved Østersøen, og den **antiske**, hvortil hørte Russer, Serbler og Chrowater.

Det østromerske Rige.

4. Den svage Keiser **Anastasius** (491–518) kunde kuns ved gothiske Hære betvinge Isaurerne, og ved en Muur fra Hav til Hav dække sin Hovedstad mod Sværme af Barbarer, der paa den af Hunnerne viste Vei skrede frem mod Donau. Blandt disse vare **Bulgarerne**, et tartarisk-slavisk Folkefærd, som fra Stepperne ved Volga (Bulga) streifede indtil Constantinopel og i syvende Aarhundrede satte sig fast i Moesien, efter dem kaldet Bulgarien. Paa **Justinus** I^s uvigtige fulgte **Justinianus** I^s lange og vigtige Regjering (527–565). Denne sin Tids Ludvig XIV vidste at tilegne sig sine Feldherrers og Ministres Fortjenester og at omgive sin Throne med en blendende Glands (kostbare Bygninger, Lege o. s. v.); han spillede Despot i Troessager (den monophysitiske og Trekapitel-Striden) og var en Slave af sin ryggesløse, men mandige Gemalinde **Theodora**. Den store Plan at gjenoprette Constantin den Stores Rige blev heldigen iværksat af **Belisarius** og **Narses**. Vandalernes Stat i Africa var efter Geiserichs Død (477) i kjendelig Afmagt; den varme Himmel og Yppighed slappede deres Kræfter; den af dem for-

fulgte nicænske Troes Tilhængere og de aldrig betvungne Berber vare deres bestandige Fiender. Deres sidste Konge Gilimer overgav efter eet eneste Feldtog sig og sit Rige i Belisarius's Hænder (534). Sardinien, Corsica og de balearisk Øer underkastede sig Seierherren. Hele Italiens Erobring var Følgen af Belisarius's og Narses's Toge mod Østgotherne (535–552). Den ærgjerrige Perserkonge **Cosru Nuschirvan**, hvem Østerlænderne i deres Fortællinger skildre som et Mønster paa en stor Regent, stod i Forbund med Gotherne og fornyede sine Krige med Grækerne; efter en vaklende Lykke, som Belisarius alene opretholdt, vandt Justinianus ved denne Krig Laziernes Land (562). Til sine øvrige Fortjenester lagde Belisarius endnu denne, at han drev Bulgarerne tilbage fra Constantinopels Mure (559). Ved **Tribonianus** og andre Retslærde lod Justinianus (528–534) udarbeide den berømte Lovbog, som bærer hans Navn, som befæstede det keiserlige Despotie, og senere hen i Middelalderen (fra 12te Aarhundrede) havde en gjennemgribende Indflydelse paa hele Europas Lovgivning. I denne Keisers Tid skulle nogle Munke have bragt Silkeormen fra Indien til Grækenland, hvorfra den i 12te Aarhundrede forplantedes til Italien og i 15de til Frankerige.

Under **Justinus** II allerede (568) erobrede Longobarderne efter Narses's Fald den øverste Deel

af Italien; Avarer og Perser anfaldt Rigets nordlige og østlige Grændser. **Mauritius** (582–602), lykkeligere som Feldtherre end som Keiser, var streng mod Soldaterne og ikke føielig mod Geistligheden; derfor udbrød et almindeligt Oprør mod ham, under hvilket Partierne paa Circus (de Blaae og de Grønne) som sædvanligt spillede en Hovedrolle. **Phocas**, en kristelig Nero, lod Mauritius grusomt henrette og bemestrede sig Thronen, men blev styrtet af Africas Exarch **Heraclius** (610). Avarernes Chan **Bajan** satte over Donau, og Sassaniden **Cosru Parviz** overvældede med sine Rytterhære det græske Asien og Ægypten. Da sankede Heraclius sit Mod og vandt under glimrende Seire mere end de gamle Grændser tilbage (628). Men indviklet i de monotheletiske Kirkestridigheder forsømte han Rigets Forsvarsanstalter, og Araberne, af Muhamed opflammede til at erobre Verden for deres Religion, bemægtigede sig næsten uden Sværdslag den hellige Stad Jerusalem, Syrien og Ægypten (632–640). Disse erobresyge Sværmere bleve det græske Rige dobbelt frygtelige, da de havde skaffet sig en Flaade og Herredømmet over adskillige Øer i Middelhavet; i syv Sommere (669–676) beleirede de Constantinopel under **Constantinus Pogonatus's** Regjering, men bleve bortjagne ved den græske Ild (Callinicus). Det græske Africa faldt noget senere (698–710) i deres Hænder. Til samme

Tid (under Justinianus II) toge Bulgarerne og Chazarerne, et uralsk Folkeslag, som havde stiftet et mægtigt Rige paa Nordkysten af det sorte Hav, virksom Deel i de hyppige Thronrevolutioner ved Hoffet i Constantinopel.

Men under Keiserne Leo den Isaurier, Constantinus Copronymus og Leo Chazar (717–780), som tappert viste Arabernes Angreb tilbage, rasede et Uveir af en mere ødelæggende Natur: Billedstormen. Det Afguderie, som de Kristne drevs med deres Helgenbilleder, var til billig Forargelse for tænkende Mænd (f. Ex. Carl den Store og Alcuin) og endmere for Araberne som strenge Monotheister. Denne Forargelse bevægede hine Keisere til at bortrydde Billederne af Kirkerne (726 fgd.), hvoraf Følgen blev Oprør over hele Riget og en heftig Kamp mellem Iconoduler og Iconoclaster. Det blev nu lettere for mange Provindser (Rom) at rive sig løs og for Araberne at udbrede deres Religion; thi denne syntes mange at være renere end den kristelige. Leo Chazarens Gemalinde Irene, en herskesyg Qvinde og unaturlig Moder, der lod sin egen Søn Constantinus Porphyrogenitus afsætte og blinde, skaffede sig ved at frede om Billederne en kraftig Støtte i Munke og Geistlige; men hun var forhadt af Folket, og just som hun stod i Begreb med at knytte vigtige Forbindelser med Occidentens nye

Keiser Carl, blev hun (802) styrtet af Nicephorus Logotheta. Denne Fyrste havde at kiæmpe med Araber, Bulgarer og halstarrige Munke, og var Hæren og Folket forhadt formedelst den strenge Orden, han vilde tilbagekalde i Financernes og Statens Forvaltning († 811).

Det østromerske Rige var i dette Tidsrum fremfor det øvrige Europa udmærket ved sine konstige Statsindretninger: Hoffet, Politiet, Krigsvæsen, Retspleie, Handel o. s. v. stod her paa et høiere Trin, fordi den arvede græsk-romerske Cultur endnu virkede skjøndt under mangfoldige ugunstige Omstændigheder, tildeels Følger af despotiske Undertrykkelser og geistlige Trætter. Constantinopel var Verdens første Handelsstad og for Barbarerne et Underværk af menneskelig Storhed; der, i Athenen, Berytus og andre Stæder dyrkedes Videnskaberne ikke uden Held, medens i de vestlige Lande kuns Carl den Store og hans Mænd tændte svage Lys i Mørket. Justinianus I unddrog de hedenske Philosopher deres Besoldninger; men den hedenske Philosophie (den aristoteliske) blev dog ikke uden Indflydelse paa den kristelige (Johannes Philoponus). Johannes Damascenus gav et philosophisk System af Religionens Lærdomme. Mærkværdigere er Rækken af de byzantinske Historieskrivere f. Ex. Procopius, Agathias, Theophylactus, Georgius Syncellus og Cosmas Indicopleustes.

Berømte som Læger vare **Alexander Trallianus** og **Paullus Æginetа**. Konsterne vare dybt sunkne. Grækerne byggede gode Orgler og pragtfulde Kirker. Billedstriden skadede de tegnende Konster.

Muhamed. Araber. Vestgother.

5. Arabien, omgjordet af Ørkener og Vande, blev sjelden betraadt af de store Verdens Erobrere og derfor kuns bekjendt i Anledning af dets formodede Handelsforbindelser med Æthiopien, Indien, Phønicien, Babylonien og Ægypten. Handel og Konstflid gjorde Joctanidernes ældgamle Rige i Yemen til een af den gamle Verdens lykkeligste Stater. Dets Hovedstad var Saba eller Mareb. I sjette Aarhundrede efter Chr. F. blev dette Rige overvældet af Æthioperne; Kopperne kom med dem til Arabien og forplantedes ved Handelssamqvem til Europa. Det Øvrige af den arabiske Halvøe var beboet meest af Beduiner, Ørkenens Sønner, som under patriarchalske Forhold bevarede fædrene Dyder: Frihedskjærlighed, Tapperhed, Gjestmildhed, Digteraand og en Familiekjerlighed, som medførte Blodhævn. Blandt de frie arabiske Stammer vare Koreischiterne i Besiddelse af Mecca og Nationens Helligdom Kaaba. Det var en herskesyg Sværmer af denne Stamme, **Abul Kasem Muhamed** (født 571), forbeholden

at vække Folkets slumrende Kræfter. Befrugtet med jødiske og kristelige Ideer, der tidlig blandede sig med Arabernes sabæiske Overtroe, og begavet med store Egenskaber og dertil en glødende Phantasie traadte denne Mand frem som Prophet, omskabte Landets Religioner og knyttede ved sin nye Lære, **Islam**, alle dets Stammer til sig. Islam indeholdes i **Koran** (Skriften) og **Sunna** (Traditionerne), og støtter sig paa tvende Hovedlærdomme: at der er een Gud, og at Muhamed er hans Prophet og og den største af alle; Bønner, Almisse, Faste- og Valfarter til Mecca ere dens fornemste moralske Fordringer. Der gaves ingen fortjenstligere Handling end Kampen mod de Vantroende for Guds og Prophetens Sag, og ingen herligere Løn end de rettroende (Moslemin) Krigeres. Foruden den religiøse Fanatismus, opflammet ved Troen paa et sandseligt Paradis og paa en uundgaaelig Skjebne, kom intet Islamismens hurtige Udbredelse mere til Hjelp end de andre Religioners og Staters daværende Forfald og de arabiske Krigeres Ild, Kraft og Bevægelighed. Muhamed mødte i Begyndelsen megen Modstand i Mecca og maatte flygte til Yatschreb eller Medina al Nabi (den 15 Julii 622, Flugtens Aar, Hedschra); men han seirede snart over Koreischiterne, bemægtigede sig Mecca og Kaaba, Middelpunctet for hans Religion,

og var inden sin Død (632) Herre over hele Arabien.

Under hans nærmeste Efterfølgere Chaliferne: Abu-Bekr, Omar, Osman og den længe tilsidesatte Ali, Prophetens Svigersøn, fuldendtes Erobringen af Syrien og Palæstina (638 Slaget ved Antiochia). Sassanidernes Throne blev efter tvende Slag kuldkastet (647), og faa Aar derefter vare Araberne overskredne endogsaa det persiske Riges Grændser og trængte frem over Oxus og Indus. Den vigtige Handelsstad Basra blev af dem anlagt for at afskjære Perserne Forbindelsen med Indien. Feldtherren Amru erobrede Ægypten og Alexandria (640); men det Bibliothek, som han der lod opbrænde, indeholdt færre classiske end kristelige, polemiske Haandskrifter. Iøvrigt var Koranen og dens Fortolkning endnu til den Tid Arabernes eneste Videnskab. Alis Mord (660) og det ommiadiske Dynasties Regjeringstiltrædelse med Moavijah voldede et for Islamismens Eenhed og Fremgang skadeligt Schisma; mange Secter opkom, blandt hvilke Schiiterne. Residentsen forflyttedes fra Mecca til Damascus, og Chaliferne bleve yppige Despoter, fordi de forenede den høieste geistlige Værdighed med den store verdslige Magt og Rigdom, der flød af Erobringer og Bytte. Under Valid I naaede Musa i Africa Hercules's Støtter (709) under idelig Kamp med Græker og de frie Berber. Han fattede Planen til Spaniens Erobring.

I dette Land havde Vestgotherne concentreret deres Magt efter Tabet af Gallien, og det tilhørte dem ganske, da Leovigild (585) havde taget Svevernes sidste Konge tilfange. Reccared ombyttede (586) det arianske Troe med den nicænske, og gjorde ved denne Overgang et Hovedskridt til at sammensmelte Gotherne med Romerne; men han lagde ogsaa herved Grunden til et skadeligt Hierarchie. Da den grusomme Vitiza vilde sætte en Grændse for Prælaternes Indflydelse, blev han (710) styrtet af Roderich. Vitizas Sønner fandt Understøttelse hos fornærmede Adelsmænd og Frænder (Grev Julian, Erkebiskop Oppas o. a.), som hævnede sig paa Roderich ved at forraade deres Fædreland til Araberne (Saracener d. e. Østerlændere; Maurer). Saadan var Tilstanden i Spanien, da Musa sendte Tarik derover, og ved ham og Forrædere vandt Slaget i Nærheden af Xeres de la Frontera (711), som havde hele Landets Erobring til Følge. Kuns Pelayo, en Prinds af kongeligt Blod, forsvarede sig med en Levning af Gotherne mellem de asturiske Bjerge og lagde i Gijon Grunden til et nyt kristeligt Rige (712). Allerede Musa steg over Pyrenæerne; men Carl Martels Seier ved Tours (732) og Constantinopels Fæstningsværker satte en Grændse for Islamismens

Fremskriden indtil følgende Aarhundreder, da de Kristnes Fanatismus og Riddersind steg i samme Forhold, som Muhamedanernes sank.

Imidlertid rystede Tvedragt Chaliferaes Throne i Damascus. Haschemiterne (Muhameds Slægt) ansaaes som berettigede til Prophetens Værdighed: **Abul Abbas** overvandt den sidste Ommiade **Mervan** II (749) og grundede **Abbasidernes** Dynastie. **Abdorrachman** ene undflyede den almindelige Forfølgelse mod den ommiadiske Slægt, og stiftede i Spanien et selvstændigt Chalifat, Riget i Cordova (755). Dette Exempel fulgte Fatimiden **Edris** i Fez (788) og **Aglabiten Ibrahim** i Tunis (805). Iøvrigt havde Chalifatet i Bagdad (som **Al Mansor** byggede og gjorde til Residents-stad) sin meest glimrende Tidsalder under de ser første Abbasider. **Al Mohdi** gjorde sig Constantinopel selv skatskyldig. **Harun al Raschid** (786–809) kan med Rette stilles ved Siden af sin Samtids Helt, Carl den Store, med hvem han traadte i venskabelig Forbindelse. Han dæmpede lykkelig adskillige Oprør, gjorde sig frygtet af Græker og Chazarer, men elskede iøvrigt Fred og Fredens Konster, var høimodig og religiøs, retfærdig og oplyst. Denne Roes deler med ham hans Søn **Al Mamun** († 833). Men den religiøse Krigeraand udslukkedes, og Chalifatets Undergang var forbreedet ved Slappelsen af den moralske Kraft.

Derfor blev Riget Chaliferne for stort, og Statholderne begyndte at tilrive sig Stykker af den brøstfældige Colos. **Tyrkerne**, et tartarisk eller mongolsk Folkeslag ved det caspiske Hav, truede allerede i 8de Aarhundrede med at blive farlige Naboer. Syriske Læger havde under Al Mansor henvendt Arabernes Opmærksomhed paa den græske Litteratur, hvis Hovedværker i Medicin (Galenus), Mathematik, Astronomie og Geographie (Ptolemæus), Physik og Philosophie (Aristoteles) efterhaanden bleve, skjøndt i forvandslede Skikkelser, overførte i det arabiske Sprog. Skoler og Biblioteker bleve anlagte. Arabernes Handel udbredte sig til Indien, og over Øerne i det indiske Ocean og over Buchariet og Thibet til Sina.

II. Lehnsvæsen. Normanner. Tyrker, indtil Aar 1096, da Korstogene begyndte, og det pavelige Hierarchie nærmede sig sin Høide.

Delingen af Carl den Stores Monarchie. Frankerige. Normanner.

1. Den eneste Søn, som overlevede Keiser Carl, var **Ludvig den Fromme**, et Tilnavn,

hvilket han skylder Geistlighedens Gunst og sin Iver for at udbrede Kristendommen ved Missionairer (Ebbo. Ansgarius). Bernhard, en Sønneson af Carl, beholdt Italien, indtil han, mistænkt for oprørske Hensigter, blev af Ludvig berøvet sit Syn og sin Arvedeel. Ludvig den Fromme havde ikke med sin Faders store Rige arvet hans store Egenskaber, og udstrøede ved ufornuftige Delinger mellem sine Sønner Sæden til de frygteligste Familiekrige. Da han (829) vilde foretage en nye Deling til Fordeel for Carl den Skaldede, sin yngste Søn af andet Ægteskab med den baierske Judith, saa grebe de ældre, Lothar, Pipin og Ludvig den Tyske til Vaaben, og Faderen maatte flere Gange ydmyge sig for disse Sønner, indtil omsider Græmmelse lagde ham i Graven (840). Lothar vilde nu anmasse sig et Overherredømme over sine Brødre, men tabte mod dem det blodige Slag ved Fontenai (841), og maatte i det paafølgende Forlig i Verdun (843) samtykke i en Hoveddeling, hvorved efterhaanden dannedes de trende Riger: Frankerige, Italien og Tyskland, dog uden at en formelig Adskillelse var tilsigtet. Lothar erholdt Keiserværdigheden og Italien tilligemed Landene mellem Rhone, Maas, Schelde og Rhinen (Lotharingien); Ludvig den Tyske fik de frankiske Besiddelser i Tyskland, og Carl den Skaldede Frankerige (Vestfranken). Lothar delte atter

sine Lande mellem sine tre Sønner; men Carl den Skaldede anmassede sig først Lotharingien og dernæst Keiserværdigheden, uden at Ludvig den Tyske formaaede at fratrive ham samme. Ogsaa denne Broders Sønner vilde Carl fortrænge, men tabte Slaget ved Andernach (876). Under den almindelige Forvirring efter hans (877) og hans Søn Ludvig den Stammendes Død (879) løsrev Grev Boso det nye burgundiske (arelatiske, cisjuranske) Rige, som indbefattede den Deel af Vestfranken, der laae Østen for Rhone og Saone, og ni Aar derefter (888) stiftede Grev Rudolph i Øvreburgundien (Helvetien og Savoyen) et andet burgundisk Rige, det Transjuranske, som A. 930 forenedes med det Cisjuranske. Medens Ludvig den Stammendes yngste Søn, Carl den Enfoldige, var i sine umyndige Aar, samlede Ludvig den Tyskes Søn Carl den Tykke (884) næsten hele Carl den Stores Rige under sig; men han gjorde sig foragtet ved sin Svaghed. De Tyske forlode ham og valgte til Konge Arnulf, Hertug af Kærnthen, og nu indtraadte den fuldkomne Søndreblemmelse af det store frankiske Monarchie. Carl den Stores kraftfulde Arm havde holdt Vasallerne inden de tilbørlige Grændser; men de mangfoldige Delinger under svage Regenter og Thronstridigheder, i hvilke Adel og Geistlighed toge Partie, opløste næsten alle Baand mellem Herre og Lehnsmand. Kongerne

indrømmede omsider Vasallerne en arvelig Magt, som disse misbrugte til ustraffet at undertrykke deres Undergivne. Ledingsvæsenet forfaldt med Kongemagten, og Staten stilledes blot for fiendtligt Overfald. De fleste Begivenheder i denne Periode af Europas Historie knytte sig til den Forvirring, som Lehnsvæsenet foraarsagede.

De vilde **Normanner**, dristige og erfarne Søemænd fra Norden (Danmark og Norge fornemmelig), førte sig denne Tilstand til Nytte. Lyst til Bytte og Eventyr, Uroeligheder hjemme og en Kjærlighed til Frihed, som hverken kunde bestaae med Carl den Stores og Ludvig den Frommes Erobrings- og Omvendelses-Forsøg, eller med deres egne Overkongers Usurpationer, vare de virksomste Aarsager til deres Søerøvertoge. De skjændte og brændte, hvor de kom frem, efterlode kuns Ruiner, og nedtraadte enhver Spire af Cultur, om hvilken Carl den Store havde fredet; de vare derfor en ikke ringere Hindring for Europas Velstand end Lehnsvæsenet med alle dets Misvæxter. Det var især Frankerige, England og Irland (Ostmanner), som de hjemsøgte; men ogsaa de skotske Øer, Frisland, Tyskland, Spanien, Africa, Italien og Rusland (Væræger) vare Maal for deres Søerøverier. Efterhaanden, som Scandinavien blev kristnet og civiliseret, og Normannerne selv foretrak kristelige Sæder og faste Besiddelser i de erobrede

Lande for ustadig Vikingefærd og Rov, ophørte disse Toge (i Midten af 11te Aarhundrede). Under Carl den Tykkes Regjering beleirede de Paris i halvandet Aar; Freden blev dem som sædvanlig afkjøbt; men Grev Odo havde ved Stadens Forsvar indlagt sig saamegen Ære, at han blev valgt til Konge efter Carls Død (888). Hans Efterfølger **Carl den Lenfoldige**, en Søn af Ludvig den Stammende, maatte (912) overdrage Neustrien eller Normandiet som et næsten uafhængigt Lehn til en normannisk Høvding **Rolf**, (i Daaben kaldet **Robert**), der var undvegen den norske Konge Harald Haarfagers Hævn. Disse Normanner havde formedelst en vidtdraven Pietet, deres Digtekonst og Love megen Indflydelse paa Frankeriges Forfatning i følgende Aarhundreder. Deres Blod, blandet med de Franskes, frembragte den Krigerslægt, som i Slutningen af dette Tidsrum erobrede Neapel, Sicilien og England. Ved sidste Erobring bleve de mægtige Hertuger af Normandiet endnu farligere Modstandere af de franske Konger end forhen.

De sidste Carolingers Regjeringer frembyde intet uden en Kjede af Stridigheder med Vasallerne, blandt hvilke ingen var mægtigere end **Hugo den Store** og hans Søn **Hugo Capet**, Hertug af Isle de France. Denne besteg Thronen efter den sidste Carolinge **Ludvig V** (Fainéant) og begyndte det

capetingiske Dynastie (987), der planmæssig arbeidede paa at kue Vasallerne og at bringe disses Besiddelser tilbage under Kronen. Hugo Capets Søn Robert (996–1031) var den første Konge, som maatte føle den pavelige Bandstraales Kraft og skille sig ved sin Gemahinde Berthe; fordi hun var ham beslægtet i fjerde Led. De maatte Herren laae i evig Feide med hinanden, og ligesaamange Borge, ligesaamange Røverreder i Landet. Det var dog et Skridt fremad til en bedre Orden, at Henrik I, Roberts Efterfølger (1031–1060), indstiftede Treuga Domini, ifølge hvilken alle Voldsomheder skulde ophøre de five sidste Dage i Ugen. Philip I's Tid (1060–1108) var frugtbar paa store Begivenheder, uden at han selv tog Deel derpaa. Vilhelm Erobreren, Hertug af Normandie, bemægtigede sig England, og de Franske aabnede Korstogene.

Italien. Kirkestat.

2. Den carolingiske Keiserslægt i Italien udøde med Carl den Tykke (888). Italien var af Naturen bestemt til at danne en egen Stat, og dets Beboere ved Fortidens Hændelser og Erindringer opdragede til snarere at herske over end at lade sig beherske af Fremmede. Indfødte Hertuger og Markgrever (af Friaul, Spoleto, Tuscien) beilede til Kronen og laae i idelig Kamp, medens Ungarer og Saracener gjorde ødelæggende Indfald.

Da Kong Lothar, en Søn af Hugo af Arles, var død (950), troede Berengar II af Ivrea at stave ved Maalet af sine Ønsker. For at bestyrke sin Paastand paa Riget vilde han tvinge Adelheid, Lothars Enke, til at ægte sin Søn Adalbert. Men Tydsklands Konge Otto I kom Adelheid, som han selv ægtede, til Hjelp, satte den romerske Keiserkrone paa sit Hoved, berøvede Berengar Friheden og tragtede efter Besiddelsen af hele Italien. Hans Efterfølgere ansaae Forsvaret af denne Besiddelse som en Æressag. Grækernes Modstand var den mindste Hindring; men Italienerne selv hadede de Tyske som Barbarer og bleve foragtede af disse, og dette Nationalhad var en større Stillevæg end Alperne selv. Italien blev en Grav endog for feirende tyske Hære, og over disse unyttige Tog forsømte Keiserne at blive i Tyskland, hvad de ved en bedre Anvendelse af deres Kræfter mod fremstræbende Vasaller havde kunnet blive, mægtige Arve- og Enevolds-Konger. Under det tyske Overherredømme steg de geistlige og verdslige Herrers Magt i Italien, og Folkets og Stædernes Frihed og Vaabenret blev begunstiget, fordi Fyrsternes Ærgjerrighed behøvede Stædernes Hjelp. Medens de keiserlige og pavelige Partier arbeidede mod hinanden, stræbte fremblomstrende Stæder (Mailand, Ferrara, Lucca o. a.) efter Uafhængighed. Venedig, hvis hertugelige Re-

gjering under en Doge (fra Aar 697) mere og mere antog en aristokratisk Form (1032), skaffede sig Anseelse og Rigdom ved Handelen og underlagde sig flere Stæder i Istrien og paa Kysten af Dalmatien. Staten kom derved i Berørelse med Constantinopel.

I Nedre-Italien kjæmpede Grækerne og Fyrsterne af Benevento, Capua og Salerno med hinanden indbyrdes og med Araberne, som bemægtigede sig Sicilien (827-877). Normanniske Pilgrime fulgte deres Bistand til de stridende Parter og byggede Aversa (1022). Flere Lykkefristere af samme Nation strømmede til, blandt hvilke Tancreds ti Sønner fra Coutances i Normandiet. Een af disse Robert Guiskard lod sig udnævne til Hertug af Apulien og Calabrien og i denne Værdighed bekræfte (1059) af Pave Nicolaus II; ved en Lehnsafhængighed af den pavelige Stol troede han at paadrage sig lettere Forpligtelser, at bestyrke sin Magt mod Keiseren og at give sine andre Planer Fremgang. Efterat have erobret den nederste Deel af Italien satte han over til Grækenland; men han lod (1083) sine Planer mod den græske Keiser fare for at ile sine Lande og Pave Gregor VII til Hjelp mod Keiser Henrik IV. Hans yngste Broder Roger fratog Araberne Sicilien (1060-1090).

Men ingen Stat i Italien var og blev igjennem hele Middelalderen mere mærkelig end den kirkelige, der ikke i sit ringe Territorium havde sin Støtte, men i en allerede udbredt Indflydelse over alle katholske Kristne. Geistligheden overlegen i Kundskaber, saa tarvelige end disse vare, ansaaes for udelukkende dygtig til vigtige Forretninger. Carolingerne indrømmede den høiere Geistlighed lige Rang med verdslige Store. Kirkegodserne erholdt Immunitet; Geistligheden levede efter sin egen Lov, og den kirkelige Jurisdiction, som anbefalede sig ved en bedre Orden end den verdslige, udstrakte sig snart til Lægfolk, forsaavidt som disse stode i nøgen Forbindelse med Kirken. At Geistlighedens Stemme, der i en from overtrosk Tidsalder lød som Guds Villie, dæmpede Udbrud af vilde Lidenskaber, beviser Treuga Domini, dens Værk. Fyrsterne, endnu Klerisiets Herrer, befordrede Biskoppernes Magt for at sætte ved Hjelp af disse Grændser for de Stores Anmasselser. Saaledes løsrev Kirken sig fra Staten, og kunde det lykkes den romerske Biskop at gjøre sig til Herre og Overdommer i en allerede saa mægtig Kirke, saa var han en mægtigere Monarch end den romerske Keiser. Derhen arbeidede Paverne fremdeles ikke uden megen Modstand af andre Biskopper; derfor anbefalede Pave Nicolaus I (858) den Pseudo-Isidoriske Decretalsam-

ling, som til Beskyttelse for den ringere Geistlighed underordnede alle Biskopper den pavelige Jurisdiction. Karl den Stores Kroning ledte til at betragte Keiserværdigheden som en Gave af Paven, der foretog Kroningen. Kraftfulde Keisere som Ottonerne og Henrik III lode sig ikke deres Rettigheder betage, mindst den at besætte geistlige Embeder og Pavestolen selv. Men allerede Pave Nicolaus II (1058–1061) gjorde Pavevalget afhængigt af det i Kirkens Sted trædende Cardinalscollegium. Pavernes Virkekreds og Virksomhed udvidedes ved de nye Kirker og Bispedømmer, som oprettedes blandt de omvendte Folkeslag i det nordlige og østlige Europa (Scandinaver og Slaver), og overalt udbredte Munke og Legater Troen om Paven som Kristi Statholder og Kirkens Overhoved og Dommer.

Ingen af disse Legater var virksommere og mere inddrukken af hierarchiske Grundsætninger end Hildebrand, der Aar 1073 ligesom nødtvungen besteg den pavelige Stol under Navn af Gregor VII. Med en Sikkerhed og Standhaftighed, som kuns Overbevisningen om en god Hensigt kan indgyde, arbeidede han mod det Maal at hæve Kirken til en fuldkommen Uafhængighed af den verdslige Magt. Han begyndte med at afhjelpe Klagerne over Geistlighedens Fordærvelse: lastefulde og uværdige Mænd havde for Penge erhvervet sig geistlige Embeder

(Simonie); dette forbød han og rettede sit Forbud tillige mod de verdslige Sælgere, idet han under Embeds Fortabelse formente Geistlige at modtage af Lægmands Haand Forleningen med hvilketsomhelst geistligt Beneficium. Geistlighedens Cælibat havde længe været anpriset som et Beviis paa en høiere Dyd; men først Gregors Love og Bandstraaler (1074) bevirkede, at Geistligheden efterhaanden frasagde sig ægteskabelige Forbindelser og, løsreven fra al verdslig Attraae, offrede Kirken alene sit Liv og sine Bestræbelser. Der medgik endnu et Aarhundrede, inden Cælibatsloven seirede i de nordlige Lande, og den seirede intetsteds uden at have Usædelighed (Concubinat) til Følge. Gregor søgte at indføre ved Gudstjenesten i alle Lande den romerske Liturgie og det latinske Sprog, og forbød Læsning af den hellige Skrift i Modersmaalet. Efter hans Idee var Kirken som Kristi Rige over alle Jordens Stater, alle Kroner selv Keiserkronen kuns Gaver af Kristi Statholder, og alle Fyrster denne skatskyldige (Peders Pengen). Han tilegnede den romerske Biskop udelukkende Titel af Pave. Saaledes stod Hierarchiet fuldendt i Ideen og halv fuldendt i Virkeligheden. Men angaaende Investituren til geistlige Embeder kom det til en Strid mellem Gregor VII og Keiser Henrik IV. Den første blev understøttet af Saxerne, misfornøiede tyske Fyrster, Normannerne i

Neapel og af Markgrevinde Mathilde, som siden gjorde S. Peder en — i sig selv ugyldig — Gave af sine Lande (Tuscien og betydelige Eiendomme i Lombardiet); han forstod at give sin Band og Afsættelses-Dom den Kraft, at Keiseren i Canossa (1077) maatte barfodet under Faste og Bønner vente paa Naade og Absolution. Men Henriks Ydmygelse skaffede ham Venner, og Gregor maatte omsider tage sin Tilflugt til Normannerne, hos hvem han døde i Salerno (1085), uden at have kunnet bringe Investiturstriden til Ende eller forhindre en Modpaves Valg.

Hvad der i dette Tidsrum meest befordrede Hierarchiets stigende Vælde, var Overtroen og det tykke Mørke, som hvilede over de vestlige Lande. Carl den Stores Oplysningsværk vedligeholdtes af hans Efterfølgere, men skred ikke frem. Alfred den Store i England oplivede ved egne Skrifter og lærde Anstalter de tilsidesatte Videnskaber; men de Danske qvalte det begyndende Liv, og hans Tidsalder har kuns en dybsindig Philosoph at fremvise, nemlig Joh. Scotus Erigena. Næsten alle Videnskaber bleve dyrkede med Hensyn til det gjeldende theologiske System og de theologiske Stridigheder. Historieskriverne selv (Agnellus, Regino, Luitprand, Aimoin, Ditmar af Merseburg, Adam af Bremen, Lambert af Aschaffenburg o. a.) vare ikke frie for dette Anstrøg,

især da Kirken paa saamange Maader greb ind i Staten. Munkene afskreve Codices; bispoppelige og Klosterskoler oprettedes i Mængde; men Lærdommen indskrænkede sig til Begyndelsesgrundene i de syv frie Konster. Mere end almindelige mathematiske Kundskaber paadrog Gerbert (Sylvester II) Mistanke for Troldom. Enkelte Videnskaber havde særegne Skoler f. Ex. Medicinen i Salerno og Jurisprudentsen i Bologna. Hvorlidet de gamle Classikere benyttedes, røber det barbariske Latin, der var det almindelige Skriftsprog. I Modersmaalet skreves sjelden: paa tysk lidet, mere i det angelsaxiske, det gamle danske og i de romanske Sprog. Occidenten benyttede endnu græske Konstnere. Adskillige musikalske Opfindelser tilskrives Guido af Arezzo. Handelsforbindelser vare faa, og politiske Forbindelser endnu færre mellem de europæiske Stater, og Midlerne til at forplante Kundskaber og Opfindelser altsaa ligeledes kuns faa.

Tyskland.

3. Da det frankiske Monarchie opløstes, afsondrede det tyske Folk sig i fem Hovedstammer. Franker, Svaber, Bairer, Saxer og Thyringer, hvortil kom Lothringer og Friser. Affondringen blev saameget større, som Hovederne for disse Stammer, skjøndt Undersaatter, under Carolingernes Afmagt mere og mere faldt fra det fælleds Over-

hoved, Kongen. I en saa løs sammenhængende Stat var det let for Normanner, Slaver og Ungarer at gjøre Bytte. Efter Carl den Tykkes Afsættelse (887) blev hans Brodersøn Arnulf, Hertug af Kärnthen, udraabt til Tysklands Konge; men samle efter sin Plan hele Carls Monarchie, det formaaede han ikke; han slog Normannerne ved Løwen (891) uden at kunne standse deres Indfald i Fremtiden; Ungarerne kaldte han til Hjelp mod Sviatopulk, Stifteren af det store mæhriske Rige (892). Dette Rige faldt, men med samme faldt ogsaa en Vold mod Ungarerne, som under Arnulfs Søn Ludvig Barnet streifede ind i Hjertet af Tyskland.

Da den carolingiske Stamme var uddød (911) med denne Ludvig, blev Tyskland et Valgrige; de frie Stænders Valg faldt paa Greve Conrad I af Franken, som anbefalede til Efterfølger en fordums Fiende, den saxiske Hertug Henrik I Suglefænger (918). Denne store Fyrste erhvervede sig megen Anseelse ved lykkelige Krige med Slaver, Vender og Danske. Efter Carl den Stores Viis fulgte Kristendommen i hans Spor paa disse Toge. Ungarerne lede ved Merseburg (933) et føleligt Nederlag. Grændserne sikkredes ved Markgrevskaber (Brandenborg, Meissen, Slesvig?) og faste Pladser, hvilke han befolkede ved Udskrivning af Landboere — den første Begyndelse til en frie Borgerstand. De ridderlige Øvelser, han indførte i det Militaire, ledede til Turneringer og Ridderspil. Kronen blev et Aarhundrede ved hans Slægt; han efterlod den i Overeensstemmelse med Folkets Valg til sin Søn Otto I (936–973). Denne skred frem paa sin Faders Vei; forsvarede Rigets Høihed hjemme og dets Ære i Krige med Bømer, Vender, Danske og Ungarer, hvilke sidste han saaledes tugtede i Slaget ved Lechfloden (955), at de forbestandig ophørte med deres Plyndringer. Togene til Italien forskaffede ham den lombardiske og keiserlige Krone (962), og ingen blev efter hans Tid romersk Keiser, med mindre han var tysk Konge; ligesom Paven vilde gjelde for alle Bisloppers Biskop, saaledes vilde den tyske Keiser betragtes som den verdslige Fyrsternes Fyrste og Kirkens Skytsherre. Men idelige Oprør i Italien og Stridigheder med den græske Keiser om den nye Keiserværdighed viste allerede Otto, uden at belære hans Efterfølgere, hvad der var at vente af Erobringer hiinsides Alperne. De ødelæggende Romertoge fortsattes under Otto II, der forsvarede Lothringen mod de Franske, og under Otto III og Henrik II, som sluttede det saxiske Dynastie (1024). Alle frie Mænd havde Deel i Kongevalget, men de store Herrer og Erkebisperne af Mainz, Trier og Køln den største Indflydelse paa samme. Kongerne havde ingen fast Residents. Hertuger, Markgrever, Borg-

grever og Pfalzgrever vare kongelige Embedsmænd, og deres Lehn endnu kuns efter antagen Sædvane arvelige. Rigsforsamlinger holdtes ikke til bestemte Tider.

Saadan var Forfatningen, da **Conrad II den Salier** af det frankiske Huus besteg Thronen (1024–1039). Han udbredte sin Magt over en stor Deel af Venden, Polen, Bøhmen og Italien, forenede det burgundiske Rige med Tyskland (1032) og arbeidede ved Indførelsen af Gudsfreden kraftig mod den gjængse Feideaand. Den arvede Vælde udvidede hans Søn **Henrik III** (1039–1056) endmere og lod Vasallerne føle sin Arm. Han herskede i Italien som i Tyskland, afsatte trende Paver og haandhævede endnu Keiserens Rettigheder ved Pavevalgene. Ved sin vilkaarlige, men kraftfulde Regjering skaffede han sig mange Fiender, hvis Vrede kom til Udbrud under hans ukloge og ulykkelige Søn **Henrik IV**, der lige indtil sin Død (1106) havde at kjæmpe med oprørske Undersaatter (Bajrer og Saxer), med Gregor VII, med Modkeisere (Rudolph af Svaben), som Paverne opstillede mod ham, og endelig med sine egne Sønner, af hvilke **Henrik V** berøvede sin egen Fader Krone og Frihed (1105). Han døde uden Absolution i Lüttich, og Bandstraffen traf endnu længe hans afsjelede ujordede Legeme — saavidt var det allerede kommen med Hierarchiets og Overtroens Magt.

De slaviske Riger. Ungarn.

4. Tschecherne i Bøhmen og Mæhrerne vare ligesom flere vendiske Stammer Frankerne en Tidlang undergivne, men siden Tysklands bestandige Fiender; hvorfore de og synes at være traadte i Forbindelse med Constantinopel og derfra at have modtaget kristelige Lærere (**Cyrillus** og **Methodius**). **Sviatopulks** det store mæhriske Rige omfattede tillige Bøhmen og Pannonien; men efter dets Opløsning (899) toge Ungarerne Pannonien, og det Øvrige blev mere eller mindre afhængigt af de tyske Konger. I Polen og Slesien forenede sig de slaviske Folkefærd (Lecher; Poleni) under et fælleds Overhoved, **Piasternes** Stammefader (840), da deres Naboer og Beslægtede hiinsides Oderen laae under for de Tyskes Overmagt. **Mieczyslav** I og **Boleslav** I indførte Kristendommen iblandt dem (964–992); den sidste antog Kongetitel. **Boleslav** II (1058–1081) seirede over Russer og Ungarer, men blev ved den pavelige Bandstraales Kraft forjaget af sit Rige.

De slaviske Stammer mellem Østersøen, Dniepr og Donfloden bleve trykkede af Chazarerne mod Syden og af indvandrede Scandinaver eller Varæger mod Norden. Novgoroderne udbade sig af Varægerne Fyrster (862); een af disse ved Navn **Rurik** arvede sine Brødres Andeel, og blev Eneherre fra Peipussøen indtil det hvide Hav (Gar-

darige; Holmgaard; Østregaard). Varægerne udbredte sig videre, erobrede Kiev og gjorde sig frygtede af Grækerne; men færre i Tallet end Slaverne antoge de disses Sprog og Sæder, endskjøndt de pleiede stadig Venskabs- og Handelsforbindelse med Scandinavien. Olga antog (957) i Constantinopel den græske Kristendom; men først under hendes Sønnesøn Wladimir den Store, som ved Brodermord gjorde sig til Enehersker (980-1015), blev denne Religion fast grundet og Oplysningen forberedet ved Undervisningsanstalter (det Cyrillisk-slaviske Alphabet). Han bestyrkede sit Rige ved Erobringer, men svækkede det ved Delingen imellem sine Sønner. Jaroslav (1018-1054) samlede atter Wladimirs Lande, befordrede endnu mere end han Kristendom og Oplysning, og traadte i politiske Forbindelser med fremmede Stater (Frankerige og Norge). Men Riget blev atter deelt og en Skueplads for indvortes Krige.

Finniske Stammer udbredte sig over det høie Norden fra Jishavet indtil Ural; til disse menes Ungarerne (Ugri: Madjarer) at have hørt. Fra deres Fædreland Jugrien ved Uralbjergene bleve de af Uzer og Petscheneger trængte mod Vesten, gik over Carpatherne og nedsatte sig i Pannonien (893) hvorfra de streifede ind i Bulgariet, Italien og Tyskland. Storfyrsten Geisa af Arpads Stamme antog selv den kristelige Religion (973); men hans

Søn Stephan I (997-1038) gjorde samme til Landets Religion; han tog Kongetitel og lod sig krone (1000), var sit Folks Lovgiver (Decretum Sancti Stephani), og indførte en frankisk Forfatning (Inddeling i Comitater) istedet for den nomadiske. Ved Samqvem med Grækenland og ved tyske Colonister udviklede sig Spirer til selskabelig Dannelse, som dog under de paafølgende Thronrevolutioner (1039-1077) havde ringe Fremvæxt. Wladislav I (1077-1095) skaffede Riget den længe savnede Roe, erobrede Siebenbyrgen og en Deel af Croatien og Dalmatien.

Scandinavien.

5. Normannerne og de mange af dem stiftede Stater, de tyske Missionairers Omvendelsesforsøg og Krigene med de carolingiske og sariske Keisere bidroge til at opklare det Mørke, der hidtil havde hvilet over Nordens Historie, og at drage de trende scandinaviske Riger ind i Forbindelsen med de civiliserede Stater. Norden meddelte Syden sin Kraft, denne atter Norden sin Religion og mildere Sæder. Ansgarius var Nordens første Apostel (827); Erkebisperne i Bremen, og engelske Geistlige fortsatte Omvendelsesværket med megen Iver; men ikke før det 11te Aarhundrede seirede Kristi Lære i Kampen med Odins og det ikke uden heftige Rystelser i det Indre. Gorm den Gamle fam-

lede (omtrent 888) det danske Rige; men han maatte afstaae fra alle Erobringer hinsides Slien, Danmarks rette Grændse, og tillade Kristendommen at forkyndes ifølge en uheldig Krig med Henrik Fuglefænger. Lige Uheld fulgte **Harald Blaatand** (941-991) i Krigene med Otto I og II, som gjennembrøde Dannevirke og paansdte den Overvundne Daaben. Det hedenske Leire ophørte at være Kongesæde. Men det nyeanlagte Jomsborg blev ved Palnatokes Forfatning en Borg for de gamle og mandige othinianske Sæder. Harald omkom i en Opstand af hans Søn Svend, hvem det hedenske Partie understøttede. Denne Svend med Tilnavnet **Tveskjæg** (991-1014) vandt ved Seiren ved Svolder og Olaf Tryggesens Fald (1000), hvad hans Fader ved List havde forberedet, Herredømmet over det sydlige Norge, og denne Erhvervelse var siden Aarsagen til en Række af Stridigheder mellem begge Riger. Blodbadet paa de Danske i England gav ham en velkommen Anledning til at begynde Erobringen af dette Land; Fuldendelsen efterlod han sin Søn **Knud den Store** (1014-1035), som til sine tvende Riger endnu føiede Norge, en Deel af Skotland og af Venden. Forbindelsen med det civiliserede England befordrede Culturen i Danmark (Witherlagsret; kirkelige Indstiftelser). Men allerede Knud indsaae, at det svagere Danmark ikke kunde blive det herskende. Hans

Rige deltes, og hans mandlige Slægt uddøde med **Hardeknud** (1042). Danmark var et Valgrige, og efter en med Folkets Minde afsluttet Arvepagt satte **Magnus den Gode**, Olaf den Helliges Søn, som allerede havde taget Norge tilbage, sig i Besiddelse af Danmark under idelig Kamp med **Svend Estrithsen**, en Søstersøn af Knud den Store. De Norske trættedes ved at føre Sværdet for en fremmed Krone (mod Danske og Vender), og Svend forstod den Konst at fængsle de Danske til sin Skjebne og sin Slægt: han beholdt derfor Riget uagtet gjentagne Nederlag i en langvarig Krig med Magnus og dennes Efterfølger **Harald Haardraade**. Hans for den Tid usædvanlige Dannelse virkede gavnlig paa Folket († 1076). Gregor VII^s Tid var kommen, og Hierarchiets Aand smittede ogsaa den nordiske Kirke. Under Svend Estrithsen bleve Bispedømmerne fuldtallige; hans Søn **Knud den Hellige** (1080-1086) bragte Hierarchie og Despotie til en Høide, at det kostede ham Livet. **Erik Eiegod** (1095-1103), en anden af Svend Estrithsens Sønner, og een af Danmarks bedste Fyrster, skaffede Riget en egen Erkebisp i Lund istedetfor den i Bremen, men paalagde derved sine Efterfølgere et værre Aag.

Harald Haarfager forenede (omtrent 898) de smaae Riger i Norge til een Stat (med et Lehnssystem); da søgte mange Friheden i fremmede Lande

og fore til Færøerne og til Island (874), hvor der stiftedes en aristokratisk Republik, udmærket som Fostermoder for oldnordisk Litteratur. Fra denne Ø opdagedes i følgende Aarhundrede Grønland og Viinland (Americas Fastland). Haralds Søn **Hagen Adelsteen** (938–963), opfostret i England, gjorde sig fortjent som Lovgiver, men kunde ikke indføre den kristelige Religion. Efter **Hagen Jarls** Fald, efter megen Kamp og mange Forfølgelser lykkedes dette for **Olaf Tryggesøn** og **Olaf den Hellige**, begge af Harald Haarfagers eller den gamle Ynglinga-Slægt. De voldsomme Omvendelser kostede den sidste hans Throne og Liv (1030) og Norge dets Selvstændighed; Riget blev et Bytte for Knud den Store, men fik i **Magnus den Gode** (1035) igjen en Konge af den gamle Stamme. Dennes Farbroder **Harald Haardraade** vandt Norge, men kunde hverken vinde Danmark eller England († 1066). Hans Søn **Olaf Kyrre** († 1093) foretrak Freden og befordrede sit Riges Cultur.

Den Sigurdske Slægt regjerede i Sverrige og var mere betænkt paa Erobringer end paa at sammensmelte de tvende Hovedfolk inden Rigets Grænse: Svenske og Gother. Finland og Landene omkring den finske Bugt bleve erobrede af **Erik Emundsen** († 883). **Erik Segersæll** overvandt Svend Tvestjæg († 993). **Olaf Skotkonnung** underlagde sig en Deel af Norge (1000) og var

den første kristelige Konge; men Hedenskabet var ved dette Tidsrums Slutning endnu ikke undertrykt i Sverrige. **Stenkils Slægt** besteg Thronen A. 1060; Stenkils Søn **Inge** elskede Lov og Ret og Krigen kun for at vinde Freden.

England.

6. Fra A. 832 og under **Egberts** svage Efterfølgere fordobblede Normannerne (de Danske) deres ødelæggende Indfald og satte sig fast i Northumberland og Østangeln. I denne Nødens Tid kaldte Folkets Stemme **Alfred den Store** til Thronen (871–901). Normannerne spottede Eder og Løfter; Landet lignede en Ørk; for sildig udrustede Alfred en Flaade, det naturligste Værn, og maatte endogsaa engang give sit Rige til Priis. Men han reiste sig igjen, slog den frygtelige Guthrun og stræbte at vinde sine Fiender ved at indrømme dem Østangeln og lige Rettigheder med Landets egne Børn. Efter den Tid modstod han med mere Held nye Røverskarer. Dagen helligede han Regjeringssysler: han ordnede de gamle Love, Rettens Pleie (Eedsvorne), Land- og Kystværnet og Undervisningsvæsenet (lærde Skoler). Natten offrede han videnskabelige Sysler, især Nationallitteraturen. Men Folkets Lykke beroede paa Regentens personlige Storhed og sank atter under hans svage Efterfølgere. Indvortes Stridigheder

og geistligt Tyrannie (**Dunstan**, Munkenes Fader) svækkede Kongernes Magt. Under den seendrægtige **Ethelred** fik de Danske atter fast Fod; der bevilgedes dem en Tribut (Danegeld), og snart efter troede man ved et Blodbad (1002) at kunne befrie sig fra dem. En Hævnkrig var Følgen; **Svend Tveskjæg** og **Knud den Store** erobrede Landet. Den sidste maatte dog efter mange vundne og mange tabte Feldtslag dele Riget med Ethelreds tappre Søn **Edmund Jernside**, indtil han ved Forræderie af Edrik Streon, Hertug af Mercia, ogsaa saae denne Medbeiler bortryddet (1017). Knud sikkrede sig Eneherredømmet ved grusomme og ved kloge Forholdsregler. Han ægtede **Emma**, Ethelreds Enke, forbandt sig derved med den forrige Kongeslægt og afvendte den Fare, som fra Normandiet kunde true hans Rige. Med megen Viisdom arbeidede han paa at bringe det gamle Fiendskab mellem Angelsaxer og Danske i Forglemmelse. Men da han († 1035) og ham ulige Sønner, **Harald Harefod** og **Hardeknud**, vare døde, vendte **Edvard Confessor**, Edmund Jernsides Broder, tilbage fra Normandiet (1042). Denne svage Fyrstes Forkjærlighed for fransk-normanniske Sæder fornærmede Nationen; han ønskede endog gjerne at efterlade sin Throne til den normanniske Hertug **Vilhelm**, men turde dog ikke forbigaae Folkets Yndling, **Harald Godvinsen**, Greve af Essex.

Vilhelm (**Erobreren**) gjorde med Vaabenmagt i Slaget ved Hastings (1066) sin foregivne Ret gjeldende. Hans Tog til England gav den vaagnende Ridderaand Næring og Ridderpoesien Stof. De Engelskes gjentagne Oprør og Danmarks truende Stilling nødte ham til voldsomme og kraftige Forholdsregler; hans Hær, som bestod af graadige Lykkefristere, fordrede sin Belønning; derfor indførte han sit strenge Lehnssystem, og inddelte det erobrede Land i 60,215 Ridderlehn. Kronens Rettigheder bleve fastsatte i Doomsdaybook. Denne Erobring af England tilveiebragte en Revolution i Angelsaxernes Sprog og Sæder; de bleve franske. Da Vilhelm († 1087) desuden beholdt sit franske Lehn, Hertugdømmet Normandie, var der bestandigt Stof til Strid med den franske Krone, hvem den engelske Konge var en altfor mægtig Vasal. Hans Søn **Vilhelm II** regjerede med megen Vilkaarlighed og Strenghed.

Det østromerske Rige.

7. Thronrevolutioner fulgte paa Nicephorus Logothetas Død og fortsattes næsten hele dette Tidsrum igjennem; nye indvortes og udvortes Fiender (Paullicianer, Russer, Petscheneger, Tyrker og Normanner) strede over Rigets Grændser, og faa vare de Keisere, som med kraftig Haand formaede at drive dem tilbage. En høiere Cultur,

arvet Kløgt og en uddannet Taktik gav endnu en Tidlang Grækerne til deres Riges Frelse en Overlegenhed over deres mange Fiender. Keiserinde **Theodora** indførte igjen Billeddyrkelsen (842) og bragte ved Forfølgelse af usædelige Religionsmeninger de roelige Paullicianer i Harnisk. Usurpatoren **Bardas**, som beherskede Theodoras Søn Michael III, foranlædigede ved at afsætte Patriarchen Ignatius, og i hans Sted at indsætte den lærde **Photius**, hvem den romerske Biskop var imod, det endelige Schisma mellem den græske og den latinske Kirke (863). Dette Schisma avlede Kulde og Had mellem begge Kirkers Bekjendere, beroede Grækerne broderlig Hjelp af de vestlige Kristne og derved Kristendommen selv et Værn mod Muhamedanerne. Kort derefter (865) fandt Russerne Veien fra Dniepr til Constantinopel.

Basilius I begyndte (867) Rækken af de macedoniske Keisere og regjerede med Kraft og Viisdom. Han, **Leo Philosophus** og **Constantinus Porphyrogennetus** († 959) udmærkede sig ved Kjærlighed til Videnskaberne og vare selv agtværdige Skribenter. **Nicephorus Phocas** († 969) bekjæmpede heldig Araberne og søgte at hævde det østromerske Herredømme i Italien mod Otto den Store. Endnu lykkeligere som Feltherre var **Johannes Tzimesces** († 976): han bragte Bulgarerne under Aaget, ydmygede Russerne og trængte

Araberne tilbage til Euphrat; med samme Fremgang ordnede han Statens indvortes Anliggender. Men denne lysende Periode var snart til Ende; Borgerkrigene vendte tilbage, nærede ved Keiserinde Zoes († 1052) Herskesyge, og de seldschukiske Tyrker oversvømmede de asiatiske Provindser, hvilke i Tillid til Chalifatets Forfald vare blevne blottede for tilstrækkeligt Forsvar. Den keiserlige Livvagt i Constantinopel bestod af Fremmede, meest Normanner (Baranger, Væringer).

Med **Isaak Comnenus** besteg (1057) det comneniske Huus Thronen. Under farlige Storme holdt **Alexius Comnenus** (1081–1118) Roeret med Mod og Klogskab, vidste at forsvare sig paa Thronen og at gjenoprette den sunkne Krigstugt. Han afvendte den Fare, hvori Robert Guiskard satte Riget, derved at han klogelig benyttede Keiser Henrik IV's Strid med Normannerne og Gregor VII. Han slog Petscheneger og Comaner. Efter Keiser **Romanus Diogenes** Nederlag ved Malazkerd (1071) var næsten hele Forasien bleven et Bytte for Seldschukerne; saameget end derfor Alexius maatte ønske Korstogene, saamegen Grund havde han dog til at være mistænkelig mod Korsfarerne selv (især Normannerne), hvis Vei almindeligviis faldt igjennem det græske Rige. Schismaet og med samme Hadet mellem Grækere og Latinere var dengang fuldstændigt; **latinsk Troe** var

hos hine ligesaavel et Skjeldsord, som græsk Troe hos disse. Donau og Mæander begrændsede mod Norden og Syden det østromerske Keiserdømme.

Denne Periode var ikke de græske Videnskaber ugunstig: Skolerne bleve forbedrede, classiske Haandskrifter samlede, Lovene (Basilika) bearbeidede, og Krøniker skrevne; men ædel Smag og egen Tænkning fattedes. **Photius** og **Suidas** benyttede paa en nyttig Maade de gamle Forfattere, hvilke man derfor troede lettere at kunne lægge til Side. I Konsterne traadte Pragt istedetfor Natur; den østerlandske Smag i Architecturen fortrængte den gamle Simplicitet og frembragte forplantet til Occidenten den saakaldte gothiske Bygningskonst. Handelen gik fornemmelig til de italienske Søestæder, og paa Donau og over Cherson ved det sorte Hav til det nordlige Europa. De græske Silkemanufacturer og Væverier vare i en blomstrende Tilstand.

Chalifatet. Tyrker. Spanien.

8. Det ved Oprør svækkede Chalifat opløste sig i mange Krigerstater og dets endelige Skjebne blev i denne Periode bestemt ved Tyrkerne, af hvilke Chalifen **Al Motasem** (832-841) dannede sig en Livvagt, der snart blev, hvad Prætorianerne havde været i det romerske Monarchie. Denne Livvagt bortgav Thronen og valgte selv sin Oberst, **Emir al Omrah**, der tillige var første Minister

og blev, hvad Major Domus engang var under Merovingerne. **Bujiden Achmed** gjorde (945) denne Værdighed arvelig i sin Familie og indskrænkede Chalifernes verdslige Magt til Bagdad alene. Seldschuken **Togrul Beg** fortrængte (1057) Bujiderne fra Emiratet, men lagde Chaliferne i samme Lænker. Under hans nærmeste Efterfølgere, **Alp-Arslan** og **Malek Schah**, udvidedes Seldschukernes Rige fra Grændserne af Sina indtil den syriske Kyst og dybt ind i Lilleasien, men delte sig mod Slutningen af 11te Aarhundrede i flere Stater, af hvilke den i Iconium for Korstogenes Historie bliver den mærkværdigste. Chaliferne i Bagdad beholdt end ikke deres geistlige Herredømme udeelt; Aliderne (Schiterne) løsrevne sig ogsaa fra den geistlige Lehnsforbindelse med Bagdad. Til disse Frafaldne hørte Fatimiderne i Ægypten, der gjorde Kahiro til Sæde for et eget Chalifat (972), og underkastede sig Syrien og Palæstina. Mange andre Dynastier (f. Ex. Tulunidernes, Samanidernes, Ghasnavidernes, Ghoridernes, Zeiridernes, Almoravidernes) hævede sig paa Chalifatets Ruiner; men af de løsrevne Stykker savnede Abbasiderne intet mere end det rige Spanien.

Abdorrachmans (Ommiadernes) Slægt beklædte Thronen i Cordova indtil A. 1038. Kampen mellem Araberne og de kristelige Vestgother vedvarede uafbrudt; gjensidige Ægteskabsforbindelser og en

levende Samfærsel formaaede ikke at sammensmelte de stridende Parter. Saalænge Cordova havde kraftfulde Fyrster som Abdorrachman III (912–961) og Hakem (961–976), kunde de Kristne med al deres Heltemod intet udrette. Men under de sidste blødagtige Ommiader løsrevne Statholderne sig, Ministeren blev Emir al Omrah, og der opstod efterhaanden ligesaamange smaae Kongeriger, som der var store Stæder i Landet. De kristelige Riger i Leon (1038 forenet med Castilien), Navarra og Aragonien (stiftet 1038 og siden A. 1137 forenet med Catalonien) bleve i den Grad frygtelige for Araberne, at de maatte kalde Stifteren af det marokkanske Rige Almoraviden Jusuf Ebn Tasfin til Hjelp (1086), der gjorde sig sin Bistand betalt ved at bemægtige sig hele det arabiske Spanien. Til denne Tid omtrent levede og virkede den berømte castiliske Helt Rodrigo Diaz de Vivar kaldet Cid, som under Ferdinand I (1035–1065) havde betvunget de arabiske Fyrster i Toledo og Sevilla; hans Navn er i gamle Sange kommen til Efterverden. Aldrig var Spanien mere befolket, aldrig Velstanden større end under Ommiaderne. Landets naturlige Rigdomme bleve indtil det yderste benyttede; Agerdyrkning, Bjergværker, Handel og Manufacturer bleve drevne med Held. Pragten svarede til Rigdommen, og viste sig især i beundringsværdige Bygninger. Ommiaderne og de byzantinske Keisere vare naturlige Bundsforvandte mod Abbasiderne, og denne Forbindelse havde en lykkelig Indflydelse paa Videnskaberne i Spanien. Skolerne i Cordova og Toledo beilede med dem i Bagdad og Basra. Bibliotheker bleve anlagte. Kristne selv tyede til Spanien for at lære, hvad der hos dem selv forsømtes. Lægekonst, Philosophie, Mathematik, Astronomie (Astrologie og Magie), Historie og Geographie, Poesie og Veltalenhed dyrkedes med Iver af Araberne her som af deres Troesbrødre i Orienten. Al Rhasi og Ebn Sina (Philosopher og Læger), Ebn Haukal (Geograph), Al Hariri og Perseren Ferdusi (Digtere) ere de berømteste østerlandske Skribenter i denne Periode. Brugen af vore nuværende Tal, Algebra, Spillekort og andre Opfindelser i Videnskaber og Konster menes at være komne fra Araberne til os.

III. Hierarchiets Tidsalder fra A. 1096–1519. Korstoge. Mongoler og Tyrker. De europæiske Staters Nærmelse til et politisk System. De store Opdagelser. Reformationens Forberedelse.

Hierarchiet.

1. Gregor VII's Efterfølgere, og blandt disse fornemmelig Hadrian IV (1154–1159), Alexan-

der III (1159–1181), Innocentius III (1198–1216) og Bonifacius VIII (1294–1303), stræbte at virkeliggjøre hans Idee om et altstyrende Hierarchie, der skulde gribe ind i Staternes inderste Væsen. Ingen gav Band og Interdict (over hele Lande) større Kraft og den pavelige Myndighed større Fasthed end Innocentius III; han gjorde sig til Englands Lehnsherre og Voldgiftsmand i sin Tids vigtigste politiske Anliggender; han underkastede sig Staden Rom og udvidede Kirkestaten. Det hjalp kuns lidet, at kiekke Fyrster, som Hohenstauferne i Tydskland og Henrik II i England, modsatte sig Strømmen; den havde i det religiøse Sværmerie, i Overtroe og Uvidenhed for mange Hjelpekilder; saadanne vare Korstogene mod Vantroende og Kjætere. Disse Toge betragtedes som Pavernes Værk og Korsfarerne som deres Soldater; en heel Verdensdeels Kræfter laae i deres Hænder. Paa Pavernes Bud fjernedes Fyrsterne fra Land og Rige og kunde kuns ved pavelig Dispensation frietages for at gribe Korset. Under Fyrsternes Fraværelse havde den romerske Curie og Legaterne, som forestillede Paavens Person, den bedste Leilighed til at indblande sig i Rigernes Anliggender. Den underordnede Geistlighed berigede sig ved Dispensationer og Indulgentser, og forøgede sine Grundeiendomme, idet de forblindede Korsriddere bortgave, solgte eller pantsatte til Kirken deres Gods i Haab om

at vinde større Skatte, enten jordiske eller himmelske. Syndsforladelsen var en billig Erstatning for verdsligt Tab. I samme Forhold, som Kirkens Rigdomme opdyngedes, formeredes Pavens Midler (Tiende af geistligt Gods, Gebyrer af Pallium o. s. v.); thi han var Kirkens Herre. Men det er vel rimeligt, at Korstogene i deres fjerne Følger, forsaavidt de forøgede borgerlig Velstand og Oplysningens Masse, ikke vare Hierarchiet gunstige.

Manichæiske og paullicianske Meninger forplantede sig fra Orienten til Europa og yttrede sig paa forskjellige Maader. Misfornøielse med Hierarchiets Tryk, med Geistlighedens Sæder og med Kirkeforfatningens og Troeslærens Afvigelse fra den oprindelige Kristendom forstærkede Kjætternes Antal især i det sydlige Frankerige, hvor de kaldtes Albigenser. Innocentius III lod prædike Korset imod dem og Øvrigheden under Trudsel af Kirkens Band forpligte til at udføre Straffedommene; omsider (1229) bleve ordenlige Inqvisitionscommissioner nedsatte. Ingen antog sig med større Iver Udryddelsen af Kjætterier end den hellige Dominicus's Orden (stiftet A. 1215), der saavelsom Franciscanerne (1210) hørte til de saakaldte Tiggermunke. Disse bleve Pavedømmet kraftigere Støtter, end alle de andre Munkeordener havde været; fordi de ikke hængte ved verdsligt Gods, fordi de virkede mere paa Folket som Prædikanter, Skrif-

tefædre, Universitetslærere o. s. v., og fordi de, forhadte af Geistligheden, sluttede sig nærmere til deres Beskytter i Rom.

Da Studiet og Brugen af den justinianske Lovbog i 12te Aarhundrede var bleven oplivet ved Irnerius og syntes at kunne skade den geistlige Rets Anseelse, saa bragte Camaldulensermunken Gratianus (1151) ogsaa de pavelige Decreter i System. Den canoniske Ret blev nu foredraget ved Siden af den romerske ved Høiskolerne f. Ex. i Bologna og Paris, og udbredte, understøttet af denne, endvidere det pavelige Enevælde. Den romerske Stol tilegnede sig udelukkende, med Tilsidesættelse af Fyrsternes og Capitlernes Ret, Besættelsen af geistlige Embeder og Præbender, og skaffede sig derved nye Indflydelse og nye Indtægtskilder (Recommendationer, Reservationer; Exspectativer, Annater); de af Bonifacius VIII (1300) opfundne Jubelfester foranledigede en indbringende Handel med Aflad og gave den lade og overtroiske Kristen Pilgrimsstaven i Hænderne. Alt hvad der kunde befordre den religiøse Overtroe (f. Ex. Syner, Aabenbaringer, Underværker, Canonisationer, Rosenkrandsen, Læren om Transsubstantiationen og Nadveren sub una specie, Fester og Cærimonier) og forhøie en prægtfuld og sandselig Gudstjeneste, blev anbefalet ved Skrifter og forsvaret ved Magtskrog og Tvang mod anderledes Tænkende.

Men den geistlige Despotismus overskred sine naturlige Grændser, kom i en farlig Kamp med den verdslige Magt og snart i en endnu farligere med den stigende Oplysning. Allerede under Bonifacius VIII, som (1302) udmalede Pavernes Høihed med de stærkeste Farver, nærmede sig Tiden for de haardeste Ydmygelser. Han vilde lægge den sidste Steen til Innocentius III's Bygning; men Bygningen styrtede sammen. I en Strid med den franske Konge Philip den Smukke vilde han formene den verdslige Øvrighed at beskatte Kirkerne; Philip forbød til Gjengjeld Udførsel af Penge og Kostbarheder til Rom. Det kom fra den ene Yderlighed til den anden; Bonifacius lyste Band over Kongen, og denne understøttet af sine Undersaatter, af Rigets Biskopper selv, og af Huset Sciarra Colonna i Rom lod Paven forjage og mishandle. Græmmelse styrtede Bonifacius i Graven (1303), og Pavesædet blev forflyttet til Avignon (1305). Derved kom Kirkens Overhoved ganske i de franske Kongers Vold, og den øvrige Kristenhed blev ligegyldig mod hans Befalinger; i Rom og Kirkestaten tabte sig hans verdslige Anseelse, og al Magten faldt i fornemme Familiers Hænder. Rola Rienzi (1346–1354) syntes at have den Plan at ville oprette den gamle romerske Republik; men hans Forsøg mislykkedes. Det franske Statsfangenskab varede i 70 Aar; endelig

skrede Romerne, der tabte ved Pavernes Fratrædelse, til at vælge en romersk Pave (1378). Men de franske Cardinaler valgte til samme Tid en Pave i Avignon, og saaledes opkom det store Schisma, som varede til A. 1417, bragte Forvirring i Kirkens Styrelse og undergrov Pavernes Anseelse. Man vidste ikke, hvem man turde adlyde af de samtidige Paver, der forkjættrede hinanden og udstødte hinanden modsatte Befalinger. Det almindelige Concilium i Pisa (1409) skabte kuns tre Paver istedetfor at gjøre Ende paa Schismet. Det nye almindelige Concilium i Costnitz (1414–1418) erklærede sig for Pavens Dommer, afsatte de trende Paver og indsatte en nye **Martin V**; men den tilsigtede og længe ønskede Kirkereformation udeblev. Denne Reformation skulde det tredie Concilium i Basel (1431 fgd.) tilveiebringe; men Paven vidste ved Hjelp af Cardinal **Aeneas Sylvius** og ved Concordater med de særskilte Nationer at svække Virkningen af Conciliets Decreter.

Historien vidner paa ethvert Blad om de Ulykker og den Forvirring i Kirke og Stat, som Hierarchiet voldte. Men paa den anden Side bør man ikke forglemme: at Geistlighedens Indgriben i verdslige Sager til en vis Tid var nyttig og uundgaaelig, forsaavidt som denne Stand ene var duelig til Forretninger, der forudsatte Kundskaber og Dannelse. Paven, som blev Hængslet for alle Forhandlinger, og Geistligheden vare bedst i Stand til at tæmme Despotiet, Herskesygen og Raaheden og til at holde Ligevægten mellem Kongevælde og Lehnsaristokratie. De geistlige Domstole havde en visere Indretning end de verdslige. Geistlighedens Rigdomme vare ikke altid en unyttig Skat for Samfundet: Oplysningsvæsenet var betroet dens Omsorg; Skoler, Hospitaler, Pleieanstalter o. s. v. vare næsten lutter geistlige Stiftelser. Ægteskabets Hellighed, Trældoms Afskaffelse, Sædernes Formildelse og Landenes Opdyrkning ere tildeels Clerisiets Værk.

Korstogene.

2. Enhver Nation har havt sit Helteold; Kristendommen havde sit, og dette var Korstogenes Tid. Valfarter til de Steder, hvor Frelseren havde levet og lidt, bleve i den kristelige Kirke meget tidlig betragtede som fortjenstlige Handlinger. De befordrede ikke blot Handelen med Reliqvier, men ogsaa andet fordelagtigt Samqvem mellem tvende Verdensdele, og dette var vel een af Hovedgrundene, hvorfor Araberne behandlede med Skaansel de kristelige Pilgrime. Men Tyrkerne og de ægyptiske Fatimider, som siden bemestrede sig det hellige Land, vækkede ved deres Undertrykkelser Længselen efter en virkelig Besiddelse af Kristi Grav. Tanken om hellige Krige i dette Øiemed var allerede opstaaet hos Gregor VII; den vaagnede atter

hos Urban II og udbredte sig i en religiøs eenfoldig Tidsalder meget hurtig, da Eremiten Peter fra Amiens drog omkring og skildrede de palæstinensiske Kristnes Trængsler. Paa Kirkeforsamlingen i Clermont (1096) besluttede mange sig til et Korstog og betegnede deres Beslutning ved at hæfte et rødt Kors paa Skulderen. Deraf Navnet: Korsfarere; Franker kaldtes de, fordi de fleste af dem vare Franske, Lothringer og Normanner. Men ikke Religiositet alene eller Kristi Korses Ære bestemte Mængden for disse Toge; Lyst til Eventyr, Rovsyge og andre egennyttige Hensyn virkede ligesaa kraftig; derfor var en Korshær en Ødelæggelse for de Lande, den drog igjennem. Kuns en dunkel religiøs Forestilling i det høieste holdt Tropperne sammen; det fattedes paa Krigstugt, paa en kraftfuld Overanførsel, paa en rigtig Plan, Penge, Levnetsmidler og endogsaa paa Vaaben: Anførerne vare uenige indbyrdes, og Grækerne, hvis Lande vare den alfare Vei, behandlede Korsfarerne med Mistroe. Først senere gjorde de italienske Søestæder: Amalfi, Venedig, Genua og Pisa sig Fordele ved at overføre paa Skibe Hærene til det hellige Land.

De sammenløbne Hobe, hvilke Peter af Amiens, Walter af Pexeso o. a. anførte, omkom af Mangel og for Tyrkernes Sværd. Det første ordentlige Korstog foretoges under Anførsel af Gotfried

af Bouillon, Hertug af Nedre-Lothringen, Robert af Normandie, Raimund af Toulouse o. a. Under fortsat Kamp mod Seldschuckerne, som da beherskede næsten hele Lilleasien, trængte Gotfrieds Hær over Nicæa og Iconium frem til Syrien. Antiochia faldt ved Forræderie, og en vidunderlig Seier over Karboga af Mosul sikkrede de Kristne i Besiddelsen af denne vigtige Bye. Endelig blev Jerusalem indtaget (1099), og et kristeligt Rige oprettet sammesteds. Gotfried ansaaes for den værdigste som til anføre saa til at regjere. Af dette Kongerige vare de kristelige Fyrstendømmer i Antiochia, Tripolis og Edessa afhængige; men Lehnsbaandene vare yderst svage, og Geistligheden troede sig paa den hellige Grund langt høiere end andetsteds. Under bestandig truende Farer kunde en saa afmægtig Stat ikke bestaae uden Tilførsel af Forrødenheder fra Europa. Først da det ene Bolværk, Edessa, var falden i de syriske Atabekers Hænder (1143), prædikedes et nyt Korstog (af den hellige Bernhard). Kong Ludvig VII af Frankerige og Keiser Conrad III stillede sig i Spidsen af tvende Korshære (1147); men den første kunde intet udrette imod Damascus, og den tyske Hær blev opreven af Masud, Sultan af Iconium. De Kristnes egen Uenighed og Fortvivlelse forøgede de Vantroendes Mod. Omsider (1187) erobrede den ægyptiske Sultan Saladin Jerusalem selv. Denne Be-

givenhed bevægede Kristne af alle Nationer, Keiser **Fredrik Barbarossa**, den franske Konge **Philip August** og den engelske **Richard Løvehjerte** til at gribe Korset. Efter nogen Fremgang (Iconiums Indtagelse) fandt Keiseren sin Død (1190) i Floden Saleph, og Pesten ødelagde hans Hær. De tvende Konger indtoge Ptolemais, men fattede et dødeligt Had til hinanden: Philip drog hjem, og Richard bevirkede ved sin glimrende Heltedaad kuns en uhindret Adgang til den hellige Stad for sine Troesbrødre. Af den sidste kjøbte Veir af **Lusignan**, Exkonge af Jerusalem, Øen Cypern (1191) og oprettede der et eget Rige, som stod indtil 1486, da Venetianerne tvang Dronning **Cornara**, Republikens adopterede Datter, til at aftræde dem Øen. Det fjerde store Korstog (1202–1204) gjaldt snarere Constantinopel end Jerusalem. Keiser **Fredrik II** vandt ved Forlig med den ægyptiske Sultan Kamel (1229) en Deel af Kongeriget Jerusalem tilbage, men forfulgt af Paven kunde han ikke sikkre sig det Erhvervede. Endelig fattede Kong **Ludvig IX** af Frankerige den fornuftigere Plan at begynde med Erobringen af Ægypten, et Land, hvis Besiddelse ene kunde betrygge Jerusalem mod de frygteligste Angreb og mod Mangel af Levnetsmidler. Men Sygdomme og Tab nødte ham til at overgive sig og sin Hær (1249). Løskjøbt af ægyptisk Fangenskab gjorde han 20 Aar derefter et

lignende Forsøg mod Tunis, men blev bortrykket af Pesten (1270). Aar 1291 tabtes Ptolemais, den sidste kristelige Besiddelse i det hellige Land, og Korstogene havde Ende; men Asien og Europa endnu mere sporede længe deres Følger.

De egentlige Støtter, ved hvilke de Kristnes Magt i Orienten saalænge blev opretholdt, vare de trende geistlige Ridderordener. **Johanniterne** eller **Hospitaliterne** vare oprindelig kuns et Samfund af amalfitanske Kjøbmænd, der i 11te Aarhundrede havde forenet sig til at pleie Syge og Pilgrime; siden (1118?) kom dertil Forpligtelsen at kjæmpe mod de Vantroende; efter Rhodus, som de længe forsvarede (1310–1522) mod Tyrkerne, kaldtes de **Rhodisere**, og efter Maltha, som Keiser Carl V (1530) indrømmede dem, kaldtes de **Maltheserriddere**. **Tempelherrerne** (st. 1119) strede med ligesaamegen Kjækhed for den samme Sag; men deres Rigdomme vare misundte, deres Magt frygtet og deres anmassende Stolthed forhadt; derfor bragte den franske Konge Philip den Smukke ved falske og nedrige Beskyldninger sit Creatur, den avignonske Pave **Clemens V**, til at ophæve Ordenen og tillade dens Udryddelse (1312). **De tyske Riddere** (Marianerne) havde en Oprindelse (1190) og Bestemmelse lig Johanniternes; i 13de Aarhundrede toge de Preussen i Besiddelse. Disse geistlige Ridderordener bleve Mynstere for

andre, f. Ex. dem, som stiftedes i Spanien og Portugal, og virkede i Almindelighed til at give Riddervæsenet dets ædlere romantiske Skikkelse. Religiøsitet, Agtelse for det svage Kjøn og en Tapperhed, der havde Troens, Ovindens og Uskyldighedens Forsvar til Øiemærke, vare de Egenskaber, som prydede en sand Ridder. Lydighed, Omhu for Sikkerhed og Orden, milde Sæder lærtes i Selskab med Riddere. Sveg en Ridder sin Eed eller besmittede sit Levnet, blev han offentlig for Ridderes og Damers Domstol og ved Tourneringerne beskjæmmet og forstødt. Korstogene gave den romantiske Ridderpoesie Stof og Næring. Men efterhaanden tabtes af Sigte det alvorlige store Formaal, Religionens Forsvar; Ridderaanden udartede og de senere Riddere (Provençaler, Troubadourer) vare matte Skygger af Korsridderne.

Foruden den Indflydelse, Korstogene havde paa Hierarchiet, forandredes ved samme meget mærkelig de europæiske Staters Tilstand ikke blot i deres udvortes men ogsaa i deres indvortes Forhold. Mange Krige vare ved dem fremkaldte; Fyrsterne havde lært til fælleds Øiemed at gjøre fælleds Sag. Vasallernes Fraværelse gav Kongerne Leilighed til at inddrage mange Lehn ved Kjøb og Laan, List og Magt. Paa lige Maade vidste Borgere og Bønder at skaffe sig mange Friheder. Den netop ved disse Toge fremskyndede Handel og

Industrie forøgede Velstanden i de lavere Classer og Modet til at reise sig mod Undertrykkelser. De italienske Søestæder spurede fornemmelig i en udbredt Handel og Søefart Virkningen af Korstogene: Venedig og Genua meddelte atter til de andre Lande (f. Ex. over Nyrnberg, Brygge, Hansestæderne) Orientens Frembringelser. Nye Industriegrene (f. Ex. Silkemanufacturer, Farverier), nye Planter (f. Ex. Sukkerrør), nye Opfindelser bleve bekjendte, og Levemaaden forandret. Videnskaberne gjorde et Skridt fremad; Synskredsen udvidedes ved Bekjendtskabet med en næsten ubekjendt Verden, med nye Lande, Folk, Indretninger og Sæder; classiske Skrihenter droges for Lyset; Kundskab til Arabernes Sprog og Litteratur befordrede Studium af den aristoteliske Philosophie, Medicin og Naturvidenskaber. Men 5 til 6 Millioner Mennesker havde ogsaa tilsat Livet, for at denne Sæd til en høiere Cultur kunde vorde strøet; Overtroe, Reliqviehandel, Intolerance og andre aandelige Plager vare en umiddelbar Følge af hine Toge, og mangen Sygdom og legemlig Gift indsneg sig med de tilbagevendende Korshære; derom vidne de mange Sygehuse for Spedalske, som i Korstogenes Tid bleve oprettede.

De muhamedanske Stater.

3. Disse følte langt mindre Virkningerne af hine Toge, der kuns berørte et Strøg af

Asien og Ægypten. Dog kan Chalifatets fuldkomne Undergang ved dem siges at være forhalet, forsaavidt som de Kristne paa andre Kanter sysselsatte Seldschukerne, og navnlig de frygtelige Sultaner af Iconium. Chaliferne vandt endogsaa i 12te Aarhundrede meget af det tabte Herredømme tilbage (Irak, Arabien og Ægypten); men omsider (1258) blev Bagdad ved Forræderie indtaget og udplyndret af Mongolen Hulaku, der lod den sidste abbasidiske Chalif Mostasem henrette. I Ægypten fortsattes Chalifatet i en anden Linie af Abbasider, indtil den osmanniske Sultan Selim I (1517) anmassede sig denne Værdighed. De selskhukiske Stater bleve efterhaanden overvældede af Atabekerne i Syrien, Chovaresmier og Mongoler. Den vise og retfærdige Nureddin, Atabek af Aleppo, beherskede ogsaa Ægypten ved sin Statholder Schirkuh; men Schirkuhs Brødersøn Ajubiden Salaheddin (Saladin) gjorde sig uafhængig af Nureddin og fortrængte de fatimidiske Chalifer (1171). Denne Fyrste forstyrrede det kristelige Rige i Jerusalem og forenede hele Syrien og det lykkelige Arabien med Ægypten. Saladin var de Kristnes (Richard Løvehjertes) frygtelligste Fiende; hans Tapperhed, Retfærdighed, Høimodighed og ridderlige Sind berømmes saavel af kristelige som af muhamedanske Skribenter. Ajubidernes Stat adsplittedes efter Stifterens Død

(1193). De baharisk Mamluker, oprindelig en Livvagt dannet af Slaver fra Kaptschak, bemægtigede sig Ægypten (1254), og de circassiske Mamluker afløste atter disse (1382) og gave Landet Regenter, indtil Selim I (1517) gjorde det til en Provinds af det osmanniske Rige; Mamlukbeyerne beholdt efter Erobringen meget af den gamle Anseelse. Ægypten var igjennem hele dette Tidsrum i en Undertrykkelses Tilstand; men Nilen vedblev at yde sine Velgjerninger. Handelen mellem Indien og Europa gik sin sædvanlige Gang, og Ægypterne forsynede ved egen Industrie hele Orienten med Papiir, Linned, kostbare Tæpper og Stoffer. For Handelens Skyld stræbte den, som var Herre over Ægypten, ligeledes at blive det over Yemen og Syrien. I Begyndelsen af dette Tidsrum (1120–1269) vare Movaheddin d. e. Unitarier den mægtigste Religionssect i Nordafrica og udbredte deres Herredømme tillige over den Deel af den pyrenæiske Halvøe, som Almoravjiderne besadde. Merinjderne beherskede efter dem Marokos indtil A. 1550, da Scheriferne stiftede det nye marokanske Rige.

Spanien.

4. I intet Land flammede det religiøse Riddermod høiere, og i intet havde det en værdigere og fornuftigere Retning end paa den pyrenæiske Halvøe: den gamle Religion og de gamle Beboere toge til-

bage, hvad Maurerne, indbyrdes uenige, delte og slappede, ikke længere kunde forsvare. Den castilianske Konge **Alphons** VII trængte over Sierra Morena (1132 fgd.) og seirede over de mårokanske Movaheddin (Almohader), der vare komne deres Troesbrødre til Hielp. Men Delinger og Splid mellem hans Sønner lettede Movaheden **Jacubs** Fremskridt. Endelig gjorde de kristne Fyrster af Castilien, Leon og Aragonien fælleds Sag og vandt den glimrende Seier ved Tolosa (1212). **Ferdinand** III (den Hellige) samlede atter (1252) Leon og Castilien til een Stat og befæstede Foreningen ved en Lov om Rigets Udelelighed og Førstefødselsretten. Det mauriske Spanien (Andalusien) maatte efter Sevillas Fald (1247) underkaste sig; kun Riget Granada var tilbage, og dette selv blev skatskyldigt. Her er egentlig Grændsen for Muhamedanernes Herredømme i Spanien, og allerede Ferdinand lagde Planen til et Korstog mod Africa selv. Af megen Vigtighed i disse hellige Krige vare de geistlige Ridderordener af Alcantara, Calatrava og St. Jago; de erstattede Mangelen af staaende Hære og af ordentligt Politie. Ferdinands Søn **Alphons** X (kaldet den Vise formedelst hans ualmindelige Kundskaber i Astronomien) fremmede sin store Faders Lovgivnings Værk, men var iøvrigt en uklog Fyrste, som ødslede sine Kræfter paa tomme Planer (f. Ex. at blive tysk Konge 1257), og

en svag Fyrste, der med Nød forsvarede sig imod Maurerne, sine egne Sønner og Rigets Adel. Jo mindre man frygtede for Maurerne, desto snarere turde man kaste sig i Strid om Thronen; Naboerne toge Deel i Striden, Granderne løftede Nakken, og Kongemagten sank. Alle vigtige Anliggender bragtes for Cortes, som bestod af den høiere Adel og Geistlighed, af de geistlige Ridderordeners Stormestere og af Deputerede fra 17 privilegerede Byer (Ciudades). Endnu een Gang forenede sig de kristelige Konger, **Alphons** XI af Castilien og **Alphons** IV af Portugal, til en afgjørende Kamp med de forbundne Konger af Granada og Marokos, og vandt Slaget ved Tarifa (1340). **Henrik af Trastamara**, en uægte Søn af Alphons XI, var (1369) heldig nok til at styrte sin Broder **Peter**, en fuldendt Tyran; Bertrand Du Guesclin i Spidsen for de franske Compagnier fægtede for hiin, og den sorte Prinds af Wales for denne. Den mandlige Linie af de castilianske Konger uddøde med den svage **Henrik** IV, hvem Granderne nødte til at forbigaae sin egen Datter Johanne (Bertraneja) og at indsætte sin Søster **Isabella** til Thronarving. Isabella forlovede sig (1469) med den aragoniske Arveprinds **Ferdinand**, og tiltraadte Regjeringen A. 1474.

Ligesom Castilien blev Aragonien i dette Tidsrum betydelig udvidet; Grevskabet Barcellona (Catalo-

nien) forenedes dermed (1137) og desforuden anselige Eiendomme i det sydlige Frankerige. Længe var Ebro Grændsen mellem Aragon og de mauriske Riger. Men Jacob I Erobreren undertvang (1229–1253) Kongerigerne Mallorca og Valencia. Peter III førte sig den sicilianske Vesper til Nytte (1282) og berøvede Huset Anjou Sicilien, hvorved han indviklede sig i Stridigheder med Frankerige og Paverne. De catalonske Soldater vare vidtberømte og frygtelige; den aragonske Søemagt kunde maale sig med de italienske Søemagter; Adelen berigede sig ved Bytte fra Araberne, Borgerne i Stæderne ved en udbredt Handel, der strakte sig endogsaa til Alexandrien. De aragonske Troubadourer gave Provençalerne intet efter. Montesaordenen, doteret med Tempelherrernes Gods, var den eneste geistlige Ridderorden i Aragonien. Jacob II, som stiftede denne Orden, erobrede Sardinien (1326), en Erhvervelse, der kostede en blodig Kamp med Genueserne. Alphons V udstrakte sine Hænder endogsaa efter Kongeriget Neapel (1421). Aragonien var en erobrende Stat, uagtet Kongernes Magt i den Grad indskrænkedes af Stænderne, at disse til en Tid forbeholdt sig en bevæbnet Unionsret, og der siden opstilledes en saa kaldet Justiza, som constitutionsmæssig Dommer mellem dem og Kongen. Denne Dommer udnævnedes af Kongen, men var Stænderne ansvarlig. Da Ferdinand, den

castilianske Isabellas Gemal, succederede sin Fader Johan II (1479), forenedes Regenterne af tvende selvstændige Stater, men endnu ikke Staterne selv.

Efterat den portugisiske Konge Alphons V havde maattet opgive sine Fordringer paa Castilien, arbeidede Isabella og Ferdinand, en fiin Menneskekjender og uredelig Politiker, paa at kue de høiere Stænder; Krongodserne bleve inddragne, den selvraadige Adel tæmmet med den strengeste Retfærdighed, og Landefreden haandhævedes ved Hjelp af den hellige Hermandad, en væbnet Union mellem Stæderne, hvis Hær var Kongen til Nytte uden at være ham til Byrde. Ferdinand gjorde sig til Stormester af de geistlige Ordener og forøgede derved sine Indkomster, sin Krigsmagt og sin Indflydelse paa de fornemme Familier. Den spanske Inqvisition (1480), en Opfindelse af Ministeren Mendoza, der tilligemed den berømte Cardinal Ximenes var Sjelen i alle Ferdinands Foretagender, grundfæstede endelig Despotiet; den var væsentlig forskjellig fra den pavelige Inqvisition, ofte endog i Strid med denne og blot et Middel i Kongens Haand til at undertrykke Adelsaristokratie og Hierarchie og til at samle en Skat af Kjætternes Gods. Familietvist i det regjerende Huus i Granada gav Ferdinand og Isabella Midlerne til at tilintetgjøre den sidste Levning af det blomstrende

mauriske Rige; Granada overgav sig (1492) i det samme Aar, som **Christopher Columbus** opdagede den vestindiske Øverden. Af Frygt, Mistroe og Gjerrighed holdt man ikke Maurerne de givne Løvter; de bleve omsider ligesom Jøderne uddrevne, forsaavidt de ikke lode sig kristne. Spanien berøvede sig derved en Mængde vindskibelige og velhavende Borgere, og Ferdinand vandt kuns Titelen den **Katholske**. Neapel blev erobret af **Gonzalo Fernandez af Cordova**, den store Feldherre, samme Aar (1504), som Isabella døde. **Philip**, en Søn af Keiser Maximilian og givt med Isabellas Datter Johanna, arvede Castiliens Throne, som han ved sin Død (1506) efterlod sin umyndige Søn **Carl** I (V); Ferdinand maatte nøies med Formynderskabet for denne. Endnu var et kristeligt Rige tilbage i Spanien, nemlig Navarra, der, efterat Sancho Majors Slægt var uddød (1234), havde maattet adlyde franske Herrer. Det blev Ferdinand overdraget af Pave Julius II at tugte den navarresiske Konge **Johan d'Albret**, en Ven af den franske Konge Ludvig XII og derfor en Fiende af Paven; den Deel af Riget, som laae Syden for Pyrenæerne, blev da indlemmet i det spanske Monarchie (1512). Ferdinands Død (1516) gjorde hans Arving Carl til den mægtigste Fyrste i Europa.

Portugal.

5. Til Løn for udviist Daad i Krigene med Maurerne skjenkede Alphons VI, Konge af Castilien, til sin Svigersøn **Henrik af Burgund** den erobrede Deel af Portugal (Portus Cale) som et arveligt Grevskab (1109). Dette Grevskab ophøiede Henriks Søn **Alphons Erobreren** til et Kongerige efter den herlige Seier over Maurerne ved Ourique (1139) og udvidede samme indtil Algarves Bjerge. Avisordenen, hvilken han stiftede, gjorde ham god Tjeneste. Han lod sin kongelige Værdighed stadfæste af Paven og udstædte paa Rigsdagen i Lamego (1143?) en Lov for Thronfølgen, der udelukkede Fremmede, alt for at sikkre sit Riges Selvstændighed mod castiliänske Fordringer. De følgende Konger (blandt hvilke **Alphons** III, som erobrede Algarve (1250) regjerede under uafbrudt Strid mod en herske- og havesyg Geistlighed. Omsider lykkedes det for **Dionysius den Retfærdige** (1279–1325) at ende Striden; han var sit Folks Velgjører og Skaberen af Portugals Industrie (Guldvaskningen i Tajo), Handel og Cultur; han var selv Digter og stiftede for Videnskaberne et Universitet i Coimbra (1308). Christusordenen, som han oprettede, var en Fortsættelse af Tempelherrernes Orden, hvilken han lod vederfares Naade og Ret. Den tredie Stand mødte under ham paa Rigsdagene, hvor hidtil kuns Adel og

Geistlighed havde stemmet. **Peter I** († 1367) var elsket af Almuen og frygtet af Adelen formedelst den strenge Retfærdighed, han øvede ikke blot mod **Inez de Castros** Mordere men mod enhver Forbryder uden Persons Anseelse. Med dennes Søn **Ferdinand** uddøde den ægte mandlige Linie af det burgundiske Huus (1383).

Peter I^s uægte Søn **Johan** vidste at vinde og med Kronens Godser at tilkøbe sig Adelens Gunst; han besteg Thronen. Hans Modstander den castilianske Konge, som var Ferdinands Svigersøn, havde den lamegiske Lov imod sig, og blev overvundet i Slaget ved Aljubarotta (1385). Denne Johan, den første af en kraftfuld Slægt, erobrede Ceuta i Africa og forflyttede Residentsen til Lissabon. Togene hiinsides Strædet fortsattes uden varig Fremgang af **Alphons Afrikaneren** og **Johan II** eller den Fuldkomne. Nationalaanden udviklede sig tilligemed det høie Mod og den Stræben, som førte de portugisiske Søemænd forbi det gode Haabs Forbjerg til Ostindiens Kyster (1498) og til Brasilien (1500). Johan II ydmygede med vilkaarlig Strenghed (Henrettelser og Confiscationer) den selvraadige Adel, og bragte de afhændede Godser, Fæstninger og Domstolene tilbage til Kronen. For Penge gav han mange (1492) fra Spanien udrevne Jøder et Fristed i sit Rige. Man roste hans Mod, legemlige Styrke og Kjærlighed til Videnska-

berne, og begræd hans tidlige Død (1495). Ham efterfulgte **Emanuel den Store** (1521), under hvem Portugal havde sin lykkeligste Tid; vise Love betryggede Nationens Velstand. Døden berøvede ham hans Gemalinde Isabella, en Datter af Ferdinand den Katholske, og derved den Udsigt at forene hele den pyrenæiske Halvøe og begge Indierne under sit Scepter.

Frankerige.

6. Medens de kristelige Riger paa den pyrenæiske Halvøe udvidede og befæstede sig, stod Frankerige, ligesom det tydske Rige, Fare for at sønderlemmes i ligesaa mange Stater, som der var Vasaller. For at skabe en tredie Stand, som mere umiddelbart hængte ved Kronen, og som kunde forsvare sig selv mod Feudal-Tyranniet, solgte Konge **Ludvig VI** (1108–1137) Indvaanerne i mange Byer Commune-Rettigheder; mange forarmede Herrer fulgte dette Exempel for at skaffe sig en øieblikkelig Pengehjelp. Den vise Abbed **Suger** bestyrede Riget, medens **Ludvig VII** efter den hellige **Bernhards** Raad paa et Korstog udsonede sin Brøde mod Indbyggerne af Vitri; men han kunde ikke længere end til sin Død forebygge den værste Følge af Toget: Kongen skilte sig nemlig ved sin Gemalinde **Eleonore**, der ægtede **Henrik Plantagenet**, siden Konge af England, og bragte denne

farlige Fiende en Tredieheel af Riget i Medgift. Det blev nu den store Opgave for Ludvigs Efterfølger **Philip August** (1180–1223) at bringe de engelske Lehn (Guyenne, Poitou, Maine, Anjou, Normandie og Bretagne) tilbage under Kronen. Denne Fyrste, mere klog end ædel, angreb allerede Normandiet, medens Richard Løvehjerte var Keiser Henrik VI^s Fange, og han ægtede den danske Prindsesse **Ingeborg** for at tilegne sig forældede danske Fordringer paa England selv. Siden drog han Richards Efterfølger Johan uden Land som sin Vasal til Ansvar for et formodet Mord paa en Brodersøn Arthur og fradømte ham alle hans Besiddelser i Frankerige. Han tog ikke i Betænkning at ville udføre Innocentius III^s Band mod samme Konge for ogsaa at røve ham Englands Krone; dette mislykkedes, endskjøndt han var heldig nok til at overvinde Johans Allierede, Keiser Otto IV, i Slaget ved Bouvines (1214). I sine sidste Aar fysselsatte han sig med en umenneskelig Krig mod de albigenssiske Kjættere i det sydlige Frankerige. Paven var Sjelen i disse Forfølgelser, Grev **Simon af Montfort** Bøddelen, og Grev **Raimund af Toulouse** Offeret. Philips Søn og Efterfølger, **Ludvig VIII**, omkom i Løbet af denne Krig. **Ludvig IX**, eller den Hellige (1226–1270), overbeviist om, at Retfærdighed er den sikkreste Borgen for Staters Fred og Lykke, gjengav den engelske Konge

Henrik III adskillige af de Lande, hvilke Philip August havde røvet fra hans Fader. Samme Retfærdskjerlighed aandede hans Love (les établissements de saint Louis), Afskaffelsen af Tvekamp som Retsbeviis o. a. Samtiden beundrede ogsaa hos denne Fyrste et ridderligt Mod og en dyb Religiøsitet, der uden at agte paa de nærmere Pligter drev ham til at stille sig i Spidsen for tvende Korstog; han tilsatte paa disse Rigets Kræfter og omsider eget Liv. Inddragelsen af Grevskabet Toulouse, som var forberedet under ham, skete under hans Søn **Philip den Dristige** (1271). De Stridigheder, hvilke Kong **Philip IV den Smukke**, for hvem alle Midler til at mætte sin Herskesyge og Gjerrighed vare lige gode, havde med Edvard I af England og med Greven af Flandern, opfordrede ham til at afkræve Geistligheden en betydelig Deel af dens Indtægter. Derover reiste sig den for Pavemagten fordærvelige Kamp med Bonifacius VIII. Paa en Rigsdag, som Kongen udskrev for at sikkre sig Bistand af Stænderne mod Paven, mødte, første Gang efter Carl den Stores Tid, ogsaa Borgerstandens Deputerede. Han oprettede faste Parlamenter, der oprindelig kuns vare Domskole, men siden brugtes af Kongerne som Organer til at bibringe Nationen Regentens Villie, idet de kongelige Edicter af dem bleve indregistrerede. Philip forordnede ligeledes, at Lehn ikke maatte gaae i

Arv til Qvinder — en nyttig Lov; men Processen mod Tempelherrerne, Jødernes Mishandling og andre Gjerrighedens Opfindelser have vanæret hans Minde. Han efterlod (1314) Monarchiet grundfæstet til sine Sønner, **Ludvig X Hutin**, **Philip V** og **Carl IV**, med hvilken det capetingiske Huus uddøde (1328).

Provence, Dauphiné, Franche Comté, Aqvitanien, Bourgogne, Bretagne og Lothringen tilhørte endnu Vasaller, der tildeels vare fremmede for Rigets Interesse. Af disse Lande erholdt **Philip VI**, den første Konge af Huset Valois, Delphinatet ifølge Testamente (1349). Den saliske Lov var bleven anført som Grund til at udelukke den engelske Konge Edvard III, en Dattersøn af Philip den Smukke, fra Frankeriges Throne, som Philip af Valois beklædte med Folkets Minde. Edvard lod hellere Sværdet dømme, og hans Seiervindinger ved Sluys (1340) og ved Crecy (1346 den første Gang Feldtskykker vides at være brugte) banede ham Veien til Hjertet af Frankerige. Hungersnød og Pest (Tigerdød, den sorte Død) fulgte i Krigens Spor. Et saadant Rige arvede (1350) **Johan den Gode**; en ubesindig Fyrste, som lod sine Hænder binde af Stænderne for at skaffe sig Subsidier mod Edvards Søn, **den sorte Prinds af Wales**, og derefter lod sig af denne overvinde og tage til Fange i Slaget ved Maupertuis (1356). Han

forenede Champagne og Bourgogne med Riget, men overlod (1361) den sidste Provinds til sin Søn **Philip den Dristige**, Stamfader for de mægtige Hertuger af Burgund. **Bertrand du Guesclin** befriede Riget for de afskedigede Tropper (de store Compagnier), hvilke han førte til Castilien; han og **Clisson** vare de, hvem **Carl V** (1364–1380) næst sin egen Klogskab havde at takke for, at de tabte Provindser gjenvandtes, og at den indvortes Fred atter vendte tilbage. **Carl VI**s Afsindighed og den blodige Trætte, som Hertugen af Burgund, **Johan uden Frygt**, yppede med Hertugen af Orleans om Regentskabet, indbøde Englænderne til at fornye gamle Fordringer. Deres Konge Henrik V vandt det afgjørende Slag ved Azincourt (1415). Dronning Isabella kastede sig af unaturligt Had til sin Søn, Dauphinen Carl, i Armene paa den burgundiske Hertug **Philip den Gode** og Englænderne; hun underskrev den berygtede Tractat i Troyes (1420), ved hvilken Henrik V bestemtes til Thronfølger efter Carl VI. Skjæbnen beslummede paa en synderlig Maade disse Anslag; begge Konger døde i eet og samme Aar (1422), og da Hertugen af Bedford sat sikkrest paa Seiren for sin Myndling **Henrik VI**, fremtraadte den orleanske Pige, **Jeanne d'Arc**. Understøttet af Helte som **Dunois** udførte hun den Sendelse, hvortil hun troede sig af Himmelen udkaaret, undsatte Or-

leans (1429) og lod Carl VII krone i Rheims. Det hjalp lidet, at Englænderne siden fangede og dømte hende til Baalet som en Troldqvinde (1431); den Ild, hun havde tændt, kunde ikke slukkes, og da ogsaa Hertugen af Burgund havde forladt det engelske Partie, mistede Henrik VI (1451) alle Erobringer hiinsides Strædet undtagen Calais og nogle Fæstninger. Carl VII var den første franske Konge, som oprettede en staaende Hær — det frygteligste Vaaben med Nationens Friheder og dengang endnu intet nødvendigt Onde. Ved den saakaldte pragmatiske Sanction (1438) haandhævede han mod Paven den gallicanske Kirkes Friheder. Ludvig XI besteg Thronen efter sin Fader, hvis Død (1461) han havde fremskyndet. Hatt blev ved snedig Forstillelse og udtænkt Grusomhed den første indskrænkede Konge i Frankerige; ydmygede de Store, men undertrykkede ikke destomindre de Lave. Blandt hans mange indenlandske Fiender (la ligue du bien public) var ogsaa Carl den Dristige, den sidste af de burgundiske Hertuger; hvilken foruden Hertugdømmet og Grevskabet Burgund (Bourgogne og Franche Comté) beherskede Flandern, Hennegau, Holland, Zeeland, Namur, Luxemburg, Brabant, Limburg og Geldern. Disse Lande hørte dengang til de bedst bestyrede og befolkede og meest velhavende i Europa; intetsteds var Agerbrug og Fabrikflid steget til en høiere

Fuldkommenhed, og allerede i 14de Aarhundrede begyndte den nordeuropæiske Handel at trække sig didhen. Men alle de glimrende Udsigter for det burgundiske Huus til at oprette det lotharingiske Rige bleve formørkede under Carl den Dristige, der med mange store Egenskaber dog ikke var klog nok til at undgaae de Snarer, som den trædske Ludvig XI lagde for ham. Carl attraaede endnu Kongeværdighed og Besiddelsen af Elsas og Lothringen. Sveitserne, skinsyge over en nys tilkjæmpet Frihed, frygtede for Burgunderne og forbandt sig med Renatus af Lothringen og med Ludvig X, som pustede til den ulmende Ild. Endelig rustede Carl sig til en Hævnkrig mod Sveitserne, tabte tvende Slag ved Granson og Murten, og tilsatte Livet i det tredie ved Nancy (1477). Ludvig inddrog nu Hertugdømmet Burgund under Kronen; men de øvrige burgundiske Lande tilfaldt Maximilian af Østerrige som Medgift med Carls eneste Barn Maria; deraf den første Aarsag til Rivalitet mellem Frankerige og Østerige. Nogle Aar derefter (1481) arvede Ludvig Provence og Huset Anjous Fordringer paa Neapel; men hellere end at vinde fremmede Kroner vilde han befæste sin egen; han gjorde sig hellere til en skatskyldig Tjener af den engelske Konge Edvard IV, end han vovede en Krig med ham. Han udøvede strengt Retfærdighed, blot han selv alene maatte være uretfærdig. Man saae ikke

under hans Regjering store Mænd eller store Dyder; Lydighed var den eneste Dyd. Hans Søn Carl VIII (1483–1498) forskjød Maximilians Datter Margaretha og ægtede hans Brud, Anna af Bretagne; han vandt derved sidste Provinds, men forspildte efter en kort Krig (Freden i Senlis 1493) med den bedragede Fader, hvad der af den burgundiske Arv vilde være tilfaldet Margaretha i Medgift. Carl begyndte, før at iværksætte den eventyrlige Plan at blive Konge i Neapel og Keiser i Constantinopel, paa de ulykkelige Tog til Italien; den politiske Synskreds udvidedes, Riget udmarvedes, og Fyrstens Ærgjerrighed forøgede Folkets Plager, de staaende Hære og de vedvarende trykkende Skatter til sammes Underholdning. Ludvig XII (1498–1515) vilde derfor endnu bedre have fortjent sit hæderlige Tilnavn af Folkets Fader, naar han ikke havde betraadt sin Forgængers Bane i Italien; og Calais var dog endnu i Englænderne's Hænder! Han havde foruden de forrige ogsaa arvet Fordringer paa Mailand. De uventede Uheld i Italien forøgedes endnu derved, at den engelske Konge Henrik VIII angreb ham fra en anden Kant. Han var iøvrigt en sparsommelig Fyrste, og vilde hellere, at Hoffolk spottede hans Gjerrighed, end at Undersaatter skulde græde over hans Ødselhed.

England og Skotland.

7. For at sikkre sig mod en ældre Broder Roberts Fordring paa Riget skal Henrik I, Vilhelm Erobrerens tredie Søn, (1100–1135) have givet Englænderne det første Frihedsbrev, Grundvolden for Magna Charta. Besiddelsen af Normandie var Stof til hyppige Krige med de franske Konger, og dette Stof forøgedes, da Henrik formælede sin Datter og Arving Mathilde med Gotfried Plantagenet, Greve af Anjou. Hans Søstersøn Stephan af Blois fortrængte vel en Tidlang Mathilde, men maatte dog udnævne hendes Søn Henrik til sin Efterfølger. Saaledes løftedes det plantagenetiske Huus, som tillige beherskede en tredie Deel af Frankerige, paa Thronen i England (1154). Til disse vidtløftige Besiddelser kom (1172) de fem østmanniske Stater paa Irland, som Henrik II underkastede sig, og Overherredømmet over Wales og Skotland. Krongodserne indfriedes; Borgene, som forstyrrede Landefreden, bleve nedbrudte; Adelens Forpligtelse til at stille sig i Marken ophørte mod at erlægge Krigsskyr, hvorved Kongen blev i Stand til at undvære sin Adel og leie sig Tropper. Derimod havde Henriks Plan at berøve den engelske Geistlighed dens Immuniteter ingen Fremgang; thi Thomas Becket, forhen hans Kantsler og fortroelige Ven, siden Erkebisp af Canterbury og streng Hierarch, trodsede de did-

hen sigtende Forordninger (i Clarendon 1164), og da han blev myrdet (1170), nødtes Kongen til at ydmyge sig for den hellige Thomas's Hævner, Pave Alexander III. Henrik II var en tapper, retfærdig og mild, klog og dannet Fyrste; han fortjente vel en bedre Lod end at døe i Krig med sine Sønner, af hvilke **Richard Løvehjerte** efterfulgte ham (1189) i Regjeringen, men offrede sin Tid og sine Kræfter til frugtesløse Korstog og Krige mod Philip August. Paa Tilbageveien fra det hellige Land (1192) blev han Keiser Henrik VI's Fange, og omkom (1199) i Beleiringen for Chalus. Ved den ulykkelige Strid med Arthur og med Philip August var **Johan uden Land** allerede bleven berøvet sine Besiddelser hiinsides Canalen, da han vovede at modsætte sig den vældige Pave **Innocentius** III, der vilde paanøde ham i **Stephan Langtons** Person en Spion som Erkebisp i Canterbury; men bandlyst og forfulgt af Philip August, der villig laante Kirken sin Arm for at forøge sit timelige Gods, blev han tvungen til at tage sit Rige til Lehn af Paven. Denne ydmygende Underkastelse havde til Følge en Opstand af Baronerne og den høiere Geistlighed, for hvis Virkninger Innocentius selv ikke kunde befrie sin Vasal; Johan maatte underskrive Magna Charta (1215), der er den engelske Friheds første Pille. Geistlighedens Immuniteter bleve i samme stadfæstede og Lehnsbyrderne

formindskede; Skatten turde ikke paalægges uden Parlamentets Samtykke; Domstolene bleve næsten uafhængige af Kongen; Ingen kunde fordømmes uden at være dømt af sine Lige. Da Johan rustede sig og indkaldte stridsvante Brabanzoner for at løse sig af disse Baand, tyede Baronerne til Philip August og udkaarede hans Søn Ludvig til deres Konge. Imidlertid døde Johan (1216), og hans Søn **Henrik** III blev, da han havde bekræftet Nationens Friheder, i Besiddelse af Thronen. Faderens Skjebne var ikke belærende for Sønnen; hans Ødselhed, Svaghed og Afhængighed af Paven, hvem han hjalp til at udsuge sine egne Undersaatter, voldte et Oprør, under hvilket **Simon Montfort**, Greve af Leicester, første Gang (1265) indbød Stædernes Deputerede til at tage Sæde i Parlamentet — en fjern Begyndelse til et Underhuus. I den kloge Benyttelse af Seiren ved Evesham, som endte Oprøret, havde Henriks Søn **Edvard** den største Andeel; han fortjente sig ogsaa som Konge (1272) ved vise Rettergangsanordninger Navn af Englands Justinian. De uroelige Britter i Wales ophørte under ham (1283) at være et frit Folk, og Barderne, hvis Sange nærede Folkets Frihedsaand, skulle paa hans Befaling være blevne udryddede. For at erholde Understøttelse i sine Krige maatte Edvard I til Gjengjeld udvide

Stændernes Privilegier; blandt disse Krige vare de med Skotterne de langvarigste.

I Skotland endtes den gamle Kongelinie (1289) med **Alexander III**, og da dennes Datterdatter **Margaretha**, en Datter af den norske Konge Erik Præstehader, ogsaa var død, saa tilegnede Edvard sig et Slags Overherredømme og Ret til at være Voldgiftsmand mellem Thronprætendenterne af Husene **Baliol** og **Bruce**. De frihedselskende Skotter søgte Bistand hos de Franske mod en fælleds Arvefiende og begyndte en mere hæderlig end heldig Krig med England, hvilken fortsattes under **Edvard II** og **Edvard III**, uden at disse uagtet mange Seiertvindinger kunde tilveiebringe en Forening af begge Riger. Omsider (1371) bestyg **Robert Stuart**, beslægtet med Huset Bruce, den skotske Throne. I intet Land var Adelen mægtigere og urøeligere end i Skotland; men dens Anseelse hvilede ikke paa en saa lovmæssig Grundvold som den, de engelske Baroner havde lagt sig.

Edvard II, en Søn af Edvard I og ligesaa skinsyg som denne over de høiere Stænders Magt, men en Slave af forhadte Yndlinger (Gavaston og Spencer), omkom (1327) som et Offer for sin Germalinde Isabellas Grufomhed. Denne Dronning var en Datter af Philip den Smukke og Moder til **Edvard III**, under hvem Parlamentet blev afdeelt i tvende Kamre og Englands Uldmanufacturer begyndte at hæve sig. I de seierrige Krige, denne store Konge førte med Huset Valois, udviklede sig Nationalhadet mellem det engelske og det franske Folk; det franske Sprog, som havde siddet paa Thronen med det normanniske Dynastie, blev fortrængt af det engelske; Lehnstributen til Paven blev ophævet, fordi denne var franskfindet; Nationen lærte at føle sin Kraft og tilkjæmpe sig en større Frihed. Da derfor Edvard III's Efterfølger **Richard II**, en Søn af den sorte Prinds, (1377–1399) vilde betræde Edvard II's Vei, blev han afsat og ombragt af **Henrik IV Bolingbroke**, den første Konge af Huset Lancaster. De under **Henrik V** (1414) fornyede Krige med Frankerige toge i **Henrik VI's** Mindreaarighed en ulykkelig Vending; Statsgjelden og Paalægene bleve trykkende for Folket. Den almindelige Misfornøielse, som derover reiste sig, og som ingen Seier mere neddysede, gav Hertug **Richard af York**, der ligesom det lancasterske Huus nedstammede fra en Søn af Edvard III, Mod til at træde frem med sine Fordringer paa Kronen, og dette var Oprindelsen til Stridighederne (1453–1485) mellem den røde (Lancasters) og den hvide (Yorks) Rose, saaledes kaldede efter Prætendenternes Skjoldmærker; tolv store Slag bleve leverede, 80 Prindser af Blodet tilsatte Livet, den engelske Adel blev næsten udryddet, og Patriotismus udartede til Partiehad. Hen-

rik VI's mandige Dronning **Margaretha** af Anjou var en Støtte for hans Throne; Richard omkom i Slaget ved Wakefield (1460); men dennes Søn **Edvard IV** lod sig udraabe til Konge og fortsatte Kampen med Margaretha. Efter Nederlaget ved Herham (1464) blev Henrik taget til Fange, befriet af Greven af Warwick og atter bragt i Fængsel, i hvilket han omkom (1471). Med yderste Grusomhed befæstede Edvard sig; men hans Throne var dog ikke fastere, end at hans Sønner **Edvard V** og **Richard** endnu i Faderens Dødsaar (1483) bleve ombragte af deres umenneskelige Farbroder **Richard III**. Denne Tyran blev endelig i Slaget ved Boswworth (1485) fældet af **Henrik VII**, af det lancaster-tudorske Huus, der ved at ægte de ombragte Prindsers Søster Elisabeth af York paa en Maade forenede de stridende Huse. Han blandede sig ikke gjerne i udenrigs Anliggender; hans Politik gik ud paa at afdæbne Thronprætendenter, ydmyge Adelen og forøge sin Skat. Rigets Saar vare næsten lægte og Irland bragt i en nøiere Forbindelse med England, da han døde (1509). Hans Herskesyge, men ikke hans Klogskab og sparsommelige Statsoeconomie gik i Arv til hans lunefulde Søn **Henrik VIII**.

Danmark. Norge. Sverrige.

8. Med **Niels**, den sidste af Svend Estrithsens Sønner, opherte den indvortes Fred i Danmark. Hertug **Knud Lavard**, Obotriternes Konge og en Søn af Erik Eiegod, over hvem Faderens Aand og Folkets Kjerlighed hvilede, blev myrdet af den slinsyge Magnus Nielsen (1131), og dette Mord var Signalet til Oprør og Borgerkrige, under hvilke fem Konger omkom, og de hedenske Vender, Fiender af Kristendommen og af det danske Navn, næsten ustraffet lagde alle Rigets Kyster øde. Da endelig **Valdemar den Store**, Knud Lavards Søn, havde seiret over sin Medbeiler, Svend Grathe (1157), vendte Borgerfreden tilbage; Venderne bleve ydmygede og Riigen kristnet; det øde Land blev igjen bebygget; vise Love betryggede Freden hjemme, og store Mænd, som Erkebiskop **Absalon**, gjorde Danmark frygtet af Fremmede. Kuns syntes det, som om tvende Stænder, Geistligheden og den nyelig skabte Adel, begyndte at tilegne sig udelukkende den Deel i Regjeringen, der forhen havde været lige for alle frie Mænd i Norden. Den lykkelige Tid varede efter Valdemars Død (1182) under hans tvende Sønner **Knud VI** († 1202) og **Valdemar II Seier**. Danmark blev den mægtigste Stat i Scandinavien og Dommer ofte i Norges undertiden i Sverriges Anliggender; det beherskede hele den vestlige og sydlige Kyst af Østersøen og kunde trodse de svabiske Keiseres Fordring paa Overherredømmet. Men da Valdemar II ved et lumsk Overfald af den sverin-

ske Greve Henrik var bleven dennes Fange og siden havde taget det afgjørende Slag ved Bornhøvede (1227), mistedes næsten alle Erobringer udenfor det egentlige Danmark. De sidste af sine Regjeringsaar († 1241) helligede Waldemar til evelige Idrætter (den jydske Lov); men ved en ulykkelig Deling af Monarchiet mellem sine Sønner, af hvilke Erik Plogpenning fik Kronen og Abel Hertugdømmet Sønderjylland, forandledigede han ødelæggende Broderkrige. Abel vilde ved Hjelp af de holstenske Grever gjøre sig uafhængig i sit Lehn, og stræbte omsider Erik efter Krone og Liv. Erik blev myrdet (1250), Abel Konge og Sønderjylland arveligt i Abels Slægt (indtil 1375). Under den tredie Broder Christopher I og dennes Efterfølgere, Erik Glipping († 1286) og Erik Menved († 1319), paafulgte en ligesaa fordærvelig Strid med Erkebiskperne i Lund, som vilde ganske løsrive den danske Kirke fra Staten, og i disse Forsøg fandt Bistand ikke blot hos Paven men ogsaa hos Rigets Fiender. Ved hvert nyt Kongevalg indskrænkede Haandfæstninger Fyrstens Magt, og Geistlighed og Adel unddroge sig for alle Byrder. For at kunne bestride Udgifter blev der intet andet Middel tilbage for Kongerne end at pantsætte hele Landskaber. Saaledes sank Danmark fra Spidsen af Vælde ned, under Christopher II, til en fuldkommen Opløsnings Tilstand. Denne Konge besad ved

sin Død (1334) næsten intet og den holstenske Greve Gerhard den Store næsten alt indtil Scepteret selv, hvilket han troede at kunne bortgive efter eget Tykke. Men denne Fiende faldt (1340) for Niels Ebbesens Haand, og Valdemar IV Atterdag, Christophers Søn, vidste ved List og Magt ikke blot at samle det adsplittede Rige men ogsaa at give det den Betydenhed i Norden, at hans Datter, den norske Dronning Margaretha, efterat have nogle Aar (1375–1387) regjeret i sin Søns Olafs Navn, kunde iværksætte den store Plan at forene de tre nordiske Riger.

I Norge gav Magnus Barfods Fraværelse og Død (1103) paa Tog til de britanniske Øer den første Anledning til de frygteligste Borgerkrige, som rasede i flere end hundrede Aar; thi da hans tredie Søn Sigurd Jorsalafar, hvis Korstog meget forandrede Sæderne i Norge, var død (1130), og uægte Børn ansaaes ligesaa berettigede til Thronen som de ægte, og Jernbyrd kunde bevise, hvem der havde Odelsret, saa udgav sig Harald Gille, en Irlænder, for en Søn af Magnus Barfod og traadte først op imod Sigurd Jorsalafars Søn Magnus den Blinde, og siden den ene Prætendent mod den anden. I denne uroelige Tid steg Geistlighedens Magt til den Høide, at den trondhjemske Erkebisp gjorde Kongens Valg og Kroning afhængig af sin Villie (1164). Sverre, († 1202) een

af de største Konger, der have siddet paa Norges Throne, gjorde igjen Bisperne til Undersaatter, og hans Sønnesøn **Hagen Hagensen** endte (1240) Borgerkrigene, underlagde sig den største Deel af Island, og hævede Norge til en forhen ukjendt Anseelse; hans Søemagt var frygtet, og Velstand udbredte sig i de fremblomstrende Kjøbstæder. Men snart og allerede under hans Efterfølger **Magnus**, Lovenes Forhedrer, begyndte Hansestæderne at tilegne sig den norske Handel ligesom den danske; og med den active Handel gik Flaaden tilgrunde. Geistligheden og Adelen udelukkede ogsaa her det øvrige Folk fra Regjeringen; men det lykkedes ikke de norske Store som de danske at bringe Krongodserne i sin Vold. Med Magnus Lagabøters Søn **Hagen V** uddøde (1319) den mandlige Linie af den gamle Ynglinga-Slægt (?), og Riget blev overdraget til Hagens Datterson **Magnus Smæk**, tillige Konge i Sverrige. Formedelst mange Statsfeil maatte Magnus afstaae Regjeringen til sin Søn **Hagen VI**, gift med Valdemar Atterdags Datter Margaretha, som efter sin Søn Olafs Død (1387) blev Dronning i Danmark og Norge.

I Naboeriget adskilte Gotherne sig i Begyndelsen af 12te Aarhundrede fra de egentlige Svenske og valgte sig egne Konger. Af Skinsygen mellem disse tvende Folkefærd indbyrdes reiste sig langvarige Stridigheder mellem **Sverkers** (den gothiske)

og **Erik den Helliges** (Bonde) Slægt (1102–1250). Under Sverker befæstede Hierarchiet sig, og Erik den Hellige erobrede en Deel af Nordlandene og Finland (1157). Thronstridighederne begunstigede Adelsaristokratiet, der udviklede sig ved Siden af Hierarchiet; thi Sverrige var et Valgrige. Rigsembeder blev arvelige. Folkungerne som havde gjort Rigsjarlens Værdighed arvelig i deres Slægt, ansaae sig Thronen nærmest, da **Erik Læspe**, den sidste af Slægten Bonde, var død (1250). Valget traf **Valdemar**, en Søn af den mægtige **Birger Jarl**, som havde erobret Tavastland; men Birger var den egentlige Regent indtil sin Død (1266), lagde Grunden til Stokholm og gav vise Love. Valdemar blev fortrængt af sin Broder **Magnus Ladulaas**, saa kaldet fordi han betryggede Eiendomsretten. Sverriges Bjergværksvæsen begyndte da at aabne nye Indtægtskilder. Han forøgede Geistlighedens Immuniteter, opfyldte Landet med Udlændinger og indførte den adelige Rusttjeneste, som var forbundet med Skattefrihed; men han sladede Riget meest ved at dele det († 1290) mellem sine Sønner; thi da **Thorkel Knudsen**, som fuldendte Finlands Erobring, ophørte at være Formynder for den unge Konge **Birger**, udbrød den blodige Tvist mellem denne og hans altformægtige Brødre; Kongen lod disse fange og hungre til Døde (1317), men tabte derover selv sin Kro-

ne, der blev overdraget til **Magnus Smek**, en Søn af Birgers myrdede Broder Erik. Magnus var Konge i trende Riger, men dog en afmægtig Konge; Rigsraadet vilde holde Roeverne alene og satte ham derfor hans Sønner **Erik** og **Hagen** ved Siden, den ene som Konge i Sverrige, den anden i Norge. Erik døde (1359), og Misfornøielsen med Faderen stege til den Høide, at denne for at sikkre sig kastede sig i Armene paa den danske Konge Waldemar. Han kjøbte dennes Venskab ved at afstaae til ham de nylig vundne Provinser, Skaane, Halland og Blekingen, og lad sin Søn Hagen ægte den danske Prindsesse Margaretha. Et fornærmet Adelspartis valgte derpaa (1363) **Albrecht af Meklenborg til Konge**. Ogsaa han blev forhadt, fordi han vilde regjere ikke med sine svenske Rigsraader, men med sine tydske Landsmænd; han blev uforsigtig med Margaretha, der havde lovet de Misfornøiede Bistand, blev overvundet og fanget i Slaget ved Falkjøping (1388).

Margaretha lod af de Svenske som af de Danske og Norske sin Søsterdattersøn **Erik af Pommern** udvælge til Konge og bragte i Calmar (1397) en Union tilveie, som af trende kraftfulde Folk, lidet forskjellige i Sprog og Sæder, og af trende Lande, skikkede til at understøtte hinanden med alle Fornødenheder, kunde have skabt den mægtigste Stat. Men Unionskongerne forstode ikke at fuld-

ende Margarethas Værk eller at sammensmelte Nationerne til een; Danmark vilde være Hovedlandet, og der opholdt Kongerne sig; Hanseatæderne stræbte at hindre en nærmere Forbindelse mellem Rigerne, som kunde blive deres Monopolhandel farlig. Calmarunionen istedetfor at befæstes blev brudt i alle dens Puncter, og de trende Folk, istedetfor at virke samdrægtigen til fælleds Lykke og Magt, vendte deres Vaaben mod hinanden. Derfor vare de nordiske Riger aldrig svagere end under Unionen. Dette viste sig allerede under den ærelose Krig, som Erik (1409–1435) førte med Grevernе af Holsten angaaende Slesvig. Han blev afsat baade i Sverrige og i Danmark (1439). De Danske valgte **Christopher af Baiern**, og de Svenske, skjøndt de en Tidlang adlode den danske Konge, toge sig paa dette Tegn af Brud paa Unionen en egen Konge i **Carl VIII Knudsen**. Men den svenske Geistlighed fandt sin Fordeel ved Unionen med Danmark; Carl kunde derfor ikke modstaae **Christian I** af det **oldenburgske Huus**, hvem de Danske ligesaa eensidig havde kaaret sig til Konge efter Christophers Død (1448). Imidlertid søgte **Sturerne** som Rigsforstandere ikke uden Held at hævde deres egen Anseelse og Sverriges Selvstændighed saavel mod Christian I († 1481) som mod hans Søn **Johannes** († 1513), der efter Nederlaget i Krigen mod Ditmarserne (1500) ikke kunde tilbageerobre

Sverrige. Under disse Uroeligheder bleve Universiteterne i Upsala og Kjøbenhavn stiftede. Da endelig **Steen Sture** den Yngre var omkommen i Slaget ved Bogesund, undertvang **Christian II** de Svenske og druknede Calmaruniontien i deres Blod (1520). **Gustav Vasa** stillede sig i Spidsen for det mishandlede Folk, befriede Sverrige og opløste en Forbindelse, hvis varigste og ulykkeligste Følge var et fordærveligt Nationalhad mellem Svenske og Danske og en Række af Krige. Norge vedblev at være forenet med Danmark. Ogsaa af den danske Adel gjorde Christian II sig forhadt ved kraftfulde og voldsomme Forholdsregler; og blev afsat (1523). Hans Farbroder Hertug **Fredrik I** blev valgt til Konge i Danmark; de Svenske valgte Gustav Vasa.

Rusland. Mongoler.

9. Rusland vedblev i lang Tid at være deelt i mange mindre Stater, blandt hvilke tvende republikanske i Pleskov og Novgorod, med hvilke Hansestæderne over Visby paa Gulland satte sig i en levende Handelsforbindelse. Den tyske Forfatning i disse Stæder havde megen Indflydelse paa den russiske Lovgivning. Russerne hørte dog ifølge deres Troe (den græske) og deres Sæder mere Orienten til end Europa. Det Overherredømme, som Storfyrsterne af Kjev (Lille Rusland) havde udøvet over de mindre Fyrster, bragte **Jurii** (Georg) **Dolgoruki** til sin Slægt (1158), stiftede Storførstendømmet i Wladimir (Hvide-Rusland) og lagde Grunden til den tilkommende Hovedstad Moskva. Litthauerne og Sværdriddernes Orden i Livland (stiftet 1202 og forenet med de tyske Riddere 1237) tilreve sig efterhaanden mindre Stykker af det svækkede Rusland. Mongolerne toge det Hele.

De samme Stepper Norden for Sina, hvorfra Hunnerne fordum udvandrede, vare ogsaa Mongolernes Fædreland. Her ved Onons Kilder blev den dristige **Dæmudschin** udraabt (1206) til **Dschingis Chan** d. e. Stor-Chan over alle Mongoler; han undertvang den største Deel af Sina, Mavaralnahar, Turkestan, Chorasan og forstyrrede ganske (1219) den mægtige Stat i Chovaresm, hvis sidste Schah **Dschelaleddin Mankberni** var een af Orientens berømteste Helte. Det øvrige Sina, Persien, en Deel af Nordindien og Chalifatet bleve (inden A. 1300) erobrede af Dschingischans Sønner og Efterfølgere. Igjennem Sibirien (Turan) trængte Mongolerne ind i Europa, oprettede efter Seiren ved Kalka (1224) Riget **Kaptschak** (mellem Jaik og Volga), og fra dette Land af beherskede de Rusland i 244 Aar (1236–1480). Fyrsterne i Kjev og Wladimir vare dem skatskyldige og blevne af dem indsatte. **Alexander Nevskij** (saaledes kaldet efter den glimrende Seier han A. 1241

tilkjæmpede sig ved Neva over de Svenske) ene forstod at indgyde dem Agtelse. Fra Rusland af fortsatte Mongolerne deres ødelæggende Toge mod Vesten og oversvømmede Ungarn, Polen og Schlesien. Hertug Henrik af Schlesien søgte at standse deres Fremskridt, men tilsatte Livet i Slaget ved Liegnitz (1241), og Keiser Fredrik II blev ved sine Stridigheder med Paven hindret i at forekomme den Fare, som nu truede Europa. Dog — hiin Seier var blodig og kostbar, og Mangel paa Underholdning for de talrige Hærder bevægede Mongolerne til at trække sig tilbage. Det øvrige Europa blev befriet, kuns Rusland under Aagets Dschingischan selv havde foretaget en Deling af Landene mellem sine Sønner og Sønnesønner; alle skulde de dog adlyde Overchanen. Men efter Kublais Død (1294) ophørte denne Afhængighed, og Riget delte sig i flere Chanater: det i Sina (indtil 1368); det i Dschagatai (Bucharien), hvor Mongolerne vedblevne at føre en nomadisk Levemaade og derfor ansaae sig for de frieste og ædleste; det i Persien, og endelig Kaptschak, hvilket atter opløste sig i Chanaterne Turan, Kasan, Astrachan og Krim. Mongolerne kaldtes her Tartarer, forbi disse udgjorde den største Deel af den Hær, hvormed Rusland erobredes. Ved Omgang med civiliserede Folkeslag erholdt Mongolernes Love og Sæder en mildere Charakter; Bogstavskriften var dem

ikke fremmed. De bekjendte sig først til den schamaniske Troe, siden til den lamaiske (en Green af Buddha-Religionen), men hældede omsider til Islam, der mere anbefalede sig et erobrende Folkeslag. Ivrig Mahomedaner var Timurlenk eller Tamerlan, der i Dschagatai paa nye opkastede sig til Herre over alle Mongoler (1363). Han forenede med det vilde Mod en usædvanlig Skarpsindighed og Menneskekundskab; han var en grusom Erobrer, men ikke uden Sands for en høiere Dannelse. Han stiftede Høiskolen i Kesch, befolkede Samarkand med Silkefabrikanter, Vaabensmedde og andre Konstnere og gjorde denne Stad til en Hovedplads for Handelen mellem Sina, Indien, Forasien og Rusland. Chovaresm, Persien, Kaptschak, det pataniske Rige i Indien (1398) og de caucasiske Lande adlede hans Scepter. Efterat have fanget den osmanniske Sultan Bajasid I i Slaget ved Ancyra (1402), vendte Tamerlan sig mod Østen, men blev overrasket af Døden (1405), inden han kunde udføre sin Plan mod Sina. Hans Rige opløste sig kort efter; Osmanner, Afghaner og Turkomanner løsrevne betydelige Stykker fra samme. En Timuride Babur, Sultan i Kabul, stiftede (1519–1525) den store Moguls Stat i Indien.

Tamerlan havde saaledes rystet Chanatet Kaptschak, at det blev Russerne lettere at reise sig. Ivan Vasiliewitsch I (1462–1505) underlagde sig de

mindre russiske Fyrstendømmer og ikke blot ophørte at betale Tributen til Mongolerne, men kuldkastede endogsaa Chanaterne i Kaptschak (1480) og Kasan. De krimske Tartarer kastede sig under tyrkisk Skyts. Ogsaa Pleskov og det mægtige Novgorod maatte overgive sig til Ivan, den sidste Bye (1478) med Tabet af sine Friheder. For sit Riges Cultur, Handel, Haandværker og Bjergvæsen var Ivan ikke uvirksom; men Valter af Plettenberg tilintetgjorde hans Plan at komme i Besiddelse af de livlandske Havne. Rigets Udelelighed betryggede han ved en Lov, og det forblev udeelt efter hans Tid. Rusland indeholdt alle Elementerne til en mægtig Stat, men traadte langsomt ud af sit Barbarie, fordi al Cultur kom udenfra og i en meget ringe Grad, da Samqvemmet med Constantinopel og Hansestæderne ophørte.

Polen og Preussen.

10. Under Polen indbefattedes ikke blot Store- og Lille-Polen, men ogsaa Schlesien og undertiden Pomern og andre Dele af det slaviske Tyskland. Derimod udgjorde Litthauen et eget Storfyrstendømme, og de tyske Keisere tilegnede sig en Art Overherredømme over det Hele. Efter Boleslav II Krzyvoustis Død (1138) blev Polen udstykket mellem hans Sønner, og i denne Delings-Tid oversvømmet af Mongolerne og forurolget af

de vilde Preusser, der betragtede de gamle Guder som et Værn for Friheden. I det tilgrændsende Kurland, Livland og Esthland havde det allerede viist sig, at Trældomsaag fulgte med Kristendommen, og at Bisperne og Sværdridderne kjæmpede meest for timelige Fordele. Efter Indbydelse af Conrad, Hertug i Masovien, (1226) nedsatte de tyske Riddere sig i det Kulmske for derfra at bekrige de hedenske Preusser. Den umenneskelige Omvendelseskrig varede i 53 Aar (1230–1283); de fleste Hedninger bleve udryddede, de øvrige maatte underkaste sig Ordenen og med Daaben modtage tysk Sprog og tyske Sæder; kun en frivillig Daab skaffede en mildere Behandling. Nye Stæder bleve anlagte, og Tyske indvandrede i Hobetal. I Slutningen af 13de Aarhundrede vare alle de nordslaviske og lettiske Lande ligefra Traven indtil Narva germaniserede. Egne Landmestere bestyrede Preussen, indtil Ordenens Høimester (1309) forlagde sit Sæde til Marienburg. Høimesteren var kun den første blandt Ligemænd; Ridderne regjerede med ham. Ved Foreningen med Sværdridderne i Livland (1237) havde Ordenen vundet i Styrke; men den svækkede sig ved indvortes Strid med Landadelen og Stæderne og ved unyttige Krige med de hedenske Litthauer — Krige, der mere vare i en militair Ordens Aand end afmaalte efter dens

Kræfter. Snart maatte ogsaa Polen erfare, at det havde tildraldt uroelige Naboer.

I dette Rige havde Vladislav Loktek omsider forenet (1320) Store- og Lille-Polen; men Pommerellen og Schlesien bleve for bestandig adskilte derfra. Hans Søn Kasimir den Store (1333–1370) forøgede sine Lande med Gallizien (Røde-Rusland) og Masowien og gjorde sig fortjent som Lovgiver og Beskytter af Bondestanden; hvorfore han erholdt det hæderlige Tilnavn af Bondekongen. Men det Middel, hvortil han greb for at ophjelpe Handel og Industrie, nemlig at begunstige Jøderne, blev høist fordærveligt for Riget; thi disse Nyebyggere tilrøve sig al Handel, og uden selv at vorde Borgere ødelægde baade Borgere og Bønder. Nationen bestod tilsidst kun af Adel, Jøder og Livegne; der fattedes en Borgerstand, som kunde understøtte den synkende Kongemagt mod den stigende Adelsvælde. Kasimir var den sidste af Piasternes mandlige Stamme († 1370), og Polen blev mere og mere forvandlet til et Valgrige — den egentlige Kilde til alle de Ulykker, der vældede sig ind over Riget, og til dets endelige Opløsning. Ludvig, Konge af Ungarn og en Søstersøn af Kasimir, maatte for selv at naae Kronen tilstaae Stænderne Frihed for nye Skatter og Byrder, og siden for at kunne efterlade den til sin Datter underskrive endnu haardere Vilkaar. Ludvig tilsidesatte

Polen for sit ældre Arverige Ungarn, til hvilket han afhændede Galizien. Polakkerne udkaarede (1384) hans yngste Datter, den skjønne Hedvig, til deres Dronning paa det Vilkaar, at hun skulde ægte Jagiel, Storfyrste af Litthauen, og at denne skulde lade sig døbe tilligemed sit Folk. Dette skete, og Jagiel erholdt i Daaben det Navn Vladislav II; men de krigerske Litthauer, som længe havde været en Skræk for Naboerne, bleve først senere hen forenede med Polen under een og samme Regjering. Hedvig erobrede Galizien tilbage fra Ungarn; Vladislav underlagde sig Moldau og Vallachiet, og knækkede de tyske Ridderes Magt i Slaget ved Tannenberg (1410). Han forpligtede sig til ikke at overdrage de høie Rigsembeder til andre end til Indfødte af Adel; og tilstod Stænderne endnu flere Privilegier for at kunne efterlade Riget til sin Søn Vladislav III, som tillige blev Konge i Ungarn og tilsatte Livet i Slaget ved Varna mod Tyrkerne (1444). Under dennes Broder og Efterfølger Kasimir II (III) blev den polske Rigsdag indstiftet, og uden Samtykke af Adelens Landbud, som mødte paa samme, kunde nye Love ikke gives. Udelukt fra Havet ved den tyske Ordens Lande havde Polen ingen Udvei til at afsætte sin Overflødighed af raae Producter uden Weichselen; det var derfor et stadigt Ønske at komme i Besiddelse af denne Flod i dens hele Løb.

En Opstand i Preussen, som Riddernes høie Fordringer forvoldede, gav Kasimir en gunstig Leilighed til at berøve Ordenen Kulm, Michailov og Pomerellen (Weichselens Flodgebet) og til at opkaste sig til Lehnsherre over dens øvrige Lande (1466). Ogsaa lykkedes det ham at skaffe sin ene Søn Vladislav Bømens og Ungarns Kroner. En anden af hans Sønner, **Alexander** († 1506), forenede for bestandig Litthauen med Polen. Rigets Grændser strakte sig fra Dniepr til henimod Oder og fra Karpatherne indtil Østersøen; det var den mægtigste af alle slaviske Stater, og kunde i følgende Tider have kastet et betydeligere Lod i Europas Vægtskaal, naar ikke Splid i Lemmerne, der førte til Anarchie, havde hindret en rigtig Kraftudvikling.

Bømen.

11. Af Keiser Philips Haand modtog **Przemysl Ottokar I** (1198) Kongeværdigheden, og siden bar ingen bømisk Fyrste Hertug-Titelen. Men Riget traadte nu ogsaa efterhaanden ud af de slaviske og ind i de tyske Staters Række; en Kurværdighed hæftede endogsaa til samme. **Przemysl Ottokar II** erobrede Schlesien, Lausitz, Mæhren, Østerrige, Steyermark, Kärnthen og Krain; men han mistede i en uheldig Krig med Keiser Rudolph af Habsburg de østerrigske Rigslehn og omsider Livet (1278). Da hans Stamme var uddød kort efter

(1306), vilde Keiser Albert I som Lehnsherre besætte Thronen; men Bømerne valgte omsider en Søn af Keiser Henrik VII, **Johan af Luxemburg** (1311), mere en Ridder end en Konge; alle Naboer følte hans Arm og hans Luner; han søgte Eventyr og fandt Døden i Slaget ved Crecy (1346). Hans Søn **Carl IV** anvendte den Indflydelse, som den romerske Kongeværdighed forskaffede ham, til Fordeel for sit Arveland; han forenede for bestandig Schlesien og Lausitz med Bømen. Carl den Store var hans Myuster i at fremelske Cultur af en hver Art; Universitetet i Prag (1348) er en Stiftelse af ham († 1378). Hans Søn **Venzeslav** gjorde sig forhadt ved en voldsom og uklog Handlemaade, i Særdeleshed ved sin Forkjærlighed for de Tyske og Forfølgelser mod Geistligheden (**Johan Nepomuck**); han regjerede derfor under idelige Uroeligheder († 1419).

I denne uroelige Tid foredroge **Johan Huß** og **Hieronymus** fra Prag nye Religionslærdomme overeensstemmende med John Wicklefs Grundsætninger og Skrifter; begge hadede den tyske Nation, der ved sin Talrighed overstemmede Bømerne selv paa det Prager Universitet, og begge gjaldt i Folkets Øine som Forsvarere af bømisk Nationalitet. Da de derfor af Conciliet i Costnitz (1414) bleve dragne til Ansvar for deres kjætterske Meninger (om Afladshandel, Helgendyrkelse, Nadveren sub

utraque o. s. v.) og mod givet Leide henrettede, saa udbrød en frygtelig Opstand i Bømen mod Keiser Sigismund, en Broder af Wenzeslav, hvis Lande han tænkte at bemægtige sig. Johan von Trocznow Ziska, en ædel Mand og født Feldherre, stillede sig i Spidsen for de oprørte Hussiter og seirede, hvor han drog frem. End ikke hans Død (1424) kunde nedslaae Bømernes Mod; efter det store Slag ved Aussig (1426) udbredte begge Procopierne Skræk og Ødelæggelser over alle Naboelandene. Men Hussiterne bleve indbyrdes uenige: et Partie blev vundet af Keiser Sigismund ved Tilstaaelse af nogle Fordele (Nadveren sub utraque); et andet mere fanatisk Partie led et skrækkeligt Nederlag ved Bömischbrod (1434), og Sigismund blev nu anerkjendt som Konge (1435). Det Raserie, hvormed denne Krig som alle Religionskrige var ført, efterlod dybe Spor, og Gjæringen vedblev. Da Sigismunds Svigersøn og Efterfølger, Albert af Østerrige, var død (1439), og dennes Søn Ladislav var mindreaarig, bestyrede Georg Podjebrad Bømen som Rigsforstander, og lod sig efter Ladislavs Død (1458) udvælge til Konge. Paven fordrede Udryddelsen af alle Utraquister imod de Prager Compactater, hvilke Podjebrad troede at burde haandhæve. Den ungarske Konge Matthias Corvinus paatog sig af ærgjerrige Hensigter at udføre mod Kongen det pavelige Band;

men hans Haab om at vinde Bømens Krone blev beskjæmmet; thi endskjøndt Podjebrad døde (1471) uden at have udsonet sig med Paven og uden at kunne efterlade sine egne Børn Thronen, saa foretrak Bømerne dog den polske Prinds Vladislav. En ulykkelig Krig med Matthias Corvinus var Følgen af dette Valg. Vladislav blev efter Matthias's Død Konge i Ungarn; hans Datter Anna ægtede Ferdinand, en Broder til Keiser Carl V, og saaledes blev Foreningen af alle de østerrigske Arvelande indledet.

Ungarn.

12. Det varede længe, inden Madjarerne kunde bequemme sig til at forlade deres nomadiske og halvvilde Levemaade, og inden Staten befæstede sig mod Angreb paa dens Selvstændighed, som de tyske Konger (f. Ex. Henrik V), de græske Keisere (f. Ex. Manuel Comnenus) og Paverne selv ikke lode uforsøgte. Det fattedes ikke paa kraftfulde Fyrster af Arpads Stamme, og blandt disse var Koloman, der regjerede i den stormfulde Tid, da Korstogene begyndte. Flamlænder, Saxer (i Siebenbürgen) og andre Fremmede bleve indkaldte for at opdyrke de øde Egne; og skjøndt Nyebyggerne ved særegne Sædvaner og Privilegier, som tildeels gjelde endnu, bleve en afsondret Masse, saa havde de dog en kjendelig Indflydelse paa de Indfødtes

Civilisation. **Andreas II** maatte (1222; 1234) udstæde det **gyldne Privilegium**, som er Grundvolden for de ungerske Magnaters (Prælaters og Adels) Friheder. Under hans Eftermand **Bela IV** oversvømmede Mongolerne Landet. Dette Uveir ophørte snart; men at tilintetgjøre hiint Privilegium kunde ikke lykkes denne Konge.

Omsider uddøde (1301) Arpads Stamme med **Andreas III Venetianeren**, og flere Thronprætendenter opstode, af hvilke **Carl Robert** (af Huset Anjou i Neapel) seirede og gjenoprettede Roelighed i Riget. Hans Søn **Ludvig den Store** (1342-1382) blev tillige Konge i Polen; alle Lande fra det sorte Hav, Hæmusbjergene og det adriatiske Hav indtil Østersøen vare mere eller mindre afhængige af ham. Hans Erobringer i Italien vare ikke af Bestandighed, men Forbindelsen med dette Land ikke uden Følger for Ungarns Cultur. Retspleien, Videnskaberne, for hvilke han opretede en Høiskole i Fünfkirchen, og Næringsveiene (Viinbjergene ved Tokay) skylde ham mange Forbedringer. Efter et kort Interregnum fulgte hans Datter **Maria**, gift med **Sigismund** af Luxemburg, ham i Regjeringen (1386). Sigismund holdt sig under mange Storme ved Eftergivenhed mod Magnaterne; men Polen tog Galizien tilbage, Venetianerne Dalmatien, og Tyrkerne leirede sig efter deres Seier ved Nicopolis (1396) paa

Rigets sydlige Grændser. Under ham erholdt Ungarn sin Nationalrepræsentation, da foruden Magnaterne ogsaa Deputerede fra Comitaterne (den ringere Adel) og fra de frie privilegerede Stæder kaldtes til Rigsdagene. Ved Sigismunds Død (1437) bragte hans Datter **Elisabeth** Kronen i Medgift først til **Albert** af Østerrige og efter dennes Død (1439) til **Vladislav III**, Konge af Polen, hvem hun maatte ægte. Den tappre **Johan af Hunnyad**, ved hvem Ungarn blev det faste Bolværk mod Tyrkerne, hvortil det syntes bestemt, var den ene og alt formaaende i Riget; han afnødte Amurath II en Vaabenstilstand i Szegedin. Vladislav brød samme, tilskyndet af Pave Eugen IV og Øieblikkets Fordele, og tilsatte Livet i det ulykkelige Slag ved Varna (1444). Men Hunnyad reddede Ungarn som Rigsforstander imedens **Vladislav Posthumus**, en Søn af Elisabeth og Albert, endnu var mindreaarig. Uagtet saa store Fortjenester blev dog hans Slægt forfulgt af denne svage Konge. Een af hans Sønner **Matthias Corvinus** undgik dog Forfølgelsen, og blev efter Vladislavs Død valgt til Konge (1458). Magnaterne vilde binde hans Hænder ved en Haandfæstning; men han brød sine Baand med den kjæmpemæssige Kraft, der udmærkede hans hele Regjering. Hans Medbeiler til Kronen, Keiser Frederik III, maatte bøde med Tabet af Østerrige, Steyermark, Kærnthen og

Krain. Erobringen af Mæhren, Lausitz og Schlesien var Frugten af hans mere lykkelige end retfærdige Krige med de bømiske Konger, Georg Pødjebrad og Vladislav. Moldau, Vallachiet og Bosnien erkjendte hans Høihed. Han var en Skræk endog for Sultan Muhamed II, og kunde mueligen have hævnet Constantinopels Fald, hvis kristelig Enthusiasmus mere end Erobresyge havde besjælet hans Foretagender. Han var Ungarns største Konge, ikke blot Helt og Feldtherre, men viis Lovgiver, retfærdig Dommer og en Beskytter af Videnskaberne; han fornyede Universitetet i Ofen efter en stor Plan og eiede det største Bibliothek i Europa. Hans sorte Legion var den ypperste staaende Hær. Alligevel var han mere agtet end elsket af sit Folk, der følte sig trykket ved haarde Paalæg († 1490). Man forbigik hans uægte Søn Johan Corvinus og valgte Vladislav af Bømen til hans Efterfølger. Alle Matthias's Erobringer gik tabte; hans Indretninger forfaldt; alle Stænder vare misfornøiede med den svage Vladislav, i Særdeleshed Bønderne, der til Straf for deres Opstand under Anførsel af Georg Doscha bleve erklærede for Livegne til evig Tid. Vladislav døde A. 1516, og snart blev Ungarn, ikke til Fordeel for den nationale Udvikling, indlemmet i det østerrigske Monarchie.

Det græske Keiserdømme og det osmanniske Rige.

13. Endnu beklædte Comnenernes Slægt med Ære Thronen i Constantinopel. Den ædle Kalo-Johannes og den heltemodige Manuel vare værdige Efterfølgere af Alexius Comnenus. Manuel i Særdeleshed hævede Riget til stor Anseelse ved lykkelige Krige med Tyrkerne; men paa hans Død (1180) fulgte idelige Thronrevolutioner; Bulgarer, Korsfarere og Tyrker tillode sig de blodigste Fornærmelser. Isak Angelus blev styrtet af sin Broder Alexius III, og denne atter af Isaks Søn Alexius, som kaldte til Hjelp en frankisk venetiansk Hær anført af Dogen Dandolo og bestemt mod de Vantroende i Palæstina (1203). Men da Alexius formedelst Grækernes Had til Latinerne ikke kunde holde de givne Løfter, saa indtoge disse med stormende Haand Constantinopel (1204) og mættede deres Rovsyge med Stadens Rigdomme. Ingen Bye var til samme Tid i Besiddelse af større Skatte og Mindesmærker af Videnskab og Konst. Den Ildsvaade, som fulgte med Plyndringen, fortærede mange classiske Skrifter, der nu kuns kjendes af Udtog (f. Ex. i Photii Bibliothek).

Frankerne skrede derpaa til Valget af en latinsk Keiser, og Loddet traf Balduin af Flandern. Men den nye Keiser erholdt kuns en fjerde Deel af Riget; det Øvrige blev som Lehn tildeelt dem,

der havde gjort Toget med: Venetianerne erholdt Kysterne af det ægeiske og adriatiske Hav, en stor Deel af Morea, de joniske Øer o. s. v.; Markgreve Bonifacius af Montferrat tog, som Konge af Thessalonica, Macedonien og det meste af Grækenland. Et saa adsplittende Lehnssystem passede ikke for et nyt Rige, der behøvede en samlet Kraft for at kunne bestaae. Paven paanødte den græske Kirke sit Supremat; Grækerne afskyede Latinerne som Kjættere, Røvere og Barbarer. Theodorus Lascaris, beslægtet med det gamle Dynastie, flygtede over til Asien og stiftede i Nicæa (1206) et eget græsk Keiserdømme, som indbefattede den nordvestlige Deel af lille Asien, og en anden Green af Comnenernes Slægt oprettede i det gamle Pontus og Colchis det trapezuntiske Keiserdømme, som bestandig forblev affondret fra det græske Rige. Lascaris's Efterfølger, Johan Ducas Vatatzes (1222–1255), blev ved sit Forbund med Bulgarerne en høist farlig Fiende for det latinske Keiserdømme; den gamle, tappre Johan af Brienne, titulair Konge af Jerusalem og latinsk Keiser i Balduin II's Mindreaarighed, opretholdt endnu det faldefærdige Rige. Men efter hans Død (1237) drog Balduin om i Europa og tryglede sine Troesbrødre om Hjelp, medens Vatatzes rev det meste af Riget til sig, samlede de misfornøiede Græ-

kere om sin Throne og befæstede med Viisdom sin Magt.

Michael, den første af Palæologernes Slægt, indtog endelig (1261) Constantinopel ved Overrumpling, og gjenoprettede det gamle Rige; dog kunde det ikke lykkes ham at fortrænge alle de mindre latinske Lehnsfyrster. Genueserne vare hans Allierede og erholdt ligesaa fordelagtige Handelsprivilegier som Venetianerne og Pisanerne forhen. Men de unyttige Forsøg paa at forsone sig med Occidentalerne ved at forene den græske og latinske Kirke (Kirkemødet i Lyon 1274) skadede kun hans egen Popularitet. Schismet var ulægeligt. Efter hans Død (1282) nærmede Riget sig atter sin Undergang; de catalonske Leiesoldater gjorde hvad dem lystede, og Tyrkerne hævede sig igjen til en frygtelig Magt.

Mongolerne havde afkræftet Seldschukerne; men een af de tyrkiske Emirer, Osman, lagde (1300) Grunden til et nyt Rige i Bithynien. Hans Efterfølger Orchan (1326–1359) gjorde sig til de mindre Emirers Herre, og fratog Grækerne Prusa, Nicæa og Nicomedia, medens Andronicus II kjæmpede med Andronicus III om Thronen i Constantinopel, som Johan Cantacuzenus omsider bemestrede sig ved Hjelp af Orchan (1346). Denne Usurpator blev vel atter fortrængt af Johan VI Palæologus; men Orchan fæstede Fod i Europa

og indtog Gallipoli; hans Efterfølger **Murad** (Amurath) forlagde Sultanernes Residents til det erobrede Adrianopel og underkastede sig det meste af Thracien, Macedonien og Bulgariet. Den serviske Konge **Lazarus** søgte paa Valpladsen ved Kossovo at standse Murads Fremskridt (1389); Serviernes Magt blev tilintetgjort; men Murad tilsatte Livet. Jenitscheri Corpset, skjøndt af ældre Oprindelse, blev organiseret af denne Sultan. **Bajasid I Ilderim** overfoer som en Lynild alle Lande mellem Donau og Archipelagus; hans største Seier var den ved Nicopolis (1396) over den forenede europæiske Hær, som den ungerske Konge Sigismund anførte. De vestlige Kristne begyndte nu at laane Øre til det græske Hofs Klager og at blive opmærksomme paa Tyrkernes Fremgang. Den religiøse Begeistring, en velordnet Krigsmagt og en ubunden despotisk Vælde, der bevægede sig frit til alle Sider, gjorde Bajasids Vaaben uimodstaaelige, indtil han kom i Berørelse med Timur, hvis Fange han blev i Slaget ved Ancyra (1402). Den osmanniske Magt blev opløst for en kort Tid, og Bajasids Sønner laae i Kamp med hinanden om Lavningerne af Riget. Constantinopel var reddet for denne Gang; men **Manuel II Palæologus** vidste iøvrigt ikke at føre sig det gunstige Øieblik til Nytte. **Muhamed I**, Bajasids yngste Søn, gjenopretteede atter Osmannernes Magt; **Murad II** truede mere

end nogensinde Constantinopel. Da greb Keiser **Johan VII Palæologus** atter efter den Hjelp, man lovede sig af en Forening mellem Grækere og Latinere (Kirkemødet i Florents 1439); han opvakte derved kun sine Undersaatters Misfornøielse. Johan af Hunnyad var en bedre Hjelp for den afmægtige Keiser, indtil Seirene ved Varna (1444) og Kossova (1448) atter gjorde Murad frygtelig. Ogsaa havde Murad en uovervindelig Modstander i den epirotiske Fyrste Castridta, kaldet **Skanderbeg**, der med ringe Hjelpemidler fortsatte Kampen mod Tyrkerne længe efter Constantinopels Fald.

Denne Bye, som inden for sine Mure indsluttede det hele græske Keiserdømme, blev den 29 Mai 1453 indtaget med stormende Haand af **Muhamed II Al-Kanuni** d. e. Lovgiveren. Den sidste Keiser i Constantinopel, ogsaa en **Constantinus** (XI), fandt kjæmpende en hæderlig Død. Sophia Kirken, omdannet til en Moschee, forkyndte Islamismens Seier. Forgjeves søgte Paverne at benytte den første Skræk, som udbredte sig over Occidenten, til at bringe Korstoge i Stand. Ikke længe efter (1462) faldt ogsaa det trapezuntiske Keiserdømme og alle de mindre græske Fyrstendømmer. Krim med den rige Handelsstad Kaffa (hvor Genueserne havde deres Oplag af Peltsværk, persiske og indiske Varer, der hidførtes over Astrachan) maatte ligesom Vallachiet, Servien, Bosnien, Al-

banien og Epirus erkjende Muhamed II's Overherredømme. "Een Gud, een Prophet, een Herre" var den Tanke som besjælede denne fanatiske Erobrer. Med Indtagelsen af Otranto (1480) vilde han gjøre Begyndelsen til Italiens Erobring; men Uroeligheder kaldte ham bort til Asien, og han døde Aaret derefter (1481). Han var Skaberen af den tyrkiske Søemagt. Hans Efterfølger Bajasid II havde ikke arvet hans Aand og maatte vige for sin yngre Søn Selim I, som erobrede Syrien og Jerusalem, blev den hellige Gravs Beskytter og gjorde Ende paa Mamlukkernes Rige i Ægypten (1517). Han overførte ogsaa Chalifatet til Osmans Slægt.

Tyskland indtil Slutningen af det store Interregnum.

14. Henrik V skuffede Pavens Forventning; var en ligesaa ulydig Søn mod Kirken som grusom Søn mod sin egen Fader, og fortsatte Striden saavel om Investituren som om Mathildes Arvelande; men den paavelige Bandstraale havde nu ikke samme Virkning som i Gregor VII's Haand. Endelig førte den Wormser Rigsdag (1122) til et Concordat med Paven: Keiseren forbeholdt sig blot ved Scepteret at forlene de frit valgte Bisskopper og Abbeder med Regalierne. Den frankiske Keiserfamilie uddøde med Henrik V (1125), og allerede da havde de tvende mægtige Partier, **Welfer**

og **Hohenstaufer** eller **Gibelliner** (Waiblinger) dannet sig. Hohenstauferne, paa Qvindesiden beslægtede med de frankiske Keisere, havde ved Gaver og Arv efter disse erholdt Svaben, Franken og det salische Arvegods; de havde ogsaa arvet det frankiske Dynasties Herskesyge og Planer; de attraaede et uindskrænket Herredømme over Tyskland og Italien og om muligt i Gierningen at gjenoprette det vestlige romerske Rige. Mod saa farlige Planer satte Paverne som en Vold deels de lombardiske Stæder, hvis Frihed og Velstand beroede paa Hierarchiets Seier, deels Welferne i Tyskland og Italien. Welfernes ældgamle Huus besad Bajern og betydelige Eiendomme i Ostphalen (de brunsvigske Lande) og forenede sig til samme Tid med Huset Este i Italien. Som Medbeilere af Hohenstauferne vare Welferne Pavernes Forbundne; og saaledes blev endogsaa længe, efter at disse Familier vare afgangne, Gibelliner og Welfer Benævnelser paa tvende modsatte Partier: det keiserlig-despotiske og det hierarchisk-despotiske. Det sidste seirede omsider, fordi det kjæmpede med aandelig Kraft og i visse Maader begunstigede den med borgerlig Velstand stigende Trang til borgerlig Frihed. Men Tysklands og Italiens Sønderlemmelse i mange uafhængige Stater blev ogsaa Følgen af Hohenstaufernes Fald.

Lothar af Supplingenburg besteg Thronen efter Henrik Vs Død; Hohenstauferne modsatte sig forgjeves. Han skjenkede Welfen Hertug Henrik den Stolte af Baiern Hertugdømmet Saxen og søgte at fremme dennes Ønske at vorde hans Efterfølger. Men Conrad III af Hohenstaufen tilvandt sig Kronen efter Lothars Død (1138); deraf opkom en heftig Strid mellem ham og Henrik, som nægtede at udlevere Rigsinsignierne, blev erklæret i Rigets Acht, og Baiern og Saxen ham fradømt. Ligesaa uheldig, som Kampen var begyndt af Henrik, fortsattes den af hans Broder Welf og hans Søn Henrik Løve (Weinsbergs Indtagelse). Romernes Misfornøielse med den pavelige Regjering og Kjætteren Arnold af Brescia gav Conrad Udsigt til at fornye Keiserdømmet i Rom selv (1145); men han turde ikke lide paa en flygtig Friheds Svindel, eller ogsaa han lod sig af den hellige Bernhard overtale til hellere at vende sine Vaaben mod det hellige Land. Conrads Brodersøn Fredrik I Barbarossa blev (1152) valgt til hans Efterfølger, og besteg Thronen under en almindelig Gjæring i Kirke og Stat. Det fornyede Studium af den romerske Ret begunstigede en friere Granskning og den borgerlige Frihedsaand, som ved Korstogene og sammes Indflydelse paa Handel og Vandel vækkedes til nyt Liv i de italienske Stæder. Men af denne Rets Fortolkere lod ogsaa Fredrik I,

som Cæsarernes Arving, forkynde sin Høihed og Rettigheder over Italiens Stæder paa de roncaliske Sletter (1158). Pave Hadrian IV gjennemskuede hans Hensigter og arbeidede kraftig mod samme. For at møde mindre Modstand ønskede Fredrik efter Hadrians Død (1159) at besætte Pavestolen med sin Client Victor IV; men den retmæssig valgte Modpave Alexander III blev understøttet af alle, som frygtede for Keiserens Herskesyge; thi ikke blot Italien og Tyskland vilde denne beherske, men Frankerige, Danmark, Venden og den hele Occident. De lombardiske Stæder med Mailand og Verona i Spidsen sluttede Forbund til deres Friheds Forsvar, og hverken Mailands Ødelæggelse (1162) eller Keiserens gjentagne Angreb kunde bøie deres Mod. Paa sit femte Tog til Italien leed Fredrik et Nederlag ved Lignano (1176), som nødte ham til Forlig med den lombardiske Friheds Beskytter, Pave Alexander (i Venedig 1177); Kirken erholdt, hvad der var den berøvet, men Striden om Mathildes Arvegods blev uafgjort. Ifølge Costnitzer Freden (1183) med de lombardiske Republiker maatte Keiseren lade sig nøie med et Overlehnsherredømme over Lombardiet uden Indflydelse og Indtægter. Under Forberedelserne til hint ulykkelige Tog havde Henrik Løve paa en overmodig Maade nægtet Keiseren sin Hjelp og desuden ved Anmasselser mod sine Naboer i Nordtyskland opfordret denne til

Hævn. For at vinde ham og det velfiske Huus havde Fredrik forhen (1155) givet ham Baiern tilbage, men derfra afsondret Markgrevskabet Österrige som et eget Hertugdømme. Med Baiern forenede Henrik Saxen og det brunsvig-lyneborgske Allodialgods, og udvidede disse Besiddelser ved lykkelige Krige mod Venderne i Nordtyskland, hvor han stræbte at oprette sig et eget Rige. Fra denne Vælde blev han styrtet (1180), erklæret i Rigets Acht og berøvet sine Rigslehn af den fornærmede Fredrik. Otto af Wittelsbach blev forlenet med Baiern; Bernhard af det ascaniske Huus, hvilket allerede (fra 1132) var i Besiddelse af Mark Brandenburg, erholdt Saxen. Regensburg og Lybek erklæredes for frie Rigsstæder, der maatte staae alene under keiserlig Høihed. Henrik maatte forlade Tyskland paa tre Aar, og beholdt kuns sine Arvelande Brunsvig og Lyneborg. Fredrik Barbarossa døde paa Korstog (1190) og efterlod sine Planer halvfuldendte til sin herskesyge Søn og Efterfølger Henrik VI. Det lykkedes ikke for denne at gjøre det tyske Rige arveligt i Hohenstaufernes Slægt, men vel at bemægtige sig Neapel og Sicilien som Arv efter det normanniske Dynastie (1195), med hvilket han var besvoget. Dette Rige efterlod han til sin Søn Fredrik (1198); men i Tyskland kjæmpede hans Broder Philip af Svaben og Otto IV, en Søn af Henrik Løve, om den

ledige Throne. Den første faldt for en Snigmorders Haand; den sidste blev holdt under Armene af Pave Innocents III; men da ogsaa han vilde gjelde noget hiinsides Alperne, blev han bandlyst, og Hohenstaufen Fredrik af Sicilien valgt til Konge (1212). Inddrukken af sin Families Planer var Keiser Fredrik II som Konge af Neapel tillige Paverne dobbelt farlig; denne Omstændighed, Italienernes Had til de Tyske, Velfernes Iversyge mod Gibellinerne, den almindelige Formening om Fredriks tyrannisk og kjætterske Tænkemaade — alt sammensvor sig til det hohenstaufiske Huses Undergang. De lombardiske Stæder fornyede deres Forbund (1226), dog ikke med samme Held som forhen; thi Ezzelino da Romano, Keiserens Client, tugtede dem med Jernhaand. Gregor IX bandlyste Keiseren, fordi han ikke havde opfyldt sit Løvte at gjøre et Korstog, og skjøndt denne siden gjorde Toget, vedblev dog Excommunicationen. Paven satte hans Søn Henrik i Harnisk mod Faderen, og Innocents IV gik saavidt, at han (1245) paa et Kirkemøde i Lyon erklærede Fredrik afsat, og opstillede først Henrik Raspe af Thyringen og siden Grev Vilhelm af Holland som Keisere imod ham. Efter en lang og uroelig Regjering døde Fredrik II (1250), en Fyrste udmærket ved herlige Egenskaber, ogsaa ved sin Kjerlighed til Videnskaberne (tysk Poesie. Nye Universiteter i Padua og

Neapel). Slægtens Støtte var falden; Conrad IV, hans Søn, kunde ikke holde sig i Tyskland, og snart forfulgte de uforsonlige Paver den sidste Hohenstaufe til Retterstedet (1268). Italien var Dynastiets Grav.

Ingen af de andre Keisere, som valgtes efter Fredriks Død (Conrad IV; Vilhelm af Holland, Richard af Cornwall, Alphons X af Castilien) kunde skaffe sig nogen virksom Indflydelse; man kalder derfor den paafølgende Periode (1250–1272) i Tysklands Historie det store Interregnum. De geistlige og verdslige Fyrster, Ridderskabet og Stæderne benyttede dette Anarchie til at befæste deres egen Jurisdiction, Friheder og Privilegier. Tyskland blev efterhaanden et Statslegeme, hvis Lemmer ikke kjendte nogen fælleds Interesse og knap et fælleds Overhoved. Culturen steg maaskee ved denne Adsplittelse i mange mere eller mindre uafhængige Stater; men Nationalitet og den politiske Vigtighed sank. De kongelige Domstole tabte deres Anseelse; alle vilde være uafhængige. Under denne Stræben efter Uafhængighed hastede Fyrsterne ikke med at vælge en Keiser og at gjøre Ende paa Interregnet; Paven maatte ligesom nøde dem dertil. Paa Valgdagene indfandt sig stedse færre Fyrster og omsider kuns de, som beklædte Erkeembederne, nemlig de syv saakaldte Kurfyrster (de trende Erkebisper af Mainz, Trier og Køln, og de verdslige Kurfyrster af Pfalz, Brandenburg, Saxen og Bøhmen). Rigsstædernes Antal og Magt forøgedes ligeledes i denne Periode, og der reiste sig tvende Forbund af Stæder, som toge sig de italienske til Mønster. Byerne ved Rhinen og i Svaben, der dreve Handelen paa Rhinen og Donau, forbandt sig med hinanden mod den røverske Adel og mod vilkaarlige Toldpaalæg. Det rhinske Forbund naaede aldrig den Magt som Hanseforbundet, der til samme Tid dannede sig i Nordtyskland (omtrent A. 1241; Aaret kan ikke bestemt angives). Henved 80 Stæder i Tyskland og Naboelandene tiltraadte Hansen; de delte sig i 4 Qvarterer; Lybek var den ypperste Stad i hele Forbundet. I London, Brügge, Bergen og Novgorod fandtes uafhængige Contoirer. I 300 Aar var Hansen i Besiddelse af hele Handelen paa Østersøen; den kunde udruste de mægtigste Flaader og Hære og foreskrive Scandinaviens Konger Love. Først 1630 opløste Forbundet sig ganske, efterat de politiske Forhold med Norden og Handelsforholdene med Syden vare blevne aldeles forandrede. Mellemhandelen med det østlige Europa over Novgorod og over Lorch og Regensburg, og den med Venedig deels til Lands over Nyrnberg og Augsburg deels til Søes over Brügge ydede Producter til Omsætning med de nordiske Lande. I alle Stæder, som laae paa disse Handelsveie, udviklede sig borgerlige Indretninger til

Mynster for andre; Konster og Videnskaber, nærede ved Frihedens Aand og Industriens Overskud, udfoldede her fremfor andetsteds sine Prydelser, og disse Prydelser ere blevne tilbage, efterat de store Revolutioner i Handelens Gang (ved det græske Keiserdømmes Undergang, Opdagelsen af America og af Søveien til Indien, Nederlændernes Rivalitet) have udtørret Velstandens Kilder.

Tyskland fra Rudolph af Habsburg indtil Keiser Maximilians Død. Helvetien.

15. Tyskland behøvede efter det store Interregnum en kraftfuld Konge; men Tysklands Fyrster ønskede sig ingen mægtig Herre, og derfore traf (1272) deres Valg **Rudolph, Greve af Habsburg**, som kuns besad ringe og adspredte Familiegodser i Helvetien, Elsas og Svaben. Desuagtet arbeidede han med Held paa at gjenoprette den kongelige Magt og Landfreden; han tog Kronens Godser fra uretmæssige Besiddere og forstyrrede Røverborgene; derimod agtede han ikke Italiens Krone et Romertog værd. Erfaringen havde lært, at Tyskland og Italien ikke kunde sammensmeltes til eet Rige, og denne Erfaring var kjøbt med Strømme af Blod. Det var netop Romertogene, som ved at dele Kongernes Kræfter havde hindret disse i at være for Tyskland, hvad de havde kunnet og skullet være; og den Cultur, som flød af Forbin-

delsen med Italien, kunde hentes paa en fredelig og mindre kostbar Maade. Rudolph forlenede sin Søn Albert med de østerrigske Lande, hvilke han i en dobbelt lykkelig Krig fratog Bømens Konge Ottokar (1278), da denne vilde unddrage sig for sin Lehnspligt. Men det habsburgske Huus havde nu allerede grebet saavidt om sig, at Fyrsterne frygtede for at vælge Rudolphs Søn Albert til hans Eftermand. Adolph af Nassau blev valgt (1292); han vilde træde i sin Forgængers Spor uden at kunne samle sig de nødvendige Kræfter. Hans Anslag mod Meissen og Thyringen mislykkedes. Han blev afsat ved Alberts Rænker, overvundet og fældet i Slaget ved Gellnheim (1298). Den nye Konge Albert I søgte kuns at udvide sin egen og sit Huses Magt. Han æggede med Flid Sveitserne til Oprør, og just som han var i Begreb med at undertvinge dem, blev han (1308) myrdet af sin Brodersøn Johan, hvem han nægtede en fædrene Arv. Den habsburgske Slægt vedblev i Alberts Afkom at blomstre i de østerrigske Arvelande, men blev i mere end hundrede Aar fortrængt fra Tysklands Throne af det luxemburgske Huus; og denne Omstændighed var Sveitsernes Frihed meget gunstig.

Efter de burgundiske Kongers Afgang (1032) havde Hertugerne af Zäringen forvaltet Rigsstatholderskabet over Helvetien. Zäringerne uddøde

(1218), og Greverne af Habsburg bleve de mægtigste Herrer; men Landet kom nu ogsaa i nøiere Forbindelse med og Afhængighed af det tyske Rige. Da Albert I ved sine Landfogeder (Geßler og Landenberg) vilde tvinge Waldstädterne (Schweiz, Uri og Unterwalden) til at underkaste sig det habsburgske Huus, saa traadte trende frihedselskende Mænd **Werner af Stauffachen, Walther Fürst** og **Arnold af Melchthal**, sammen (1307), for at redde deres Fædreland; Geßler faldt for **Vilhelm Tells** Haand, og en almindelig Opstand udbrød i Waldstädterne, som sluttede med hinanden et tiaarigt Forbund (1308). Dette blev efter den første Seier over den østerrigske Hertug Leopold I ved Morgarten (1315) forandret i Brunnen til et **evigt** Forbund. Hensigten var endnu ikke at løsrive sig fra det tyske Rige, men blot at hævde den umiddelbare Rigsfrihed. Lucern, Zürich, Glaris, Zug og Bern tiltraadte snart Waldstädternes Eidgenossenschaft; enhver Stat i Confoederationen beholdt sin egen Forfatning. Endnu engang haabede Østerrigerne at kunne benytte til sin Fordeel de indvortes Gjæringer i Helvetien; der opstod en nye Kamp, under hvilken Sveitserne aflagde Efterverden til opmuntrende Afmindelse de herligste Prøver paa ædel Fædrelandskjerlighed. **Arnold af Winkelried** kjøbte ved sin Offerdød, som Decius fordum, Seiren ved Sempach (1386), og i Slaget ved Näfels bleve

Østerrigerne overvundne af Glarnerne alene (1388). Efterhaanden fik Forbundet Tilvæxt ved fem nye Cantoner nemlig: Freyburg, Solothurn, Basel, Schafhausen og Appenzell. Men den ædle Frihedsaand begyndte allerede i 15de Aarhundrede at udarte, Erobringsyge og Egennytte at træde i Stedet. Med høitflyvende romerske Planer higede i Særdeleshed de aristokratiske Cantoner efter Erobringer og Udvidelser og bleve uenige om Byttet. De glimrende Seiervindinger over Carl den Dristige nærede denne Begjerlighedsaand. For Penge solgte Sveitserne deres Blod og Uovervindeligheds Navn til Fremmede og nedværdigede sig til Redskaber i udlændiske Despoters Haand. Den første Subsidietractat blev afsluttet med Frankerige (1480). Sveitserforbundets politiske Forhold til Tyskland blev ubestemt, endogsaa efterat Keiser Maximilian I ved Hjelp af det svabiske Forbund forgjeves havde gjort sig Umage for at tvinge samme til en nøiere Forbindelse med Riget (1499).

Uagtet den franske Konge Philip den Smukkes Ränker blev **Henrik VII** af det luxemburgske Huus valgt til Albert I^s Efterfølger i Tyskland. Han forskaffede sin Søn Johan Bømens Krone, satte Grændser for Næveretten og hævdede den kongelige Myndighed; men da han ogsaa vilde oprette den keiserlige Magt i Italien, fandt han i dette Land sin Grav (1313). De italienske Repu-

blikers Seier var afgjort ved det store Interregnum, og de tyske Fyrster vare baade utilbøielige til at ledsage Kongerne paa Toge hiinsides Alperne og mægtige nok til at unddrage sig fra Hærfølgen. Efter Henriks Død stemmede det luxemburgske Partie for **Ludvig af Baiern** og mod **Fredrik af Østerrige**, som ogsaa blev overvunden i Slaget ved Mühldorf (1322), men erholdt ved Forlig Medregentskabet med Ludvig. Paven i Avignon (Johan XXII) var i fransk Sold og begunstigede det franske Hofs Planer mod Tyskland; Ludvig understøttede Gibellinerne i Italien. Dette var den egentlige Kilde til den fornyede Kamp mod Pavemagten. Den første Kurforening blev da (1338) sluttet i Rense for at haandhæve de tyske Fyrsters uindskrænkede Valgret imod alle pavelige Indsigelser og Interdicter. Opbragte Franciscanermunke selv (Marsilius af Padua, Michael Cæsenas, Occam o. a.) stemmede den offentlige Mening for Keiseren, og alle Bandstraaler bleve matte. Ved adskillige Statsfeil standsede Ludvig det baierske Huses Fremvæxt, men forsvarede dog indtil sin Død (1347) sin Krone mod en valgt Modkonge **Carl IV**, en Sønnesøn af Henrik VII og Konge af Bøhmen. Al Indflydelse anvendtes til Fordeel for Bøhmen; Tyskland derimod forsømte Carl, og syntes kuns at betragte dette Rige som et Middel til at berige og forherlige hiin arvede Krone. Dog gav han

(1356) Tyskland den gyldne Bulle, hvorved Kurfyrsternes Antal og Rettigheder og Kongevalgets Former bleve nøiere bestemte. Hans Romertog var til Spot for Italienerne, og de kongelige Rettigheder i dette Land som i Tyskland tilfals for den Høiestbydende. Under hans Søn **Venzeslav** (1378) sluttede Stæderne, oplivede ved Sveitsernes Exempel, Forbund mod Adelen og Adelen mod Stæderne, hvis Frihedslyst, Magt og Velstand blev farlig for Lehnsaristokratiet. Forgjeves og maaskee ikke for Alvor traf Venzeslav Foranstaltninger til at opretholde Landefreden; man afsatte ham (1400) og valgte i hans Sted først **Ruprecht af Pfalz**, siden **Jobst af Mæhren** og endelig hans egen Broder **Sigismund**, Konge i Ungarn (1411). Denne, den sidste Keiser af det luxemburgske Huus, maatte anspænde sine Kræfter for at bilægge det store Schisma i Kirken og bringe Hussiterne til Lydighed. Markgrevskabet Brandenburg, som han selv havde besiddet, solgte han til Borggreve Fredrik af Hohenzollern (1415). Efter det anhaltske Huses Afgang skjenkede han den saxiske Kurværdighed til Fredrik den Stridbare, Markgreve af Meissen, til Gjengjeld for den Hjelp, denne havde ydet ham i Hussiterkrigene (1422).

Han banede sin Svigersøn **Albert II** af Østerrige Veien til en uomtvistet Succession i alle de Stater, han selv havde beherskel, (1437); men

denne Fyrstes tidlige Død (1439) tilintetgjorde alle de gode Forhaabninger, man i Tyskland havde gjort sig om ham. Hans Efterfølger Fredrik III, af den østerrigsk-steyermarkske Linie, var i en 54aarig Regjeringstid Vidne til de vigtigste Begivenheder (Concordaterne med Paven; Constantinopels Fald), men et uvirksomt Vidne. Rigsdagene vare rige paa Forslag til Forbedringer, men fattige paa Resultater. Keiseren rørte sig kuns for at befordre sit eget Huses Magt. Det lykkedes ham at samle en Deel af de østerrigske Arvelande og at faae sin Søn Maximilian formælet med Arvingen til de burgundiske Lande, Maria, Carl den Dristiges Datter. Saadanne Planer indviklede ham i Krige saavel med Ungarn som med Frankerige. Omsider maatte han dele Regjeringen med Maximilian, der blev hans Efterfølger (1493). Under de evige Delinger i mange smaae Stater, som fulgte hver sin Interesse og kuns lidet vare afhængige af et fælleds Overhoved, var det vanskeligt at gjøre almindelige Love gjeldende, holde over indvortes Fred og Orden og at styre Rigets Kræfter mod eet Maal. Om ikke ved Maximilian saa dog under ham gjordes nogle Skridt til at hæve disse Mangler. Rigskammerretten blev indstiftet for at paadømme indvortes Stridigheder, og Bisidderne i denne Ret bleve udnævnede deels af Keiseren deels af Kurfyrsterne. For at kundgjøre og fuldbyrde desletiere

Beslutninger og Domme blev Riget inddeelt i 10 Kredse, af hvilke enhver havde sin Kredsoberst og sine Kredsdage. Postvæsenet blev indført i Maximilians Tid, og de tyske Landseknegte vare en god Begyndelse til et vel ordnet Infanterie. Maximilian tog Deel i sin Tids vigtigste politiske Begivenheder; men hans Mod var ikke forenet med Udholdenhed, og hans Arm var bundet ved Baand, som hans Medbeilere ikke kjendte til.

Italien.

16. De lombardiske (velfiske) Stæder modsatte sig de tyske Konger med mandig Kraft og en Udholdenhed, der blev belønnet med endelig Seier og Frihed. De have den Fortjeneste at have viist det øvrige Europa, paa hvilket Lehnsdespotiets Aag endnu hvilede, hvad en frie Borgerstand formaaer. Keiser Fredrik I maatte underskrive Costnitzer-Freden (1183), som næsten løsrev Øvre-Italien fra enhver Lehnsforbindelse med Tyskland. Fredrik IIs Forsøg (1236 fgd.) paa at gjenoprette de gamle Forhold, skjøndt lykkeligere, fandt dog en uovervindelig Modstand af Brescia, Mailand og af det velfiske Huus Este, hvilket omsider tilegnede sig Modena og Ferrara. Det var desuden den pavelige Curies Politik ved en Kjæde af frie Republiker at spærre de tyske Konger Veien til Herredømmet over Italien, Rom og Kirkestaten. Derfore og

ikke, fordi Frihed stemmede med Hierarchiets Aand, bleve de lombardiske Republiker beskyttede af Paverne. Men de gibellinske og velfiske Partier vedbleve; under Kampen mellem disse indbyrdes fortæredes de unge Republikers Kraft, og deres Frihed blev snart tilintetgjort af mægtige Familier og Usurpatorer.

Savoien sluttede sig nærmest til det tyske Rige, og benyttede sit Herredømme over Alpepasserne til at betinge sig Fordele (Lande, Rigsvicariat o. s. v.) af de tyske Konger, naar de vilde sætte over Alperne. Mange piemontesiske Stæder bleve allerede i dette Tidsrum undertvungne af Greverne af Savoien. Grev Amadeus den Fredsommelige blev ophøiet til Hertug af Keiser Sigismund (1416). I Mailand, Lombardiets mægtigste Stad, opnaaede Matteo Visconti Overherredømmet (1310) efter at have undertrykt Familien della Torre. Johan Galeazzo Visconti kjøbte sig Hertugtitelen af Keiser Wenzeslav (1395), og baade han og hans Slægt efter ham udvidede deres Magt over en stor Deel af Lombardiet. De sammenløbne Leietropper (oprindelig tyske Soldater, som bleve tilbage i Landet efter Romertogene) under næsten souveraine Anførere (Condottieri) tilbøde de rige Stæder et let Middel til at gjøre Erobringer, men bidroge ogsaa til at forøge Forvirring, moralsk og politisk Svaghed. De vare tilfals for Ærgjerrigheden og afvænnede Borgerne fra at føre Vaaben. Med Condottieren Frants Sforza kom (1450) et nyt Dynastie til Regjeringen i Mailand. Tvende Republiker i Øvre-Italien stode i fuldeste Glands, medens Enevoldsmagten greb om sig i Naboestaterne: disse vare Venedig og Genua.

I Venedig traadte (1172) et Raad af 480 Repræsentanter i Stedet for Folkeforsamlingerne, og Regjeringsformen blev mere og mere aristokratisk. Dogen Gradenigo gjorde Pladserne i hiint Raad arvelige og udelukkede fra samme alle andre Familier end dem, som da vare i Senatet (1297); den frygtelige Statsinqvisition (1313) blev tilføiet som en Støtte mod dem, der vare udelukkede; det arvelige Aristokratie var saaledes betrygget. Ved Korstogene og i Særdeleshed efter Constantinopels Erobring (1204) udvidede Republiken betydelig sin Handel, Søemagt og sine Besiddelser paa Kysterne af Dalmatien, Grækenlands, de joniske og græske Øer. Dens Eneherredømme i Middelhavet blev bestridt af Genueserne, efterat disse havde indsat Palæologerne paa Constantinopels Throne (1261). Rivaliteten førte til en haardnakket Kamp (1253–1381). Genueseren Peter Doria indtog alle Venedigs Formure; men omsider maatte han trække sig tilbage og indgaae Freden i Chioggia (1381). Venetianerne skyede ligesaalidt som Genueserne Handelsforbindelser med de Vantroende; den med de

ægyptiske Sultaner satte dem næsten i udelukkende Besiddelse af den ostindiske Handel over Alexandria; baade til Lands og til Vands (til Brügge) forhandledes Frugterne af denne Handel; blomstrende Manufacturer (i Silke og Glas) understøttede Handelsfliden. Opdagelsesreiser af videlystne og handlende Venetianere (Marco Polo; Zeni o. a.) droge ubekjendte Lande frem af Mørket. Men i Venedigs Handelsaristokratie og Handelspolitik laae ogsaa Spiren til Statens Fald. Under idelig Kamp med Naboemagterne (Mailand, Ferrara o. a.) tilegnede Republiken sig Herredømmet over Treviso, Vicenza, Verona, Padua og andre Stæder; den erholdt Cypern ved Arv; men den kunde ikke skabe sig troe Undersaatter. Tyrkerne toge de fleste Besiddelser i Grækenland. Opdagelsen af Søveien til Indien udtørrede den væsenkligste Rigdomskilde, og nær havde politiske Omvæltninger i Begyndelsen af 16de Aarhundrede atter indskrænket Staten til dens Laguner. Paa den modsatte Kyst af Italien hævede sig Medbeilerinden Genua til lige Anseelse og Rigdom i Korstogenes Tid. Saalænge Genueserne havde Caffa, vare de i Besiddelse af Handelen paa det sorte Hav og af en Green af den asiatiske Handel; efterat have ydmyget Pisanerne og frataget disse Corsica og Sardinien (1280–1290), beherskede de den vestlige Deel af Middelhavet. Men Kongerne af Aragonien erobrede Sardinien (1326), og

Tyrkerne Krim med Caffa (1475). Den republikanske Forfatning var i Genua ikke saa fast og bestemt som i Venedig; Factioner og indvortes Uroeligheder bragte det endogsaa derhen, at Republiken kastede sig snart under Hertugerne af Mailand, snart under Kongerne af Frankerige.

Blandt alle Stæder i Toscana havde Florents den første Rang: en blomstrende Industrie (Klæde- og Silkemanufacturer) og derved næret Handel lagde Grunden til dets Velstand. Den forhen mægtige Handelsrepublik Pisa maatte (1409) underkaste sig Florentinerne. Cosmus af Medici, en riig og anseet Mand, Folkets Yndling, grundede (1434–1469) det mediceiske Huses politiske Magt, og med ham og ved hans Bestræbelser begyndte i Florents, Italiens Athenen, en nye og glimrende Periode for Konst og Videnskab. Han omgav sig med græske Lærde. Folket kaldte ham Fædrelandets Fader. Hans Sønneson den store Lorenzo (1472–1492) befæstede endmere sin Anseelse efter at have undflyet den Fare, hvori Pazzi'ernes Sammensværgelse havde styrtet Mediceerne. Beskyttet af Folket, hvis Velgjører han var, kunde han selv beskytte alt, hvad der var nyttigt, godt og skjønt. Han forlod Handelen, som havde været Familiens Rigdomskilde, og overgav sig til mere fyrstelige Sysler. Men Lorenzos Søn Peter var sin Fader ulik; Slægten blev for en Tid udjaget (1494),

og der opstod et Anarchie i Florents, under hvilket Sværmeren Savonarola virkede som Demagog og Forbedrer af Sæderne. Uagtet Paverne med den vældige geistlige Arm havde kunnet understøtte deres verdslige Magt, saa opnaaede den egentlige Kirkestat aldrig nogen Fasthed. De romerske Oprimater lode sig vanskelig styre; Folket dæmte om gammel romersk Frihed; Paverne vare længe ved Exilet i Avignon fjernede fra Rom; de regjerede kuns kort, havde mere Kirken end Staten for Øie, og søgte i deres korte Regjering fornemmelig at berige deres egen Slægt, til hvilken de efter et geistligt Valgriges Natur ikke kunde efterlade Thronen.

Roger II af Sicilien forenede under Navn af Konge (1130) det normanniske Rige i Neapel med hiin Øe. Da det normanniske Dynastie ikke længe derefter (1189) uddøde, bemægtigede Hohenstaufen, Keiser Henrik VI, sig det sicilianske Rige, som en Arvelod for hans Gemalinde Constantia, en normannisk Prindsesse. Under den frygtelige Kamp, han maatte udholde med den sidste Konges uægte Descendenter, lærte de Infødte at afskye de germaniske Barbarer. Dog havde dette Rige under hans Søn Fredrik I (II) en lykkelig Tid (1220–1250); en fortræffelig Lovgivning, den offentlige Sikkerhed, en fremblomstrende Handel og Universitetet i Neapel vidnede om denne Fyrstes velgjørende Virksomhed. Hans Søn Conrad efterlod sig

en mindreaarig Arving Conradin, for hvem Manfred, Fredriks uægte Søn, skulde føre Formynderskabet; men ved et falskt Rygte om Myndlingens Død lod Formynderen sig udraabe til Konge. Den gibellinske Magt var i dette Rige Paverne altfor nær og altfor stor. Clemens IV tilbød da Carl af Anjou, en Broder af Ludvig den Hellige, det sicilianske Rige som et paveligt Lehn. Carl tog imod Tilbudet, og Manfred, som ikke kunde stole paa sit Folk, søgte og fandt Døden i Slaget ved Benevento (1266). Den unge Conradin gjorde dernæst et Forsøg paa at tilbagevinde sit fædrene Rige, men blev i Slaget ved Tagliacozzo (1268) fanget af Carl og henrettet efter Pavens Raad. Carl førte nu Scepteret med en Kraft, som grændsede til Tyrannie, og var i Begreb med at udbrede sin Indflydelse over hele Italien, da den sicilianske Vesper (1282) berøvede ham den skjønneste Deel af hans Rige: Sicilianerne, misfornøiede med de franske Herrer, myrdede under Anførsel af Johan af Procida alle Franske paa deres Øe, og overgave sig til Manfreds Svigersøn Peter af Aragonien. De neapolitanske Konger svækkede sig kuns ved deres Forsøg paa at tage Sicilien tilbage. Men endmere svækkedes Riget ved indvortes Uroeligheder (fra 1343). Ifølge Adoption af Johanna, den anden ryggesløse Dronning af dette Navn, satte Alphons V (I) af Aragonien sig i Besiddelse

af Reapel (1435–1458) og forsvarede sig mod **Renatus af Anjou**, som samme Johanna tænkte at testamentere Riget. Han efterlod den neapolitanske Throne til sine Efterkommere (Ferdinand I, Alphons II, Ferdinand II og Fredrik); men de franske Konger havde imidlertid arvet Huset Anjous Fordringer paa Riget.

Krigene om Italien i Slutningen af denne Periode.

17. **Ludvig Sforza (Moro)** vilde fortrænge sin Brodersøn **Johan Galeazzo** fra Regjeringen i Mailand, og da dennes Forbindelser med det aragonische Huus i Neapel vare hans Plan til Hinder, saa indbød han den franske Konge **Carl VIII** til at udføre den Paastand paa Thronen i Neapel, hvilken han havde arvet efter Familien Anjou. Italiens Adsplittelse i mange smaae og indbyrdes avindsyge Stater og Neapolitanernes Misfornøielse med det regjerende Huus maatte lette Anslaget. Carl besluttede sig til Toget mere efter Temperament end efter vise Mænds Raad, og ilede til en Erobring, lettere at gjøre end at forsvare. Den neapolitanske Konge Ferdinand II flygtede, og hans Rige faldt (1495) næsten uden Sværdslag i de Franskes Hænder. Men der dannede sig snart et Forbund mellem den troløse Ludvig Moro selv, Venetianerne og den berygtede Pave **Alexander VI**

for at udjage de Fremmede af Italien; dette Forbund tiltraadte Keiser **Maximilian**, en Arvefiende af Frankerige, og **Ferdinand den Katholske**, som misundte sin Naboe en Besiddelse Sicilien saa nær. Carl VIII, blottet for Penge og Søemagt, maatte trække sig tilbage og banede sig med Nød Veien til Frankerige ved en Seier i Nærheden af Foronuovo (1495). Dette var Begyndelsen til en Politik, hvoraf siden Ligevægtssystemet udviklede sig; de sydeuropæiske Magter rivaliserede om Herredømmet over Italien, og de italienske Høfer stræbte ved en snedig Statskonst, Coalitioner og Underhandlinger at nære Rivaliteten for at sikkre deres egen Selvstændighed. Døden (1498) hindrede Carl VIII i at tage Hævn.

Ludvig XII var beslægtet med Familien Visconti og føiede til hine Fordringer sine egne paa Mailand. Ludvig Moro kom imidlertid i Strid med sine fordums Venner, Venetianerne og Alexander VI, af hvilke denne haabede ved fransk Hjelp at forskaffe sin ligesaa berygtede Slegfredsøn, **Cæsar Borgia**, et eget Fyrstendømme i Italien. Det kostede derfor Ludvig XII kuns liden Møie at erobre Mailand og at tage Ludvig Moro til Fange (1500), og han forenede sig derpaa med Ferdinand den Katholske om at bemægtige sig og dele det neapolitanske Rige. Dette skete (1501); men hverken Kongerne eller deres Generaler kunde enes om

Byttet. Gonzalo af Cordova, Ferdinands store Feldtherre, slog de Franske, og Spanierne beherskede nu (1503–1714) Landene paa begge Sider Faro.

Den statskloge og dristige Pave Julius II fattede snart efter den Plan baade med Kirkestaten at forene Romagna, Bologna og Ferrara, som efter Cæsar Borgias Død vare blevne indlemmede i Republiken Venedig, og siden ogsaa at fortrænge de Fremmede fra Italien. Han var Ophav til den hemmelige Ligue imod Venetianerne, sluttet i Cambrai (1508) mellem ham selv, Ludvig XII, Ferdinand den Katholske og Keiser Maximilian. De Franske vandt Slaget ved Agnadello, erobrede de vigtigste Stæder paa det faste Land, som aldrig vare den stolte Republik hengivne, og Venedigs Undergang syntes besluttet. Men Paven, fornærmet af Ludvig XII, og Ferdinand den Katholske lode sig af Venetianerne forsone ved Afstaaelsen af nogle Stæder, og den cambraiske Ligue opløste sig i den hellige Ligue (1511) mod Ludvig XII. Foruden Venetianerne, Paven og Spanien tiltraadte Maximilian og Kong Henrik VIII af England den nye Coalition. Ogsaa Sveitsernes Troskab lykkedes det for Julius II at rokke; de forlode Ludvig, og endskjøndt den unge Gaston af Foix seirede ved Ravenna, saa maatte de Franske dog efter Tabet af det vigtigere Slag ved Novara (1513) rømme

Mailand forfulgte af Sveitserne ind i Hjertet af Frankerige. Men efter Julius IIs Død (1513) lagde Uveiret sig. Frants I fortrængte efter Kæmpeslaget ved Marignano (1515) — det første, Sveitserne tabte — Familien Sforza fra Mailand.

De store Opfindelser og Opdagelser i den sidste Halvdeel af denne Periode.

18. Efter lange mørke Aarhundreder begyndte overalt at yttre sig en Trang til noget bedre og høiere; Nationernes Syns- og Virkekreds udvidede sig; kraftfulde Mænd arbeidede for Folkenes og Landenes Cultur, og efter at have forsøgt og anstrængt sig paa mange Omveie syntes Menneskeheden endelig at ville paa den lige Vei skride modig frem mod Maalet. Disse Bestræbelser førte til Reformationen og mangehaande Omvæltninger i det følgende Tidsrum. Korstogene og Iveren for at udbrede Kristendommen i det fjerne Asien blandt Mongolerne, i Forbindelse med Handelsplaner, vare ældre Anledninger til mange mærkværdige Reiser og geographiske Opdagelser (f. Ex. af Carpini, Rubruquis, Marco Polo, o. a.). Men da Magnetnaalens Virkninger, allerede længe forhen ingen Hemmelighed for Sineser og Araber, i det 13de Aarhundrede begyndte at blive bekjendt i Europa og tilligemed mathematiske Kundskaber og Færdigheder (Astrolabiet; Martin Behaimb) at an-

vendes i Nautiken, saa aabnede Søen Udsigter til større Opdagelser end Landreiserne forhen. Compassets Opfindelse tillægges urigtig Flavio Gioja (1300). Ved deres Krige med Maurerne foranledigedes Portugiserne til Opdagelser paa Østkysten af Africa; Infanten Henrik drev disse Opdagelser med brændende Iver, med Fasthed og Kyndighed, og efterhaanden bleve Øerne Porto Santo (1418), Madeira (1420), de azoriske Øer og hele Østkysten af Africa beseilede. Bartholomæus Diaz naaede det gode Haabs Forbjerg (1486), og endelig fandt Vasco de Gama (1498) fra Mozambique Søeveien til Ostindien. Med utrolig Hurtighed og Lykke fortsatte portugisiske Søemænd og Helte (Albuquerque) Handelstogene i det indiske Ocean. De Nationer, som hidtil havde været i Besiddelse af den indiske Handel, forsømte i deres første Bestyrtelse de rette Midler til at vogte den gamle Handelsvei; Følgen blev en stor Revolution i Verdenshandelen, som fra Landhandel blev Søehandel og vendte sig fra Middelhavet til Europas Vestkyst (Lissabon). Denne Forandring bevirkede mangfoldige andre i Europas politiske og selskabelige Forhold.

Men af endnu større Vigtighed for alle følgende Tider var den samtidige Opdagelse af en fuldkommen ubekjendt Verdensdeel. Ved mangehaande Sagn og Erfaringer lededes den dristige

Søemand Christopher Colombo fra Genua til den Tanke, at der maatte findes et stort Land i det vestlige Ocean, og at man i denne Retning maatte finde en nærmere Vei til Indien end den, Portugiserne søgte. Efter at have forgjeves beilet til flere Hoffers Gunst fandt han Understøttelse hos den castilianske Dronning Isabella, og opdagede først (12 Oct. 1492) Øen Guanahami og paa tre følgende Reiser saavel den hele vestindiske Øverden som ogsaa (1498) det faste Land af America, der ufortjent bærer Amerigo Vespuccis Navn. Portugiseren Cabral fandt Brasilien (1500). Begge rivaliserende Nationer lode sig hver sin Deel af de nysopdagede Lande udskifte og tildele af den almindelige Overherre Paven (Demarcationslinierne). Spanierne tørstede efter Guldet i den nye Verden og brændte af Begjerlighed efter at omvende Hedningene i samme; disse meget blandede Bevægrunde førte til en grusom Udryddelseskrig mod de Indfødte. Americas Opdagelse kunde i dette Tidsrum endnu ikke udfolde sine Virkninger; at disse i følgende Tider bleve saa ødelæggende for Spaniens Befolkning, Industrie, Velstand og Nationalaand er meest at tilskrive Regjeringens Despotie og upolitiske Fremgangsmaade. En nye Verden med nye Rigdomme og Producter, af uhyre Omfang og ubekjendt Beskaffenhed, en Verden, som blev et Maal for de fleste europæiske Nationers Begjeringer, maatte

vældigen gribe ind i alle Staters Politik, forandre deres Forhold til hinanden og bevirke utallige Omvæltninger i Handel og Industrie, Videnskaber og Konster, Sæder og Skikke. Efterhaanden uddannede sig, hvad i Middelalderen havde været ukjendt, Colonialsystemet først i de portugisiske, siden i de spanske Besiddelser. Men Europæernes Colonier baade vare i deres Oprindelse og bleve i deres Forhold til Moderstaterne meget forskjellige fra de gamle Phønicers og Grækeres Plantestæder.

Den nye Drift, hvori Handelen kom, blev befordret ved og befordrede gjensidig Opfindelser og Forbedringer i Bjergvæsen i Agerdyrkning, Mechanik og Haandværker. Og nu da tillige alle Stater traadte i en nærmere Forbindelse, og Anledningerne til Rivning og Sammenstød bleve hyppigere, foraarsagede Krudtets Opfindelse og Brug i Krigene en fuldstændig Revolution i Militairvæsenet. Barthold Schwarz (1354) nævnes almindelig som Opfinder af Krudtet og Skyderøret; men Opfindelsen er meget ældre og rimeligviis at tilskrive Inderne eller Sineserne. Allerede i 13de Aarhundrede var Krudtet bekjendt i Europa, og i fjortende begyndte det at bruges i Krigene, endskjøndt det varede længe, inden samme ganske kunde fortrænge de forrige Vaaben. Det gamle Riddervæsen fik ved denne Opfindelse sit Banesaar; Krigene bleve korte og blodige; Krigerne bleve Maskiner i Feldtherrens Haand; Krigskonsten en Videnskab, og staaende Hære nødvendige.

Ædlere vare de Opfindelser, som stode i en nær Forbindelse med Videnskabernes Gjenfødning. Da det ægyptiske Papyrus forsvandt, det gamle Pergament var forbrugt til Bønnebøger og deslige (codices rescripti), og nyt baade var sjeldent og kostbart, traadte nye Arter af Papiir i Stedet; Papiir af Bomuld og Silke var en ældre asiatisk Opfindelse, det af Linned sandsynligviis en europæisk fra det 14de Aarhundrede. Den Konst at skjære Figurer og Skrift i Træetavler og siden aftrykke samme var allerede i 14de Aarhundrede kjendt i Tyskland, og den xylographiske Bogtrykkerkonst meget gammel blandt Sineserne. Men Johan Gutenberg og Peter Schøffer (i Strasburg og Mainz 1435–1455) ere at ansee hiin som Opfinder og denne som Fuldender af den Konst at trykke med bevægelige Lettere. Konsten udbredte sig hurtig, ihvorvel den mødte megen Modstand ikke blot af Mørkets Venner, men ogsaa af dem, der levede af at afskrive Codices. En almindeligere, mindre kostbar og bedre Udbredelse af classiske Skrifter, Opdagelser og vigtige Sandheder, og en hurtig Meddelelse og Omtuskning af Ideer viste sig snart at være de velgjørende Frugter af denne Opfindelse, hvis Nytte langt overveier Skaden af dens Misbrug. Men det er begribeligt, at Paverne maatte

gribe til Bogcensuren for at hindre Virkningen af Tænke- og Trykkefrihed forenede.

De skjønne Kunster traadte mere i Kirkens Tjeneste og maatte iøvrigt ansees for at være uskadelige. Beskuelsen og Studiet af gamle Konstværker og mangehaande gunstige Omstændigheder gave især i Italien de skjønne Konster nyt Liv mod Slutningen af dette Tidsrum. I Bygningskonsten forædledes eller fortrængtes de gamle gothiske Former; Plastik og Malerkonst begyndte sin herligste Tidsalder (under Mestere som **Leonardo da Vinci, Pietro Perugino, Raphael Sanzio, Michael Angelo, Antonio Allegri da Correggio**). **Johan van Eyck** forbedrede, om ikke opfandt Oliemaleriet, og allerede i 15de Aarhundrede kom Kobberstikkerkonsten til Hjelp for at bevare og mangfoldiggjøre Billeder af Konstens Frembringelser.

Videnskabernes Tilstand; deres Gjenfødelse og Reformationens Forberedelse.

19. Jøden **Benjamin** fra Tudela gjorde i tolvte Aarhundrede vidtløftige og mærkværdige Reiser for at kjende sine Landsmænd i deres Adspredelses Tilstand. Mægtiges Havesyge og Pøbelens Raserie mere end Jødernes Aager paadrog dette landflygtige Folk en Række af Forfølgelser; de fleste Beskyldninger, hvormed denne ukristelige Fremfærd besmykkedes (f. Ex. den, at Jøderne forgif-

tede Brøndene, stode i forræderske Forbindelser med Korsets Fiender o. s. v.) forbleve ubeviste. Uagtet saa trykkende Forhold havde Jøderne, fornemmelig i Orienten og blandt Araberne i Spanien, berømte Skoler f. Ex. i Kahiro og Sevilla, og talte blandt deres Lærere mange udmærkede Videnskabsmænd f. Ex. **Aben Esra, Maimonides** og **Abarbanel**. Som i forrige Tidsrum saaledes vare ogsaa i dette Grækerne Arabernes Mynstere; de arabiske Skoler især i Spanien beholdt deres Anseelse. **Ebn Roschd** (Averroes) var Arabernes berømteste Philosoph; **Edrisi** den berømteste Geograph. **Abulfeda** og Syreren **Abulfaradsch** fortjene at nævnes blandt Orientens troværdigste Historieskrivere.

Iblandt de væsentligste Hindringer for en almindelig Oplysning i de vestlige Lande var den, at Brugen af Modersmaalene som Skriftsprog var bleven fortrængt af det barbariske Latin. Ikke blot de, der ikke kunde haabe at blive forstaaede uden af Lærde, men ogsaa Historieskriverne bandt sig til dette Sprog. Ved en bedre historisk Fremstilling udmærkede sig **Sigbert** fra **Gemblours, Otto** fra **Frisingen, Radevick, Petrus de Vineis; Falcandus; Abbed Suger; Orderik Vitalis; Vilhelm** af **Malmesbury, Matthæus Parisiensis; Saxo Grammaticus; Albert Krantz** o. a. I det høie Norden opbevaredes dog endnu

Skaldeqvad og tildeels Historien i Fædrelandets Sprog. Fra Italien og Spanien begyndte fædrelandsk Digtekonst i 11te Aarhundrede at udbrede sig over Frankerige og en Deel af Tyskland; de provençalske Digtere (Troubadourer) rivaliserede med de nordfranske Trouverer. De svabiske Digtere og Minnesangere havde deres gyldne Alder under de hohenstaufiske Keisere. Men i 14de Aarhundrede forfaldt Ridderpoesien aldeles med Riddervæsenet. I intet Land havde Nationalpoesie og Literatur større Prydelser end i Italien; men hverken vilde her **Dante Alighieri**, **Petrarcha** og **Boccaccio** være fremtraadte som Mynstere i Sprog og Smag, eiheller vilde **Villanierne**, **Machiavelli** og **Guicciardini** have frembragt deres historiske Mesterværker, hvis de ikke havde næret deres Aand og dannet deres Smag ved Studiet af de gamle classiske Skribenter.

Den gamle romerske Literatur havde aldrig været ganske tilsidesat; men Tidens Aand, Kirkens og Staternes Indretninger havde været den ugunstige. Derimod var græsk Sprog og Literatur næsten aldeles gaaet i Forglemmelse hos Occidentalerne, endskjøndt disse stode i aldrig aafbrudt Forbindelse med Constantinopel, og Grækerne selv baade pleiede deres gamle Literatur, og endnu havde mange agtværdige Skribenter (f. Ex. **Zonaras**, **Anna Comnena**, **Cantacuzenus**, **Eustathius**). Men da

Forsøgene paa at forene den græske og latinske Kirke bleve hyppigere, og Constantinopels Farer nødte græske Lærde til i de vestlige Lande at søge roeligere Opholdssteder, begyndte den græske Litteratur at udbrede sig i Italien. De græske Flygtninge (f. Ex. **Emmanuel Chrysoloras**, **Gemisthius Pletho**, **Theodorus Gaza** og **Bessarion**) medbragte vigtige Haandskrifter, Kundskaber og en bedre Smag, som de meddelte til utallige Disciple. Det var i Florents og ved Mediceernes Hof i Særdeleshed, at disse Lærde fandt et nyt Hjem; her stiftedes det platonske Academie, og den aristoteliske Philosophie tabte det Eneherredømme, som den til Skade for mange Videnskaber hidtil havde udøvet. Smagen for classisk Litteratur og for noget bedre i Videnskaberne end det, som havde været, forplantede sig ogsaa til andre Lande f. Ex. Tyskland, hvor **Celtes**, **Agricola**, **Reuchlin** og **Erasmus** fra **Rotterdam** tændte Lyset. Til Held for det nye videnskabelige Liv, som nu ingen aandelig Tvang kunde standse, indtraf til samme Tid Bogtrykkerkonstens Opfindelse.

De store Revolutioner i det Videnskabelige berørte endelig ogsaa Læreanstalterne. Blandt de sædvanlige Skoler havde nogle lidt efter lidt hævet sig til større Anseelse; de kaldtes Universiteter (studia generalia) og omfattede flere eller den Tid alle Læregjenstande. Universiteterne i Paris, Oxford, Bo-

logna, Padua, Neapel og Prag ansees som de ældste. Paver, Fyrster og Stæder kappedes om at berige deslige Stiftelser med Gaver og Privilegier, og Freqventsen ved dem steg i det Utroelige. Det var en Fordeel, at Underviisning kunde meddeles i flere Fag paa eet Sted og af duelige Lærere. Men Nytten formindskedes dog derved, at Universiteterne betragtedes som geistlige Samfund, Biskopper og Paven undergivne; Geistlige og Munke vare de fleste Lærere, og Friheden druknede ofte i Tvang og Former. Til humanistiske Studier toges kuns lidet Hensyn. Faa af disse Universiteter og fortrinlig kuns Skolen i Salerno opdrog Læger. Naturvidenskaberne vare i deres Barndom, undertrykte af eller overfyldte med Overtroe; den skarpsindige **Albertus Magnus**, den fordomsfrie **Roger Baco** og Theosophen **Raimundus Lullus** bragte dem dog nogle Skridt videre; men mere vandtes ved de mangehaande Opdagelser og Opfindelser, hvortil Tilfælder og Erfaring ledede. De Studier, som ved Universiteterne bleve ivrigst dyrkede, vare den romerske og canoniske Ret, den aristoteliske Philosophie og den med samme nøie forbundne scholastiske Theologie. Scholastikerne søgte ved Philosophiens Hjelp at udvikle og befæste Kirkens Lære med alle dens Vildfarelser. Ingen af disse Theologer blev mere berømt end **Petrus Lombardus** i 12te Aarhundrede. Franciscanermunken

Joh. Duns Scotus bekæmpede i Skrifter Dominicanernes største Lærer **Thomas Aqvinas**; af denne Strid opstod de tvende Secter Scotister og Thomister. Theologien blev et Væv af philosophiske Spidsfindigheder, indtil den græske Literaturs Gjenfødelse satte tænkende Mænd i Stand til at øse Sandheden af den rette Kilde, den hellige Skrift.

Fra denne Kilde havde dog før denne Tid Mange hentet Beviserne mod det pavelige System. Historien nævner tre fornemmelig som Sandhedens Vidner og Reformationens Forberedere: **Petrus Valdus** (1170), **John Wicklef** († 1384) og **Johan Huß** († 1415), som alle vare enige i at ville bringe den kristelige Lære og Kirkeforfatning tilbage til dens oprindelige Simpelhed og ved Hjelp af Modersmaalet at gjøre den bibelske Lære tilgængelig for menig Mand. Foruden disse Mænd og deres forfulgte Partier opstode desuden mange Tvivlere i den katholske Kirkes eget Skjød. Den almindelige Utilfredshed med det pavelige Hierarchie; Geistlighedens Fordærvelse og Rigdomme; den frie Undersøgelsesaand og det nye Liv, hvortil Videnskaberne vaagnede; den lette Meddelelse af nye Ideer, som Universiteterne, Bogtrykkerkonsten og Brugen af Modersmaalet i trykte Skrifter befordrede, — disse og flere gunstige Omstændigheder lode forvente Hierarchiets Fald og en Religionsomvæltning som den, **Luther** frembragte.

Den nyere Historie.

I. Reformationens Tidsalder fra A. 1519 til A. 1661, eller fra Carl V's indtil Ludvig XIV's Regjeringstiltrædelse.

A. De almindelige Hovedbegivenheder.

Luther; Zwingli; Kirkeforbedringer. Oplysning.

1. **Martin Luther** fra Eisleben (f. 1483; d. 1546), en Augustinermunk, som foredrog Theologien ved det nye Universitet i Wittenberg, harmedes inderlig over den skamløse Afladshandel, hvilken Dominicanermunken Johan Tetzel drev i Tyskland under det Paaskud at samle en Skat til Pave Leo X's forfængelige Pragtværk, Pederskirken i Rom. Han udgav (31 Oct. 1517) et Stridsskrift i 95 Theses mod Afladskrømmeren, — og af denne ringe Begyndelse udviklede sig den store Reformation; thi Gjæringen var almindelig i den aandelige Verden, og Luthers Modstandere dreve ved deres trodsende og ukloge Fremfærd den nidkjære, modige og indsigtsfulde Mand saavidt, at han bragtes til at løs-

rive sig og sine Tilhængere fra den katholske Kirke. Kurfyrste Fredrik den Vise af Saxen, som efter Keiser Maximilians Død (1519) blev Rigsvicarius, beskyttede Luther, en Prydelse for hans Universitet i Wittenberg; de pavelige Udsendinge udrettede intet, og endnu mindre den pavelige Fordømmelsesbulle (1520), som Luther vovede at brænde offentlig tilligemed den canoniske Ret. Den ædle **Philip Melanchthon**, utallige frie og tænkende Mænd (f. Ex. **Frants v. Sickingen**, **Ulrich v. Hutten**, **Dürer**, **Kranach** o. a.) og Almuen selv, paa hvilken Luther indvirkede ved sin Friheds- og Fædelandskjerlighed, ved sin kraftfulde Veltalenhed og Skrifter i Modersmaalet, havde allerede hyldet Reformationens Sag, da Keiseren paa Rigsdagen i Worms (1521) erklærede Luther i Rigets Acht. Den Anklagedes Frimodighed og mandige Forsvar forøgede kuns den store Mening, man nærede om ham selv og hans Sags Retfærdighed. For sin Sikkerheds Skyld tilbragte han nogen Tid paa sin Landsherres Slot Wartburg. Her i sin Eensomhed blev han endnu fortroligere med sit Kald og begyndte paa sin hyste Bibeloversættelse, den herligste Frugt af hans Aand og Lærdom og den fasteste Støtte for det nye Læresystem, hvilket han byggede paa den hellige Skrift, forkastende Traditioner, alle pavelige Auctoriteter, Lærdomme, Skikke og Indretninger, der ikke havde Skriftens Medhold eller

fandtes i den ældste Kirke. Supremateet i de lutherske Kirker tilfaldt efterhaanden Fyrsterne, og de forhenværende nu overflødige Kloster- og Kirke-Godser bleve, ikke allevegne paa den klogeste Maade, anvendte til videnskabelige eller verdslige Øiemed. Forvildelser som den tyske Bondekrig og Gjendøbernes Sværmerier kunne med Billighed ikke tilregnes Reformatorerne.

Til samme Tid som Luther og Melanchthon fremtraadte (1519) **Ulrich Zwingli** i Zürich som Fiende af Afladshandelen, og bekjendte sig i det Væsentlige til de samme Grundsætninger, hvilke de saxiske Reformatorer fulgte. Den lærde Franskmand **Johan Calvin** i Genf uddannede efter Zwinglis Død (1531) og forandrede meget i den reformerte Kirke og Troeslære. Forskjellige Anskuelser af Læren om Nadveren og af Formen for en ret evangelisk Kirkeforfatning voldte en Strid mellem de saxiske og de sveitserske Reformatorer, og Striden førtes saa lidenskabelig, at Adskillelsen mellem de tvende saakaldte **protestantiske** Kirker blev uundgaaelig. I alle Lande fandt de protestantiske Begreber Indgang og kunde intetsteds ved Tvang ganske undertrykkes. Den største Deel af det nordlige og vestlige Tyskland (Saxen, Brandenburg, Pomern, Anhalt, Meklenburg, Brunsvig, Hessen, Pfalz, Wirtemberg, Baden og de fleste Rigsstæder), Danmark, Sverrige og Norge, England og

Skotland, Preussen, Nederlandene og det halve af Helvetien løsreve sig ganske fra den katholske Kirke. Det var forgjeves, at Paverne ved Forfølgelser og Overtalelser, ved Kirkeforsamlinger og Missioner, ved den virksomme Jesuiterorden, Inqvisitionstribunaler, Censur o. s. v. søgte at standse Reformationens Gang eller at tilbagekalde de Frafaldne.

Igjennem hele den nyere Historie, men fornemmelig i dette Tidsrum, viste Reformationen sin Indflydelse saavel paa Staternes politiske Forfatning som paa Oplysningens Gang. Dens Angreb var rettet ikke blot mod Lærdomme, men mod et Hierarchie, som indtil den Tid paa det nøieste havde grebet ind i Staternes Væsen; dette Hierarchie blev rystet og for en Deel undergravet; politisk og borgerlig Frihed blev Følgen af dets Fald. Men hverken faldt det Gamle eller seirede det Nye uden Kamp; i mere end eet Aarhundrede forstyrredes Europas Fred ved Partiernes Strid og blodige Religionskrige, som ofte kuns vare en Kappe, hvorunder Politiken skjulte sine Anslag. Reformationen var Oplysningens Værk, og den stigende Oplysning og mueligste Frihed i Undersøgelser af enhver Art var baade dens Næringskilde og Frugt. Det var derfor ikke blot de theologiske Videnskaber, som ved den bleve rensede og fremmede; men alle Videnskaber bleve umiddelbart eller middelbart befriede fra aandelig Tvang.

Skolevæsenet erholdt en til Protestantismens Aand svarende Form; nye Universiteter stiftedes. Den stigende Oplysning virkede fordelagtig saavel paa Næringsveiene som paa Sæderne, og disse atter paa de selskabelige Forhold. Katholikerne selv vilde ikke lade sig beskæmme af Protestanter, og derfor ere mange Forbedringer i katholske Lande ogsaa at ansee som Frugter af Reformationen.

I det Aarhundrede, som fulgte nærmest efter den Tid, da Reformationen kunde begynde at udfolde sine Virkninger, levede derfore Mænd, som gjøre Epoche i Videnskaberne f. Ex. Theologerne: **Melanchthon, Calvinus, Hugo Grotius, Burtorf, Flacius, Baronius**; Philosopherne: **Baco af Verulam, Cartesius, Grotius, Hobbes**; Historieskriverne: **Sleidanus, Buchanan, Thuanus, Paolo Sarpi**; Philologerne: **Camerarius, Lipsius, Scaliger, Casaubonus**; Lægerne: **Vesalius, Caspar Bartholin, Harvey**; Astronomer og Physikere: **N. Copernicus, Tycho Brahe, Kepler, Galilei, Torricelli, Otto Guerike** v. a. Af Modersmaalet og tysk Literatur havde ingen Skribent i denne Periode større Fortjeneste end Luther selv, og ingen Lærd var mere alsidig dannet og humanere end hans Ven Melanchthon, Tysklands almindelige Lærer kaldet.

Carl V's Tidsalder. Rivalitet mellem Spanien og Frankerige. Religionsstrid.

2. **Carl V (I)**, en Sønnesøn af Keiser Maximilian, blev ved Arv og Lykke den mægtigste Fyrste i Europa og ansaaes i sin Tid for den dybeste Politiker. Hans Lærere i Statsvidenskaberne vare Thucydides og Machiavelli; hans Statsklogskab var den, at han udgrundede sin Tidsalders Aand og beregnede derefter sine Planer. Han arvede Nederlandene, Neapel, Sicilien, Sardinien, hele Spanien og Amerika: under hans Regjering erobrede **Cortes** Montezumas blomstrende Rige og Hovedstad Mexico (1519-1521), og **Franz Pizarro** kuldkastede Ynkaernes Throne i Peru (1529-1535). Ogsaa de østerrigske Arvelande tilfaldt ham; men da han efter Kurfyrste Fredrik den Vises Forslag erholdt den tyske Krone, saa afstod han disse Lande til sin Broder **Ferdinand**. Hans Besiddelser vare vidt udstrakte, men ikke samlede, og i alle hans Stater, i Tyskland navnlig, vare hans Hænder mere eller mindre bundne. Uagtet hans Landes Rigdomme befandt han sig altid i Forlegenhed for Penge. Kong **Frants I** i Frankerige, som med ham havde beilet til den tyske Krone, var uindskrænket Herre skjøndt over ringere Midler; han havde i Slaget ved Marignano (1515) ladet Sveitserne føle sin Arm og frataget dem og Maximilian Sforza Hertugdømmet Mailand. Denne Erobring

krævede Carl tilbage som et tysk Rigslehn og dertil Hertugdømmet Burgund som en Deel af Arven efter Carl den Dristige; hvorimod Frants, der brændte af Begjerlighed efter at maale sig med en forhadt Medbeiler, fornyede gamle Fordringer paa Neapel og det spanske Navarra. Saaledes forberedtes en Række af Krige, i hvilke næsten alle europæiske Stater, Scandinavien selv, mere eller mindre bleve indviklede. Kong Henrik VIII i England delte sig mellem begge Parter, altsom eget Lune eller hans ærgjerrige Raadgiver Wolseys Planer stemte ham for den ridderligsindede Frants eller for Carl, Kirkens foregivne Beskytter. Det var et stort Tab for Frants I, at den ved hans Hof fornærmede Connetable af Bourbon traadte i hans Fiendes Tjeneste; thi denne var det, som i første Krig vandt Slaget ved Romagnano (1523), der kostede den ædle Ridder Bayard Livet, og siden gjorde Frants selv til sin Fange i det afgjørende Slag ved Pavia (1525). Den fangne Konge lod sig i Madrid (1526) afnøde saavel alle italienske Besiddelser som Burgund, Artois og Flandern; men disse og andre Betingelser vare mere ydmygende, end at Frants eller hans Riges Stænder kunde eller vilde opfylde dem. Pave Clemens VII havde indgaaet et hemmeligt Forbund med Frants og flere italienske Magter for at sætte Grændser for Spaniens Indflydelse hiinsides Alperne; hvorfore

Carl V lod Rom udplyndre (1527) og Paven indslutte paa Engelsborg. Denne Voldsomhed mod en Person, som endnu blev betragtet med hellig Ærefrygt, gav Tegnet til en nye Krig. Lautrecs Angreb paa Neapel mislykkedes, fordi Pesten rasede i hans Hær, og fordi den kjække genuesiske Patriot Andreas Doria slog sig til Keiserens Partie og bortfjernede sig med Flaaden; siden berøvede han de Franske Genua, som han gav en frie aristokratisk Forfatning. Paven udsonede sig ogsaa med Carl og forskaffede Frants Sforza Mailand og Alexander af hans egen, den mediceiske Slægt, Florents som et arveligt Hertugdømme. Ifølge disse Forhold begvemmede Frants I sig til Freden i Cambrai (Damefreden 1529) paa samme Vilkaar som hiin i Madrid, kuns at Spørgsmaalet om Burgund blev uafgjort.

Snart efter blev ogsaa det østlige Europa draget ind i Striden. Sultan Soliman II, under hvem det osmanniske Rige naaede Spidsen af Vælde, havde allerede aabnet sig Ungarns Porte ved Indtagelsen af Belgrad (1521), erobret Rhodus (1522) og vundet Slaget ved Mohacz (1526), i hvilket den ungerske Konge Ludvig II tilsatte Livet. Valget til den ledige Throne i Ungarn delte sig mellem Johan Zapolya, Voivode af Siebenbürgen og Carl V's Broder Ferdinand, som ved sit Ægteskab med Ludvig II's Søster Anna mente

at have tilgivtet sig Ret saavel til dette Rige som til Bøhmen. Denne Strid lettede Solimans Fremskridt, idet han syntes at gjøre fælleds Sag med Johan Zapolya. Han beleirede Wien (1529), men blev med uhyre Tab tilbageslaaet. Nogle Aar derefter (1535) sluttede han til Forargelse for det kristelige Europa sit første Forbund med Frants I. Hans Flaader foruroeligede Middelhavet, og hans Admiraler Dragut og Brødrene Barbarossa lagde Grunden til de farlige Røverstater paa Africas Nordkyst (1517–1551), hvilke Carl V uden varig Fremgang stræbte at forstyrre. Derimod var Malta, som Carl skjænkede de fordrevne Rhodisere eller Johanniterriddere (1529), for Soliman en uindtagelig Klippe (1551–1565). Foruden i Tyrkerne havde Frants I, skjøndt han i sit eget Rige viste sig som en Fiende af Kjætterie, naturlige Forbundne i de tyske Protestanter, mod hvem Carl V var ildesindet ikke blot som Kirkens verdslige Beskytter, men ogsaa fordi han betragtede dem som Oprørsstiftere.

Da Frants ikke kunde glemme Tabet af Mailand, saa udbrød den tredie Krig (1535). Spanierne seirede i Italien, men kunde intet udrette i Provence. Endelig syntes Tyrkernes Fremgang i Ungarn saa betænkelig, at Paven mæglede en Vaabenstilstand i Nizza (1538). Dog, da Keiseren ønskede at forlene sin Søn Philip med Mailand, hvor Familien Sforza var uddød, og Frants saae sine Forventninger skuffede, fattedes kuns en Anledning til at fornye Kampen. Denne fandt sig, da de Gesandte, ved hvilke det franske Hof vilde knytte sine Forbindelser med Porten, bleve myrdede i det Mailandske (1541). Danmark og Sverrige, lige agtsomme paa en fælleds Fiende (Christian II, som var Keiserens Svoger), sluttede sig til Frankerige; derimod havde Frants under denne Krig en farlig Modstander i Henrik VIII. Alligevel mislykkedes for Carl hans Angreb paa det egentlige Frankerige, og Freden kom i Stand i Crespy (1544); han fraskrev sig her al Ret til Burgund.

Uagtet disse Krige tabte Carl V dog ikke Tyskland af Sigte. Han behøvede Pavens Venskab, og mere af politiske end af religiøse Grunde havde han (1521) udstædt Wormser-Edictet mod Luther og Lutheranerne. Albert af Brandenborg, den tyske Ordens Stormester, antog den lutherske Religion og opkastede sig uagtet Keiserens Trudsler og Pavens Indsigelser til arvelig Hertug i Preussen under Polens Lehnshøihed (1525). Denne Begivenhed og Bondekrigen stillede især den politiske Side af Reformationen i et ufordelagtigt Lys. Katholikerne bleve opmærksomme og toge paa Rigsdagen i Speier (1529) Beslutninger mod den nye Læres videre Udbredelse; hvorimod de Evangeliske protesterede, antoge Navnet Protestanter og over-

leverede paa Rigsdagen i Augsburg (1530) deres Confession. Da Keiseren derpaa vilde fastsætte Protestanterne en Tid, inden hvilken de skulde vende tilbage til Kirkens Skjød, og havde faaet sin Broder Ferdinand udvalgt til romersk Konge; saa sluttede de protestantiske Fyrster deres Forsvarsforbund i Schmalkalden (1531), og Keiseren maatte nu, tillige ængstet af Tyrkerne, tilstaae dem Samvittighedsfrihed i den nyrnbergske Religionsfred (1531). Det schmalkaldiske Forbund, mange ukloge og voldsomme Skridt, hvilke Protestanterne tillode sig, og endelig deres Vægring ved at overgive deres Sag til det almindelige Concilium i Trident (aabnet 1545), forekom Carl som aabenbar Rebellion, og mueligt, at han i deres Underkuelse sinede et Middel til at udvide den keiserlige Magt i Tyskland. Da han derfor havde udsonet sig med Kong Frants og knyttet sine hemmelige Forbindelser med Hertug Morits af Saxen; saa erklærede han i Rigets Acht de tvende Hoveder for det schmalkaldiske Forbund, nemlig Kurfyrste Johan Fredrik af Saxen og Landgreve Philip af Hessen. Den første blev ved Morits's Overfald nødt til at ile fra Donau tilbage til sine egne Landes Forsvar, og derefter af Keiseren selv overvundet og taget til Fange i Slaget ved Mühlberg (1547); den anden blev mod Troe og Love Carls Fange. Kurværdigheden og de inddragne ernestinske Kurlande

gik over til Morits og den albertinske Linie, og det saakaldte keiserlige Interim bød Protestanterne at opgive det Særegne i deres Lære og Kirkeforfatning, indtil det almindelige Kirkemøde maatte have dømt i Sagen. Men pludselig viste den samme Morits sig som Protestantismens Frelser. Da han forgjeves havde æsket Landgreve Philips Løsladelse, sluttede han et hemmeligt Forbund med den franske Konge Henrik II, og gav derved det farlige Exempel at drage fremmede Magter ind i Stridigheder, der ene vedkom Tyskland. Medens Henrik angreb Metz, Toul og Verdun, overfaldt han selv Keiseren uventet og nødte ham efter at have stormet Ehrenberger Clause til Flugt og til Forliget i Passau (1552), ifølge hvilket de fangne protestantiske Fyrster bleve løsladte, og Protestanterne erholdt fuldkommen politisk Lighed med Katholikerne. Henrik fortsatte den begyndte Krig og beholdt i Freden i Château Cambresis (1559) Metz, Toul og Verdun. Moritz derimod oplevede ikke († 1553) den endelige Religionsfred i Augsburg (1555), og derfor blev i samme bestaaende det saakaldte Reservatum ecclesiasticum, der fradømte de geistlige katholske Fyrster deres Lehn, naar de traadte over til den protestantiske Religion. Ligesom det tridentinske Concilium ved at befæste den papistiske Lære mere arbeidede paa et Schisma end paa en Forening med Protestanterne, saaledes begrundede denne

Religionsfred et Schisma mellem Lutheranere og Reformerte; thi den var kuns til Fordeel for den augsburgske Confessions Bekjendere.

Ogsaa den Plan at forskaffe sin Søn Philip Tysklands Krone mislykkedes for Carl. Lykkens Ubestandighed og legemlig Svaghed nedbøiede i den Grad hans kraftfulde Aand, at han i sine Arvelande nedlagde Scepteret til Fordeel for sin Søn Philip, og overgav (1556) Tysklands Krone i sin Broder Ferdinands Hænder. Saaledes blev det østerrigske Huses frygtelige Magt deelt, men dog stedse frygtelig og forenet ved gjensidig Religions- og Familie-Interesse. De to sidste Aar af sit Liv tilbragte Carl i Klosteret S. Just i Estremadura († 1558).

Religionens Indflydelse paa Politiken. Nederlændernes Frihedskamp.

3. Reformationen vedblev endnu længe efter Carl V's Afgang at være Hængselet, om hvilket de vigtigste Begivenheder dreiede sig. I Tyskland tiltog Gjæringen mellem de religiøse Partier under Keiserne Ferdinand I († 1564), den tolerante Maximilian II († 1576) og den udnelige Rudolph II († 1612). Adskillige Rigsfyrster f. Ex. Kurfyrsterne af Pfalz og Brandenburg, Landgreven af Hessen Cassel o. a. gik over fra den lutherske til den reformerte Troesbekjendelse. Der-

ved udvidedes Adskillelsen mellem de evangeliske Partier indbyrdes. Den romerske Curie var desmere agtsom paa sin Fordeel og Modstandernes svage Sider. Blandt de Midler, den satte i Bevægelse for at gjenvinde den tabte Indflydelse, var intet virksommere end Jesuiterordenen, stiftet (1540) af Ignatius Loyola og mesterlig uddannet i Tidernes Løb. Den stillede sig som en Støtte for Pavedømmet mod Protestantismen, og stræbte i dette Øiemed at beherske den offentlige Mening. Derfor tilvendte Jesuiterne sig Underviisningsvæsenet, indsnege sig ved Hofferne som Skriftefædre og førte Regenterne i deres Ledebaand. Ved Missioner og Missionscollegier (f. Ex. det i Braunsberg) søgte de at udbrede Papismen saavel blandt Protestanterne som blandt Hedningene (f. Ex. i China og Paraguai). De skrede frem med Tidens Aand og Fordringer; ved en slap Moral, et behageligt Væsen og nyttige Kundskaber gjorde de sig unudværlige. De afsondrede sig ikke fra Verden som andre Munkeordener, men levede i alle Verdensforhold; desuagtet vare de dog paa det nøieste forenede i et sluttet Selskab; det ene Led i Ordenen hængte af det andet, og det Hele var ved det strengeste Lydighedsløfte afhængigt af Ordensgeneralen i Rom, der residerede ved Pavens Side og adlød hans Vink. Alle Midler, som førte til det angivne Maal, ansaaes for rette og helligede ve

et helligt Øiemed. Denne Orden var længe den skjulte Drivefjeder i det katholske Europas Politik; dens Redskab var ogsaa Philip II, Carl Vs Søn, der ikke tog i Betænkning at udøse Indiens Skatte og sine Undersaatters Blod for at iværksætte sine jesuitiske og herskesyge Planer. Det protestantiske Europa behøvede en Vilhelm af Oranien, en Elisabeth og en Henrik af Navarra for at møde Planer, ligesaa farlige for den politiske som for den religiøse Selvstændighed. Nederlandene bleve Tumlepladsen for de stridende Parter, og Nederlænderne beviste, hvad et Folk formaaer, der er opdraget til at kjæmpe mod Naturen og under denne Kamp har lært at kjende sit Mod og sine Kræfter og lært at elske dyrekjøbte Rettigheder.

Disse Lande, den rigeste Deel af den burgundiske Arv, havde omtrent samme Grændser som det nuværende Kongerige Nederlandene; men enhver af Provindserne havde sin særegne Forfatning og mange Privilegier; disse ærede Carl V. I de nordlige Provindser havde Reformationen tillige vundet mange Tilhængere. Philip II ansaae Eenhed i Religion og Forfatning som en Betingelse for Statens indvortes Roe, og vilde ved Indførelse af Inqvisition og katholsk Hierarchie udrydde Kjætteriet. Da han selv havde forladt Nederlandene og efterladt sin Halvsøster Margaretha af Parma som Statholderinde og den forhadte Granvella som

hendes Raadgiver, saa udbrød en almindelig Misfornøielse. Nederlænderne klagede over Undertrykkelser (1566), men erholdt kuns Øgenavnet Geuser, og den grusomme Hertug af Alba blev skikket med en Armee for at kue de Uroelige. Et Blodraad oprettedes, og de ædleste Mænd, f. Ex. Greverne af Egmond og Hoorne, bleve henrettede som Forbrydere. Disse ukloge Forholdsregler og dertil haarde Paalæg nødte Tusende til at vandre ud med deres Næringsflid og deres Had til Spanierne; blandt Emigranterne var ogsaa Prinds Vilhelm af Oranien, en Mand, som uden at være stor Feldtherre vidste med ringe Midler at overvinde store Vanskeligheder, var raadsnild, kjæk, standhaftig og Folkets Yndling. Ham kaldte Standerne i Holland, Zeeland og Utrecht tilbage og udnævnede til kongelig Statholder. De saakaldte Vandgeuser bemægtigede sig (1572) Briel og flere Havne. Men ihvorvel Nederlændernes Sag var bleven alle Protestanters, saa stod Vilhelm dog saa godt som ene mod den mægtige Alba; thi Hugenotterne i Frankerige kunde neppe redde sig selv, Elisabeth i England turde endnu ikke bryde med Spanien, og det østerrigske med Philip beslægtede Keiserhuus holdt de tyske Protestanter i Frygt. Alba blev vel bortkaldt, men hans Efterfølger Reqvesens overvandt den oranske Hær paa Mookerhaide (1574). Uagtet de fra Amerika tilstrømmende Rig-

domme udtømmedes dog Philips Skatkammer; de spanske Soldater i Antverpen plyndrede Staden for at gjøre sig den resterende Sold betalt, og deres Tøilesløshed foranledigede de sydlige (belgiske) Provindser, som holdt fast ved den katholske Troe, til at indgaae med de nordlige (batavisk) Provindser den gentiske Pacification (1576) til fælleds Betryggelse. Religionsforskjelligheden slappede denne Forening; men faa Aar derefter (1579) stiftede Vilhelm af Oranien mellem Provindserne Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern, Groningen, Frisland og Overyssel den fastere Union i Utrecht, hvilken er at anseer som Grundvolden til den vordende Republik, endskjøndt de unerede Provindser (Generalstaterne) noget senere (1581) erklærede sig uafhængige af Spanien. Den unge Republik tabte i Vilhelm, som faldt for en underkjøbt Snigmorders Haand (1584), sin første Støtte; men Morits, hans Søn, mere end udfyldte hans Plads som Feldtherre, skjøndt han i uegennyttig Patriotisme stod tilbage for sin Fader. Efter Helten Don Juan d'Austrias Afgang (1578) havde Philip II overdraget Befalingen i Nederlandene til den Tids største Feldtherre, Alexander Farnese af Parma; de sydlige Provindser og Antverpen bleve (1585) igjen bragte under det spanske Aag; men den sidste Byes Indtagelse voldede ogsaa en stor Revolution i Handelen til Fordeel for Hollænderne.

Philip II havde aabnet sig vide Udsigter ved sit Ægteskab med Englands Dronning, den katholske Maria; men han saae sig skuffet, da Elisabeth efter Marias Død (1558) besteg Thronen, afskar den for England ulykkelige Forbindelse med Spanien og befæstede Protestantismen i sit Land. Hun maatte frygte Philips Hævn, og derfor understøttede hun Nederlænderne. Da hun endelig (1587) havde paa Grund af virkelige eller indbildte Sammensværgelser ladet henrette den ulykkelige Dronning Maria Stuart af Skotland, der forfulgt af sine Undersaatter havde kastet sig i hendes Arme, saa lod Philip sig England formelig skjænke ved en Bulle af Pave Sixtus V. Han udrustede sin uovervindelige Armada, den største Flaade, der i nyere Tider var seet, og beordrede Alexander Farnese til at indskibe sin Armee for at erobre England (1588). Men hvad ikke Storm og Uveir ødelagde af denne Flaade, blev et Bytte for engelske og hollandske Søehelte, som gjennemkrydsede Nordsøen. Alexander Farnese blev bortkaldt fra sin rette Bane ved dette Foretagende og ved frugtesløse Tog mod Hugenotterne i Frankerige; Hollænderne aandede friere hjemme, medens de ved heldige og vovelige Søetoge banede sig nye Veie til Hæder, Rigdom og Magt. Philip II havde nemlig efter Kong Sebastians ulykkelige Tog til Africa og den mandlige burgundiske Linies Afgang indsat sig selv (1581) til

Arving af Portugal og dets rige Colonielande. Da han dernæst vilde formene Hollænderne Handelen med Lissabon, som hidtil havde været Stapelplads for de indiske Vare; saa fandt disse selv Veien til Indien og America, bemægtigede sig, hvad Portugiserne før havde besiddet (Ceilan, de molukkiske Øer, Malacca, Handelen paa Japan) og forstyrrede mere end forhen den spanske Søefart ved lykkelige Kapertoge; de saae sig snart i Stand til ligesom Englænderne at oprette de i Colonialhistorien mærkværdige indiske Handelscompagnier (1600–1602). I samme Grad, som Spanien forarmedes, opdyngede Rigdomme sig hos de stræbsomme Hollændere, og den forøgede Handelsvirksomhed ikke blot forøgede Stridskræfterne, men havde en velgjørende Indflydelse paa alle Næringsveie, Videnskaberne og Konsterne. (Universiteter. Hollandske Philologer. Malere).

Philip II syntes mod sine Dages Ende selv at have opgivet Haabet om at undertvinge samtlige Nederlande, idet han i sit Dødsaar (1598) gav samme i Medgift til sin Datter Isabella Eugenia, der ægtede den østerrigske Erkehertug Albert. I tre Aar (1601–1604) sysselsatte Spanierne, anførte af Spinola, sig alene med Indtagelsen af Ostende. Endelig sluttedes den 12aarige Vaabenstilstand (1609), der foreløbig anviste de forenede Nederlande en hæderlig Plads blandt Europas selvstændige Stater.

Indvortes Uroeligheder udfyldte de følgende Fredsaar. Den nederlandske Kirke delte sig i tvende Partier, Gomarister og Arminianere. Af de første, som seirede paa det berygtede Kirkemøde i Dordrecht (1618), dannede Morits af Oranien en politisk Faction for ved samme at forskaffe sig den unaturligste Løn for sine Fortjenester — Offeret af Statens Frihed, for hvilken han selv og hans Fader havde kjæmpet. Den tilbedede Olding, Johan Olden-Barneveld, der havde givet Staten sin republikanske Form, blev henrettet, fordi han var den herskesyge Prinds i Veien, og mange andre, f. Ex. den lærde Hugo Grotius, bleve dragne ind under Forfølgelsen. Men Morits maatte dog afstaae fra sine Planer. Krigen med Spanien, længe ønsket og forberedet, udbrød igjen (1621) og førtes temmelig uheldig, saalænge Spinola anførte den spanske Hær. Efter dennes Bortgang og Morits's Død (1625) lykkedes det bedre for Republikanerne. Tredive Aars Krigen smeltede sammen med den nederlandske og førte til et Forbund med Frankerige, hvilket satte selv de spanske Nederlande i den yderste Fare. Hollænderne erobrede Brasilien (1630–1636), som dog siden maatte tilbagegives Portugiserne. Deres store Admiral Tromp tilintetgjorde (1639) i Canalen den største spanske Flaade, som var seet siden den uovervindelige Armadas Undergang. Forbindelsen med det tysk-østerrigske Huus,

Krigen med Frankerige, Oprørene i Catalonien, Portugal, Neapel og andre Steder udmattede endelig Spanierne saa stærkt, at Kong Philip IV paa den vestphalske Fredscongres (1648) ikke blot anerkjendte de forenede Nederlandes Uafhængighed, men endogsaa indrømmede Republiken de saakaldte Generalitetslande og dens Erobringer udenfor Europa, og samtykkede i Scheldens Spærring, hvorved Antverpen ganske tabte sin Handel. Statholderværdigheden havde Fredrik Henrik beklædt efter sin Fader Morits's Død (1625-1647).

Trediveaars Krigen og dens Følger indtil den vestphalske og pyrenæiske Fred.

4. I Tyskland udviklede sig under de kirkelige Partiers Kamp Spiren til Rigets fuldkomne Opløsning. Kurfyrste Fredrik af Pfalz stod i Spidsen for Protestanternes væbnede Union (1608), mod hvilken Katholikerne, anførte af den krigserfarne Hertug Maximilian af Baiern, stillede deres Liga (1609). Stridighederne om den jülichske Arv, til hvilken baade katholske og protestantiske Fyrster beilede, forøgede Spændingen, og der behøvedes kuns en Anledning for at bringe Krigsluen til Udbrud. Denne kom, da Keiser Matthias overtraadte (1618) det Majestætsbrev, som af Rudolph II var givet Protestanterne (Utraqvisterne) i Bøhmen til Betryggelse for deres Religionsfrihed, og da han tillige havde faaet Thronfølgen i Bøhmen og Ungarn overdraget til sin Fætter Erkehertug Ferdinand, af hvis jesuitiske Tænkemaade de talrige Protestanter havde alt at befrygte. Denne Ferdinand II blev efter Matthias's Død (1619) udvalgt til Keiser og vidste ved Løfter at kjøbe sig Bistand ikke blot af Maximilian, Hovedet for den katholske Liga, men endogsaa af Kursaxen, der offrede Religionens Interesse for smaalige Hensyn til Ære og Fordeel. Ogsaa stolede Ferdinand paa Spanierne, der dengang rustede sig til en nye Kamp mod Nederlænderne. Protestanterne i Bøhmen, Mæhren, Schlesien og Lausitz derimod forkastede ham og valgte Fredrik af Pfalz til deres Konge. Denne Fyrste var Hovedet for den protestantiske Union, en Allieret af Bethlen Gabor i Siebenbürgen, som greb efter den ungerske Krone, og endelig en Svigersøn af Kong Jacob I i England men forstod ikke at benytte sine Hjelpekilder; han blev af Maximilian slaaet paa det hvide Bjerg ved Prag (1620) og maatte flygte fra Bøhmen og sine Arvelande, som nu bleve oversvømmede af keiserlige og spanske Tropper. Maximilian erholdt ved Keiserens Magtsprog det meste af Pfalz og Kurværdigheden; Johan Georg af Kursaxen traadte foreløbig i Besiddelse af Lausitz, og Bøhmerne bleve grusomt straffede, og-

saa med Tabet af deres Privilegier og Religionsfrihed.

Dog de pfalziske Hærførere, Greven af **Mansfeld** og **Christian** af **Brunsvig**, stode endnu under Vaaben, og den nedersaxiske Kreds valgte **Christian** IV af Danmark til sin Oberst (1625). Slet understøttet af sine Allierede i England og Frankerige og forladt af sine egne tabte den danske Konge mod den keiserlige General **Tilly** det afgjørende Slag ved Lutter am Barenberg (1626), medens **Wallenstein** forfulgte Mansfeld ind i Ungarn. De keiserlige Hære udbredte sig over det faste Land af Danmark; Øerne dækkedes af den aarvaagne Konge. Wallenstein, frygtet af sin egen Herre og uindskrænket Befalingsmand over Tropper, som han selv havde hvervet og mættet med Bytte, fattede den Plan at bemestre sig Østersøen; han lod sig af Keiseren forlene med Meklenburg, hvis Hertuger vare erklærede i Rigets Acht. Men Tingene forandrede deres Udseende. Ferdinand II sluttede i Lybek (1629) sin Fred med Christian IV, som fik de occuperede Provindser tilbage under den Forpligtelse at træde ganske ud af enhver Forbindelse med Protestanterne i Tyskland. Wallenstein blev afskediget (1630); han havde ved sit Overmod opirret Katholikerne, i Særdeleshed Maximilian, som var Keiseren endnu mere uundværlig. De tvende Linier af det habsburgske Huus syntes ikke

blot at true Tysklands Frihed men ogsaa at ophæve med forenede Kræfter den politiske Ligevægt i Europa. Hertil kom, at det keiserlige Restitutionsedict (1629) altfor tydelig viste Protestanterne det Uveir, som svævede dem over Hovedet og fordrede den yderste Kraftanspændelse. Dette Edict udelukkede nemlig de Reformerte fra Religionsfreden, fradømte Protestanterne de siden det passauske Forlig seculariserede Kirkeejendomme og tillod katholske Fyrster al Religionstvang mod deres protestantiske Undersaatter.

Efterat have gjenoprettet den indvortes Fred i Frankerige greb Cardinal **Richelieu** i den farefulde Tid de Svage under Armene. Han havde allerede (1626) hindret Spanierne i at bemægtige sig Valtelin og igjennem dette Land at bane sig en aaben Vei til Østerrige. Nu satte han (1630) efter en lykkelig Krig med Keiseren Hertugen af Nevers i Besiddelse af den mantuanske Arv; de tvende Fæstninger Pignerol og Casale, som han forskaffede Frankerige, vare ligesom Nøglerne til Italien. Dette var kuns Begyndelsen til større Planer: han tilveiebragte en Vaabenstilstand mellem Sverrige og Polen (1629) og satte ved Subsidier Sverriges store Konge **Gustav Adolph**, hvem Keiseren havde fornærmet under Krigen med Polen, i Stand til at begynde sin Heltebane i Tysk-

land. De protestantiske Fyrster lode sig overtale eller bleve tvungne til at forene deres Vaaben med de Svenske. Kunde Gustav end ikke afvende den Ødelæggelse, som Tilly førte over Magdeburg (1631), saa hævnede han sig dog samme Aar ved den herlige Seier, han vandt paa Sletterne ved Breitenfeld, og forfulgte sin Fiende dybt ind i Overtyskland. Tillys Død i Træfningen ved Lechfloden gav Wallenstein den tabte Myndighed tilbage; han blev atter Keiseren nødvendig, da Lykken saameget havde udvidet og forandret Gustav Adolphs Planer, at han med Religionens Sag forbandt Attraaen efter et Principat over Tyskland. Endelig seirede og døde Gustav paa Valpladsen ved Lützen (1632); men han efterlod sig en Stamme af Feldtherrer og en Minister, den kloge **Axel Oxenstjerna**, der kunde træde i hans Sted. To Aar derefter lod Ferdinand II Wallenstein myrde i Eger, fordi han havde Grund til at tvivle om hans Hensigter. Imidlertid overvandt Erkehertug **Ferdinand** dog de Svenske, som anførtes af **Horn** og **Bernhard af Weimar**, ved Nördlingen (1634), og Kurfyrsten af Saxen tilligemed flere protestantiske Fyrster gjorde (1635) sin Fred med Keiseren. De Svenskes Stilling blev derover saa mislig, at de havde maattet forlade den store Gustavs Værk, hvis ikke Richelieu havde rækket dem endnu kraftigere Hjelp. Han forbandt sig med Spaniens Fiender i Nederlandene (1635), og erklærede snart ogsaa Østerrige selv aabenbar Krig; han lønnede Bernhards Armee, men da denne døde uventet (1639), tilegnede han sig ogsaa baade Armeen og Elsas, som Bernhard havde erobret for sig selv. **Baners** Seiervinding ved Wittstock (1636) over de keiserlige og saxiske Tropper havde i det nordlige Tyskland nogenlunde udslettet Tabet ved Nördlingen. Under saadanne Omstændigheder tiltraadte **Ferdinand III** (1637) Regieringen; hans Skridt vare klogere, men hans Lykke endnu mindre end hans Forgængers. **Torstenson** vandt Slaget ved Leipzig (1642), og Haabet om Fred fjernede sig kuns mere, da de seirende Svenske, misfornøiede fornemmelig med det danske Hofs Meglingsforsøg, uden foregaaende Krigserklæring brøde ind i Danmark (1643) og afnødte ved hollandsk Hjelp den gamle Kong Christian IV Freden i Brømsebroe (1645). Denne Fred, som kostede Danmark Provindserne Jæmteland, Herjedalen, Halland, Gulland og Øsel, var for Sverrige en større Vinding end de Erobringer, hvortil Torstenson ilede tilbage. De keiserlige Arvelande selv kom i Fare. **Vrangel** i Forening med den franske Hær, som **Turenne** anførte, tugtede Maximilian af Bairen. Da endelig **Königsmark** havde indtaget en Deel af Prag, maatte Keiseren underskrive den vestphalske Fred (1648),

hvorom der i flere Aar var underhandlet paa Congresserne i Osnabrück og Münster.

Frankerige erholdt ved denne Fred det østerrigske Elsas og Bekræftelse paa Høiheden over Metz, Toul og Verdun samt Pignerol. Sverrige traadte som en egen Rigsstand i Besiddelse af Wismar, Bremen, Verden, Rygen, Forpommern og noget af Bagpommern; med 5 Millioner Rigsdaler maatte det udmarvede Rige desuden tilfredsstille den svenske Hær. Det Øvrige af Pommern blev Brandenburg til Deel tilligemed Bispedømmerne Magdeburg, Halberstadt, Minden og Cammin. Paa lige Maade erholdt andre protestantiske Fyrster, navnlig Hessen-Cassel, Sverriges troeste Bundsforvandte, Erstatninger eller tabte Lande tilbage. Huset Wittelsbach blev igjen indsat i Nedrepfalz og forlenet med en aattende Kurværdighed. Derimod forblev Øvrepfalz og den anmassede Kurværdighed hos Baiern. Religionsfreden blev udvidet ogsaa til de Reformerte, og en fuldkommen Lighed fastsat mellem Katholiker og Protestanter. Iøvrigt kunde det ikke afværges, at jo Aaret 1624 blev bestemt som Normalaaret saavel med Hensyn til frie Religionsøvelse som med Hensyn til Besiddelsen af geistlige Godser. Denne Indskrænkning standsede Reformationens Fremgang i det sydlige Tyskland. Spanien anerkjendte de forenede Nederlandes Selvstændighed, og Keiseren saavel disses som Sveitsernes

Uafhængighed af det tyske Rige. Ligeledes maatte Keiseren bekræfte samtlige tyske Rigsstænders Rettigheder. Denne vigtige Fred er at betragte som Grundvolden for det europæiske Statssystem, hvis Middelpunet Tyskland blev i den følgende Tid, ligesom Landet selv ifølge sin Beliggenhed og sin ulykkelige Statsforfatning maatte blive en Tumleplads for rivaliserende Naboemagter, i hvis Interesse de tyske Fyrster selv delte sig. Det Partie, som arbeidede mod det habsburgske Dynastie, holdt sig til Frankerige undertiden ogsaa til Sverrige, der som Garanter for den vestphalske Fred gjerne toge Leiligheden i Agt til egne Planers Fremme. Norden traadte formedelst denne Fred i stadig Berørelse med det sydlige Europa; thi ligesom Sverrige delte Interesse med Frankerige, saa maatte ogsaa disse Magters Fiender søge sig Venner i Norden. De indviklede Forhold, de politiske Ænker, der under Forevending af et Ligevægtssystem opspandtes, og en Mængde deraf flydende Krige ere vel mere end Tredivaarskrigens Ødelæggelser at ansee som den sørgeligste Følge af Luthers Reformation.

Endnu fortsatte Spanierne og de Franske Kampen, begge med Haab om Fordele. Cardinal Mazarin arvede Richelieus Plads og Synsmaader; han stolede paa Oprørene i de spanske Provindser og haabede, at man i Catalonien kunde erobre de

spanske Nederlande. Spanierne lovede sig Fordele saavel af deres Fred med Hollænderne som af de indvortes Gjæringer i Frankerige under Ludvig XIVs Mindreaarighed. Lykken, vel benyttet af store Feldherrer som Condé og Turenne, erklærede sig for de Franske i en Række af Slag, der fulgte paa Seiren ved Rocroi (1643). Endelig gjorde den engelske Protector Cromwell fælleds Sag med det seirende Partie for at sysselsætte og blende det engelske Folk ved en lykkelig Krig (1657); han erobrede Jamaica og Dünkirchen. Men hans Død (1658) og Turennes Seier ved Dünerne gjorde ogsaa Ende paa Krigen. Ved den pyrenæiske Fred (1659) erholdt Frankerige Roussillon og nogle Pladser paa Grændsen af Nederlandene, men forpligtede sig til ikke at yde de frafaldne Portugisere nogen Hjelp. Den unge Konge Ludvig XIV skulde ægte Infantinden Maria Theresia — Kilden til kommende Krige!

Stridigheder mellem de nordiske Magter indtil Fredsslutningerne i Kjøbenhavn, Oliva og Cardis.

5. Flere Begivenheder i Begyndelsen af denne Periode forandrede meget saavel de politiske Forhold som Forfatningen i Norden. Calmarunionen blev opløst, og Sverrige et selvstændigt Rige; det fik sin egen Konge i dets Befrier Gustav Vasa

(1523). Danmark og Norge forenede sig efter en haardnakket Kamp med Christian IIs Tilhængere og med Lybekkerne endnu nøiere til een Stat under Frederik I og Christian III. Da Gustav Vasa tillige havde ladet den svenske Throne erklære arvelig for sine mandlige Descendenter (1544); da de danske Konger nødig vilde slippe Tanken om et Overherredømme over Sverrige, og Rigernes rette Grændser og Rettigheder ikke vare bestemte: saa vedbleve Forholdene at være meget spændte mellem de skandinaviske Magter, og Nationalhadet at røre sig. Reformationen og den dermed forbundne Inddragelse af de geistlige Godser tjente baade Christian III og Gustav I til at befæste og berige Kronerne, endskjøndt Adelen, især i Danmark, befriet fra sine geistlige Medbeilere, blev Kongemagten farligere efter den Tid.

Kuns Anledningen fattedes til et Brud mellem Danmark og Sverrige; ogsaa denne Anledning fremvirkedes af Reformationen. Sværdriddernes Hærmester, Walter af Plettenberg, havde ved at indføre Reformationen opkastet sig til Herre over Livland; en anden Hærmester, Gotthard Kettler, afstod dette Land til den polske Konge Sigismund II August og erholdt under polsk Skyts en sikkrere Besiddelse til Erstatning, nemlig Kurland og Semgallen (1561). Den bedste Deel af Esthland kastede sig under Gustav Vasas Søn, Kong Erik XIV.

I nogle Stifter i disse Lande havde den danske Konge Fredrik II anbragt sin Broder Magnus (1560). Endelig havde den russiske Czar Ivan Vasilievitsch II længe forsøgt med væbnet Haand at tage Livland og Esthland for at komme i Forbindelse med Østersøen. Deraf reiste sig en almindelig Krig i det nordøstlige Europa; den endelige Følge blev den, at Polen beholdt Livland, og Sverrige Landene omkring den finske Bugt. I syv Aar (1563-1570) kæmpede Danmark med Sverrige, og sluttede i Stettin en Fred, som gjør Epoche i Skandinaviens Historie, fordi den tractatmæssig ophævede Calmar-Unionen og afgjorde mange stridige Puncter, der vare blevne tilbage efter denne Unions virkelige Opløsning. Men Tenderet var dog ikke udbrændt.

Den jagellonske Kongestamme i Polen uddøde med Sigismund II (1572), og dette Land blev nu et mere og mere indskrænket Valgrige, en Tumleplads for ustyrlige Adelsfactioner og derfor et Maal for udlændiske Fyrsters Ærgjerrighed. Iblandt de følgende Valgkonger var den kiække Stephan Bathori, som ydmygede Ivan Vasilievitsch II og fratog ham Livland (1582), og Gustav Vasas Sønneson Sigismund (1587), som efter sin Fader Johans Død (1592) ogsaa besteg den svenske Throne. Den sidste Forening af tvende Riger under een Konge kunde endnu mindre bestaae end Calmar-

Unionen, fordi Østersøen og en total Forskjellighed i Religion, Sprog og Nationalcharakter hindrede enhver Nærmelse. Sigismund selv havde Forkjærlighed for Polen, var ivrig katholsk og ligesom hans Fader et Redskab i Jesuiternes Hænder til at indføre Katholicismen i Sverrige. Dette bevægede de Svenske til at vælge hans herskesyge Farbroder Carl IX først til Rigsforstander siden til Konge (1600). Saaledes reiste sig den polsk-svenske Successionsstrid, der i de første 20 Aar ikke førtes med synderlig Kraft, deels fordi begge Magter søgte at tilvende sig Rusland, efterat Ruriks Huus var uddød (1598), deels ogsaa fordi Carl IX indviklede sig i en uheldig Krig med Kong Christian IV af Danmark, hvem Freden i Siørød (1613) bragte nogle Fordele. Men da Carl IX's Søn Gustav Adolph havde faaet frie Hænder fra denne Side, satte han (1621) over til Livland og erobrede i ærefulde Feldtoge, paa hvilke han allerede udfoldede sine store Feldherretalenter, baade dette Land og polsk Preussen. Den polske Adel fandt sig ikke heller meget beføiet til at understøtte Sigismunds Fordring paa en fremmed Throne. Trediveaarskrigen kaldte Gustav Adolph til Tyskland; han indgik derfor en Vaabenstilstand med Polen (1629; fornyet 1635). Saalænge de Svenske vare sysselsatte i Tyskland, havde de polske Konger Fred, men opgave ikke gamle Fordringer.

Disse Fordringer vaagnede, da Gustav Adolphs Datter Christina af Lune (som pleiede at bestemme hendes Idrætter) frivillig forlod den svenske Throne (1654) uden at efterlade sig Livsarvinger. Johan Casimir af Polen, Sigismunds anden Søn, vilde ikke anerkjende den Arvelov, som gav hende Carl X Gustav af Zweybrücken, hendes Fætter, til Efterfølger — Paaskud nok for denne uroelige og erobresyge Fyrste til at fornye Krigen med Polen. Under denne Krig udfoldede sig hans Plan, af Sverrige at skabe et gothisk Rige omfattende den hele Østersø. Han trængte ind i Polen (1655) og nødte Johan Casimir, som tillige var indviklet i en ulykkelig Krig med Russer og Kosakker, til at forlade Riget; med nødtvungen Bistand af den store Kurfyrste Fredrik Vilhelm, Hertug af Preussen, vandt han det tre Dages Slag ved Warschau (1656). Men der dannede sig nu en stor Coalition mod ham. Hollænderne vare avindsyge over de Svenskes Overmagt i Østersøen. Den danske Konge Frederik III haabede at vinde tilbage, hvad hans Fader havde tabt ved Freden i Brømsebroe (1645). Den russiske Czar Alexei Michaelovitsch vilde udslette Freden i Stolbova (1617), som havde afskaaret Russerne fra Østersøen. Den store Kurfyrste skulde fortjene og sikkre sig Souveraineteten over Østpreussen, hvormed Johan Casimir havde kjøbt hans Bistand. Disse Fyrster og Keiser Leopold I

sluttede Forbund med Polen. Omspændt af nye Fiender fattede Carl Gustav den raske Beslutning at forlade Polen og uventet at vende sig mod Danmark. Dette Riges usle aristokratiske Forfatning, Mangel paa Forsvarsanstalter og en streng Vinter, som lagde Beltene til, begunstigede i den Grad hans Foretagender, at han næsten uden Sværdslag erobrede hele Danmark og afnødte Frederik III en yderst ufordelagtig Fred i Roeskilde (1658).

Jo lettere han havde vundet sine Fordele, og jo mere han var bleven sin Fiendes Svaghed vaer, desto hellere fornyede han Krigen (endnu A. 1658). Han vilde nu erobre Kjøbenhavn og det danske Rige. Dog gamle Rigers Navne lade sig ikke saa let udslette. Kjøbenhavn blev fra Søesiden undsat af en hollandsk Flaade, og dets Borgere forsvarede sig med Heltemod. Sverriges andre Fiender ilede til Hjelp, og efter Seiren ved Nyeborg (1659) skulde de Danske med større Fordele have tilendebragt Krigen, naar ikke Søemagterne, England og Holland, havde misundt dem Besiddelsen af Landene paa begge Sider af Sundet. Da Carl Gustav pludselig døde (1660), fandt Freden færre Vanskeligheder. Den sluttedes i Kjøbenhavn (1660) med Danmark omtrent paa samme Vilkaar som den i Roeskilde: Sverrige beholdt nemlig Skaane, Halland, Blekingen, Bahuus og Toldfriheden i Sundet; dets Allierede Hertugen af Holsten-Gottorp

fik en i flere Puncter ubestemt og derfor omtvistet Souverainetet over Slesvig. Ved Freden i Oliva (1660) frasagde Johan Casimir sig alle Fordringer paa den svenske Throne, aftraadte til Sverrige Livland, Esthland og Øsel, og det hertugelige Preussens Uafhængighed blev anerkjendt. Freden i Cardis (1661) med Rusland stadfæstede den i Stolbova, hvorved Sverrig beholdt Kexholm, Karelien og Ingermanland. Disse Fredslutninger vare for Norden af samme Vigtighed som den vestphalske og pyrenæiske Fred for det sydlige Europa. Sverrig stod paa Spidsen af Vælde, men dalede efterhaanden fra en Høide, hvortil Regenters personlige Storhed mere end indvortes Kraft havde hævet det. Danmark, skjøndt betydelig formindsket, concentrerede sin Kraft, idet de lavere Stænder, opbragte over det unaturlige og tærende Adelstyranie, for derfra at befrie sig, lagde al Magten arvelig i Kongens Hænder (1660). Rusland, fremdeles udelukket fra Østersøen, forblev som en raae Colos liggende paa den østlige Grændse af det civiliserede Europa. Polen gik svækket og Brandenburg styrket ud af Kampen.

B. Omrids af enkelte Staters Historie i dette Tidsrum.

Spanien og Portugal.

1. Keiser Carl V (I) efterlod sin Søn Philip II det mægtigste Rige i den da bekiendte Verden; men Spaniens Historie under hans og hans Efterfølgeres Regjering lægger for Dagen, hvor hurtigt en mægtig Stat kan synke og et ædelt Folk fordærves, naar Despotie parret med Bigotterie lægger Aanden i Lænker, udelukker Frihed og Oplysning og med en frygtelig Conseqvents vil paatvinge frie Nationer en saa forhadt Art Trældom. I denne Hensigt bekrigede Philip Nederlandene, England og Frankerige; derfor maatte hans egen Søn Don Carlos bløde; derfor lod han Inqvisitionen rase, Jesuiterne herske og de ulykkelige Moriskos omkomme i morderske Krige. Ved en saadan Politik lagdes Spanien mere øde end ved Amerikas Skatte, der lokkede til Udvandringer og fødede Herskesygen og Ørkeslsheden hjemme. Spanien blev arm, medens det betalte Fremmedes Vindskibelighed med sit Guld. Imidlertid vedblev dog Riget under ham at spille en Hovedrolle. Det var hans Flaade, som under Anførsel af Don Juan d'Austria overvandt Tyrkerne ved Lepanto (1571); hans Armee var den bedste i Europa; den skaffede ham Portugals Krone (1581).

Portugiserne forstode ligesaalidt som Spanierne rigtig at benytte deres indiske Colonier, især da Jesuiterne under Kong Johan III († 1557) kom til at raade. Kong Sebastian, opdraget af disse Munke, tilsatte paa et eventyrligt Korstog mod de Vantroende i Marokos Livet i Slaget ved Alcas-

far (1578). Med Cardinal **Henrik** uddøde (1580) den mandlige Linie af det burgundiske Huus, og Philip II beviste nu med væbnet Haand sin Ret til Thronen som Dattersøn af Emanuel den Store. Han agtede hverken den lamegiske Successionslov eller Medbeilere (Anton af Crato; de foregivne Sebastianer). Forenet med Spanien mistede Portugal sine bedste Colonier og Rigets Stænder deres Privilegier.

Philips II^s Søn, **Philip III** (1598-1621), gik i Hertugen af Lermas Ledebaand, og udjog af Spanien 600,000 Moriskos. Trykkende Paalæg og den slette Bestyrelse under **Philip IV^s** Yndling, Greven af **Olivarez**, æggede Catalonierne og Portugiserne (1640), Andalusien (1641) og Neapel (1647 fgd. Thomas Aniello og Gennaro Annese) til Opstand. Disse Oprør dæmpedes omsider, undtagen det i Portugal, hvor **Johan IV** af **Braganza** lettelig hævdede sin Ret til Thronen, medens andre Oprør og Krigene med Nederlandene, Frankerige og England sysselsatte Spanierne. Understøttede af en fransk Hær, som den duelige **Schomberg** anførte, tilkæmpede Portugiserne sig Seirene ved Almorial og Villaviciosa og omsider deres Uafhængighed (1668). Ogsaa blev Brasilien frataget Hollænderne. Sammenkaldelsen af Rigsstænderne (los Cortes) blev efter Carl I^s Tid næsten en tom Cærimonie. Digtekonsten havde sine Prydelser

(Spanierne **Cervantes** Saavedra og **Lopez de Vega**, Portugiseren **Camoens**).

Frankerige.

2. Kong **Frants** I roses for hans Kjærlighed til Konster og Videnskaber. Udenlands stod han i Forbund med Pavens Fiender, i sit eget Land offrede han Protestanterne til Baalet; han tvang Parlamentet til at indregistrere det ufordelagtige Concordat, han sluttede med Pave Leo X. Hans Søn **Henrik** II (1547-1559) fulgte samme Grundsætninger. Under en svag Qvinde- og Favorit-Regjering — som baade er Tegn og Aarsag til Staters Fordærvelse — dannede sig de tvende religiøs-politiske Partier, der i et halvt Aarhundrede sønderslede Frankerige. Det **lothringske** eller **Guiserne**s Huus stillede sig i Spidsen for Katholikerne, og det **bourbonske** Huus hældede sig til Hugenotterne (Protestanterne). Hiint blev understøttet af Philip II, dette af de protestantiske Hofer. Gjensidig Skinsyge og Stræben efter den høieste Magt, altsom Dynastiet Valois nærmede sig sin Undergang, var den egentlige Aarsag til disse mægtige Familiers Kamp; Religionens Forsvar stod i Baggrunden. Efter **Frants** II^s Død (1560) og i **Carls** IX^s Mindreaarighed førte Henrik II^s rænkefulde Enkedronning **Catharina** af **Medici** Regentskabet, og Religionskrigene, af hvilke Historien

tæller aatte med korte Mellemrum, toge deres Begyndelse. Den ædle Kantsler **L'Hospital** raadede forgjeves til Fred og Tolerance. Under **Condés** og **Colignys** kjække Anførsel tilkjæmpede de svagere Hugenotter sig en ærefuld Fred (1570 i St. Germain) ved hvilken der indrømmedes dem fire Sikkerhedsstæder og Adgang til alle Statsembeder, og en almindelig Amnestie blev forkyndet. Hoffet søgte kuns at gjøre dem trygge. Under Paaskud af en Formæling mellem Kongens Søster og den unge Kong **Henrik af Navarra**, der efter den ældre Condés Død betragtedes som Hovedet for det protestantiske Partie, indbødes de fornemste Hugenotter at komme til Paris. Fanatismen havde beredet en anden Fest — det parisiske Blodbryllup: Bartholomæusnatten A. 1572 bleve Coligny og mange tusinde Protestanter myrdede i Paris og Provindserne. Henrik af Navarra reddede sig kuns ved at afsværge sin Troe. Hel Europa gysede ved disse Blodscener; kuns Pave Gregor XIII og Philip II anstillede Takkefester. Kampen begyndte med nyt Raserie, og Hugenotterne forsvarede sig i deres faste Stæder. Imidlertid døde den vanvittige **Carl IX** (1574), og hans Broder **Henrik III**, som i en kort Tid havde været Konge i Polen, ilede tilbage for at bestige den franske Throne. Han svarede ikke til de Forventninger, mun havde gjort sig om ham; Guiserne stiftede den katholske Ligue

(1576), og **Henrik Guise** tænkte endogsaa ved Philip IIs Hjelp og Ægteskab med hans Datter at bane sig Veien til Thronen. Ved leiede Snigmordere befriede den svage Konge sig for begge Guiserne (1588); men Pavens og Liguens Hævn traf ham saa haardt, at han maatte kaste sig Henrik af Navarra i Armene. Medens nu begge Konger beleirede Paris, blev Henrik III, den sidste Konge af Huset Valois, myrdet af Dominicanermunken **Jacob Clement** (1589), og ingen var nu Thronen nærmere end **Henrik IV** af Navarra, der begynder det **bourbonske** Dynastie.

Henrik IV var, enkelte Svagheder fraregnet, Frankeriges største Konge, forenede Aand med ridderligt Mod, elskede sit Folk og var dets sande Fader. Efterat have overvundet Liguens Tropper ved Ivry (1590), traadte han atter over til den katholske Troe (1593), og forsonede sig saaledes med Paven og med sine katholske Undersaatter. Paris aabnede sine Porte for ham; Philip II og Jesuiterne saae sig skuffede i deres Forhaabninger. Hadet til Spanierne, havde slaaet saa dybe Rødder hos Nationen, at Henrik intet vovede ved en aabenbar Krig; Freden sluttedes i Vervins (1598) paa samme Vilkaar som forhen i Chateau Cambresis (1559). Henrik gjorde endnu et Skridt i den Hensigt at vinde en stadig Fred: han tilstod ved det Nantiske Edict (1598) sine fordums Troesbrødre Religionsfrihed, Adgang

til Statsembeder og Sikkerhedsstæder. Men Hugenotterne vedbleve saaledes at være et bevæbnet Partie i Staten, der let kunde misbruge deres Vaaben; de kunde blive farlige og vare dog ikke betryggede, fordi deres Rettigheder kuns hængte af Monarchens Villie. I tolv paafølgende Aar arbeidede Henrik med sin vise Raadgiver **Sully** paa at læge Statens Saar og samle Kræfter; Gjelden blev afbetalt; Agerdyrkning, Handel og Konstflid blomstrede atter frem; kuns Retsembedernes Salg var en Skygge ved den nye Forvaltning. Da fattede Kongen den store Plan at ydmyge det spanskøsterrigske Huus og at oprette en almindelig europæisk Republik. Men han blev under Tilberedelserne til Krigen myrdet af Frants Ravaillac (1610). Enhver Franskmand følte i sit Hjerte den Dolk, som traf Henrik.

Hvad Sully med viis Oeconomie havde sammensparer, forødede Enkedronningen **Maria af Medici**, medens hun og Yndlinger (Concini) førte Regjeringen i **Ludvig XIII**s Mindreaarighed. Sidste Gang før Revolutionen sammenkaldtes Rigets Stænder (1614) og udrettede intet. Denne Regjering ophørte, og Cardinal **Richelieu** tiltraadte sit 18aarige autokratiske Ministerium (1624–1642). Han afvæbnede Protestanterne uden at berøve dem deres Religionsfrihed og fratog dem Rochelle, deres sidste faste Plads, (1629) uagtet den Bistand,

England ydede dem; han befæstede den kongelige Magt og tilintetgjorde sine personlige Modstandere med udtænkt List og Grusomhed. Han forfulgte Henrik IVs Plan at ydmyge de tvende Linier af det habsburgske Huus, og det lykkedes; hans dybe Blik gjennemskuede alt, hans Kraft og Virksomhed kom til Ende med alt. Hans Forfængelighed selv var den franske Litteratur meget gunstig (det franske Academie). Ludvig XIV døde (1643) Aaret efter Richelieu, og Cardinal **Mazarin** beklædte dennes Plads i **Ludvig XIV**s Mindreaarighed. Mazarin efterlignede sin Forgænger, men var mindre kraftfuld, og hans Myndighed var forhadt, fordi han var en Italiener. Aristokraterne løftede Hovedet og førte i fem Aar (1648–1652) Frondekrigen med Hoffet og Ministeren. Spanierne understøttede Hoffets Fiender og droge vexelviis de store Feldherrer Condé og Turenne ind i deres Interesse. Mazarin seirede og blev endnu mægtigere. Den vestphalske og pyrenæiske Fred var tildels hans Værk. Efter hans Død førte Ludvig XIV selv Regjeringen (1661).

Italien.

3. Der var i dette Land kuns Rudera tilbage og Mindesmærker af fordums Herlighed; Konster og Videnskaber selv, skjøndt fremdeles beskyttede af Paver (Leo X) og Fyrster, syntes at ville flytte

bort med borgerlig Frihed, Velstand og borgerlige Dyder. Revolutionerne i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Tidsrum berøvede de fleste italienske Magter deres Selvstændighed. Mailand, Neapel, Sicilien og Sardinien bleve Provindser af Spanien. Den tappre Emanuel Philibert blev først ved Freden i Chateau Cambresis (1559) gjeniindsat i Savoyen og de fleste andre fædrene Besiddelser, som Kong Frants I haade frataget hans Fader. De følgende Hertuger i Savoyen vidste med megen Statsklogskab at befæste deres Magt. Republiken Venedig sank Dag for Dag; Osmannerne erobrede Cypern, dens vigtigste Besiddelse i Orienten (1571). De mediceiske Hertuger i Florents udvidede i dette Tidsrum deres Herredømme over hele Toscana, og prydede sig med den nye Titel af Storhertuger. Det var en ringe Erstatning for de store Tab, som Reformationen medførte, at Paverne forøgede Kirkestatens Gebet med Mark Ancona, Ferrara og Urbino. Parma, som Julius II havde vundet, overlod Pave Paul III til sin uægte Søn Peter Aloysius Farnese (1545). Under den pavelige Regjering kunde intet trives. Ingen Pave var saa streng i sin Statshusholdning og saa nyttig for den egentlige Kirkestat som Sixtus V (1585–1590). Hans Formand Gregor XIII bragte den længe lovede Kalenderforbedring i Stand (1582). Men saa høit var Religionshadet steget, at Protestanterne længe vægrede sig for at antage den gregorianske Kalender, fordi den hidrørte fra en Pave.

Østerrige.

4. Tyrkernes vilde Erobringsaand uddøde med Soliman II (1566); men de bleve dog i Besiddelse af det sydlige Ungarn, og Siebenbürgerne, understøttede af dem, beholdt sine egne Fyrster. Denne mislige Besiddelsesstand foranledigede under Keiser Rudolph II en nye Krig mellem Ungarn og Porten (1593–1606), som ikke førte til noget Resultat. Protestantismen havde imidlertid gjort store Fremskridt saavel i Ungarn som i Bøhmen. Dens Udryddelse var Jesuiternes Hensigt; men Keiserne satte hermed en anden Plan i Forbindelse, den nemlig at forvandle begge Riger til uprivilegerede Arveriger. Dette lykkedes fuldkommen i Bøhmen efter Protestanternes Ydmygelse under Ferdinand II. Men de siebenbürgske Fyrster (Bethlen Gabor og Rakozy'erne) hindrede i Ungarn endnu længe Udførelsen af denne Plan, idet de gjorde fælleds Sag saavel med Protestanterne som med Østerriges andre Fiender. Imidlertid voxede dog Keisernes Magt i deres egne Arvelande, medens Trediveaarskrigen og dens Følger næsten tilintetgjorde deres Indflydelse i det romerske Rige. Sverrige og Frankerige formaaede i dette Rige ligesaameget

som det habsburgske Huus; dette viste sig navnlig ved de Vanskeligheder, disse Magter lagde i Veien for Leopold I, da han efter sin Fader Ferdinand III^s Død (1657) lod sig vælge til romersk Keiser.

Storbrittannien.

5. Henrik VIII (1509–1547) var foranderlig i sine Regjeringsgrundsætninger som i Valget af sine Gemalinder. Han skrev mod Luther og erhvervede sig derved Navn af Troens Forsvarer. Men da han, vellystig og lunefuld, forskjød sin Gemalinde Catharina af Aragonien, en Datter af Ferdinand den Katholske, og Paven med Hensyn til den mægtige Keiser Carl ikke turde dertil give sit Minde; saa kom han i vidtløftig Strid med den romerske Curie (1531–1534), erklærede sig selv for Pave, lod sig sværge Supremats-Eden, afskaffede Munkevæsenet og inddrog Klostrene. Protestantismen, som han iøvrigt forfulgte, fæstede under hans Søn Edvard VI og under Erkebiskop Cranmers vise Styrelse dybe Rødder. Med blodig Strenghed arbeidede Edvards Halvsøster Maria (1553–1558) paa at udrydde Kjætteriet; hun var en Datter af Catharina og ægtede Philip II. Den sidste Forbindelse med det spanske Hof kostede England Calais, som de Franske erobrede. Til Lykke døde hun tidlig og uden Børn, efterfulgt af hendes Halvsøster, den mandige Elisabeth.

Elisabeth vandt Massen af Folket ved at indføre den protestantiske Religion. Idet hun bibeholdt det episcopale Hierarchie, befæstede hun Thronen endmere, eftersom Regenten ved sit Supremat blev Hovedet for Hierarchiet. Religionen smeltede paa det nøieste sammen med Folkets Interesse og hendes Politik. Af Katholikerne (især de irlandske) og af Philip II havde hun de farligste Angreb at vente; derfor sluttede hun sig til Protestanterne i alle Lande og bekæmpede Spaniens Overmagt. Denne frygtelige, tilsidst lykkelige Kamp, som efter Englands Beliggenhed maatte føres til Søes, spændte Nationens Mod og Kræfter og anviste den rette Vei til Magt, Ære og Velstand — Havet. Engelske Søehelte som Frants Drake og Howard gjennemkrydsede alle Have; den uovervindelige Armade, Cadix selv og de spanske Colonier bleve ødelagte. Englænderne fandt Indien paa en nærmere Vei end den, Forbisher, Davis og Hudson forsøgte. Handelsforbindelser knyttedes med Rusland og Persien. Det ostindiske Compagnie blev oprettet (1600), og Colonier anlagdes paa Nordamerikas Kyst (1578–1587). Nederlandske Flygtninge hævede de engelske Manufacturer.

Jacob (VI) I, en Søn af den henrettede Maria Stuart og Konge af Skotland, besteg Thronen efter Elisabeths Død (1603) som nærmest beslægtet med hende; England og Skotland bleve

forenede under Navn af Storbritannien; men den Strid, som havde reist sig mellem tvende protestantiske Partier: **Episcopale** i England og **Presbyterianerne** (Puritanerne) i Skotland, hindrede endnu længe derefter en nøie Forening mellem begge Riger. De Stuartske Konger forstode ikke at styre disse Partier; deres Regjering var ikke populair; de stræbte efter en uindskrænket Magt og vare Katholicismen hengivne; formedelst en slet Huusholdning med Statens Midler behøvede de idelig Parlamentets Bistand, og krænkede dog Nationens helligste Rettigheder. Saaledes beredede Dynastiet allerede under Jacob I sin egen Undergang. Katholikerne saae sig imidlertid bedragne i deres Forventninger om denne Konge; de prøvede paa at sprænge den kongelige Familie og Parlamentet i Luften (1605), men gave ved denne mislykkede Krudtsammensværgelse sig selv Hjertestødet. Jacob var svag, vankelmodig, forfængelig og en Slave af foragtelige Yndlinger (Buckingham). Hans Søn **Carl I**, inddrukket af katholske og despotiske Meninger, forøgede sin Gjeld ved en dobbelt frugtesløs Krig med Spanien og Frankerige, ophævede gjentagne Gange Parlamentet og vilde tilsidst herske uden Parlament for egenmægtig at kunne paalægge Skatter. Han glemte, at han regjerede over et Folk, som under Elisabeths Styrelse havde lært at være stolt af sine Kræfter og Rettigheder. Da han

vilde paanøde Skotterne en nye episcopal Liturgie, der skulde bringe dette Folk i Ening med hans øvrige Monarchie, og disse grebe til Vaaben (1639); saa maatte han sammenkalde et Parlament (det lange, blodtørstige 1640), i hvilket Underhuset overstemmede alt. Dette Parlament gav Skotterne Ret og arbeidede planmæssig paa at undergrave den kongelige Magt. Til al Ulykke anrettede til samme Tid Papisterne et Blodbad paa Protestanterne i Irland. Skylden faldt paa Kongen; han opoffrede sine troeste Tjenere (Greven af **Strafford** og siden Erkebiskop **Laud**), forgjeves; det kom til aabenbar Krig mellem ham og Parlamentet. Dettes Hær, anført af **Fairfax** og **Oliver Cromwell**, seirede; efter Slaget ved Naseby (1645) maatte Carl kaste sig i Skotternes Arme, og den skotske Hær solgte ham til Parlamentet. Cromwell fyldte efterhaanden dette Parlament med sine Tilhængere, Independenterne, hvis Grundsætning var Frihed og Lighed; Kongen blev dømt til Døden (1649), Republikken proclameret, og Skotterne og Irlænderne, som vilde antage sig Stuarternes Sag, bragtes til Lydighed. Endelig adspredte Cromwell det lange Parlament, og opkastede sig til Republikens Protector (1653). Han gjorde sig frygtet af alle Europas Fyrster, og frygtede kuns for sin egen Samvittighed. Det var ham, som lod udfærdige Navigationsacten (1651), Grundlaget for Englands Mer-

cantilsystem. Denne Act var stilet mod Hollænderne, fordi de ikke vilde gjøre fælleds Sag mod Stuarterne; den tillod ikke fremmede Skibe at indføre andre Vare end eget Lands Producter; enhver anden Handel maatte drives ved britiske Skibe. Hollænderne, som derved mistede en fordelagtig Mellemhandel, erklærede Krig, men maatte efter fem tildeels ulykkelige Søeslag (1654) finde sig i Acten, forjage Stuarterne og udelukke det med disse beslægtede oraniske Huus fra Statholderværdigheden. Endnu før sin Død (1658) fratog Cromwell Spanierne Jamaika og Dünkirchen. Hans Søn Richard frasagde sig Protectoratet (1659). Den militaire Regjering kunde ikke bestaae. General Monk, i Spidsen for en stoisk Hær, dannede af Stuarternes Tilhængere et Parlament, som kaldte Carl I^s Søn Carl II tilbage tilbage til hans fædrene Throne (1660 Restaurationen).

Det nordlige og østlige Europa.

6. Danmark leed i dette Tidsrum mangehaande Tab, som tildeels vare at tilskrive Adelens Overvægt, der lamnede de dygtigste Fyrsters, selv en Christian IV^s, velanvendte Kræfter. Ethvert nyt Kongevalg udvidede Adelens Privilegier; det øvrige Folk nedsank i Trældom. Norge blev længe behandlet som en Provinds, endskjøndt det beholdt Navn af Rige. Den gottorpske Andeel af Slesvig løsrev sig omsider endogsaa fra den ringe Lehnsforbindelse med Danmark (1658). Kong Fredrik II erobrede en Deel af Ditmarsken (1559); men ved Fredslutningerne i Brømsebroe (1645), Roeskilde (1658) og Kjøbenhavn (1660) maatte hans nærmeste Efterfølgere opoffre Provindserne Jæmteland, Hærjedalen, Øsel, Gulland, Bahuus, Halland, Skaane og Blekingen. Trende Omstændigheder frelsede i disse ulykkelige Aarhundreder Danmark fra en Skjebne liig Polens i den nyere Tid: Lybekkerne mistede deres tyranniske Monopolhandel; Hierarchiet blev knækket ved Reformationens, og Adelsaristokratiet ved Souverainetetens Indførelse.

Sverrige vandt, hvad Danmark tabte, og dertil ved en Række af lykkelige Krige Herredømmet over de østersøiske Provindser: Ingermanland, Livland, Esthland, en betydelig Deel af Pomern, Wismar, Bremen og Verden. Riget havde en bedre Forfatning end Danmark, store Konger, Jern og Soldater, men iøvrigt kuns faa Midler til at forsvare sine Erobringer. Det svenske Hofs Virksomhed og Indflydelse blev derfor afhængig af Subsidier fra Fremmede.

Polen forenede sig i dette Tidsrum nøie med Litthauen (1569); men det tabte Livland, Esthland og Souverainetet over Østpreussen (1660) under Johan Kasimirs ulykkelige Regjering. Til samme Tid (1654) begave Kosakkerne sig under russisk

Skyts; de fandt sig fornærmede ved de Indgreb, man tillod sig i de Rettigheder, der engang vare dem tilstaaede. Den Krig med Rusland, som derover opkom, berøvede Johan Kasimir Smolensk (1667 Vaabenstilstand i Andrussov). Men den største Ulykke for Polen var dets aristokratiske og omsider anarchiske Forfatning. Adelen ene udgjorde Nationen; den indskrænkede enhver Valgkonge ved nye pacta conventa; dens Tøilesløshed gik saavidt (1652), at et eneste Landbuds Modsigelse (Liberum Veto) kunde gjøre enhver Rigsdagsbeslutning ugyldig.

Rusland. **Ivan Vasilievitsch** II tilintetgjorde ganske de mongolske Riger i Kasan og Astrachan (1552–1554), begyndte Sibiriens Erobring, men var ulykkelig i sine Forsøg mod Livland. Da **Richard Chancellor** havde fundet Veien til Archangel (1554), knyttedes fordelagtige Handelsforbindelser med England. Ivans Grusomhed fortjener Afskye, hans Bestræbelser for Ruslands Cultur (Lovgivning, Underviisningsvæsen, Handel og Haandværker) vare rosværdige, skjøndt uden varig Frugt. Ruriks Slægt uddøde med hans Søn Fedor (1598), hvis Broder **Dimitry** en vis **Boris Gudenov** mentes at have myrdet og derved at have banet sig selv Veien til Thronen. Flere Bedragere udgave sig for den dræbte Dimitry og understøttedes af den polske Konge Johan Sigismund III, der

havde det Haab at sætte sin Søn Vladislav paa Czarernes Throne. Novgoroderne valgte en Søn af den svenske Konge Carl IX. Disse Anslag mislykkedes vel, da Russerne enedes om at redde deres undertrykte Fædreland og at vælge til Czar **Michael Romanov** (1613); men Freden med Sverrige maatte kjøbes (1617) med Afstaaelsen af de sidste østersøiske Provindser, og den i Viasma med Polen (1634) med Tabet af Smolensk, Czernichov og Severien. Det sidste Tab oprettede **Alexei Michaelovitsch** (1645–1676); mod Sverrige kunde han intet udrette. En despotisk Regjering passede sig bedst, hvor Regenten behøvede den fuldeste Magt baade for at styre og fremdrage et raat og slavisk Folk og for at modstaae civiliserede Fienders Angreb. Det var en Lykke, naar Regenterne benyttede en aldeles uindskrænket Magt saa vel som Czarerne Michael Romanov og hans Søn Alexei: nye verdslige og geistlige Love bleve givne efter Tidernes Tarv; Manufacturer og Fabriker anlagdes o. s. v.

Tyrkiet.

7. Efter den store **Soliman** II's Død (1566) begyndte det tyrkiske Rige at dale. Dets Magt var grundet paa Sværdet alene og kunde kun ved Sværdet opretholdes; Tyrkernes Fanatismus og asiatiske Charakter forbød dem at smelte sammen med

de overvundne Folkeslag eller at antage deres Civilisation; de ere derfor i alle Henseender blevne tilbage for deres europæiske Naboer, og deres Krigermod har ikke kunnet opveie de Kristnes Krigskonst. Opdragelsen i Serailet og Serail-Regjeringen afkræftede Sultanerne; Janitscharernes Overmod blev Thronen farlig, og Pascha'erne, som i deres Statholderskaber forbandt den høieste militaire og civile Magt, nyttede Leiligheden deels til at udsuge Provindserne deels til at anstifte Oprør. Kuns Landenes naturlige Rigdomme og en fordelagtig, skjøndt passiv Handel kunde standse Virkningerne af en saa ødelæggende Statshusholdning. Rigets Forfald indtraadte imidlertid ikke paa een Gang. Selim II fratog Venetianerne Cypern (1571); men den tyrkiske Søemagt kunde efter Slaget ved Lepanto aldrig hæve sig. Amurath III underkastede sig de krimske Tartarer (1584). Det var en Lykke for Ungarn, Polen og Rusland, at Sultanerne indvikledes i Krige med Perserne. Sultan Ibrahim begyndte den langvarige Krig (1645–1669) med Venetianerne om Candia; denne Ø blev erobret, men Erobringen kostede Tyrkerne 500,000 Mand. Den Erobringspolitik, som de energiske Storvezierer af Familien Kiuprili fulgte, vendte sig atter mod det kristelige Europa og skyede ingen Opoffrelse.

De asiatiske Stater.

8. Ismael Sofi samlede under sit Scepter de Provindser af Persien, som Turkomannerne i henved 100 Aar havde beherskret, og var Stifteren af det nuværende persiske Rige (1508). Han og hans Efterfølgere laae i bestandig Strid med Tyrkerne deels formedelst Forskjellighed i Religionsmeninger — Perserne vare Schiiter, Tyrkerne Sunniter — deels angaaende de armeniske og mesopotamiske Grændseprovindser. Det lykkedes Perserne kuns for en kort Tid under Schach Abbas den Store (1587–1628) at haandhæve Herredømmet over disse Lande. Denne Fyrste gjorde sig ligesaa forhadt ved sin Grusomhed som berømt ved sin Krigsdaad. Han ødelagde Portugisernes Factorier og Handel paa Øen Ormus, og knyttede derimod Handelsforbindelser med England. Residentsen forflyttedes til det prægtige Isphahan. Under hans Efterfølgere forfaldt Riget.

Den store Mogols Stat i det nordlige Hindostan havde i denne Periode sin lykkeligste Alder. Men en despotisk Stat med saamange Underafdelinger og et Hof, der fordærvedes i sin Yppigheds Fylde, kunde ikke bestaae, naar kraftfuldere Nationer, lystne efter Indiens Rigdomme, fik i Sinde at gjennembryde Cabuls Porte. Ogsaa havde Europæerne allerede besat de sydlige Kyster.

Sina, kuns stykkeviis de Gamle bekjendt under Navn af Serica, ansees for et af de ældste Riger i Verden; men dets Historie er ubekjendt eller utilforladelig. Den samme Keiser Schihoangti, som dækkede sit Riges nordlige Grændse ved den lange Muur, skal have ladet alle historiske Skrifter ødelægge († 210 f. C. F.). Kongfutsee var Sineserne berømteste Lovgiver (omtrent A. 550 f. C. F.). Fos Religion forplantede sig (65) fra Indien til Sina, og bærer med flere Omstændigheder Vidnesbyrd om en tidlig Forbindelse mellem disse Lande. I 12te Aarhundrede bleve Sineserne undertrykte af Niutsche Tartarerne og kaldte derfor Mongolerne til Hjelp; men bleve omsider (1279) aldeles bragte under Aaget af disse Bundsforvandte. Det mongolske Dynastie Yuen afløstes efter 100 Aars Forløb (1368) af indfødte Keisere (Dynastiet Ming). Endelig benyttede Mandschu Tartarerne sig af indvortes Stridigheder til at bemægtige sig Thronen og oprette det nu regjerende Dynastie Tsing (1644). Sineserne have kjendt mange formentlige europæiske Opfindelser (f. Ex. en Art Bogtrykkerkonst, Papirfabrication, Krudt) før Europæerne, men ere i Forædlingen af disse Opfindelser blevne langt tilbage.

II. Fra Ludvig XIV^s Regjeringstiltrædelse A. 1661 indtil den revolutionaire Tidsalder eller A. 1786.

A. De almindelige Hovedbegivenheder.

Ludvig XIV^s Angreb paa Nederlandene.

1. Med Glands var Frankerige traadt ud af Kampen med det spansk-østerrigske Huus. Richelieu og Mazarin havde løsnet alle de Baand, som kunde hindre en tilkommende Erobrer i at fuldende hans politiske Planer. Og forsaavidt som den største Masse af rede Penge den Tid ansaaes for Statsoekonomiens Endemaal, beviste Mazarin den unge Ludvig XIV den største Velgjerning, idet han til Financernes Bestyrelse anbefalede Kjøbmanden Colbert (1661). Denne Mand skaffede (maaskee paa Agerbrugets Bekostning, som er det sikkreste Grundlag for Nationalvelstand) Frankerige Manufacturer, Havne, Canaler, Colonier, Handel og en anselig Marine; han ordnede Financerne saa vel, at hans ædle og ærgjerrige Herre ikke fattedes Midler til at omgive sin Throne med blendende Glands og til at gjøre sit Navn frygtet. Ludvig XIV havde Smag for det Store; denne Smag ledede ham ogsaa i det han virkede for Konster og Videnskaber, som under ham havde deres gyldne Alder. Maaskee er den almindelige Udbredelse af det franske Sprog og Litteratur (Pascal, Bossuet,

Fenelon, Boileau, Corneille, Racine, Moliere o. a.) den største af alle hans Erobringer. Han var ikke selv meget oplyst; men han havde et rigtigt Blik og forstod den Konst saavel i Cabinettet som i Feldten at vælge sine Tjenere og tillige den Konst at tilegne sig deres Fortjenester. Ogsaa forstod han at benytte sig af de Fordele, som hans Naboers Afmagt frembød. De staaende Hære og Gesandtskabsvæsenet erholdt under ham sin Uddannelse, og vare i hans Hænder lige virksomme Midler til at forstyrre Europas Fred. Hertil kom, at Mercantilsystemet, som Colbert uddannede, og deraf flydende Handelsnid nødvendig maatte bringe Frankerige i Sammenstød med Holland og England, der ifølge Landenes Natur og Begivenhedernes Gang allerede vare blevne Søemagter.

Uagtet Carl II i England behøvede Ludvig XIV og var i hans Interesse, saa fandt det franske Hof — og Kong Fredrik III i Danmark — sig dog beføiet til at yde de forenede Nederlande nogen, skjøndt ingen virksom Bistand, da den engelske Konge begyndte (1665) en lidet Hæderlig Krig med denne Republik for at tilfredsstille personligt Had. Prinds Vilhelm II's Forsøg paa at anmasse sig utilbørlig Magt havde nemlig bevæget Hollænderne til at lade Statholderværdigheden staae ubesat efter hans Død (1650); de havde i Freden med Cromvell forpligtet sig til ikke blot formelig at

udelukke det oranske Huus fra denne Værdighed, men ogsaa til at forjage Carl II; de havde (1653) stillet den hollandske Raadspensionnair Jean de Wit i Spidsen for deres Republik. Alt dette vilde Carl II hævne. Efterat den hollandske Admiral Ruyter havde paa Themsen selv opbrændt den engelske Flaade og sat London i Skræk, beqvemmede det engelske Hof sig til Freden i Breda (1667). Alt forblev som det var; dog tilveiebragte Republiken til sin Fordeel nogle Modificationer i Navigationsacten, og erholdt Colonien Surinam.

Denne Fred fremskyndtes ved Ludvig XIV's Angreb paa de spanske Nederlande, hvilke han vilde tilegne sig som Arv efter sin Svigerfader Philip IV († 1665). Den i tvende nederlandske Provinser gjeldende Devolutionsret var den eneste Retsgrund, hvorpaa han byggede sin Fordring. Arven var Maalet for alle hans Ønsker. Men den ædle Ridder Temple og Jean de Wit bragte Tripleallianceen tilveie mellem England, de forenede Nederlande og Sverrige. Hvorfore Ludvig i den aachenske Fred (1668) maatte give alt det Erobrede tilbage saanærsom tolv faste Stæder.

Men Ludvig XIV udkastede Planen til en Hævn, som havde intet mindre end den nederlandske Republiks Undergang til Formaal. Carl II og hans Ministerium (Cabal-Ministeriet) vare dragne ind i fransk Interesse og haabede under en Krig med

Holland lettere at kunne omstyrte Pillerne for den britiske Forfatning. Sverrige behøvede Frankeriges Subsidier for at spille en engang paatagen Rolle. Intet Under altsaa, at Triplealliancen opløste sig i et Forbund mod de forenede Nederlande (1672). Ogsaa flere tyske Fyrster bleve vundne af det franske Hof, kuns ikke den store Kurfyrste Fredrik Vilhelm af Brandenburg, der gjennemskuede Ludvigs Plan, kjendte sin egen og Tysklands Interesse, og derfor ikke blot selv blev Hollænderne troe, men siden ogsaa formaaede den svage Keiser Leopold, det tyske Rige og Danmark til at modsætte sig de franske Vaabens Fremgang. Spanierne og Hertugen af Lothringen (som af Ludvig blev forjaget fra hans Land) havde intet Valg; Nederlandenes Frelse var deres egen. Jean de Wit havde, altfor tryg, forsømt Republikens Landmagt; de franske Hære oversvømmede derfor saameget lettere det aabne Land og indtoge Fæstningerne (1672); Amsterdam reddedes alene ved at aabne Sluserne, og saavidt var det kommen, at man tænkte paa at flytte Republiken til Batavia. Men snart forandrede sig Tingenes Udseende. De Wit og hans Broder bleve myrdede af Pøbelen i Haag, og den unge Prinds Vilhelm III af Oranien, en værdig Modstander af Ludvig XIV, udnævnedes til Statholder. Hollænderne, anførte af Ruyter og den yngre Tromp, maalte sig hæderlig med Englands

og Frankeriges forenede Flaader (Duquesne). Det engelske Folk var stemt mod Krigen, og da Parlamentet ikke vilde bevilge flere Penge, saa sluttede Carl II uden videre Fordeel Fred i Westminster (1674) med Hollænderne. Men endskjøndt de franske Hære formedelst Vinteren og andre Omstændigheder havde maattet forlade Republikens Gebet, saa beholdt de dog Overmagten i de spanske Nederlande og ved Rhinen. Condé leverede Prinds Vilhelm det blodige Slag ved Senef (1674), og Turennes Seiervindinger (ved Sinzheim, Ensisheim, Mühlhausen o. a.) afbrødes kuns ved hans Død (1675 paa en Recognoscering ved Sasbach). Efter den Tid førtes Krigen mat paa Hovedskuepladsen, men desto hidsigere i Norden. En svensk Hær var trængt ind i Brandenburg, men leed et Nederlag ved Fehrbellin (1675); Christian V af Danmark, som haabede at tilbageerobre Skaane og andre tabte Provindser, tøvede nu ikke med aabenbart at erklære sig mod Sverrige. Han besluttede at udslette den roeskildske Fred ogsaa med Hensyn til den holsten-gottorpske Hertug Christian Albert, hvem han paa en underfundig Maade afvæbnede og berøvede al Souverainetet, fordi han var en Ven af de Svenske. Ethvert Forsøg paa at erobre Skaane, hvor den svenske Konge Carl XI selv anførte sin Hær, mislykkedes; derimod ødelagde den danske Søhelt Niels Juel den hele

svenske Marine. Da England endelig tog en truende Stilling, beqvemmede Ludvig XIV sig til separate Fredslutninger i Nimvegen (1678–1679) med de forenede Nederlande, Spanien og Keiseren. Republiken tabte intet; Spanien maatte afstaae Franche-Comté og tolv nederlandske Fæstninger, og Keiseren Fæstningen Freiburg. Hertugen af Lothringen forkastede de Betingelser, under hvilke Ludvig vilde restituere ham i hans Land. Brandenburg og Danmark, forladte af deres Allierede, turde ikke fortsætte Krigen med Sverrige og Frankerige. Den store Kurfyrste vandt ved Freden i St. Germain et lidet Stykke af Pomern og en Sum Penge; Kong Christian V vandt intet ved Freden i Fontainebleau og Lund (1679). Den gottorpske Hertug blev restitueret; men hans Forhold til Danmark blev ligesaa spændt og ubestemt som før. (Slesvigs Occupation 1684. Altonaer Forlig 1689).

Frankeriges Principat. Reunionskammere. Den pfalziske Arvefølgekrig. Tyrkekrig.

2. Ved separate Fredslutninger havde Ludvig XIV adsplittet det store Forbund, og i Freden som i Krigen lært at kjende sine Modstanderes Svagheder. Dristig oprettede han derfor de saakaldte Reunionskammere (1680), for under Skin af Ret at lade sig tildømme alt, hvad der maatte have

hørt til de i Münster og Nimvegen erhvervede Lande; han bemægtigede sig Strasburg, Luxemburg o. a. Imidlertid virkede fine Underhandlinger og vel anbragte Bestikkelser som svondyssende Midler. Keiser Leopold I blev desuden ved en farlig Tyrkekrig, hvis Udbrud var fremskyndet ved det franske Hofs Indflydelse i Constantinopel, forhindret i at tage saa kraftige Forholdsregler, som Vilhelm af Oranien havde ønsket. Derfore beholdt Ludvig i en tyveaarig Vaabenstilstand, sluttet i Regensburg (1684) det meste af sit Bytte.

Søerøverstaterne, Genua og Paven selv maatte nu føle Frankeriges Overmagt. Paa den ene Side befæstedes den gallicanske Kirkes Friheder mod pavelige Anmasselser; paa den anden Side brugte Hoffet de haardeste Midler for at udrydde Calvinismen i Frankerige. Colbert vidste at mildne Virkningen af de intolerante Regjerings-Maximer. Han døde (1683), og Forfølgelserne (Dragonnaderne) begyndte. Den vilde Louvois, Kantsleren le Tellier og Skriftefaderen la Chaise indbildte den bigotte Monarch, at Kronens Interesse fordrede Ensformighed i Cultus, og overtalte ham til at ophæve det nantiske Edict (1685) som aldeles overflødigt, saasom alle Hugenotter paa faa Gjenstridige nær vare omvendte. Men 500,000 Protestanter vandrede ud og forplantede deres Vindskibelighed og deres Had mod Tyrannerne til fremmede Lande.

Ved alle protestantiske Hoffer hørtes deres Klager. Til samme Tid uddøde den simmernske Linie i Pfalz; Hertuginden af Orleans var som den sidste Kurfyrstes Søster berettiget til Allodialarv; men denne Rettighed udstrakte Ludvig egenmægtig til en betydelig af Kurfyrstendømmet, og tillod sig endnu flere Voldsomheder mod det tyske Rige; thi Louvois vilde have Krig og helst en almindelig. En Omstændighed kom til for at fylde Tallet paa Frankeriges Fiender. Kong Jacob II i England blev styrtet af sin Svigersøn Vilhelm III, men fandt i Ludvig XIV en høimodig Beskytter. Vilhelm, nu baade Konge i Storbritannien og Statholder i Nederlandene, blev derfor ogsaa for sin egen Sikkerheds Skyld Sjælen i den store Coalition, som Keiseren, det tyske Rige, Spanien og Savoien indgik med Søemagterne.

Louvois begyndte Krigen (1689) med at lade Pfalz ødelægge. Paa Grændserne af Tyskland forefaldt iøvrigt ingen Begivenhed af Vigtighed. Den store Luxemburg, en værdig Efterfølger af Condé og Turenne, seirede i Nederlandene ved Fleurus (1690), Steenkirken (1692) og Neerwinden (1693); men Vilhelm, mindre lykkelig Feldherre end standhaftig Politiker, gjorde ham dog enhver Fodsbred stridig. Catinat tvang Hertugen af Savoien til at nedlægge sine Vaaben, og franske Hære trængte ind i Spanien. Derimod mis-

lykkedes den franske Expedition til Irland (Slaget ved Boynefloden 1690) for at gjenindsætte Jacob II, og efter Tabet ved la Hogue (1692) kunde den franske Søemagt aldrig reise sig. Frankeriges Financer udtømtes; der var ingen Colbert mere, som kunde fylde Skatkammeret; den nære Udsigt til, at den spanske Throne snart maatte blive ledig og omtvistet, bød Maadehold. Derfor opgav Ludvig XIV i den rysvikske Fred (1697) næsten alle Fordele: han anerkjendte Vilhelm III som Konge i England, beholdt kuns Strasburg og det i Elsas Reunerede, og indsatte igjen Hertugen af Lothringen i hans Lande.

Hvad der meget befordrede de franske Vaabens Fremgang, var de Diversioner, som Tyrkerne gjorde, saa at det østerrigske Huus ikke kunde ved Rhinen bruge sin Magt. Baade Keiseren og Tyrkerne vilde hver for sig paatvinge Siebenbürgen Fyrster. Derfor erklærede Porten, hvis Politik Storvizirer af Familien Kiuprili gav en usædvanlig Drift, Krigen (1662) og erobrede flere Fæstninger i Ungarn. Montecuculi vandt en afgjørende Seier ved St. Gotthard (1664); men til alles Forundring beholdt dog Tyrkerne i den tyveaarige Stilstand (1664) alle vundne Fordele, og den af dem indsatte Fyrste Michael Abaffi forblev i Siebenbürgen. Keiserens Allierede Venedig maatte overlade Tyrkerne Candia (1669), og Polen afstod

(1676) Ukraine og Podolien. Roelighed syntes nu at maatte vende tilbage til det ødelagte Ungarn. Men Keiser Leopold benyttede Fredens Aar til at undertrykke Protestanterne ved sine Jesuiter, udskrive Skatter ved sine Yndlinger uden Hensyn til Stænderne, og paa flere Maader at krænke Ungarernes Privilegier. Ved haarde Ræveselser troede man at kunne qvæle den Misfornøielse, som derover yttrede sig. Men Grev Tekely reiste nu Oprørsfanen, og kastede sig under tyrkisk Skyts (1682). Porten, desuden bearbeidet ved det franske Cabinets Intriguer, brød Stilstanden, og 200,000 Tyrker rykkede gjennem Ungarn mod Wien (1683). Leopold flygtede fra Keiserstaden og overlod sammes Forsvar til Stahremberg; den tappre Johan Sobiesky, een af Polens bedste Konger og dog kuns en Feldtherre, ilede til Undsætning, slog Tyrkerne; og fra denne Stund indtil vore Dage var den osmanniske Halvmaane i bestandigt Aftagende. Venedig, Polen og Rusland gjorde fælleds Sag med Østerrigerne, der under de store Feldtherrer, Carl af Lothringen, Ludvig af Baden og Eugen af Savoyen, seirede i Slagene ved Mohacz (1687), Salankenem (1691) og Zentha (1697). I Krigens Løb underkastede sig Fyrsten af Siebenbürgen, og Ungarn blev forvandlet til et Arverige for det østerrigske Huus (1687). Ved Freden i Carlovitz (1699) bleve Tyrkerne nødte til at rømme

Ungarn, Siebenbürgen og Slavonien, afstaae Morea til Venedig, Ukraine og Podolien til Polen, og Assof til Rusland.

Den spanske Successionskrig og dens nærmeste Følger. Tyrkekrig.

3. Endnu medens Carl II, den sidste syge Green af den habsburgske Stamme i Spanien, var i Live, begyndte de europæiske Magter at skifte hans Lande. Ludvig XIV og Keiser Leopold I fremkom, begge som Svigersønner af Philip IV, med Paastande paa den hele forventede Arv, den ene for sin Sønnesøn Philip af Anjou, den anden for sin yngre Søn Erkehertug Carl. Søemagterne stræbte at mægle en Deling af det spanske Monarchie af Frygt for, at den politiske Ligevægt ved en udeelt Arv skulde blive ophævet; og allerede var det foreløbig bestemt, at Kurprinds Joseph Ferdinand af Baiern, en Dattersøn af Carl IIs yngre Søster, skulde arve Hovedmassen, og Frankerige og Østerrige derimod nøies med de italienske og nederlandske Bilande. Men Kurprindsen døde, og den snedige Marquis Harcourt, fransk Minister i Madrid, tilveiebragte nu det Testament, hvorved Carl II indsatte Philip af Anjou til eneste Arving af det hele Monarchie. Tvertimod ældre Tractater bifaldt Ludvig XIV Testamentet, skikkede kort efter Carl IIs Død (1700) sin

Sønnesøn til Spanien og føiede hertil den Uklogskab, at han erkjendte Jacob IIs Søn som retmæssig Konge i Storbritannien efter Faderens Død (1701). Den fornærmede Vilhelm III blev desaarsag Hovedet for det Forbund, som Keiseren, England og Holland indgik i den Hensigt at sætte Erkehertug Carl i Besiddelse af det spanske Monarchie heelt eller deelt. Preussen, det tyske Rige, Portugal og Savoien tiltraadte efterhaanden dette Forbund. Ludvig XIV derimod fandt ingen Allierede uden Kurfyrsterne af Baiern og Cølln. Spanien selv var i en hjelpeløs Tilstand. Vilhelm IIIs Død (1702) forandrede intet til Fordeel for Philip V; thi Anna, der fulgte ham i Regjeringen i England, og Storpensionnairen Heinsius i Holland bleve hans politiske Grundsætninger troe, saalænge det Whigske Partie og dets Høvding Marlborough beholdt sin Indflydelse.

Saaledes udbrød den spanske Successionskrig og førtes af Frankeriges Fiender med usædvanlig Lykke under de store Feldtherrer, Prinds Eugen og Marlborough. Nederlagene ved Höchstädt (eller Blenheim 1704), ved Ramillies og Turin (1706), Oudenaerde (1708) og Malplaquet (1709) nødte de franske Hære til at rømme Tyskland, Italien og de spanske Nederlande. I Spanien havde Englænderne erobret Gibraltar (1704), og Erkehertug Carl det meste af Halvøen; men Berwicks

og Vendomes Seiervindinger ved Almanza (1707) og Villa Viciosa befæstede atter Philip V paa en Throne, som han endnu besad med Folkets Kjerlighed. Den strenge Vinter i Aaret 1709 forøgede Frankeriges Ulykker, og Ludvig XIV var beredt til Fred paa de haardeste Vilkaar (i Gertruydenberg 1710); men da man i den Grad forlangte hans Ydmygelse, at han selv skulde støde sin Sønnesøn fra den spanske Throne, foretrak han Krigen for Vanære og saae sin Standhaftighed belønnet formedelst et Sammenstød af lykkelige Omstændigheder. Keiser Joseph Is Død (1711) gjorde Erkehertug Carl til Arving af det østerrigske Monarchie, og Keiserkronen fulgte med Arven; Spaniens Kroner dertil vilde være for meget. Marlboroughs Partie, som hidtil havde beherskt Dronning Anna, blev styrtet ved egen Uforsigtighed (1710); Tory'erne indtoge Whigernes Plads i Parlamentet og Ministeriet og ønskede Fred. Marlborough blev kaldt tilbage fra Armeen, og Villars seirede i et afgjørende Slag ved St. Denain (1712). Freden fandt nu færre Vanskeligheder; den sluttedes i Utrecht (1713) med Søemagterne, Preussen, Portugal og Savoien; efter et lykkeligt Feldtog af Villars ved Rhinen bequemmede Keiseren og det tyske Rige sig ogsaa til at underskrive Freden i Rastadt og Baden (1714). Kronerne Frankerige og Spanien bleve for bestandig adskilte; Philip V beholdt det

egentlige Spanien og Colonierne, men aftraadte: til Østerrige de spanske Nederlande, Mailand, Neapel og Sardinien; til Hertugen af Savoien Øen Sicilien som et Kongerige; til England Gibraltar og Minorca, og til Portugal Colonien S. Sacramento. Ludvig XIV afstod til England Nye-Foundland, Acadien og Hudsonsbaillandene, forpligtede sig til at bortfjerne den stuartske Prætendent fra Frankerige, anerkjende det hannoverske Huses Succession i Storbritannien og endelig til at sleife Dünkirchens Havn og Fæstningsværker. De forenede Nederlande havde ved denne Krig paadraget sig en Gjeld af 350 Millioner Gylden, og erholdt til Løn en endnu kostbarere Barriere-Tractat, der til Republikens Sikkerhed forundte den Ret til at lægge Besætning i en Deel Fæstninger i de østerrigske Nederlande.

Under den almindelige Røre efter denne Fred, hvormed ingen af Parterne var fuldkommen tilfreds, besteg det hannoverske Huus Stuarternes Throne (1714); Carl XII gjorde sine sidste Anstrængelser for at ydmyge sine talrige Fiender; Ludvig XIV døde (1715), og Philip af Orleans, som Regent i Ludvig XV's Mindreaarighed, satte sig i et fiendtligt Forhold til det bourbonske Hof i Spanien, der arbeidede paa hans Fald. Spanierne vare i Særdeleshed misfornøiede med en Fred, der havde sønderlemmet Monarchiet. Under disse Omstændigheder fattede Philip V's herskesyge Dronning Elisabeth af Parma og hendes rænkefulde Minister Alberoni den Plan at tilbagetage de tabte Bilande i Italien og at tilvende Philip V Regentskabet i Frankerige. For at hindre Modstand fra Englands Side knyttede Alberoni Forbindelser imod Georg II med Prætendenten og Carl XII (Gørz). Keiser Carl VI troede man tilstrækkelig sysselsat ved sin Krig med Tyrkerne.

Det hører til de politiske Synderligheder, at Tyrkerne roelig saae til under den spanske Successionskrig, og først efter dens Tilendebringelse brøde den Carlovitzer-Fred for at fratage Venetianerne Morea. Keiseren blev som Garant for ovennævnte Fred indviklet i Striden (1716), og Prinds Eugen skaffede ved glimrende Seiervindinger (Petervardein 1716, Belgrad 1717) Venetianerne Opreisning for deres Tab. Men for at Keiseren kunde virke desto friere mod det spanske Hofs Planer, mæglede Søemagterne Freden med Porten i Passarovitz (1718): Østerrige beholdt det erobrede Belgrad, Temesvar og en Deel af Servien og Vallachiet; Venedig tabte Morea, men beholdt sine Erobringer i Dalmatien.

Spanierne havde imidlertid erobret Sardinien og skulde have bemestret sig tillige hele Sicilien, hvis ikke den engelske Admiral Byng havde slaaet

deres Flaade ved Passaro (1718). Carl XII faldt, Görz blev styrtet, og Qvadrupleallianceu (sluttet mellem England, Frankerig og Keiseren alene) nødte det spanske Hof saavel til at afstedige Alberoni som til at høre fredelige Forslag. Elisabeth lod sig da nøie (1720) med Exspectancen paa Toscana, Parma og Piacenza for sin Søn Carlos, og Keiseren tilbyttede sig Sicilien for Sardinien. Hvis ikke tvende fredelskende Ministere, Robert Walpole i England og Cardinal Fleury i Frankerige, havde afværget nye Brud, saa vilde mange mindre betydelige Omstændigheder og politiske Øiemed (f. Ex. den pragmatiske Sanction, Handelscompagniet i Ostende, den spanske Infantindes Forskydelse) fremdeles have forstyrret den Roe, som Europa behøvede efter de mange Storme, Ludvig XIV^s Herskesyge havde opvakt.

Den store nordiske Krig.

4. Til samme Tid, som den spanske Succession tændte Krigsluen i det sydlige Europa, forroligedes de deri interesserede Magter ikke lidet ved de Bevægelser i Norden, der gik forud for den store nordiske Krig. Czar Peter I ansaae det nødvendigt at sætte sig i Besiddelse af de svenske Provindser, der udelukkede Russerne fra Østersøen, for at kunne befrugte sit Rige med europæisk Cultur og skabe dets Søemagt og Handel. Kurfyrste

August af Saxen var bleven valgt til Konge i Polen (1697), men med en saa indskrænket Magt, at han til dens Udvidelse gjerne ønskede under Paaskud af Krig at føre sine saxiske Tropper ind i Riget. Den livlandske Adel (Patkul), misfornøiet med den svenske Reduction af Krongodserne, opmuntrede ham til Krig med Sverrige og til Livlands Erobring. De gamle Trætter om Souverainetetsrettighederne mellem det danske Hof og Hertugen af Holsten-Gottorp bleve heftigere end nogensinde, da den unge Hertug Frederik IV ægtede Carl XII^s Søster og indgik nøie Forbindelser med Sverrige. Kong Fredrik IV i Danmark arvede denne Strid efter sin Fader Christian V (1699), og troede desuden i Forbund med Peter I og August II let at kunne gjøre Erobringer fra Sverriges unge Konge, der endnu ikke havde lagt for Dagen den Heltedyd og den faste Villie, som forenet med større Klogskab vilde have gjort ham uovervindelig. Carl XII havde arvet et fyldt Skatkammer, en veløvet Hær og en stærk Flaade. Ikke saasnart derfor vare de Danske brudte ind i de gottorpske Lande, førend Carl understøttet af Garanterne for det altonaiske Forlig gjorde Landgang paa Sjælland og tvang Fredrik IV til at gjengive ved Freden i Travendal (1700) Hertugen af Holsten-Gottorp alle de omtvistede Rettigheder. Han ilede dernæst efter at have tilføiet Russerne Nederlaget ved Narva (1700)

mod August II, den fornemste Gjenstand for hans Had og Hævnesyge. En Række af Seire (ved Riga, Clissov, Pultusk og Fraustadt) bragte det saavidt, at August II ved Freden i Altranstadt (1706) maatte frasige sig den polske Throne til Fordeel for Carls Yndling **Stanislaus Lesczinsky.** Imidlertid havde Russerne fortrængt de Svenske fra Ingermanland, og Czaren anlagt Petersborg paa den erobrede Grund (1703). Det var den høie Tid, at Carl vendte sig mod sin farligste Fiende; men lokket af Hetmanen Mazeppa ind paa Ukraines Stepper, leed han et afgjørende Nederlag ved Pultava (1709), og flygtede til Tyrkiet. Her lykkedes det ham vel at formaae Porten til at fornye Krigen med Rusland, og Peter blev, misledt som forhen Carl, indsluttet ved Pruth af en tyrkisk Hær; men Russerne kjøbte sig Fred af en gjerrig Vizier og gave Assof tilbage (1711).

Kort efter Slaget ved Pultava fornyede August II og Frederik IV Forbundet med Rusland, som Preussens anden Konge, **Fredrik Vilhelm I,** senere tiltraadte blot for at dele Byttet og give det nye Kongerige Anseelse i Europas Øine. Steenbuks Seier ved Helsingborg (1710) hindrede Skaanes Erobring af de Danske; men hans endnu større Seier ved Gadebusch (1712) kunde ikke forebygge, at jo de Allierede bemægtigede sig alle svenske Provindser i Tyskland. Efter fem Aars Fraværelse

vendte Carl XII tilbage til sit halv ødelagte Rige (1714), og fuldendte dets Ødelæggelse, da han følgende sin Lidenskab og Gørz's Planer vilde vove det Yderste for at vinde alt. Kjøbet af Bremen og Verden indviklede Kurfyrsten af Hannover, den engelske Konge Georg I, i Krigen. For at kunne straffe denne nye Fiende med Tabet af Hannover, og erobre Norge, indlod Gørz sig i Forbindelsen med Alberoni og i separate Fredsunderhandlinger med Peter I. Men Carl XII faldt i Løbegravene for Fredrikshald (1718), hans Efterfølgerinde **Ulrike Eleonore** blev kuns et Redskab i en mægtig Adels Hænder, Gørz blev henrettet og Sverriges Forhold forandrede sig ganske. Man fortsatte Krigen med Rusland og kjøbte Freden af de andre Fiender. Hannover beholdt Bremen og Verden; Preussen blev i Besiddelsen af Stettin og en Deel af Forpomern; ved Freden i Fredriksborg (1720) med Danmark frasagde de Svenske sig Toldfriheden i Sundet, betalte 600,000 Rdlr. og overlod den unge Hertug **Carl Fredrik** af Gottorp, hvis Andeel af Slesvig Kong Fredrik IV havde indbraget, til sin egen Skjebne. Til Peter den Store maatte Sverrige i Freden i Nystad (1721) bringe de største Offere nemlig: Provindserne Carelien, Ingermanland, Livland og Esthland. Det var ikke uden Grund, at Peter efter denne Fred smykkede sig med Titel af Keiser.

Den polske Successionskrig. Pragmatisk Sanction. Tyrkekrig.

5. Et stridigt Kongevalg i Polen efter August IIs Død (1733) bragte atter det halve Europa under Vaaben. Kurfyrsten af Saxen (August III) vandt til sin Fordeel den russiske Keiserinde Anna og hendes Yndling Biren ved at love denne Curland som et Lehn, der snart maatte hjemfalde til Polen; han skaffede sig Keiser Carl VIs Bistand ved at garantere den Successionsorden, som denne havde udkastet under Navn af pragmatisk Sanction. Denne Keiser vilde nemlig ved Tractater og Garantier forsikkre sin Datter Maria Theresia, hvad indvortes Styrke, udvortes Agtelse og en slagfærdig Hær langt bedre vilde have betrygget — nemlig en uanfægtet Succession i de østerrigske Arvelande.

I Polen ønskede Mængden sig den forrige Konge Stanislaus Lesczinsky, den franske Konge Ludvig XVs Svigerfader. Den fredeligsindede Cardinal Fleury maatte give efter for dem, der mente, Æren fordrede, at Frankerige maatte forhjelpe Dronningens Fader til en Krone. Til dette Partie hældte Kong Carl Emanuel III af Sardinien og den umættelige Dronning Elisabeth i Spanien, begge i Haab om nye Erhvervelser. Franske og spanske Hære erobrede virkelig de østerrigske Besiddelser i Italien, medens Stanislaus, svagt understøttet af sine Medforbundne, blev forjaget fra Polen af Russerne. Da besluttede Carl VI i Wiener Fredens Præliminarier at bringe sin pragmatiske Sanction nye Offere. August III blev paa sin Throne i Polen, og Stanislaus erholdt Lothringen, som efter hans Død skulde tilfalde Frankerige og saaledes ganske løsrives fra Tyskland. Frants Stephan, Maria Theresias tilkommende Gemal, modtog til Erstatning for sit Hertugdømme Lothringen Erspectancen paa Toscana efter den sidste Mediceer Johan Gastos Død. Sardinien udvidede sit Gebet i Lombardiet ved Districterne Tortona og Novara. Den spanske Infant Carlos aftraadte Parma og Piacenza til Østerrige, men erholdt Neapel og Sicilien under den Betingelse aldrig at forene dette Rige med Spanien. Disse Præliminarier forvandledes efter Johan Gastos Død (1737) til en formelig Fred (1738).

Det havde vist sig i denne Krig, at Eugens Aand ikke længere hvilede over det østerrigske Hofs Foretagender. Dette skulde endmere vise sig i den Krig, hvilken Carl VI førte med Tyrkerne (1737–1739) som en Følge af Alliancetractaten (1726) med Rusland. Keiserinde Anna tænkte at kunne oprette Peter den Stores Tab og vinde Herredømmet over det sorte Hav; Biren ønskede paa en god Maade at fjerne sin Rival, Feldtmarskalk Münnich. Disse vare de egentlige Bevæggrunde til et Brud med Porten; de krimske Tartarers Strei-

ferier gave Paasluddet. Øieblikket syntes gunstigt, da Tyrkerne til samme Tid vare indviklede i Krig med den persiske Erobrer Nadir Schah. Münnich erobrede Assof, Otschakov, og efter Seiren ved Stavutschani ogsaa Moldau. Men Østerrigerne bleve slagne ved Grotzka, og da man saae uroelige Tider imøde ved Keiserens nærforestaaende Død, undertegnedes i Leiren for Belgrad en Fred (1739), ved hvilken Porten fik Servien, Belgrad og det østerrigske Vallachie tilbage. Denne Fred tiltraadte Rusland snart efter og beholdt af sine Erobringer blot Assof i sleifet Tilstand.

Den østerrigske Successionskrig.

6. Carl VI døde (1740), og Maria Theresia arvede hans ved tvende ulykkelige Krige svækkede Stater. Carl Albert, Kurfyrste af Baiern og Svigersøn af Keiser Joseph I, var den første, som ifølge tvivlsomme Fordringer paa de østerrigske Arvelande erklærede sig mod den pragmatiske Sanction. Til samme Tid (1740) fulgte Fredrik II sin Fader Fredrik Vilhelm I i Regjeringen i Preussen; han ansaae Øieblikket beleiligt til ved Hjelp af arvede Midler at give det unge Kongerige udvortes Anseelse iblandt Europas Magter; han traadte derfor frem med Fordringer paa nogle schlesiske Fyrstendømmer og gav disse Fordringer Eftertryk i Slaget ved Mollwitz (1741). Fredriks første Seier

bestemte Maria Theresias hemmelige Fiender til at erklære sig. Et Partie ved Hoffet i Paris (Belleisle), der ønskede Krig og Østerriges Sønderlemmelse, bevægede mod Fleurys Raad Ludvig XV til at slutte Forbund (i Nymphenburg 1741) med Kurfyrsten af Baiern og Kongen af Spanien, hvilken sidste vilde tilvende ogsaa sin yngste Søn Philip et Stykke af Italien. Dette Forbund tiltraadte snart Kongen af Polen, August III, der var formælet med en josephinsk Prindsesse og derfor troede sig berettiget til den østerrigske Arv. Maria Theresia havde i Begyndelsen intet at forlade sig paa uden eget Mod og Ungarernes Hengivenhed. Det franske Partie (Gyllenborg. Hattene) i Sverrige overstemmede det russiske (Horn. Huerne) og hindrede ved en treaarig Krig Russerne i at komme Østerrigerne, deres gamle Allierede, til Hjelp. Englands Bistand erstattede Maria Theresia dette Tab. Georg II var indviklet (1739) i en Handelskrig med Spanien; han frygtede for Frankeriges Overvægt og var en Beundrer af den ungarske Dronning. Den fredelige Valpole traadte ud af Ministeriet, og det var fuldkommen efter Nationens Ønske, at Kongen stillede sig i Spidsen for den saakaldte pragmatiske Armee i Tyskland.

En Hær af Franske, Baierer og Saxer overstrømmede de østerrigske Arvelande; Kurfyrsten af Baiern lod sig krone til Konge i Bøhmen og til

Keiser; Fredrik II vandt Slaget ved Czasnu. Men Lykken vendte sig snart til Maria Theresias Side, efterat hun med Tabet af Schlesien havde kjøbt Freden (i Breslau 1742) med Preussen. Kongen af Sardinien, hvem det bourbonske Huses stigende Magt i Italien ikke kunde være ligegyldig, indgik en Subsidietractat med England og kort efter et Forbund med Østerrige. Den franske Armee blev forjaget fra Bøhmen, og Baiern erobret af Østerrigerne; Georg II vandt Slaget ved Dettingen (1743), og de forenede Nederlande og Saxen bleve dragne over paa Englands og Østerriges Side. Under saa forandrede Forhold troede Fredrik II sig ikke sikker paa Besiddelsen af Schlesien og begyndte (1744) den anden schlesiske Krig — i Navnet for at understøtte den udvalgte Keiser Carl VII. Dog vandt denne ikke meget ved Preussernes Diversioner; han døde, just som han atter turde vende tilbage til sine Stater. Hans Eftermand Maximilian Joseph erholdt ved Freden i Füssen (1745) blot sine baierske Arvelande tilbage under den Betingelse, at han skulde give Maria Theresias Gemal, Frants I, sin Stemme ved det nye Keiservalg. Preussernes Seiervindinger (ved Hohenfriedberg, Sorr og Kesselsdorf) over de forenede Østerrigere og Saxer havde ingen videre Følger for Keiserinde-Dronningen, end at hun i Dresden (1745) maatte fornye Breslauer Freden.

Krigen havde imidlertid udbredt sig meget videre. Frankerige og England, der hidtil som Hjelpemagter havde staaet under Vaaben, erklærede hinanden formelig Krig. Britterne ødelagde den spansk-franske Flaade, hvorimod de Franske erobrede Englands bedste Besiddelser i Ostindien, og anførte af Marskalken (Morits) af Saxen vandt glimrende Seire (ved Fontenai, Raucoux og Laffeld) paa Grændsen af Nederlandene. Det Forsøg, som Prætendenten Carl Edvard, understøttet af Frankerige, vovede for at gjenreise Stuarternes Throne, mislykkedes (Slaget ved Culloden 1746). I Italien havde Krigslykken været meget afvexlende: Østerrigerne erobrede Genua, mistede atter denne Stad og maatte opgive deres Angreb paa det sydlige Frankerige. Nederlandene vare i Fare; Fastlandets Magter, navnlig Frankerige, havde udtømt deres Kræfter, og da endelig Ruslands Keiserinde Elisabeth rustede sig for at komme Maria Theresia til Hjelp, sluttedes Freden i Aachen (1748). Foruden de Offere, som Keiserinde-Dronningen havde maattet bringe Preussen og Sardinien, tabte hun Parma, Piacenza og Guastalla, der overlodes til den spanske Infant Philip.

Syvaarskrigen.

7. Maria Theresia følte sig ydmyget ved Tabet af Schlesien; August III frygtede Brandenburgs

stigendt Valde; Keiserinde Elisabeth var personlig fornærmet af Fredrik II og desuden ved sin Yndling Bestucheff indtaget for Maria Theresia; den østerrigske Minister Kaunitz vidste igjennem den altformaaende Maitresse Mad. Pompadour at vinde Ludvig XV for sit Hofs Hensigter og at tilvejebringe Forbindelser aldeles stridende mod den Politik, som Frankerige i tre Aarhundreder havde fulgt. Under den Gjæring, som hemmeligt Nag og Nid mod Fredrik II havde foraarsaget, kom Britterne (1755) i en alvorlig Strid med de Franske angaaende Grændserne for deres Besiddelser (Acadien) i America; ogsaa havde begge Nationer længe og fiendtlig rivaliseret med hinanden i Ostindien, hvor de Franske (Dupleix) hidtil havde havt Overmagten. Under disse Omstændigheder og af Frygt for sine hannoverske Lande sluttede Georg II et Forbund med Fredrik II, og denne, som troede at være kommen i Besiddelse af gyldige Beviser for sine Fienders hemmelige Anslag, besluttede at forekomme dem. Han brød ind i Saxen (1756) uden Krigserklæring, og gjorde ved Pirna de saxiske Tropper til Krigsfanger efterat have slaaet Østerrigerne ved Lovositz. Ifølge dette Brud paa Rigets Fred overtalte Keiserinde-Dronningen det tyske Rige (med Undtagelse af Brunsvig og Hessen) til at udruste en Armee. Det svenske Hof, som vilde, hvad det russiske eller franske Hof vilde, erklærede

sig ligeledes mod Preussen, i Haab om at vinde hele Pommern.

Saaledes begyndte den syvaarige Krig, i hvilken Fredrik II uden andre Hjelpekilder end sin egen aandelige Kraft, Englands Subsidier og nogle svage Bundsforvandte i Tyskland, selv bekjæmpede, om ikke altid med Lykke, dog altid med Ære næsten hele Europas Landmagt. Hvad maaskee mere at beundre end hans Krigskonst, er den Konst, hvormed han udslettede Krigens Spor i sine Lande, hvilke han ofte nødtes til at give til Priis for overvældende Fiender. Han leed i Krigen med Østerriger og Russer undertiden meget følelige Nederlag (f. Ex. ved Collin 1757, Hochkirchen 1758 og Kunnersdorf 1759), men vandt endnu flere og vigtigere Slag (f. Ex. ved Prag, Rosbach og Leuthen 1757; ved Zorndorf 1758; ved Liegnitz og Torgau 1760). De Svenske og Rigsarmeen førte Krigen svagt, og Mad. Pompadours Generaler bleve beskjæmmede i Kampen mod Ferdinand af Brunsvig, der i Spidsen for den engelsk-preussiske Observationsarmee ved Weser og Rhin dækkede Preusserne mod Angreb af de Franske (Slagene ved Crefeld 1758 og Minden 1759).

Dog havde vel Fredrik II tilsidst maattet ligge under for Overmagten, hvis ikke nogle lykkelige Omstændigheder vare komne ham til Hjelp. Britterne erobrede under den ældre Pitts kraftfulde Minister-

rium næsten alle franske Besiddelser i Nordamerika (Wolfs Seier ved Quebek 1759), i Vest- og Øst-Indien (Lawrence og Clive); og de ødelagde (f. Ex. i Søeslaget ved Brest 1759 under Hawke) Resten af den franske Marine. For at tilbagevinde Colonierne tilveiebragte Ludvig XV's virksomme Minister Choiseul (1761) den bourbonske Familieforbindelse mellem Hofferne i Versailles, Madrid, Neapel og Parma; han drog derved Spanierne ind i Krigen mod England og bevægede dem til et Angreb mod Portugal, hvis Interesse siden den spanske Successionskrigs Tid var nøie forenet med Storbritanniens. Dette Angreb mislykkedes, og Englænderne erobrede Havanna og Manilla. Imidlertid havde Fredrik II dog ikke af sin Allieredes Seiervindinger de Fordele, han havde turdet haabe. Georg II var død, og det nye engelske Ministerium (hvilket Pitt fratraadte) sluttede i Fontainebleau (1762) foreløbig Fred med Frankerige og Spanien. Storbritannien erholdt ved denne Fred Canada, Cap Breton, en Deel af Louisiana, Øerne Grenada, Dominique, Tabago o. a., Senegal og Landskabet Florida. Under Krigen var mere end nogensinde før det vigtige Spørgsmaal om det neutrale Flags Rettigheder kommen paa Bane.

Tabet af denne Allierede erstattedes for Fredrik ved Keiserinde Elisabeths Død (1762); hun havde været hans farligste og bitreste Fiende: hendes Efterfølger Peter III var hans Beundrer og blev hans Bundsforvandt. Sverrige sluttede snart sin Fred i Hamborg (1762) uden Ære og uden Fordeel. Efterat Peter III i samme Aar var bleven styrtet, erklærede hans Gemalinde Catharina II sig neutral. Østerrige og Saxen beqvemmede sig derfor til Freden i Hubertsburg (1763) uden at have kunnet afvriste Fredrik den Store en Fødsbred Land.

Arrondering's-Politik. Polens første Deling. Catharina II's Krig med Tyrkerne. Baiersk Successionskrig.

8. Efter Syvaarskrigen og den med Preussen afbrudte Forbindelse trak England sig ud af Fastlandets Anliggender; Frankerige var yderst svækket. Ingen hindrede saaledes Rusland, Østerrige og Preussen i at afrunde og udvide sig paa svage Naboers Bekostning. I Polen var til de øvrige Ulykker, der fløde af tøilesløst Anarchie, ogsaa (siden A. 1717) kommen Forfølgelser mod Dissidenterne eller den protestantiske og græske Religions Bekjendere, til hvis Beskytterinde Catharina II gjerne opkastede sig. For at rykke sit Maal endnu nærmere indgik hun (1764) et Forbund med Fredrik II om at opretholde den hidtilværende Forfatning i Polen, og satte i samme Aar med væbnet Haand Grev Stanislaus Augustus Poniatovsky paa den pol-

ske Throne, som ved August III's Død (1763) var bleven ledig. Hun lod ved sin Gesandt den polske Rigsdags Deputerede mishandle, fordrede for Dissidenterne lige Rettigheder med de Katholske, og forhindrede enhver Forbedring i den ulykkelige Stats Forfatning. Derved bragte hun det omsider saavidt, at det katholske Modpartie oprettede en Confoederation i Bar (1768), erklærede Kongen, hendes Creatur, affat, og gav hende derved Anledning til at forstærke hendes Tropper i Polen. De Confoederererede maatte vige for Overmagten og toge deres Tilflugt til den ottomannisk Port, som endelig ved de Confoedereredes Bønner og Frankeriges Indflydelse lod sig bevæge til at erklære Rusland Krig.

Catharinas Feldtherrer (Galizin, Romanzov, Panin o. a.) gjorde i denne Krig store Fremskridt i Moldau, Vallachiet, Bessarabien og Krim. En russisk Flaade, hvis Bestemmelse det var at befrie eller indtage Grækenland og ryste Constantinopel, opbrændte (1770) i Havnen ved Tschesme den tyrkiske Flaade. Hoffet i Wien fattede Bekymringer over Russernes Lykke, ønskede at mægle Fred for Tyrkerne, og nærmede sig til Preussen. Medens Prinds Henrik af Preussen var i Petersborg, modnedes den Plan at gjenoprette Enigheden mellem Rusland og Østerrige paa Polens Bekostning. En Pest havde givet Paaskud til at sammendrage

Tropper paa Grændserne; Maria Theresias Samvittighed lod sig beroelige, og snart udkom (1772) de berygtede Manifester, ved hvilke Polen berøvedes mere end en tredie Deel af dens Gebet. Østerrigerne bemægtigede sig Østgalizien og Lodomirien; Preusserne fik Vestpreussen med Netzedistriktet, og Russerne, hvad der laae mellem Düna, Dniepr og Drutsch. Forgjeves anraabte Kongen og Republiken Europa om Bistand; Rigsdagen maatte anerkjende den Stærkeres Ret (1773).

Tyrkerne havde ikke forstaaet at drage Fordeel af Spændingen i Europa, Pesten i Rusland og Pugatschevs Opstand sammesteds. Da endelig Storviziren var med sin Armee bleven indsluttet af Romanzov og ikke kunde stole paa sine Tropper, underhertegnede han i Leiren ved Kutschuk Kainardge (1774) en Fred, ved hvilken de krimske Tartarer bleve erklærede uafhængige af Porten — for 10 Aar derefter (1784) at blive Ruslands Undersaatter —; Russerne tilbagegave deres Erobringer paa faa Distrikter nær, men erholdt fri Seilads paa det sorte Hav.

Joseph II blev (1765) sin Fader Frants I's Efterfølger i Keiserværdigheden, og noget mere end i Navnet sin Moders Medregent i de østerrigske Arvelande. For hans Planer maatte den Agtelse for Nationernes Ret staae til Side, som engang havde beskjelet og reddet Maria Theresia. Paa den første

Deling af Polen fulgte Indlemmelsen af Bukovina (1777), der uretfærdig blev skilt fra Moldau. Den wittelsbachske Mandsstamme i Baiern uddøde samme Aar (1777) med Maximilian Joseph. Ogsaa denne Leilighed vilde Joseph II benytte til, med Tilladelse af den nærmeste Arving Karl Theodor af Pfalz, at bemestre sig et betydeligt Stykke af Baiern. De udvortes Forhold syntes at begunstige denne Delingsplan. Men den gamle Fredrik levede endnu; han fik de andre Arvinger til Baiern til at modsætte sig og at indskyde sig under Preussens Skyts. Det kom til en kort og ublodig Krig, hvilken, da Catharina II truede at tage Partie mod Østerrige, snart endtes ved Freden i Teschen (1779); Østerrige maatte nøies med det saakaldte Innviertel. Aaret efter Maria Theresias Død († 1780) opsagde Joseph de forenede Nederlande Barrieretractaten; han vilde til Skade for samme Republik aabne Schelden (1785), og fattede endelig paa ny den Plan at forene Baiern med det østerrigske Monarchie og at give Karl Theodor til Erstatning de østerrigske Nederlande som et Kongerige; han erkjendte, at disse Lande vare den svageste Deel af hans Rige og den Deel, hvor han lettest kunde saares. Men Fredrik II hindrede ved det tyske Fyrsteforbund (1785) ogsaa denne Plan. Dette var Fredriks sidste Værk; han døde Aaret derefter (1786).

Den nordamerikanske Frihedskrig.

9. Britternes Colonier i Nordamerika havde i forrige Aarhundrede erholdt betydelig Tilvækst ved hyppige Udvandringer fra England under de borgerlige Uroeligheder sammesteds; de stege i Velstand, lærte at elske Friheden og at føle deres egne Kræfter under den syvaarige Krig med Frankerige (1755–1762). Moderlandet eller det engelske Ministerium ønskede ved Paalæg og en større Afhængighed at erstatte de Udgifter, som det nærmest for disse Colonier Skyld havde havt i sidste Krig. Colonierne derimod, der allerede fandt sig trykkede ved den Monopolhandel med Moderlandet, hvortil de vare indskrænkede, nægtede det brittiske Parlament Ret til at beskatte, fordi de ikke havde Repræsentanter i Parlamentet. Stempelacten og andre indirecte Paalæg paa Vare bragte Misfornøielsen til Udbrud, og da Ministeriet (Lord North) kuns tog halve Forholdsregler, ophævede nogle Paalæg, men lod det paa The blive staaende; saa skete det, at Amerikanerne ikke blot kom overeens om intet at kjøbe af beskattede Vare, men at Indbyggere af Byen Boston styrtede en engelsk Theladning i Søen (1773). Denne Tildragelse opfordrede Ministeriet til at spærre Bostons Havn og at besætte Byen med Tropper. Colonierne traadte nu (1774) sammen til en Congres i Philadelphia og ophævede al Handelsforbindelse med England; hvorimod de af Parlamentet

bleve erklærede for Rebeller (1775) uagtet Chatams og Burkes veltalende Mægling til Fordeel for Colonierne. I Kampen, som derover begyndte, nødtes Amerikanerne til at indskrænke sig til en Forsvarskrig; ingen forstod at føre denne som Washington, og ingen at tale saa klogt og kraftig Frihedens Sag ved de europæiske Hoffer som Franklin. Frankerige understøttede længe Amerikanerne underhaanden; men først da disse havde erklæret sig uafhængige (1776), og ved Saratogn havde tvunget en engelsk tysk Armee til at capitulere (1777), tog det franske Hof ikke længere i Betænkning at slutte et Forbund med den nye Republik, hvilket Spanien snart tiltraadte bagde ifølge den bourbonske Familiepagt og i det Haab at ydmyge England. Efter mindre afgjørende Træfninger beholdt den engelske Admiral Rodney dog Overmagten over de franske og spanske Flaader. Krigen førtes i trende Verdensdele ogsaa i Ostindien, hvor Englænderne angrebe de franske Colonier og bleve selv haardt angrebne af Hyder Aly, Fyrsten i Mysore. Endnu var ikke Tallet fyldt af de Fiender, der grebe Leilighedens til at ville fravriste Britterne Herredømmet over Havene. Ministeren Panin bevægede Catharina II (1780) til at stifte med Sverrige og Danmark den saakaldte bevæbnede Neutralitet, hvorved man vilde haandhæve den Grundsætning, at neutrale Magters Skibe frit maatte fare mellem

krigførende Lande, og at fiendtligt Gods, med Undtagelse af egentlige Krigsfornødenheder, i dem maatte være betrygget. Preussen, Østerrige og Portugal tiltraadte dette Neutralitetssystem; ogsaa Hollænderne vare i Begreb dermed, da Britterne, foretrækkende en aabenbar Fiende for en hemmelig, erklærede dem Krig, optoge deres Skibe og erobrede deres Colonier. Spanierne bemægtigede sig Minorca, men kunde intet udrette mod Gibraltar, som Elliot forsvarede (1779–1782). Da endelig Amerikanerne, understøttede af en fransk Hjelpehær (Rochambeau og Lafayette), havde taget endnu en engelsk Armee til Fange ved Yorktown (1781), behøvedes kuns et Ministerskifte i England for at indlede Freden; den sluttedes i Paris (1783) med Colonierne, Frankerige og Spanien. De forenede nordamerikanske Staters Uafhængighed blev anerkjendt, og deres Grændser paa en dem fordelagtig Maade bestemte. Frankerige erholdt Tabago, Senegal og andre Fordele; Spanien fik Minorca og Florida. Hollænderne gik (1784) med Tab af Krigen; de mistede Negapatnam, og deres Handel og Skibsfart kunde efter denne Krig aldrig maale sig med Storbritanniens. Nogle Aar efter Freden (1787 og 1789) gav den unge amerikanske Republik sig sin nuværende Constitution. Det endelige Tab i denne Krig blev paa Frankeriges og Spaniens Side; et farligt Exempel var givet, farlige Friheds-

grundsætninger udstrøede, Statsgjelden umaadelig forøget, og England, som man havde haabet at tilføie de dybeste Saar, havde langt større Fordele af en frie Handel med det frie fremblomstrende Nordamerika end nogensinde af sit Herredømme over samme og af en tyrannisk Monopolhandel. Britterne skjenkede deres tilbageblevne Colonielande en saa meget større Opmærksomhed end forhen, og nærmede sig et Eneherredømme i Indien.

Den literaire Cultur i dens Forhold til Staten.

10. Baandene mellem de europæiske Stater i dette Tidsrum sammenslyngedes saa nøie, at enhver vigtig Forandring i den ene Stat havde Følger for den anden; enhver Opfindelse eller Opdagelse kom til at tilhøre den hele Verden; enhver i Videnskab eller Konst udmærket Mand saae sine Værker udbredte langt over sit Fødelands Grændser. Latin ophørte at være almindeligt Skriftsprog, og Modersmaalet tog sin Ret tilbage; de nyere Sprog, i Særdeleshed det franske, indklemmedes hyppigere i Underviisningen, og Kundskaben til dem befordrede en almindelig Cultur. Det indvortes Liv, Civilisation, Sæder, Skikke og Indretninger udviklede sig saa eensdan i alle Stater, at alt hvad særeget der havde udmærket Nationerne syntes at maatte forsvinde. Imidlertid uddannede sig de borgerlige Selskaber og Indretninger paa den Grundvold, som ved tidligere Erfaringer og Forberedelser var lagt; og i alle Grene af den menneskelige Viden viste sig udmærkede Mænd: i Theologien Mosheim, Baumgarten, Semler, Ernesti, Michaelis, Bossuet, Huet o. a.; i Philosophien Puffendorff, Spinoza, Locke, Bayle, Thomasius, Leibnitz, Wolf og Kant; i den høiere Mathematik Newton, Leibnitz, Euler, Herschel og Lalande; i Naturhistorien Tournefort, Linné, Haller, Buffon; i Lægekonsten Winslløv, Boerhave og Brown; i Historien Hume, Robertson, Gibbon, M. J. Schmidt, J. Müller. Søemændene Dampier, Carteret, Cook og la Perouse droge en heel nye Verden (Australien) for Lyset, og Lærde f. Ex. Büsching løftede Geographien til den Plads blandt Videnskaberne, som den fortjener. Philologien havde sine største Prydelser i Gesner, Ernesti og Winckelmann. Men meest Indflydelse paa Staterne havde de Forfattere, som trængte ind i Statsforfatningernes og Lovenes Aand og Væsen (f. Ex. Montesquieu, Rousseau, Beccaria og Filangieri), og de, som undersøgte de Grunde, hvorpaa Staternes Velstand beroer (f. Ex. Quesnay og A. Smith).

Literaturen blev stedse frugtbarere, men Grundighed savnedes i de fleste Skrifter. Viisdom hentedes meest i Bøger og ikke i et offentligt Livs Er-

faringer; den blev derfor som oftest ufrugtbar eller uanvendelig eller endog vildledende i den virkelige Verden. Religiositet, Sædelighed og Fædrelandskjærlighed vare Dyder, som prangede i Bøger, Digte og Taler, og vare iøvrigt kuns lidet kjendte. Indifferentismus og den kolde Grublen kjæmpede med de ædlere menneskelige Følelser, Vantroe med Sværmerie og Overtroe. Fritænkere som Voltaire, Rousseau, de la Metrie, Diderot, d'Alembert, Holbach, Helvetius, Bahrdt, og Sværmere som Svedenborg, Gassner, Cagliostro o. a. traadte op omtrent til samme Tid og forvirrede ligemeget Sjelene. Mange afsondrede sig fra det kirkelige Samfund for at kunne tænke og leve paa een efter deres Forestilling rettere Maade, f. Ex. Qvækerne, Methodisterne og Brødremenigheden.

Til denne Gjæring i den aandelige Verden kom nu den indvortes Misfornøielse i Staterne: Regenterne vaklede mellem Popularitet og Vilkaarlighed; de røbede i deres Politik mod Fremmede ingen Agtelse for Ret og Retfærdighed, i deres egne Stater ingen Agtelse for Religion, Moral og Nationalaand. Hære af Soldater og Embedsmænd, for hvis Skyld Staterne syntes at være til, diplomatiske Corpser og Hoffernes Luxus forvoldede trykkende Skatter og Statsgjeld. Der begyndte en Kamp mellem de privilegerede Stænder og Folket; hines Fordringer stode i Modsigelse med, og dattes havde

Medhold i Tidens Aand. Statsmaskinerne bleve konstigere, og Theorierne om Staternes Natur forvirrede mere, end de oplyste. Alt lod imod Slutningen af dette Tidsrum formode en Katastrophe, bebudet i Særdeleshed ved tvende Begivenheder: den nordamerikanske Frihedskrig og Ophævelsen af Jesuiterordenen.

Jesuiterne havde vanæret sig i Striden mod de agtværdige Jansenister (fra 1650), hvis Lærebegreb (det Augustinske) de formaaede Paverne selv til at fordømme; de bleve beskyttede af bigotte Fyrster, men spottede af alle tænkende Mænd; deres Undervisningsvæsen svarede ikke til Tidens Fordringer; deres slappe Moral og Forsvar for Kongemord var til Forargelse. Den almindelige Mening var dem imod, og Folkets Stemme havde i attende Aarhundrede saamegen Vægt, at Statsmændene intet vovede ved at kuldkaste en forhadt Orden. I Portugal stode Jesuiterne den mægtige Minister Pombal i Veien, og deres patriarchalske Stat i Paraguay, der ikke vilde lade sig indlemme i Brasilien, var for ham kuns en Anledning til at iværksætte deres Bortfjernelse (1759). En Handelsproces gav Choiseul Leilighed til at styrte Ordenen i Frankerige (1764). Dens Fordrivelse fra Spanien (1767), Neapel og Parma fulgte af den bourbonske Familiepact og Ministrene Arandas og Campomanes's Indflydelse. Pave Clemens XIII

forsvarede Ordenen med Standhaftighed; **Clemens XIV** ophævede den (1773), idet han gav efter for de bourbonske Hoffer. Han anede Følgerne af dette Skridt: han døde, og den pavelige Stol gav sig, nu uden Støtte, til Priis for nye Angreb af den verdslige Magt. Ikke længe derefter begyndte Joseph II sine Reformer, hvilke Pave **Pius VI** ved en Reise til Wien (1782) forgjeves søgte at standse. Ikke mere skaansom var Keiserens Broder **Leopold**, Storhertug af Toscana. Jesuiterne vedbleve dog at virke, skjøndt afklædte deres Ordensdragt, og at bekjæmpe hemmelig den offentlige Mening, der havde bevirket Ordenens Undergang.

B. Omrids af enkelte Staters Historie i dette Tidsrum.

Frankerige.

1. I mere end et halvt Aarhundrede omfattede **Ludvig XIV**s Historie næsten hele Europas Historie. Selv store Ulykker under denne Konges Regjering f. Ex. Hugenotternes Adspredelse tjente til at udbrede Frankeriges Indflydelse. Han efterlod Riget til en umyndig Sønnesøns Søn, **Ludvig XV**, (1715) og et indskrænket Formynderskab til Hertug **Philip af Orleans**. Men Parlamentet tog sin usurperede Ret til at bedømme og forkaste Monarchens Anordninger tilbage og casserede Ludvig XIVs

Testament. Philip blev uindskrænket Regent; men hermed begyndte ogsaa een af de virksomste Forberedelser til en Revolution, nemlig Kongernes Strid med Parlamenterne, Organerne for Folkets Stemme. Financernes Tilstand var skrækkelig. En Skotlænder **Law** udkastede en konstig Plan til at formindske Gjelden og hæve Statens Credit ved Hjelp af en Seddelbank og et mississippisk Handelsselskab; Planen var maaskee lykket, hvis ikke Regenten ved ukloge Forholdsregler havde tilintetgjort Bankens Credit og forøget den almindelige Elendighed, der stod i en sørgelig Modsætning til Hofsets Ødselhed og ryggesløse Sæder (Cardinal **Dubois**). Kongen blev imidlertid myndig og valgte til første Minister sin gamle Lærer **Fleury**, hvis Sparsomhed og fredsommelige Politik lægede gamle Saar. Han kunde dog ikke aldeles forebygge nye Krige (den polske og østerrigske Successionskrig); og Flaaden, som han havde forsømt, gik næsten til Grunde. Geistlige Stridigheder (Jansenistiske), Parlamenternes Trods, Nationens Foragt for et fordærvet Hof, de mangehaande Undertrykkelser, hvorunder Folket sukkede, de Ødelæggelser, som Maitresser (**Pampadour** og **Dubarry**) anrettede, det slette Valg af Ministre og Generaler — alt dette bidrog til at gjøre Ludvig XV ligesaa forhadt i sine sidste Regjeringsaar, som han havde været elsket i de første. Ministeren **Choiseul** kjøbte (1769) dyrt

Besiddelsen af Corsica. Denne Øe havde siden 1729 været i Oprørstilstand; Genueserne solgte den derfor til de Franske, som efter en langvarig Modstand af Pascal Paoli indtoge den. Ludvig XV^s Død (1774) betragtedes som Grændsen for de offentlige Lidelser. Ludvig XVI^s første Regjeringsaar og Turgots, Malesherbes og Neckers Ministerium udmærkede sig ved en længe savnet Aand for Orden, Ret og Oekonomie.

Spanien.

2. Til de andre Ulykker, som flode af en slet Regjering, kom ogsaa det, at de vigtigste Embeder vare tilfals og Grandeiendommene næsten udelukkende i Adelens og Geistlighedens Hænder; for Handel og Manufacturer fandtes ingen Kapitaler. Den svage Carl II var en Bold for enhver, som vilde paatage sig Formynderskabet (Jesuiten Neidhart, den yngre Juan d'Austria, Portocarrero). Under det bourbonske Dynastie (fra 1700) begyndte Monarchiet at anspænde sine Kræfter for at tage løsrevne Stykker tilbage. Den første Bourbon Philip V var en mørk Despot, lad og en Slave af ærgjerrige Qvinder (Prindsesse Orsini og Elisabeth af Parma) og Ministre (Alberoni og Ripperda). Hans Søn Ferdinand VI (1746) var selv aandelig udygtig, men havde dog den Forstand at lade sig raade af duelige Mænd (Carvajal og

Wall), hvem det er at tilskrive, hvis Manufacturer og Konster gjorde nogen Fremgang. Han døde i Afsindighed (1759), efterfulgt af sin Broder Carl III, hidtil Konge af Neapel. Selv virksom lykkedes det denne Fyrste at oplive Folkets Virksomhed og Handelen med Colonierne. Han fordrev Jesuiterne og indskrænkede Inqvisitionen, som dog kunde lade den fortjenstfulde Olavides, Stifteren af den tyske Colonie i Sierra Morena, føle sin Hævn. Mænd som Aranda, Campomanes og Florida Blanca arbeidede paa at vække Nationen af den Dødsøvn, hvori den var hensunken. Den Cultur, som udbredte sig i Landet, var Frugten af den nøiere Forbindelse med Frankerige.

Portugal.

3. Den svage Alphons VI (1656–1667) blev ved Jesuiternes Rænker paa en nedrig Maade berøvet Krone og Gemalinde af sin egen Broder Peter II († 1706); Riget havde ikke saasnart tilkjæmpet sig Uafhængighed af Spanien, førend det saa ganske hengav sig i Englands Interesse, at dets ædlere Handel, Industrie og politiske Betydning maatte ophøre. Johan V (1706–1750), en maadelig Efteraber af Ludvig XIV, ødelagde sit Skatkammer for at kunne bygge Mafra, oprette et Patriarchat i Lissabon og erholde Titelen den Allertroeste. Det historiske Academie, som han stiftede,

undergrov Jesuiternes Anseelse; hans fornemste Raadgiver, Gaspard, var en Franciscaner, hvis Familie (Husene Aveiro og Tavora) saae sit Navn plettet af den følgende Konge, Joseph Emanuel, og sin Glands fordunklet af hans almægtige Minister Pombal; den blev anklaget (1758) for at have villet ombringe Kongen og grusomt udryddet. Jesuiterne bleve dragne ind under denne Forfølgelse; de vare Pombals Planer i Veien og allerede faldne i Unaade formedelst Byttet af St. Sacramento mod det spanske Paraguay, hvilket de havde villet hindre. Pombal reiste igjen det ved Jordskjelvet 1755 ødelagte Lissabon; hans Reformer i Undervisningsvæsenet, Indskrænkninger af Inqvisition, Munkevæsen og Feudalaristokratie viste sig at være gavnlige; men alle hans Handlinger vare voldsomme, mange uoverlagte og uretfærdige. Han vilde skabe Landbrug, Industrie og Handel uden at have forberedet Grunden dertil. Den varigste Forandring var den, han lod Greven af Schaumburg Lippe foretage i Militairvæsenet, da Spanierne (1762) gjorde Indfald i Portugal. Maria Francisca tiltraadte (1777) Regjeringen efter sin Fader; Pombal fik sin Afsked, og Staten sank under Exjesuiternes Indflydelse atter tilbage i sin forrige Afmagt. Saavel Pombal som Aranda, Olavides og andre Reformatorer paa den pyrenæiske Halvøe

vare inddrukne af de franske Philosophers og Encyclopædisters frie Meninger.

Italien.

4. Kirkestaten maatte oftere undgjelde, naar de geistlige Overhoveder ikke vilde føie sig efter de verdslige Fyrsters Villie. Saaledes besatte Keiser Joseph I Bologna og Commacchio, da han var misfornøiet med Pave Clemens XI's Forhold under den spanske Successionskrig (1708). De Franske bemægtigede sig Avignon, og Neapolitanerne Benevento i Anledning af Clemens XIII's haarde Breve mod Hertug Ferdinand (af Huset Bourbon) i Parma, som opkastede sig til Geistlighedens Dommer i sit Land og forjog Jesuiterne (1768). Tidens Aand og Oplysningens Magt havde sløvet Kirkens Vaaben; kloge Paver som Benedict XIV søgte ved Eftergivenhed og Maadehold at vinde deres Modstandere. De pavelige Lande lignede paa mange Strøg en Ørk, beboet af Geistlige, Tiggere og Røvere. — Spanien og Østerrige skiftede i Besiddelsen af Neapel og Sicilien. Da Carl III besteg den spanske Throne (1759), overlod han begge Sicilierne til sin yngre Søn Ferdinand, dog med den Betingelse, at disse Stater aldrig maatte forenes med det spanske Monarchie. Hvad Aranda var for Spanien, det var Marchese Tanucci for Neapel: Jesuiterne bleve fordrevne og Klerisiets

Magt indskrænket inden tilbørlige Grændser. — Ved en mere klog end redelig Politik høstede Hertugerne af Savoien og Piemont Fordele af deres Stilling som Vogtere af Alpepassene. **Victor Amadeus II** (1675–1730) forøgede sine Lande med Pignerol, Montferrat, Alessandria og Sardinien som et Kongerige. **Carl Emanuel III** (1730–1773) føiede hertil endnu betydelige Stykker af Mailand. Den Haardhed, som denne Konge viste mod de ulykkelige Valdenser, kaster iøvrigt Skygge paa hans berømmelige Regjering; han gjorde sit Rige blomstrende ved gode Love og Omsorg for Næringsveiene. — Republiken Venedig, lammet ved sine Krige med Tyrkerne, stræbte under en streng Neutralitet at sammenholde sine øvrige Besiddelser. Handelen med Grækenland holdt noget Liv i Staten, medens andre Velstands Kilder udtørredes. — Genua leed store Tab ved den østerrigske Successionskrig, men erholdt ved Freden det Tabte tilbage. Republiken maatte sælge Corsica til Frankerige. Efter Mediceernes Afgang (1737) beherskedes Toscana af det lothringske Huus. Frants Stephans Søn **Peter Leopold** (1765) regjerede med megen Viisdom og foretog sig nyttige Forandringer i det Geistlige (1786). — Mailand og Mantua tilhørte det østerrigske Huus.

Tyskland. Østerrige.

5. Det tyske Rige vedblev i sin Forfatning at spore Følgerne af den vestphalske Fred, ved hvilken

Opløsningen blev uundgaaelig. De mange souveraine Fyrster herskede, som dem lystede, og den Stænders Forfatning, der i flere Stater havde fundet Sted, ophørte efterhaanden. Den bestandige Rigsdag i Regensburg (fra 1663) ordnede kun lidet; Souverainer, ikke Borger- eller Bondestand, bleve paa den repræsenterede; dens Forhandlinger vare yderst langsomme og ubetydelige. Rigsretterne, feilagtige i deres Indretning, tabte end mere deres Anseelse ved det hyppig tildeelte privilegium de non appellando. Flere tyske Fyrstehuse (det hannoverske, saxiske, hessiske, holstenske) erholdt fremmede Kroner; den Indflydelse, som det tyske Navn derved opnaaede hos Fremmede, opveiede ikke de skadelige Følger af Fremmedes Indflydelse paa Rigets egne Anliggender. Et advarende Exempel og Beviis paa indvortes Opløsning gave f. Ex. Kurfyrsterne af Baiern og Cøln, naar de i saakaldte Rigskrige mod Frankerige gjorde fælleds Sag med denne Magt. Men da Preussen hævede sig til en Magt af første Rang og ganske faldt fra Keiserens Interesse, indtraadte et fuldkomment Schisma. De mindre Stater ligesom delte sig imellem tvende Overhoveder: Nordtyskland hældede til Preussens Side. Saa hurtig end Statens Former forældedes, saa stort var i Tyskland Staternes indvortes Liv. Den tyske Literatur maa efter Midten af det attende Aarhundrede ansees som

den rigeste, den grundigste og meest udbredte i Europa.

Protestanterne vare ved den vestphalske Fred ikke blevne mere sikkrede, end at Ludvig XIV, selv Garant for hiin Fred, kunde i en Clausul ved den Rysvikske Fredslutning betinge, at den katholske Religion skulde i de forhen reunerede Lande forblive i Besiddelsen af de Erobringer, der under Krigen vare den tilvendte. Fra Salzburg bleve (1732) 18000 Protestanter nødte til at udvandre. Leopold I forfulgte Protestanterne i sine egne Arvelande, og disse Forfølgelser vare iblandt Aarsagerne til den store Fremgang, som Fyrst Ragoczy havde i Ungarn, da han tilskyndet af det franske Hof gjorde Opstand (1701–1711). De følgende Keisere, og ikke engang den kloge Maria Theresia, belærtes ikke ved disse Erfaringer saaledes, at de jo undertrykkede deres protestantiske Undersaatter. Den aristokratiske Forfatning i Arvelandene hindrede Maria Theresia i at iværksætte alle de Forbedringer, hun havde ønsket; imidlertid satte hun Financerne og Collegialbestyrelsen paa en ordentligere Fod.

Preussen.

6. Kurfyrsterne af Brandenburg havde allerede i forrige Tidsrum anselig udvidet deres Besiddelser. Johan Sigismund arvede Cleve, Marck og Ravensberg, og forenede Hertugdømmet Preussen med Brandenburg, da den svage Albert Fredrik, en Søn af den første Hertug, var død (1618). Johan Sigismunds Sønnesøn, den store Kurfyrste Fredrik Vilhelm, (1640–1688) føiede hertil en Deel af Pomern, Minden, Cammin, Halberstadt og Magdeborg og tilkæmpede sig Souverainetet over Preussen (Forliget i Velau 1657 og Freden i Oliva 1660). Men det var mere i Fred end i Krig, at den store Kurfyrste grundfæstede sin Berømmelse og sin Magt. Han tog gjerne mod de Protestanter, som Forfølgelser havde nødt til at forlade Frankerige; han opdyrkede ved dem sit Riges Sand og øde Egne, og var Skaberen af dets Manufacturer, Fabriker og Handel. Det vilde ikke lykkes ham at danne en Søemagt; men hans Landmagt gav ham mere end een Gang den afgjørende Stemme i politiske Forhandlinger. Hans Søn Fredrik III (I) skaffede Riget Neufchatel, Mørs, Tecklenburg og Exspectancen paa Ostfriesland, og stiftede Universitetet i Halle (1694) og Videnskabernes Academie i Berlin. Han erhvervede sig kongeligt Navn (1701), ikke uden Modsigelse af Frankerige, Posen, Paven og den tyske Orden; dette Navn opmuntrede hans Efterfølgere til at naae en tilsvarende Magt. Hvad han af Forfængelighed havde forødt og adspredt, søgte hans Efterfølger, Kong Fredrik Vilhelm I, (1713–1740) at samle ved en maaskee alt for vidtdreven Oekonomie og Orden.

Han bestyrede Staten, som en streng Familiefader bestyrer sit Huus, og Staten fandt sig i det Hele vel derved. Han lod Berlin reise sig af en Sump og Sandørken; han befolkede det ved Pest ødelagte Preussen med salzburgske Protestanter; han forøgede Kongeriget med betydelige Stykker af Pomern, af Geldern og af den oranske Arv og med Grevskabet Limburg. At fylde Skatkammeret og at danne en stor veldisciplineret Hær var Endemaalet for al hans Stræben. At bruge begge Dele forstod hans Søn Fredrik II, som Historien har hædret med Tilnavnet den Store. Ved Hærrn udvidede denne Riget og hævede det til en Stat af første Rang, og ved en klog Bestyrelse af Financerne saae han sig i Stand til ikke blot at udslette en ødelæggende Krigs Spor men endogsaa at yde Næringsveiene overordentlig Hjelp. Han var en udmærket Feldtherre, viis Lovgiver og retfærdig Dommer. Han gav Verden det andet og meest glimrende Exempel paa en kronet Philosoph og Skribent, der desuagtet ikke forsømte nogen af en Regents Pligter. Man har med Rette dadlet hos denne Fyrste, at han ringeagtede de moralske Kræfter, Statens Religion og national Cultur og Literatur, og derimod tillagde den militaire Styrke, fransk Irreligion (under Navn af Tolerance) og fransk Literatur en større Vægt, end den vise Regent havde burdet. Foruden Schlesien, Glatz

og polsk Preussen indlemmede han ogsaa Ostfriesland i det preussiske Monarchie († 1786).

De forenede Nederlande.

7. Uagtet de Storme, den nye Republik maatte udholde, var den dog i bestandig Fremvæxt indtil Begyndelsen af 18de Aarhundrede. Det hollandsk-ostindiske Compagnie, allerede i forrige Tidsrum Mester af Java, Seilan og de molukkiske Øer satte sig under vedvarende Kamp med Portugiserne fast paa Malabar og Coromandel-Kysten. Men Hollændernes Rige var dog egentlig paa Øerne, og deres vigtigste Handel den med Kryderier. Efterat det oranske Huus flere Gange var bleven udelukt fra Regjeringen, indsattes (1747) Vilhelm IV, hidtil Statholder i Friesland, Grønningen og Geldern, til Arvestatholder i alle Provindser. Den Fare, hvormed Republiken truedes under den østerrigske Successionskrig ved en fransk Hærs Fremtrængen mod det hollandske Brabant, foraarsagede denne Revolution. Arvestatholderen var beslægtet med det brittiske Kongehuus; hans Magt var Republikanerne forhadt, og Englænderne undertrykkede i Syvaarskrigen, under hvilken Republiken holdt sig neutral, Hollændernes Handel. Desaarsag dannede sig i de store Handelsstæder et antioranisk eller republikansk Partie, der hældede til Frankeriges Side, og saavel under som efter den nordamerikan-

ske Krig forstyrrede Statens Fred. Ved Frankeriges Mægling afværgedes Scheldens Aabning (1785).

Storbrittannien.

8. Carl II havde ikke ladet sig belære ved sin Faders sørgelige Skjebne, at han jo under en vilkaarlig og dog svag Regjering (1660–1685) røbede en anstødelig Forkjerlighed for Katholicismus og Despotie og tillige en Afhængighed af Ludvig XIV, der stred imod Storbrittanniens virkelige Interesse, og var en Følge af Kongens Letsindighed, Ødselhed og Pengeforlegenhed. Han holdt ikke engang den Amnestie, han ved sin Regjeringstiltrædelse havde lovet; han laae i bestandig Strid med Parlamentet. Under Navn af Tolerance tilstodes Katholikerne Begunstigelser, medens Presbyterianerne bleve undertrykkede. Den vise Clarendon fik sin Afsked, og det berygtede Cabal-Ministerium, Shaftesbury og Kongens Broder Jacob, Hertug af York, der endogsaa aabenbart gik over til den katholske Religion, forledte Kongen til constitutionsstridige Handlinger. Parlamentet fandt det altsaa fornødent at udstæde Testacten (1673), for at udelukke Katholikerne fra Statens Embeder, og Habeas-Corpus-Acten (1679), for at sikkre engelske Borgeres personlige Frihed. Under de borgerlige Uroeligheder i denne Konges Tid dannedes de tvende politiske Partier, Whigs og Torys, af hvilke

hine kæmpede for den gamle Forfatning og Folkets Interesse, disse for en mere udvidet Kongemagt, men — begge Partier i Virkeligheden for egen Interesse og Indflydelse i Parlament og Ministerium. Jacob II (1685–1688) havde alle sin Broders Feil, men ikke hans elskværdige Egenskaber. Han ophævede Testacten og vilde med Strenghed sætte sine Tolerance-Edicter igjennem til Fordeel for Katholikerne. Det fattedes ikke paa Advarsler selv af Paven. Da der endelig fødtes ham en Søn, som Rygtet udraabte for at være et understukket Barn, og Frihedens Venner ikke længere saae nogen Ende paa Stuarternes Despotie, saa fulgte hans Svigersøn Vilhelm III de Misfornøiedes Indbydelser, gjorde Landgang med en nederlandsk Hær og fandt saamange Tilhængere, at Jacob II, uden at vove nogen kraftig Modstand, flygtede til Frankerige (1688). Parlamentet erklærede Thronen ledig og overdrog Regjeringen til Vilhelm og hans Gemalinde Maria (1689). Irland, hvor den katholske Vicekonge Tyrconel opretholdt Jacobs Partie, underkastede sig først (1690–1691), efterat Vilhelm havde overvundet den stuartske og franske Hær i Slagene ved Boyne og Aghrim. Derpaa fulgte den fuldkomne Restitution af de tvende Støtter for Storbritanniens Magt; Protestantismen og borgerlig Frihed. Folkets Rettigheder og Kongens Forhold til Parlamentet bleve nøie bestemte (the

Bill of Rights). Oppositionspartiet i Underhuset yttrede sig ikke mere som en Modvægt mod Kongevælde. Deri viste sig den nye Regjerings Ypperlighed, at Folkemængde, Vindskibelighed og Handel tiltoge, og at et Herredømme over Havet og en Indflydelse i Fastlandets Anliggender, der havde været ukjendt siden Cromvells Tid, blev gjenvundet. Ogsaa England aabnede et Fristed for franske Protestanter, og har deres Manufacturflid meget at takke for sin Velstand; men en dengang nødvendig Intolerance vedblev at yttre sig i Lovene mod Katholikerne (især med Hensyn til Irland) som et farligt politisk Partie. Arvefølgen blev (1700) tilkjendt Anna, Jacobs yngre Datter, og efter hendes Død Huset Hannover, som paa Qvindesiden nedstammede fra Kong Jacob I. Dronning Anna (1702–1714) fulgte i Begyndelsen Vilhelms Regjeringsgrundsætninger. Men Whigerne tabte (efter hendes Gemals den danske Prinds Jørgens Død 1708) mere og mere af deres Indflydelse. Det Ministerium af Torys, ved hvilket Marlboroughs Partie var styrtet, ikke blot fremskyndede Freden i Utrecht, men vilde bane Jacob IIs Søn Prætendenten Veien til Thronen. Under disse Anslag døde Anna. Hun har iøvrigt den Fortjeneste at have tilveiebragt (1707) den fuldstændige Union mellem England og Skotland under eet Parlament.

Georg I af Huset Hannover omgav sig med Wigher og underkastede det forrige Ministerium en skarp Undersøgelse. Det lykkedes ham at undertrykke Jacobiterne, der gjorde et Forsøg paa at sætte Prætendenten Jacob III (Ridderen af St. Georg) paa Thronen (1715–1716), og ved sin kloge Minister Robert Walpole i en farefuld Regjeringstid (1714–1727) at bevare Freden hjemme og ude, ihvorvel Bestræbelserne for at udvide Kurfyrstendømmets Lande i Tyskland mere, end Storbritanniens Interesse krævede det, indviklede Riget i Fastlandets Anliggender. Imidlertid gave Fastlandets Krige Britterne Leilighed til at udfolde deres Søemagt og at fortrænge de Magter, der med dem vilde beile til Herredømmet over Havet og den store Verdenshandel. Dette var under Georg IIs Regjering (1728–1760) Tilfældet i den østerrigske Successionskrig. Da troede ogsaa den yngre Prætendent, Carl Edvard, at det beleilige Øieblik var kommen til at oprette sine Fædres Throne; han gjorde i Begyndelsen Fremgang ved Skotternes Hjelp, og vandt Slagene ved Prestonpans og Falkirk; men Nederlaget ved Culloden (1746) nedslog for evig Stuarternes Haab. Ved denne og de følgende Krige under Georg III steg Nationens Gjeld i det Uendelige; men Laanesystemet rystede ikke Staten; det forbundt endnu nøiere Nationens og Regjeringens Interesse indbyrdes. Den offent-

lige Credit blev urokket og en Støtte for Forfatningen, som saaledes ogsaa blev bestaaende med sine Mangler f. Ex. en ubillig og ulige Nationalrepræsentation, Ministrenes Bestikkelsessystem for at hævde Majoriteten i Parlamentet. I det Gjelden steg, fordobbledes ogsaa Anstrængelserne for at forøge National-Formuen. Intet Folk har drevet Vindskibeligheden i alle dens Grene til en saadan Høide som det engelske; men heller intet har nydt en lige Frihed og Sikkerhed i Handel og Vandel og større Opmuntringer end dette. Brittiske Colonier spredte sig over den hele Verden; de i Nordamerika tabtes til liden Skade for Staten; de i Ostindien udvidedes ved lykkelige Krige med Indfødte og Europæere. Den yngre Pitt ordnede og befæstede den brittiske Magt i disse Egne ved sin ostindiske Bill (1784), og søgte ved et Afdragsfond at befæste Statens Credit.

Danmark og Norge.

9. De souveraine Konger stræbte at skaffe den nye Regjering Styrke og Tillid; begge Riger begyndte mere end nogensinde at udvikle deres Kræfter, men ogsaa maaskee at anspænde sammen over det Maal, som Klogskab og god Statshuusholdning havde burdet foreskrive en paa Folk og indvortes Hjelpekilder mindre riig Stat. Harmen over lidte Tab og Nag til Hertugen af Holsten-Gottorp, Sverriges Client, hvis Souverainetets-Rettigheder over Slesvig vare blevne ubestemte, førte til blodige Krige med Sverrige. Fredrik III udvidede sine Stater ved Kjøb og ved Arven af Oldenborg og Delmenhorst. Christian V (1670–1699) fuldendte de Forandringer, som den nye Regjeringsform krævede (en ny Lov, en ny Adel o. s. v.). Han havde i Griffenfeld en udmærket Minister, men forstod ikke at bruge ham rettelig. Uagtet en langvarig Krig og store Ulykker, der rammede Danmark i Fredrik IV^s Regjeringsaar (1699–1730), efterlod denne utrættelig arbeidsomme og huusholderiske Monarch sig en velordnet Stat og et rigt Skatkammer. Hans Aand for Orden hvilede ikke over Christian VI (1730–1746); om end gavnlige Indretninger til Flaadens Tarv og Videnskabernes Befordring medtoge betydelige Summer, saa slugte Hoffets Luxus end større. Under en fredelig og lykkelig Regjering lagde denne Fyrste Grunden til Danmarks trykkende Statsgjeld, som forøgedes under Fredrik V (1746–1766) paa lige Maade, men især ved de kostbare Rustninger til en Krig mod den russiske Keiser Peter III, der som Hertug til Holsten vilde tage det mistede Slesvig tilbage. Keiserens eget Fald (1762) befriede vel Danmark for denne truende Fare; men for at udvirke hos Catharina II baade Anerkjendelsen af Slesvigs Afstrædelse og siden (1773) Byttet af det hertugelige Holsten mod

Oldenborg og Delmenhorst, maatte Danmark i mange Dele rette sig og sin Politik efter det russiske Hofs Ønsker. I denne kritiske Stilling havde den lille Stat en dygtig Minister i den ældre Bernstorf; men Skade, at dennes øvrige Planer til at fremme Agerdyrkning og Handel ikke udførtes med fornøden Oekonomie og Forsigtighed. Bernstorf maatte under Christian VII vige for Struensee, der søgte voldsomt at kuldkaste det Bestaaende uden at forstaae at sætte noget bedre i Stedet eller forebygge sin egen Undergang. Revolutionernes Tid oprandt, men de Revolutioner, som (især efter 1784) Danmark var underkastet, vare for det meste velgjørende; saaledes bleve de Levninger af et barbarisk Livegenskab, hvilket allerede Christian IV og Fredrik IV havde rystet, endelig nedbrudte.

Sverrige.

10. I Carl XI^s Mindreaarighed syntes det, som Rigets Raad vilde skabe en aristokratisk Republik lig den danske Stat før 1660. Adelen havde tilegnet sig Kronens Godser, og falbød sig til fremmede Magter, helst til Frankerige, som gjerne blev den Høistbydende. Men da Rigets Financer ved den skaanske Krig (1675–1679) vare geraadede i den største Forvirring, Flaaden ødelagt og Forbittrelsen hos de andre Stænder mod Adelen steget til en Høide, at Carl XI intet vovede ved et afs-

gjørende Skridt; saa bleve Kronens Godser indbragte og Kongens Magt anseelig udvidet (1680; 1682). Om end ikke denne Revolution overalt iværksattes med retfærdig Skaansel, saa viste den sig dog at være velgjørende for det Hele formedelst den kloge Anvendelse, Carl XI gjorde af sine forøgede Midler. Han saae sig i Stand til at skabe paa nye en betydelig Søemagt og en stor og for Staten lidet bekostelig Hær. Carl XII (1697–1718) gjorde ved sine Krige Sverrige afmægtig og ved sine Misgreb Rusland desto frygteligere. Han faldt; Görz blev et Offer for svenske Aristokraters Had, og disse fandt nu deres Fordeel ved at forbigaae den nærmeste Thronarving Carl Fredrik af Holsten-Gottorp for at kunne herske selv under Ulrika Eleonora, Carl XII^s yngre Søster, og dennes Gemal Fredrik af Hessen. Rigsraadet, der af de tvende sidste Konger var bleven indskrænket til at være Kongens Raad alene, tilrev sig atter al Magten paa de andre Stænders Bekostning. Men uenig i sine politiske Anskuelser og Interesse deelte Adelen sig i tvende Partier, Gyllenborgs (Hattene) og Horns (Huerne), af hvilke hiint forskrev sig til Frankerige, dette til Rusland. Det franske Partie bragte det omsider (1741) til en Krig med Rusland, der førtes med saa liden Ære og Lykke, at Finland blev erobret og (paa Kymenegaard og Nyslot nær; som bleve afstaaede) ikke kunde erholdes til-

bage ved Freden i Aabo (1743) uden paa det Vilkaar, at det svenske Folk modtog en Thronarving af Keiserinde Elisabeths Hænder, nemlig den holstenske Prinds Adolph Fredrik, der ogsaa (1751) succederede Fredrik I. Med ligesaaliden Ære førtes Krigen med Preussen, og Sverrige forspildte sin gamle Roes i Feldten. Adolph Fredrik gjorde nogle Forsøg (1756 og 1768) paa at løsne sine Lænker; men han fattedes den Aandsnærværelse og Energie, hvormed senere hans Søn Gustav III udførte Værket (1772). Denne Konge forvandlede atter Rigsraadet til et Statsraad, indførte den gamle Stænders Forfatning og forbeholdt sig selv den udøvende Magt. Det franske Hof, der ønskede at benytte Gustavs Arm mod Russerne i Polen, havde fremskyndet denne Revolution. Catharina II havde intet ønsket hellere end en Forlængelse af Anarchiet i Sverrige for at kunne raade der som i Polen. Hun indgik nu (1773) mod Sverrige en hemmelig Forbindelse med Danmark, hvortil denne Magt formedelst det holstenske Magestifte sandtes villig. Gustavs franske Sæder, slette Statshuusholdning og vilkaarlige Anordninger svækkede imidlertid hans Popularitet i Sverrige.

Rusland.

11. Den bedre Orden, som Alexius Michaelovitsch vilde bringe ind i dette colossalske Riges

Forfatning, søgte hans Sønner Fedor (1676) og Peter at fuldende. Den første overvandt de Fordomme, som Adel og Aner lagde i Veien for Hærens bedre Organisation, og med den bedre Hær, han skabte, overvandt han Tyrkerne ved Czerin (1678) og forblev i Besiddelsen af Ukraine. I Valget af Thronfølger (1682) foretrak han sin yngre Broder Peter I for den ældre, uduelige Ivan; men Søsteren, den herskesyge Sophie, troede bedre at kunne raade under dennes end under hiins Navn, og fortrængte derfor en Tid lang Peter ved Hjelp af Strelitzerne. Det lykkedes vel Peter at styrte hende; men medens han, opmuntret af Genferen Lefort, foretog sig (1697–1698) en Reise igjennem Tyskland til Holland og England for at lære at kjende civiliserede Staters Love, Sæder og Indretninger, spandt Sophie paa nye Sammensværgelser. Han ilede tilbage, dæmpede Oprøret og ophævede Strelitzernes Corps for at sætte i deres Sted Tropper disciplinerede paa europæisk Viis. Feldtogene mod Carl XII vare ham den bedste Krigsskole; duelige Officerer strømmede fra alle Lande til hans Faner. Under Krigen og i erobret Land anlagde han Petersborg, den nye Hovedstad for et nyeskabt Rige (1703), Kronstadt og Krigshavne. Han byggede en Flaade paa 40 Linieskibe foruden 200 Galeier. Disse Reformer i Krigsvæsenet vare ledsagede af ligesaa betydelige Forandringer i Statens øvrige

Dele. Ved Veie og Canaler aabnede han Forbindelsen mellem det Indre og de østersøiske Provinser; Vaabenfabriker, Uld- og Silke-Manufacturer fremstode, hvor man forhen neppe kjendte de nødvendigste Haandværker. For at aabne nye Handelsveie til Persien, Buchariet og Indien benyttede han de uroelige Tider, da Afghanerne spillede Mestere i Iran, til at bemægtige sig Daghestan, Schirvan, Ghilan, Derbent og Baku (1723). Han stiftede Handelsforbindelser med China og naaede det østlige Ocean, hvis Kyster han lod Behring undersøge. Han satte Fortjenester over Fødselsadel, tilegnede sig og den dirigerende Synode Supremateet over den russiske Kirke, paalagde Munkene at drive Agerbrug og Haandværker, Nonnerne at pleie Syge og Faderløse, og de Geistlige at beflitte sig paa Lærdom og Underviisning. Da han herskede over en slavisk-lydig Nation, mødte hans voldsomme Reformer kuns liden Modstand — den største af hans egen Søn Alexis, som han lod henrette for at redde sit Værk, og fastsatte den Lov; at Selvherskeren selv kan bestemme sin Thronfølger. Men Reformerne tilveiebragte (endog hos ham selv) en mere tilsyneladende end virkelig Cultur. Imidlertid var dog en Grundvold lagt, der prisede sin Mester og gav ham i Historien Navnet den Store. Selv antog han Titel af Keiser efter Freden i Nystad. Rusland var nu bleven en europæisk Stat,

og den maskinemæssige Kraft hos et raat, uforderved, blindt lydende Folk, blev snart under en planmæssig Styrelse farlig for Europas Selvstændighed.

Den rænkefulde Menzikoff, som Peter den Store havde løftet af Støvet til de første Værdigheder i Riget, satte efter Keiserens Død (1725) dennes anden Gemalinde Catharina I paa Thronen. Under denne Keiserinde knyttedes den langvarige Forbindelse med det østerrigske Huus og endnu nøiere Forbindelser med Holsten-Kiel, da hun formælede sin Datter med Hertug Carl Fredrik. Menzikoff nødte Catharina før hendes Død (1727) til at bestemme Peter II, en Søn af den henrettede Alexis, til sin Thronarving; han ønskede at formæle sin Datter med den unge Keiser og selv at regjere i en Svigersøns Navn. Men han blev styrtet af Dolgorukierne, og disse, som nærede lige Planer, bleve ligeledes styrtede efter Peter IIs tidlige Død (1730) af Keiserinde Anna Ivanovna, en Broderdatter af Peter den Store og hidtilværende Hertuginde af Curland. Hun satte sin Yndling Biren i Dolgorukiernes Plads, og snart efter (1737) maatte Curlænderne erkjende samme Biren for deres Hertug, ligesom Polen allerede havde modtaget (1733) en Konge af Keiserindens Haand. Feldherrer dannede i Eugens Skole, f. Ex. Münnich og kloge Statsmænd som Ostermann (lutter Fremmede, hvis Talenter et oplyst Hof vidste at

paaskjønne) omgave hendes Throne. Imidlertid toge dog Perserne, allerede dengang under Thamas Kuli Chans Indflydelse, de fleste af de Provindser tilbage (1732), som Peter den Store havde erobret. Biren overtalte Anna til at udnævne **Ivan**, en Søn af hendes Søsterdatter **Anna** af Brunsvig-Wolfenbüttel, til Efterfølger i Regjeringen (1740) og at betroe ham Formynderskabet for den unge Keiser. Men han (Biren) blev ved Münnichs Hjelp fortrængt af Ivans Moder, der selv i det følgende Aar (1741) maatte ombytte sin Høihed med Fængsel og Forviisning. Ved en Sammensværgelse, som en ung Livlæge **Lestocq** ledede, bemestrede nemlig **Elisabeth**, en Datter af Peter den Store, sig sin fædrene Throne. Lestocq og siden **Bestuchef** dreve alt, medens Elisabeth var hensunken i lade Lyster. Det er kuns i en halvbarbarisk og despotisk regjeret Stat, som Rusland dengang var, at et yderst fordærvet Hof ikke i høiere Grad smitter eller oprører Folket. Ruslands Principat i Norden grundfæstedes ved Krigene med Sverrige og Preussen. For i noget at ligne sin Fader, efterlod Elisabeth sig ogsaa nogle fredelige Mindesmærker f. Ex. Universitetet i Moskva og Videnskabernes Academie i Petersborg. **Peter** III (Carl Peter Ulrik af Holsten), hendes Søstersøn, som var udkaaret til Thronfølger, blev endnu

i hendes Dødsaar (1762) styrtet af sin herskesyge Gemalinde Catharina, just som han beredte sig til en Hævnkrig mod Danmark. Han havde fornærmet Russerne i Særdeleshed ved forhadte Reformer i det militaire. Han kunde have forsvaret sin Throne, hvis han havde fulgt vise Mænds (Münnichs) Raad. **Catharina** II behandlede Russerne med Klogskab, vandt eller nedslog sine Modstandere (Pugatschef). Hendes Planer for Ruslands Vel (om de vare alvorlige), bleve formedelst hendes mange Krige, Ærgjerrighedens Fostere, ufuldendte (Rigets Inddeling i Statholderskaber, øde Egnes Befolkning, nye Stæders Anlæg, Understøttelse af Videnskaber og Konster). Ved sine Forordninger, en paatagen Iver for Oplysning, Forbindelser med Mænd, der angave Tonen i den oplyste Verden, og ved sin Regjerings Lykke blendede hun Europa og døvede de Stemmer, der løftede sig mod hendes private Levnet og uretfærdige Behandling af svage Naboemagter. Rusland maatte betale den Glands, hun udbredte over Staten, med Opoffrelsen af en uundværlig Folkemængde og af indvortes Velstand. Hvad Krigene ikke fortærede, det fortærede et overdaadigt Hof og umættelige Yndlinger (Orlof, Potemkin o. a.). De russiske Papiirpenge sank ned til en fjerde Deel af deres Værdie.

Tyrkiet og Asien.

12. **Muhamed IV** bødede med Tabet af Throne (1687) og Liv formedelst sit Uheld i Krigene mod Leopold I, Johan Sobiesky, Russerne og Venetianerne. Lige Uheld havde de følgende Sultaner i deres Krige og ofte lige Skjebne. **Mahmud I** (1730–1754) oprettede ved Freden i Belgrad (1739) Tabet ved den foregaaende Fred i Passarovitz (1718), men vilde ogsaa kuns en hæderlig Fred; hvorfor han hverken ved Frankeriges Indbydelser eller Øieblikkets Fordele lod sig friste til at bryde med den forfulgte Maria Theresia under den østerrigske Successionskrig. Den persiske Schah Nadir tilføiede hans Armee et stort Nederlag mellem Kars og Eriwan (1745), uden at de gamle Grændser mellem Iran og Tyrkiet derved bleve forrykkede. Krigen med Russerne, Grækenlands og Georgiens Opstand under **Mustapha III** og **Abdul Hamid** røbede mere end nogen Begivenhed i dette Tidsrum det osmanniske Riges indvortes Svaghed.

Perserne vare, uden at ville det, de Kristne til megen Hjelp mod Tyrkerne, forsaavidt disse ved dem bleve sysselsatte paa den østlige Grændse. Under de sidste Sofier prøvede imidlertid Persien store Omvæltninger. Schah **Hussein** fornærmede de tappre Afghaner, der beboede Grændsebjergene mod Indien, og bødede derfor med sin Undergang (1722). Afghanernes Høvdinger **Mir Eris** og **Mahmud**

bemestrede sig Ispahan, og omendskjøndt Sofierne reiste sig igjen (1730), saa kunde de dog ikke modstaae en turkomannisk Høvding Thamas Kuli Chan, der efter nogle Feldtog mod Tyrkerne (1736) antog Titelen **Schah Nadir** d. e. den Seierrige, og erobrede foruden hele Persien ogsaa Landene mellem det sorte og kaspiske Hav. Men Indien bød ham rigere Bytte. Den store Moguls Stat blev efter **Aurengzebs** Død (1707) sønderslidt af Factioner. Aurengzeb havde fuldendt Erobringen af Hindostan og af Decan paa lidet nær og beherset de Overvundne med Haardhed. Hans Efterkommere vanslægtede hurtig; blandt disse var Stormogulen Mahmud Schah, som (1739) saae sin Hovedstad Delhi og 200,000 af sine Undersaatter falde for den grumme Schah Nadirs Sværd. Erobreren førte umaadelige Skatte tilbage til Persien og gjorde Indus til Grændse for sit Rige mod Østen; men blev omsider myrdet (1747) af sit eget Folk, der ved hans Grusomhed og Ødelæggelseslyst var bragt til Fortvivlelse. Nogle Aar efter Nadirs Død deelte Persien sig i de tvende Riger: Iran og Afghanistan.

Men Persiens Afmagt forskaffede ikke den store Mogul den tabte Anseelse. Statholderne i hans Rige gjorde sig uafhængige, og imod Slutningen af dette Tidsrum var Indien i Virkeligheden deelt mellem Englænderne, Maratterne og **Hyder-Ali**,

Fyrsten i Mysore. Med Ære bestode Englænderne i Kampen mod deres Medbeilere i Indien, de Franske; med List og Magt bemægtigede de sig under Clives Anførsel Bengalen og lode sig ved Freden i Allahabad (1765) dette rige Land formelig aftræde af den store Mogul. Mod Maratterne og Hyder-Ali kunde Compagniet endnu intet udrette, men erholdt dog frie Handel (1784).

I Sina vedblev Dynastiet Tsing at regjere, og udvidede endogsaa sit Herredømme over hele Mongoliet og Tibet, hvor Dalai-Lamas pavelige Myndighed meget blev indskrænket af Keiser **Kien-Long** (1735–1799). De kristelige Missionairer gjorde under denne Keiser mange Proselyter; flere havde de gjort under hans Farfader, den vise **Kang-hi** (1666–1722). Jesuiterne navnlig forstode at indynde sig ved Hoffet formedelst deres nyttige Kundskaber og behagelige Sæder; de lempede sig efter Sinesernes Religionsbegreber og anbefalede paa alle Maader den derefter lempede Kristendom. De maatte desaarsag høre ilde af de avindsyge Dominikanere, der forhen havde drevet Missionsværket i Asien og nu (1705) traadte frem som Jesuiternes Anklagere i Rom. Disse Stridigheder og forargelige Optrin, som fulgte deraf, gjorde endnu i Keiser Kang-Hi's Tid Kristendommen forhadt i Sina, og en haard Forfølgelse mod den udbrød under hans Søn **Yongtscheng** (1722–1735).

III. Den revolutionaire Tidsalder fra Aar 1786 indtil vore Dage.

A. Almindelige Hovedbegivenheder.

Uroeligheder i de forenede og i de østerrigske Nederlande.

1. Det patriotiske Partie i de forenede Nederlande vedblev efter Freden 1784 at yttre et fiendtligt Sindelag saavel mod det oraniske Huus som mod England, og blev i dette Sindelag bestyrket af den franske Minister **Vergennes**. Arvestatholderen **Vilhelm V** udbad sig preussisk Mægling for at forebygge Indgreb i sine Souverainetets-Rettigheder; men Fredrik II var forsigtig nok til ikke at indblande sig i en Fristats indvortes Gjæringer eller til at bryde med Frankerige. Hans Efterfølger **Fredrik Vilhelm II** gjorde derimod en Familiesag til Statssag, da hans Søster Arvestatholderinden paa en Reise til Haag var bleven anholdt og fornærmet af Patrioterne; han lod en preussisk Hær erobre Holland for Arvestatholderen og denne gjeninsætte i alle sine Rettigheder (1787). Vilhelm V styrkede sig ved en Alliance med Preussen og England (1788), men behandlede det overvundne Partie paa en saa haard og haanlig Maade, at det nogle Aar senere blev for de Franske saameget lettere at revolutionere Holland.

Keiser Joseph II stræbte til samme Tid at vække en bedre Aand hos sine Undersaatter, og at sammensmelte de forskjellige Folkeslag, der adløde hans Scepter, til eet, mægtigt, oplyst og fordomsfrit Folk med lige Love, Sæder, og Rettigheder. Men i Udførelsen af disse Planer røbede han kuns liden Agtelse for Nationalitet og Retfærdighed, liden Kraft og liden Klogskab; han vilde overhoved virke for meget paa een Gang, og han bidrog ved sin despotiske Fremfærd ikke lidet til at svække Undersaatters Tillid og Kjærlighed til Regenterne. Han afskaffede Processioner, ophævede Klostere, udstædte Tolerance-Edicter, løsnede næsten ai Forbindelse med Rom, tildeelte Jøderne Borgerrettigheder, forbedrede Underviisningsvæsenet og Rettens Pleie, ophævede Livegenskab o. s. v. Intet var ham helligt for at sætte hans Planer igjennem, ikke engang Nationernes Sprog. Hans voldsomme Reformer vakte Misfornøielse i alle hans Stater, meest i Belgien; tilsidst og alt for silde for hans egen Roe og Statens Velfærd maatte han dog tilbagekalde de fleste af sine Anordninger.

De forskjellige Stænder og Provindser i de østerrigske Nederlande vare fra ældgammel Tid i Besiddelse af særegne Friheder og Forrettigheder (Ioyeuse Entrée), som enhver nye Fyrste ved sin Regjeringstiltrædelse maatte love at overholde. Joseph II vilde bringe denne Deel af sit Monarchie

under en eensformig Forfatning med de øvrige. Han udstædte nye Kirke- Skole- og Rets-Anordninger, han gjorde Forandringer med Universitetet i Løven, ophævede Provindsen Brabants Privilegier, og, hvad det værste var, tog ofte de gjorte Skridt tilbage. Derover udbrød en almindelig Misfornøielse, som udartede til Oprør (van der Noot). Patrioterne grebe til Vaaben og fordrevne de keiserlige Tropper, og omsider erklærede alle Provindser sig uafhængige, saa nærsom Luxemburg (1790). Men Insurgenterne bleve indbyrdes uenige, og da efter Josephs Død (1790) Keiser Leopold II havde paa Congressen i Reichenbach stadfæstet Nederlændernes Privilegier (1790), vendte Roeligheden tilbage. Lignende Optrin fandt Sted i Lüttich, Aachen og Genf; overalt yttrede sig et demokratisk Gjæringsstof.

Tyrkekrig. Gustav III.

2. Efterat den osmanniske Port atter havde lagt sin Svaghed for Dagen ved at taale Krims Indlemmelse i det russiske Rige, og Potemkin med megen Grusomhed havde slagt de krimske Tartarer under Aaget, forsaavidt som de ikke udvandrede (1784); saa begyndte Catharina II at vende sit Blik mod Constantinopel selv. Hun foretog sig (1787) en Reise til Taurien, paa hvilken hun i Cherson havde en Sammenkomst med Keiser Jo-

seph II, og knyttede endnu nøiere Forbindelser med denne Fyrste. Dog vilde vel Frygten for Søemagterne og Preussen (Triple-Alliancen) og for Sverrige og Bevægelserne i Belgien dengang have forebygget Udbrudet af en Krig, naar ikke den tyrkiske Sultan Abdul Hamid, forledet af England, havde troet at maatte forekomme Catharina ved en Krigserklæring (1787). Joseph II tøvede nu ikke med at erklære Krig, men beskjæmmede sig ogsaa her ved at tillade sig tvende, dog frugtesløse, Angreb paa Belgrad, endnu førend Krigen var erklæret. Han tilsatte selv sin Krigerære og sin Sundhed ved Lugosch (1788); hans Hære vege overalt for Tyrkerne, indtil den gamle Laudon og Prindsen af Coburg kom til at raade for Krigens Førelse. Da blev Belgrad indtaget, og Coburg i Forbindelse med den russiske General Suvarov seirede i Slagene ved Fockschani og Martinistie (ved Rimnik). Potemkin havde indtaget Otschakov ved Storm, og den ene tyrkiske Fæstning faldt efter den anden. Imidlertid forbandt Preussen sig nøie med Tyrkerne (1790) og lovede Bistand af Sverrige og Polen; den franske Revolution og Opstanden i Nederlandene grebe videre om sig. Disse Omstændigheder bevægede Keiser Leopold II til at agte paa Preussens Forestillinger paa Congressen i Reichenbach (1790) og at tilbagegive Porten ved Freden i Szistove (1791) alt det Erobrede undtagen Gammel Orsova. Catharina II forkastede standhaftig Preussens og Englands Mægling, men uagtet vundne Fordele og en lykkelig tilendebragt Krig med Sverrige beqvemmede hun sig dog til Freden i Jassy (1792). Porten maatte aftræde Otschakov og Landet mellem Dniester og Dniepr.

Under denne Krig forsøgte Sverrigs Konge Gustav III sine Kræfter mod den russiske Vælde. Dieblikket syntes gunstigt til at svække en frygtelig Naboe, vel endogsaa til at erobre tabte Lande tilbage. Den Krig, han begyndte (1788) paa Finlands Grændse, satte Petersborg i Skræk og viste Hofset sammesteds Vigtigheden af Finlands Besiddelse. Ifølge det hemmelige Forbund (1773) gjorde vel de Danske en Diversion til Fordeel for Russerne og trængte fra Norge af frem til Gothenborg; men Englands Forestillinger bragte dem til at trække sig tilbage. Til større Fordeel for Catharina og ikke uden hendes Indflydelse var den Opstand, som Adelen i den svenske Hær gjorde mod Gustav under det Paaskud, at Kongen efter Constitutionen ikke var berettiget til at begynde en Angrebskrig. Russerne fik Tid til at samle deres Stridskræfter, og Gustav Leilighed til at udvide sin Magt; de andre Stænder tilstode ham (1789) hiin Ret, som Adelen vilde gjøre ham stridig. Krigen førtes fra den Tid heftigst til Søes og med afverlende Lykke, indtil Freden i Werelæ (1790) atter og ganske op-

rettede de gamle Forhold. Catharina anerkjendte den svenske Forfatning og allierede sig med Gustav ikke uden Hensyn til fælleds Planer mod Revolutionsmændene i Frankerige. Men nogle misfornøiede Adelsmænd gjorde (1792) Ende paa Kongens Liv og videre Hensigter.

Den franske Revolution indtil Directorialregjeringen.

1. **Ludvig XVI** havde den bedste Villie til at tilveiebringe den Ligevægt i Staten, som ved hans Forgængeres Despotie var bleven ophævet. Han satte igjen Parlamenterne i Virksomhed og omgav sig med oplyste Ministre. **Turgot** udkastede Planen til at omstyrte Feudalsystemet, indføre Samkittighedsfrihed og reformere Kirke- og Underviisningsvæsenet. Men den svage Konge, som ikke var i Stand til at give sine Beslutninger nogen Fasthed, opoffrede **Turgot** og **Malesherbes**, for at føie de privilegerede Stænder, og snart efter ogsaa Financeministeren **Necker**, da denne ved at bekjendtgjøre sit Regnskab havde sat Folket i Stand til at dømme om dets egen og Statens Tilstand — en Gjeld af 5000 Millioner Livres og et aarligt Deficit af 140 Millioner! Den nordamerikanske Krig forøgede Gjelden og Mængden af republikanske Ideer. De nye Financeministre (**Calonne** o. a.) kunde mindre end Necker ophjelpe Financerne. Notablerne

sammenkaldtes for at bevilge nye Paalæg, men forgjeves, og omsider udbrød en farlig Strid med Parlamenterne. Necker kom tilbage og troede at jevne alt ved at sammenkalde Rigsdagen i Versailles (1789). De privilegerede Stænders (Adelens og Geistlighedens) uborgerlige Adfærd mod den tredie Stand bevægede denne til at erklære sig for en Nationalforsamling (assemblée constituante), hvis Medlemmer svore hinanden ikke at skilles ad, førend Staten havde erholdt en nye Forfatning, og Gjelden var bleven dækket uden nye Skatters Paalæg. Den begyndte med at kuldkaste Lehnssystemet, Adelens og Geistlighedens Forrettigheder: Hoverie, Tiende, Laug; ja selve Adel skulde ophøre, den lovgivende Magt være hos Folket, Riget inddeles i 83 Departementer, de kongelige Domainer tilligemed Geistlighedens og Klostrenes Eiendomme erklæres for Nationalgodser, og i dem gives Sikkerhed for de Assignater, man blev nødt til at udstæde for at dække Gjelden og Udgifterne. Almuen i sin Forbittrelse mod Konge- og Adelsvæsen gik endnu videre og lod sig mislede af Hertugen af Orleans Haandlangere; den stormede Bastillen og nødte Kongen tilligemed Nationalforsamlingen til at tage Sæde i Paris, hvor begge kom under Pøbelens og de revolutionaire Clubbers (Jacobinernes) Indflydelse. Af Misfornøielse og Frygt vandrede de Store ud, **Greven af Artois** først,

og forlode Kongen i hans farefulde Stilling. Da ogsaa Necker trak sig tilbage, Armeen var revolutioneret, og Mirabeau døde, slukkedes den sidste Gnist af Haab om at udsone det oprørte Folk med en afvæbnet Regjering. Kongen prøvede paa at redde sig ved Flugten og forene sig med fremmede Magter og med Emigranterne, der under Beskyttelse af Kurfyrsten i Trier samlede sig i Coblenz; han blev opfanget og maatte nu (14 Sept. 1791) besværge den nye Constitution: Frankerige blev et indskrænket Monarchie; Kongen beholdt den udøvende Magt; men den lovgivende overdroges til en legislativ Nationalforsamling, der traadte i Stedet for den første, den constituerende. Det viste sig snart, at Jacobinerne i den anden Nationalforsamling havde Overvægten.

Den offentlige Mening i det oplyste Europa erklærede sig for den franske Revolution, saadan som den viste sig i sin Begyndelse; men Fyrsterne saae i samme kuns en Pøbel-Opstand mod lovmæssig Øvrighed og et formasteligt Udbrud af Tidens Aand. Ludvig XVI's betrængte Stilling og de Emigreredes Klager og Raab om Hævn satte alle Hoffer i Bevægelse fra Petersborg og Stokholm indtil Madrid. Keiser Leopold II og Preussens Konge Fredrik Vilhelm II traadte sammen i Pilnitz (1791) og sluttede dernæst et Forbund for med væbnet Haand at befrie Ludvig XVI og gjenoprette den

gamle Tingenes Orden: de agtede ikke paa Tidens Tegn og fremskyndte kuns den Omvæltning, de vilde forebygge. Jacobinerne ønskede intet hellere end Krig for at iværksætte deres Anslag mod Thronen, og nødte Ludvig XVI. til at erklære Krig mod Frants II, Leopold II's Efterfølger (1792). Hertugen af Brunsvig rykkede i Spidsen for en Hær af Preussere og Østerrigere ind over Frankeriges Grændser, men fandt Stemningen her anderledes, end Emigranterne havde udmalet den; det slette Veirlig, Sygdomme, Mangel og den første Træfning ved Valmy standsede hans Fremtrængen i Champagne. Dette mislykkede Tog voldte den bourbonske Thrones Fald. Ludvig XVI blev suspenderet og med sin Familie indspærret i Templetaarnet. En Nationalconvent traadte sammen, erklærede Frankerige for en Republik (Sept. 1792) og fordrede den afsatte Konge for sin Domstol, som om han var en Forræder mod Fædrelandet. Det følgende Aar (Jan. 1793) faldt hans Hoved under Guillotinen.

Imidlertid indlemmede Conventen Savoien og Nizza i Republiken; Dumouriez indtog de østerrigske Nederlande efter eet eneste vundet Slag (ved Jemmapes), og Custine trængte ind i Tyskland. Conventen erklærede Storbritannien, de forenede Nederlande og Spanien Krig, og udstødte Manifester mod alle kronede Hoveder. Hvorimod dens

Fiender, hvortil alle Europas Magter hørte undtagen Danmark, Sverrige, Schweiz og Porten, sluttede en Coalition, i hvilken den engelske Regjering (William Pitt) blev Sjelen. England alene formaaede at række Subsidier; det kjøbte Fastlandets Marv og Blod, og gjorde de eneste sikkre Erobringer, dem paa Havet og i de andre Verdensdele. Østerrigerne under Prindsen af Coburg seirede omsider i en Række af Slag (ved Aldenhoven, Neervinden 1793). Dumouriez blev mistænkt paa Grund af sine Nederlag og for hemmelige Forbindelser med Hertugen af Orleans; han gik over til de Allierede, da han ikke kunde bevæge sin Hær til at drage mod Conventen. I denne Forsamling stode tvende Partier mod hinanden: Girondisterne (Sletten, de Moderate) mod de vilde Republikanere (Bjerget, Jacobinerne). Det første Partie laae under for det sidste; der organiserede sig en Velfærdscomité, i hvilken Robespierre, en Terrorist af meget mistænkte Hensigter, snart tilrev sig en dictatorisk Myndighed. Frankeriges Stilling var bleven yderst mislig. Fienderne vare trængte over Republikens Grændser; Royalisterne bragte Vendee og det sydlige Frankerige i Oprør. Spanierne og Englænderne bemestrede sig Toulon og Flaaden. Conventens Energie reddede alt; den erklærede enhver Borger forpligtet til at gribe til Vaaben, men ogsaa berettiget til at tjene sig op til de høieste Po-

ster; den opflammede Enthusiasmen, og aldrig virkede Løsenet: Frihed og Lighed mere eller vækkede større Kræfter. Carnot ledede ved sit Genie de opbudne Masser og uddannede den nye Strategie.

Følgerne viste sig øieblikkelig: Marseille og Lyon bleve overvældede; Toulon, men ikke Flaaden, blev frataget Britterne. Ligesom de Franskes Mod og Lykke steg, sank de Coaliserédes: deres Krig var ikke populair, deres Kræfter vare slappede, deres Politik egoistisk; deres Forbindelse var derfor i Begreb med at opløses. De bleve overalt trængte tilbage, saavel over Rhinen som over Pyrenæerne: Pichegru erobrede Belgien og Holland (1794–Jan. 1795), og Arvestatholderen flygtede til England. Belgien og det hollandske Flandern indlemmedes derpaa i den franske Republik, og Schelden blev aabnet. Arvestatholderværdigheden blev afskaffet og i Stedet for den gamle Republik traadte en nye batavisk med en demokratisk Forfatning, som forbandt sig nøie med den franske. Den bataviske Republik geraadede ved dette Forlig i Strid med Britterne, som arvede dens Handel, ødelagde dens Marine og erobrede dens Colonier. Kort efter traadte ogsaa Toscana, Preussen og Spanien ud af den første store Coalition. Ved Freden i Basel (1795) afstod Preussen sine Besiddelser paa hiin Side Rhinen med Haab om Erstatning paa denne og om et Principat over det nordlige Tyskland; det

fatte sig i en Opposition mod Østerrige og lettede Opløsningen af det tyske Rige. Spanien aftraadte i samme Fred sin Andeel af St. Domingo til de Franske. Men Nationalforsamlingerne i Frankerige havde først ved at tilstaae Mulatterne paa denne Øe lige Rettigheder med de Hvide (1791) oppakt en Borgerkrig mellem disse, og siden ved at proclamere Negernes Frihed (1793) draget disse ind i Kampen. Englænderne afskare siden al Forbindelse med denne, den vigtigste af alle Frankeriges Colonier — eet af de føleligste Tab under Søekrigen. I Søeslagene ved Quessant, Savona, Bredfort og l'Orient var den franske Søemagt gaaet til Grunde. Vist nok formerede den engelske Statsgjeld sig under en Krig, som tildeels førtes for engelske Penge; men Nationen ansporedes ogsaa til at forøge sin Formue ved en fordobblet Virksomhed.

Hvad der meget retfærdiggjorde en Udsoning med den franske Republik, var de moderate Grundsætninger, som havde faaet Overhaand i Conventen, da Robespierre var bleven henrettet (1794), og Terrorismen ophørte. En nye Constitution blev udkastet (1795): et Raad (de Femhundrede og de Gamle) erholdt den lovgivende Magt, og et Directorium af fem Medlemmer den udøvende. Dette var et Skridt nærmere til Roe og Orden og et Tegn paa en Tilnærmelse til monarchiske Principer.

Polens fuldkomne Sønderlemmelse.

4. Medens Catharina II krigede med Tyrkerne, og hendes Forhold til Preussen vare spændte, fattede ædle Mænd i Polen det bedragelige Haab, at Fædrelandet kunde reddes ved en nøie Forbindelse med Fredrik Wilhelm II og ved en Forbedring af den ulykkelige Constitution, som Russerne havde garanteret. Forbindelsen med Preussen blev virkelig knyttet (1790), og denne Magt garanterede ikke blot Rigets Integritet, men ogsaa den nye Forfatning, efter hvilken Polen skulde være et Arverige, og liberum veto ophæves. En Hob utilfredse Adelsmænd stiftede imidlertid (1792) en Confoederation i Targovitz, som sigtede til at opretholde den ældre Forfatning, og i samme Øiemed lod den russiske Keiserinde, efter at have endt Krigen med Tyrkerne, en Hær rykke ind i Polen. Forgjeves opfordredes Preusserne til at yde tractatmæssig Hjelp, og Østerrigerne til at mægle Fred; de første vare med Tab og Vanære vendte tilbage fra Toget i Champagne og foretrak nu en mindelig Deling af Byttet for en Krig med Rusland; det østerrigske Hof vovede ikke under en mislig Kamp for et beslægtet Kongehuus at berøve sig Preussens Bistand. Polakkerne formaaede intet mod Overmagten; deres svage Konge tiltraadte selv Confoederationen i Targovitz og bød dem nedlægge deres Vaaben. Saaledes skete det da, at Ruslands og

Preussens Gesandte paa Rigsdagen i Grodno (1793) kunde erklære, at deres Souverainer med Østerriges Samtykke havde besluttet at indskrænke det polske Rige inden snevrere Grændser for at kunne give det Overblevne en visere Forfatning. Rusland tog i denne anden Deling 4553 Q. Mile og Preussen 1061 Q. Mile tilligemed Danzig og Thorn. Østerrige tog denne Gang intet.

Russerne vedbleve fremdeles at holde den svage Rest af Polen militairisk besat, og den russiske Gesandt (Igelstrøm) i Warschau regjerede der som en Konge. Da rustede sig **Kosciusko** og **Madalinsky** til en fortvivlet Kamp, for at Polens tusindaarige Navn kunde idetmindste med Ære forsvinde af Historien. Russerne bleve fordrevne fra Warschau, og Preusserne nødte til at ophæve samme Stads Beleiring (1794). Men ogsaa Østerrige tog Partie mod Polen, og ingen Hjelp viste sig fjern eller nær. Den franske Thrones Fald syntes dengang at være en vigtigere Gjenstand for alle Hofs Opmærksomhed end et ældgammelt Riges Undergang. Da endelig Kosciusko var bleven slaaet og taget tilfange af Russerne, og Praga erobret ved Storm af Suvarov, skiftede Rusland, Preussen og Østerrige den sidste Rest af Polen mellem sig (1795). Stanislaus Poniatovsky tærede i sine sidste Aar paa en Naadepenge i Petersborg selv. End ikke Hertugdømmet Curland, et gammelt Lehn

af Polen, turde vedblive; det blev indlemmet i Rusland, og den sidste Hertug pensioneret. Det er uvist, hvormeget Catharina II vilde have ladet sine Venner beholde af det polske Bytte, hvis ikke Døden havde overrasket hende (1796).

Frankerige under Directorialregjeringen.

5. De fleste Fiender traadte fra Kampplads; nogle forstod Pitt endnu at fængsle til Englands Interesse. En ung Feldherre **Napoleon Bonaparte**, født i Ajaccio (1769), men opdraget i Frankerige, erholdt Overanførselen over den Hær, som Directoriet skikkede til Italien (1796), og retfærdiggjorde de Forhaabninger, man forhen, under Beleiringen af Toulon, havde fattet om hans Dygtighed til store Foretagender. Efter flere Nederlag (ved Montenotte, Millesimo og Mondovi) kjøbte Kongen af Sardinien sig Freden ved at afstaae Savoien og Nizza. Alle Italiens Fyrster bleve tvungne til at nedlægge Vaaben. Freden i Tolentino (1797) berøvede Paven Avignon og Legationerne Ferrara, Bologna og Romagna. Bonaparte gik over Broen ved Lodi, og dette dristige Skridt afgjorde Lombardiets Skjebne. Østerrigerne anstrængede sig for at forsvare Mantua; men først efter store Tab kunde det lykkes **Wurmser** med en slagen Hær at kaste sig ind i denne Fæstning, som dog maatte overgive sig til Bonaparte, da han (ved

Arcole og Rivoli) havde adspredt en nye østerrigsk Armee, der rykkede frem til Undsætning. Veien stod aaben til de østerrigske Arvelande; i Leoben foreskrev Seierherren (1797) Præliminarierne til den endelige Fred. Et lige Held havde i Tyskland fulgt den anden af Directoriets Armeer, som Moreau anførte; han nærmede sig igjennem Baiern til Wien. Men da Jourdan var bleven overvundet af Erkehertug Carl, saa nødtes Moreau til et Tilbagetog, der gjorde ham større Ære end vundne Slag. Imidlertid havde Bonaparte i Italien opløstet den cisalpinske Republik og givet Republikerne Genua og Venedig en demokratisk Form. Venedigs Aristokratie havde overlevet sig selv; Staten var uden Kraft og Sammenhæng; den faldt uden Modstand. Det var ved at dele dens Gebet, at de krigførende Magter endelig forligede sig i Freden i Campoformio (1797). Det venetianske Gebet indtil Adige tilligemed Venedig selv, Istrien og Dalmatien blev overladt til Østerrige som en Erstatning deels for Belgien, der indlemmedes i den franske Republik, deels for Mailand og Mantua; disse tvende Lande tilligemed de tre pavelige Legationer, det øvrige af Venedigs Gebet, Modena og Valtelin dannede den nye cisalpinske Republik. De jonische Øer, hidtil en venetiansk Besiddelse og en Hovednæringskilde for Venedigs Handel, forbeholdt Frankerige sig. En Congres i Rastadt skulde

bestemme Tysklands Forhold og Indemnisationer for de Fyrster, der havde besiddet Lande paa den venstre Rhinbredde; thi hemmelig og forelsbigen indvilgede Keiseren i denne Fremrykkelse af Frankeriges Grændser. Tyskland blev nu opoffret af Østerrige som forhen af Preussen.

Under Krigens Løb havde Frankerige i den spanske Konge Carl IV faaet en nye Bundsforvandt; men Sørslaget ved S. Vincent (1797) viste, hvorlidt dette Forbund var i Stand til at skade England. Et Mord paa en fransk General i Rom foranledigede Directoriet til at occupere Rom, proclamere den romerske Republik (1798) og føre Pave Pius VI fangen til Valence, hvor han døde (1799). Det demokratiske Partie i Schweiz var misfornøiet med Aristokraterne, Vaadtlandet i Særdeleshed med Herrerne i Bern og Freyburg. De Franske understøttede hint, og omdannede efter flere haardnakkede Fægtninger det gamle Sveitserforbund til en udelelig helvetisk Republik, nøie forenet med den franske (1798); Republiken Genf blev ved samme Leilighed et fransk Departement. Directoriet troede ikke bedre at kunne sysselsætte Bonaparte end paa et Tog til Ægypten. Dette Lands Indtagelse og Colonisation skulde give Erstatning for Vestindien og maaskee bryde den gamle Handelsvei til Indien. Med 35000 Mand afsejlede Bonaparte fra Toulon (Mai 1798), indtog under-

veis Malta og landede i Ægypten, hvis nordlige Deel han erobrede efter Slaget ved Pyramiderne. Men den engelske Admiral Nelson ødelagde den franske Flaade ved Abukir, Porten erklærede Frankerige Krig, og Maltas Indtagelse havde paa den russiske Keiser Paul I den Virkning, at han som Malteserordenens Stormester traadte i Forbund med England, Porten og Neapel. Saaledes dannede sig en nye Coalition, som Østerrige snart tilträadte. Disse Omstændigheder forhindrede ikke Bonaparte i at indrette Ægypten fuldkommen som en fransk Colonie og at iværksætte store ogsaa for Videnskaberne frugtbare Arbeider. Ved en Diversion mod Syrien vilde han sikkre sig mod fiendtligt Angreb fra denne Side. Efter den frugtesløse Belejring af S. Jean d'Acre drog han tilbage til Ægypten og slog en tyrkisk Hær, som var landet, ved Abukir. Kort efter overlod han Anførselen til General Kleber og indskibede sig uventet for at gaae tilbage til Europa (Oct. 1799); thi meget havde forandret sig siden hans Afreise.

Konge Ferdinand IV af Neapel var den første af de coaliserede Fyrster, som greb til Vaaben (1798). For en kort Tid bemestrede Neapolitanerne sig Rom, men bleve fordrevne af Championnet. Ferdinand flygtede til Sicilien; Neapel blev indtaget af de Franske og forvandlet til en parthenopeisk Republik (1799). Paa Veien til Neapel havde de fran-

ske Tropper tvunget den sardinske Konge Carl Emanuel IV til at fraasige sig sine Stater paa det faste Land og at begive sig til Sardinien. Østerrige, skuffet i sine Forventninger paa den frugtesløse Congres i Rastadt (1797–1799) og forurroeliget ved Begivenhederne i Italien, begyndte ogsaa at nærme sig til Frankeriges Fiender. Directoriets Anseelse var i Aftagende og dets Financer i den skrækkeligste Uorden; desuagtet erklærede det dog Keiseren Krig, da det havde erfaret, at den russiske Hjelpehær var paa Veien gjennem de østerrigske Stater til Italien (1799); Congressen i Rastadt opløstes fuldkommen, og franske Gesandte bleve myrdede paa Tilbageveien derfra. Directoriet var ikke dengang heldig i Valget af Feldherrer. Jourdan maatte atter vige for Erkehertug Carl i Tyskland, og Scherer for Kray i Italien; Moreau selv var ikke i Stand til at modstaae den frygtelige Suvarov. Efter flere afgjørende Slag (ved Cassano, Trebia og Novi) faldt Italien i Russernes og Østerrigernes Hænder. Den parthenopeiske Republik blev kuldkastet, og Pius VII besteg Pavestolen. Men Venskabet begyndte nu ogsaa at kjølnes mellem Sejerherrerne. Suvarov kunde ikke fortrænge Massena fra Helvetien og blev kaldt tilbage til Rusland. Det mislykkede Angreb paa Holland af en forenet russisk og brittisk Armee gav Keiser Paul endnu mere Afsmag for Krigen. Directoriet

selv havde ved sin Regjering paadraget sig Had og Foragt; en større Eenhed og Kraft i Styrelsen syntes nødvendig til Frankeriges Frelse. Saadanne vare Forholdene, da Bonaparte landede i Frejus (Oct. 1799), og ingen kunde bedre benytte dem end han. Directorerne takkede af, Folkets Repræsentanter bleve ved militair Magt adspredte (den 9 Nov. 1799), og Frankerige fik en consularisk Regjering, i hvis Spidse Bonaparte traadte som første Consul. Consulatet fik den udøvende og tildeels den lovgivende Magt, forsaavidt som det havde Initiativet til Lovene; et Tribunat (for at undersøge Lovforslag), et lovgivende Corps og et vedligeholdende Senat deelte Regjeringen med de trende Consuler.

Begivenheder under Consularregjeringen.

6. Bonapartes første Handling som Consul var den at erobre Freden. Med en nyedannet Reservearmee satte han over Bernhardsbjerget og vandt den berømte Seier ved Marengo (1800). Dette Slag og en endnu mere afgjørende Seier, som Moreau tilsægtede sig i Tyskland ved Hohenlinden, nødte Østerrige til at søge sin Frelse i en separat Fred — den i Luneville (1801), hvorved Campoformio-Freden stadfæstedes, Rhinen blev Grændsen mellem Frankerige og Tyskland, og de nye Republiker efter fransk Model anerkjendtes af Østerrige;

Ludvig af Parma, en Svigersøn af den spanske Konge Carl IV, erholdt Storhertugdømmet Toscana som et Kongerige Etrurien, og den forrige Storhertug Joseph Ferdinand, en Broder af Keiser Frants II, skulde have sin Erstatning i Tyskland. Frankerige betingede sig derimod af Spanien Louisiana og i sin Tid Parma. Snart efter sluttede ogsaa Neapel sin Fred og afstod Elba og Piombino. Portugal traadte dernæst ud af sin gamle Forbindelse med England og kjøbte sig Fred ved at aftræde Olivenza til Spanien og en Deel af Guiana til Frankerige.

Saaledes var den anden store Coalition adsplittet. Den franske Armee i Ægypten havde efter den tappre Klebers Mord maattet overgive sig og Landet til Britterne (1801); Malta capitulerede ligeledes. Keiser Paul, allerede meget koldsindig mod England og næsten vunden for den første Consul, fortrød meget paa Britternes Occupation af Malta og deres Fornærmelser mod neutrale Flag; han indbød de nordiske Magter til en bevæbnet Neutralitets-Forening (1800). England hævnede sig ved at optage disse Magters Skibe og bemægtige sig deres Colonier. Men efter det blodige og for Danmark ærefulde Søeslag paa Kjøbenhavns Rede (2 April 1801) og Keiser Pauls pludselige Død opløstes Neutralitets-Conventionen efter Englands Ønske. Imidlertid sluttede Keiser Alexander I,

Pauls Efterfølger, dog Fred med Frankerige. Storbritannien berøvet sine Allierede, men ogsaa befriet for sin Frygt med Hensyn til Ægypten, blev nu ligeledes tilbøielig til Forlig; Pitt, som efter sine politiske Grundsætninger var Freden imod, traadte ud af Ministeriet. Freden i Amiens (1802) skilte England ved alle dets Erobringer undtagen det spanske Trinidad og det hollandske Seilan; Frankerige anerkjendte de syv joniske Øers Republik, som i Krigens Løb var bleven oprettet af Russer og Tyrker. Porten fik Ægypten tilbage og traadte igjen ind i sine gamle fredelige Forbindelser med Frankerige.

I Frankerige og de franske Filialrepubliker traadte den monarchiske Form stedse mere frem. De republikanske Fester afskaffedes, Emigrantlisten blev sluttet, Æreslegionen oprettet, og den katholske Cultus ordnet ved Concordatet med Pave Pius VII. Bonaparte lod sig ved et Senatusconsultum udnævne til Consul paa Livstid (1802), ligesom han allerede var udnævnet til Præsident for den cisalpinske Republik, der med en nye Forfatning antog Navnet den italienske. Ogsaa den batavisk og den ligurisk Republik bleve omformede. Under de mange Uroeligheder i Helvetien gav den første Consul ved sin Mediationsact (1803) denne Republik en fastere Forfatning, som kom den gamle nærmere, men gjorde ogsaa ved en militair Capitulation, som stillede Helvetiens Tropper til Frankeriges Tjeneste, hiint Land til et Bolværk for dette. Piemont indlemmedes i Frankerige, og Bonapartes Indflydelse var saa indgribende i alle Fastlandets Anliggender, at Storbritannien snart maatte erkjende sin Feil at have sluttet Fred. De franske Colonier vare givne tilbage; den franske Marine og Handel begyndte at hæve sig. Hele Fordelen var paa Frankeriges Side. Det var ogsaa ved fransk (og russisk) Mægling, at Rigsdeputationsrecessen i Tyskland kom i Stand (1803); ved voldsomme Forandringer i Besiddelsesstanden skulde de Fyrster holdes skadesløse, som havde tabt ved Freden i Luneville, og — i Grunden det tyske Rige opløses. Saaledes udslettedes ganske de tvende Kurfyrstendømmer Colln og Trier, og Kurfyrsten af Mainz beholdt som Rigs-Erkekantsler kuns en Skygge af gammel Anseelse. Fire verdslige Kurfyrster (Salzburg, Wirtemberg, Baden og Hessen-Cassel) traadte i Stedet for de geistlige. Storhertugen af Toscana fik Salzburg; andre tyske Fyrster bleve mere eller mindre indemniserede.

Under disse Omstændigheder vægrede Britterne sig ved at udlevere Malta, medmindre Frankerige traadte tilbage inden tilbørlige Grændser; og omsider fornyedes Krigen (1803). Een fransk Armee besatte Hannover, en anden leirede sig paa Kysterne af Canalen og truede England med Landgang.

Denne Krig og den Sammensværgelse mod Bonapartes Liv, som Georges og Pichegru anstiftede og i hvilken Moreau deeltog, maaskee for at gjenoprette Bourbonernes Throne, banede den første Consul Veien til arvelig Keiserværdighed (18 Mai 1804). Kort forhen havde han besmittet sit hidtil hæderlige Navn ved Enghiens Mord. De Indskrænkninger, ved hvilke Senatet skulde hindre Misbrugene af den keiserlige Magt, bestode kuns i Navnet. Keiser Napoleon kjendte snart ingen Lov uden sin egen Villie. Paven salvede den nye Keiser; han selv satte sig Kronen paa Hovedet!

Det tyske Riges Undergang.

7. Ikke længe efter Keiserthronens Oprettelse greb Napoleon ogsaa efter den lombardiske Jernkrone; han lod sig (1805) udnævne til Konge af Italien og sin Stedsøn Eugen til Vicekonge. Han indlemmede den ligurisk Republik, Parma, Piacenza og Guastalla i det franske Keiserdømme, og Europa blev det vaer, i hvilken Betydning han kaldte sig Italiens Konge. Pitt var atter traadt ind i det engelske Ministerium og benyttede nu de Bevægelser, som Enghiens Mord, det nye Keiserdømme og hine Forandringer havde opvakt ved flere Hoffer, til at skabe en nye Coalition mellem Rusland, Sverrige og Østerrige (1805). Storbritannien ydede kuns Pengesubsidier og beholdt et uindskrænket Herredømme over alle Have (Nelsons Seier ved Trafalgar over den spansk-franske Flaade), medens det ved Coalitionens Hjelp tillands haabede at indslutte Frankerige inden dette Riges gamle Grændser. Preussen forblev neutral og dækkede ved sin Neutralitet Frankeriges Nordside, uagtet franske Troppecorpser snart krænkede ogsaa det preussiske Gebet; det smigredes ved Løftet om de hannoverske Lande. Uden at oppebie Russernes Ankomst trængte en østerrigsk Hær frem i Svaben; men da Baiern, Wirtemberg og Baden erklærede sig for Napoleon, maatte Hovedcorpset trække sig tilbage, og en betydelig Afdeling, som de Franske havde omgaaet, capitulere ved Ulm. Intet kunde hindre Napoleons Fremskridt og Wiens Occupation. Da de forenede Russer og Østerrigere tillige havde tabt et afgjørende Slag ved Austerlitz, krævede Freden (i Presburg 1805) store Offere. Af de Lande, som aftraadtes i denne Fred, erholdt Kongeriget Italien det øvrige af det venetianske Gebet; Baiern fik Tyrol m. m.; Wirtemberg og Baden de forøsterrigske Lande. Salzburg, hvis Kurfyrste traadte i Besiddelse af det baierske Würzburg, blev overladt til Østerrige som en ringe Erstatning. Kurfyrsterne af Baiern, Wirtemberg og Baden belønnedes med Souverainetet over deres Stater; de tvende første med Kongeværdighed tillige. Det bourbonske Dynastie blev snart efter fordreven fra Neapel, be-

skyldt for ikke at have holdt ubrødelig Neutralitet under Krigen; Napoleon indsatte sin egen Broder Joseph til Konge af begge Sicilierne (1806); men den fordrevne Konge reddede ved Englands Hjelp Øen Sicilien. Paa lige Maade oprettede Napoleon i andre Lande Throner for sin Slægt og byggede paa et Universalmonarchie; hans Svoger Murat (Joachim Napoleon) blev Storhertug af Berg; hans Broder Ludvig blev Konge i Holland, og mange af hans Feldtherrer og troe Tjenere belønnedes med Hertugdømmer, alle som Lehn af Keiserdømmet, alle afhængige af den store napoleonske Familielov. Det tyske Rige var allerede at ansee som opløst. Kuns den endelige Bekræftelse fattedes; den paafulgte, da Keiser Napoleon af Kongerigerne Baiern og Wirtemberg, af Storhertugdømmerne Baden, Hessen-Darmstadt og Berg og af adskillige mindre Stater dannede et saa kaldet Rhinforbund og opkastede sig til sammes Protector (1806). Forbundets Medlemmer opsagde deres Forbindelse med det tyske Rige og anmassede sig Souverainetet over deres Stater — ikke uden at misbruge dette Navn til Fornærmelse mod Landstændernes ældre Rettigheder. Ligesom Forbundsstaterne vare forpligtede til at deeltage i Frankeriges Krige, saaledes var og Protectoren forbunden til at beskytte alle og hver enkelt Stat. Keiser Frants II nedlagde den romersk-tyske Keiserværdighed, tog Titel af østerrigsk Keiser og forenede sine tyske Arvelande nøie med det østerrigske Monarchie. Dette Exempel fulgte Kongen af Danmark med Hensyn til Holsten.

Rusland og England vare blevne under Vaaben. De Underhandlinger, som Pitts Eftermand Fox havde indledet under sit korte Ministerium, afbrødes, og selv disse Underhandlinger, under hvilke Napoleon lovede at tilbagegive den engelske Konge de hannoverske Lande, maatte bringe en længe ulmende Krig mellem Frankerige og Preussen til Udbrud. Den preussiske Konge Fredrik Vilhelm III, desuden fortørnet over Indstiftelsen af det rhinske Forbund uden foregaaende Meddelelse og truet med Krig af Sverrige og England formedelst Occupationen af Hannover, rustede sig for at forene den anden Halvdeel af Tyskland til et nordisk Forbund, modsat Rhinforbundet. Uden anden Hjelp end den, som kunde ventes fra det fjerne Rusland, begyndte Preusserne (1806) en dristig Krig med Napoleon, og tvang Saxerne til at gjøre fælleds Sag med sig. Men Nederlagene ved Jena og Auerstädt rystede paa een Dag (14 Oct. 1806) den hele preussiske Militairstat, i hvilken sand Borgeraand var uddød og den militaire Aand vanartet. Hele Corpser og de vigtigste Fæstninger overgave sig næsten uden Sværdslag til Fienden. Kurfyrsten af

Saxen ilede at slutte Fred, antog Kongenavn og tiltraadte Rhinforbundet tilligemed de mindre fariske Fyrster. Napoleon opfattede en ældre Tanke, den at gjenoprette Kongeriget Polen som en Modvægt mod Rusland, og det lykkedes ham let at ægge Polakkerne til Opstand. Efter flere for de franske lykkelige Fægtninger kom det i Østpreussen til tvende Hovedslag med Russerne under **Benningsen** (1807) ved Eylau og Friedland. Napoleon seirede og forestrev Freden i Tilsit (1807), der indskrænkede det preussiske Monarchie til Halvdelen af sit Omfang. Baade Rusland og Preussen maatte anerkjende de af Napoleon oprettede Stater og Dynastier. Danzig blev igjen erklæret for en frie Rigsstad. Af Sydpreussen og Nye-Østpreussen oprettedes et Hertugdømme Warschau til Fordeel for Kongen af Saxen. Selv Keiser Alexander lod sig tildele et Stykke af sin ulykkelige Allieredes Rige: Gouvernementet Bialystok. Desuden mistede Kongen af Preussen alle sine Besiddelser hiinsides Elben: Ostfriesland blev lagt til Holland, det Øvrige til det nye Kongerige Vestphalen, hvilket Napoleon sammenstykkede for sin Broder **Hieronymus** af hessiske, brunsvigske, hannoverske og preussiske Lande. Det svenske Pomern blev besat af franske Tropper.

Continentalsystemet. Krigen paa den pyrenæiske Halvøe og den med Østerrige.

8. Under Krigen med Preussen udkastede Napoleon Planen til et Continentalsystem, hvorved Storbritannien i sin uangribelige Stilling middelbart skulde tvinges til i en Fred med Frankerige at opgive sit Herredømme over Havet. Keiserlige Decreter (Berlin 1806, Warschau 1807, Mailand 1808 og Fontainebleau 1810), som fik Lovskraft i alle med Frankerige forbundne Stater, udelukkede brittiske Undersaatter fra Handel og Samqvem med det faste Land og anordnede Confiscation, vel endogsaa Opbrændelser af brittiske Varer, som maatte findes paa det faste Land. Hvorimod Britterne erklærede enhver Havn, fra hvilken de selv vare udelukkede, i Blokadetilstand. Dette System befordrede Industrie i adskillige Fastlandsstater og en fordelagtig Contrebandehandel; men det var baade uudførligt og stridende saavel mod Naturen som mod Civilisationens Gang; det opvakte meget Had og farlige Bevægelser mod dets tyranniske Ophavsmand. England, som havde den hele øvrige Verden for sig, kunde ikke ødelægges ved at blive udelukt fra Europa, og Europa kunde ikke undvære England og Indierne. Systemet gjorde neutrale Magters Handel i den Grad vanskelig, at den nordamerikanske Regjering lagde frivilligt Embargo paa Republikens Skibe. Den samme Aand, som var Op-

hav til Continentalsystemet, havde i Tilsiterfreden mellem Frankerige og Rusland dicteret en hemmelig Artikel, ifølge hvilken Danmark navnlig skulde tvinges til at tage Partie mod England. Følgen heraf var det brittiske Røvertog til Kjøbenhavn (Sept. 1807) for at borttage den danske Flaade, hvilken i de Franskes Hænder kunde blive et farligt Vaaben. Sjælland var blottet for Forsvar, Hovedstaden blev ødelagt ved Bombardement, og Flaaden maatte overgives. Det danske Hof traadte fra nu af i en nøie Forbindelse med Napoleon.

Portugal vilde ikke føie sig i Continentalsystemet; derfor erklærede Napoleon, at Huset Braganza havde ophørt at regjere, og sluttede foreløbig med Spanien en Delingstractat (1807): den berygtede Fredsfyrste Manuel Godoy, der udøvede et skjændigt Herredømme over Kong Carl IV og hans Dronning, og var i Frankeriges Sold, skulde belønnes med Algarve; det etruriske Kongehuus maatte fratige sig Toscana og skulde holdes stadesløs ved det nordlige Portugal, dette Riges midterste Provindser seqvestreres, og Spanien føre Protectoratet over det Hele. For at iværksætte denne Delingstractat betraadte en fransk Hær Spaniens Grund og besatte Portugal. Hoffet i Lissabon indskibede sig til Brasilien efter Britternes Raad og oprettede den første europæiske Throne hiinsides Havet. Napoleon troede heller ikke at kunne stole

paa Bourbonerne i Spanien; han ansaae dette Dynastie og Pyrenæerne som lige væsentlige Hindringer for sit Monarchie. Denne den anden Act af hans Planer mod den pyrenæiske Halvøe lettedes meget ved et Udbrud af Familietvist i det spanske Kongehuus og af Nationens Had mod Fredsfyrsten, medens de franske Tropper bestandig forstærkedes paa Halvøen. En Folkeopstand bevægede Kong Carl IV til at overdrage Regjeringen til sin Søn Ferdinand VII; han erklærede dog snart sin Fratigelse for nødtvungen, og ved Napoleons Ræn-ker bragtes Ferdinand VII til at møde i Bayonne (1808) for sin Faders og den franske Keisers Domstol. Sønnen lod sig true til at tilbagegive Faderen Riget, hvilket denne atter overgav i Napoleons Hænder. Den spanske Kongefamilie fik Opholdssteder i Frankerige; Joseph Napoleon blev udnævnt til Konge af Spanien og havde Joachim Murat, Storhertug af Berg, til Efterfølger i Neapel. Napoleon miskjendte det spanske Folks Charakter. En fornærmet Nation, et ukjendt Bjergland og en uvant Maade at føre Krig paa (Guerillas-Krig) aabnede Graven for de franske Hære og Financer og omsider for det napoleonske Dynastie. Der begyndte strax en Opstand ledet af en Centraljunta i Sevilla, som regjerede i Ferdinand VII's Navn. Den spanske General Castannos eller Sveitseren Reding tvang en fransk Armee til at capitulere ved

Baylen. Kong Joseph maatte forlade Madrid. Saragossa (Palafox) forsvaredes som Numantia fordum. En brittisk Armee forenet med en portugisisk nødte efter Slaget ved Vimeira de Franske til at forlade Portugal, og endelig allierede Britterne sig nøie med den spanske Nation (1809). Under saadanne Omstændigheder havde Napoleon besluttet i egen Person at qvæle Insurrectionen hiinsides Pyrenæerne; men først dækkede han sig Ryggen, og forsikkrede sig den russiske Keiser (i Erfurt 1808); han og Alexander kom overeens om de Erobringer, som paa begge Sider vare at gjøre. Med overlegen Styrke fortrængte han Britterne fra Spanien og førte sin Broder tilbage til Madrid, men fremkaldte ved at ophæve Inqvisition, Klostere, Lehnsrettigheder og andre Misbrug, hvis Skadelighed det spanske Folk endnu ikke var modent til at indsee, en endnu heftigere Modstand af en altformaaende Geistlighed. Østerriges Rustninger kaldte imidlertid hans Opmærksomhed til en anden Side.

Østerrige saae i Spaniens Undertrykkelse Forbudet for sin egen Undergang; Folket var stemt for en Krig (Landeværnets Organisation); en lige Stemning viste sig hist og her i Tyskland fornemmelig i Tyrol og Vorarlberg, hvis Bjergboere, anførte af Hofer o. a., med en ædel Hengivenhed for den forrige Regjering anstrængte sig for at af-

ryste det baiersk-franske Aag. Men Østerrigerne stode iøvrigt ene, omgivne af Fiender (Rhinforbundet, Italien, Warschau og Rusland); Britternes Subsidier og deres mislykkede Tog til Walchern, for at ødelægge den franske Marine i dens Fødsel, hjalp lidet eller intet. Erkehertug Carl aabnede Feldtoget i Baiern (1809), men blev efter flere ulykkelige Træfninger med de Franske nødt til at trække sig tilbage til Bøhmen. Napoleon besatte Wien, og udstædte herfra det Decret, ved hvilket han indlemmede Kirkestaten i det franske Keiserrige, fordi Pius VII efter mange lidte Fornærmelser ikke vilde tiltræde Continentalsystemet, men i Grunden, fordi Napoleon vilde kalde Rom, Verdens Hovedstad, sin. Paven besvarede disse Voldsomheder med Bandstraalen og blev omsider ført fangen til Frankerige. Krigen mod Østerrige nærmede sig imidlertid sin Ende. Erkehertug Johan havde maattet forlade Italien, Ferdinand Warschau, begge forfulgte af Fienderne. Østerrigerne benyttede slet deres Seier ved Aspern, og lede ved Wagram et Nederlag, der havde den ulykkelige Fred i Wien (1809) til Følge. De bleve ved denne Fred ganske afskaarne fra det adriatiske Hav, afstode til Frankerige de illyriske Provindser (hvis Bestemmelse Napoleon ikke afgjorde), til Saxen hele Vestgalizien, til Rusland en Deel af Østgalizien, til Rhinforbundsfyrster Salzburg m. m. Ogsaa maatte Kei-

ser Frants tiltræde Continentalsystemet og anerkjende andre Napoleons politiske Foranstaltninger.

Efter Wienerfreden stod Napoleon paa Randen af sin Høide og af den Afgrund, hvori Fuldendelsen af hans Universalmonarchie vilde styrte ham. Han forskød sin Gemalinde Josephine og ægtede (1810) Maria Lovise, en Datter af Keiser Frants; hun fødte ham en Konge af Rom. Ved at lægge det italienske Tyrol til Kongeriget Italien og Vallis til Frankerige satte han Keiserdømmet i nærmere Forbindelse med de nyelig vundne illyriske Provindser. Kong Ludvig af Holland kunde ikke, uden at tilintetgjøre den svage Rest af Velstand i hans Rige, strengt følge Continentalsystemet; han frasagde sig derfor Regjeringen, og Napoleon decreterede (1810) Hollands Forening med Frankerige. Sverrigs Konge Gustav IV blev under retfærdig Krig med Rusland et Offer for sin standhaftige, men ufornuftige Politik. Efter hans Fald (1809) sluttede de Svenske Fred med Rusland og Frankerige, valgte med Hensyn til Napoleon, om end ikke efter hans Ønske, den franske General Bernadotte, Fyrste af Pontecorvo, til Thronfølger i Sverrige (1810), og tiltraadte Continentalsystemet. For at fuldende dette System indlemmedes endvidere Hansestæderne, betydelige Stykker af Vestphalen og Berg tilligemed Hertugdømmet Oldenburg i det franske Keiserdømme. Paa Ha-

vene derimod og i andre Verdensdele herskede Britterne, og kæmpede i Portugal og Spanien med megen Fremgang under Wellingtons Anførsel mod Massena og andre af Napoleons berømte Feldtherrer.

Napoleons Krig med Rusland. Den første Fred i Paris.

9. Keiser Alexander følte sig krænket ved Oldenburgs Incorporation, ængstet ved Napoleons stigende Vælde og trykket ved Continentalsystemet. At sønderlemme Rusland eller vise dette Rige tilbage inden det Omfang, som det havde et Aarhundrede tilbage i Tiden, og maaskee at gjenreise det gamle Polen som en paalidelig Grændsevogter mod Rusland, syntes at være Formaalet for Napoleons Feldtog i Aaret 1812. Paa begge Sider rustede man sig af yderste Kræfter. Rusland ilede at slutte sin Fred med Porten, forbandt sig nøie med England og med den svenske Regjering, der ifølge hemmelige Overeenskomster (i Petersburg og Aabo) lod sig af sine nye Allierede Besiddelsen af Norge tilsikkre som en Erstatning for det tabte Finland. Østerrige traadte paa Frankeriges Side for ikke at miste Galizien, Preussen ligesaa i det Haab saaledes at betrygge sig for Undergang. Af alle Occidentens Folkeslag samlede Napoleon en Hær paa 500,000 Mand, hvilke han førte over Niemen. Rasserne

trak sig fægtende tilbage (Slagene ved Smolensk og Mosaisk), og de Franske besatte Moskva. Men da denne Stad, som var udseet til Hovedqvarteer, blev ødelagt ved Ildsvaade (d. 16 Sept. 1812), og Landet rundt om var forvandlet til en Ørk, saa nødtes Napoleon til et Tilbagetog, paa hvilket Hunger, Frost og Fiendens Sværd fortærede den hele store Armee; Keiseren selv ilede som en Flygtning til Paris for at udpresse en nye Hær. Nationen bragte ham et stort Offer. Imidlertid trængte de seirende Russer fremad og qvalte lettelig Opstanden i Polen; thi Napoleon havde ikke heelt kunnet vinde det polske Folks Hengivenhed, fordi han ikkun halvt gik dets Ønsker for det gamle Polens Gjenreisning imøde. Preussen, Meklenburg og Hamborg (den sidste Stad til sin egen Fordærvelse) faldt først fra Frankerige (1813). I Saxen samlede Napoleon sin hele Styrke og seirede ved Lützen og Bautzen; men da han ikke vilde underskrive de Vilkaar, som Østerrige mæglede paa en Fredscongres i Prag, saa erklærede ogsaa denne Magt sig imod ham. Efterat han havde lidt betydelige Tab, (ved Katzbach, Culm, Großbeeren, Dennewitz og Nollendorf), fulgte det afgjørende tre Dages Slag ved Leipzig (Oct. 1813), som tvang Levningerne af den franske Hær til at trække sig tilbage over Rhinen, og befriede Tyskland. Krigen havde aldeles faaet Udseende af en Folkekrig. Af

Had til Undertrykkeren og Kjærlighed til det undertrykkede Fædreland og i den glade Forventning om Frihed og bedre Tider væbnede sig Massen af det tyske Folk. Det var den tyske Nationalaands herligste Tid. Rhinforbundet opløste sig, Kongeriget Westphalen styrtede sammen, den gamle Tingenes Orden vendte tilbage, og efter Baierns Exempel frafaldt alle Napoleons Allierede i Norden undtagen Danmark, som ingen Frelse havde at vente. Da den svenske Kronprinds i Tyskland, havde opfyldt de Forpligtelser, under hvilke Norge var ham lovet, rykkede han ind i Holsten. De Danske trak sig kjæmpende tilbage og afstode i den Overbeviisning, at videre Modstand maatte være unyttig, Kongeriget Norge til Sverrige imod at erholde svensk Pomern med Rygen (Kielerfreden 1814). Vicekongen af Italien, Prinds Eugen, trak sig med Ære ud af Kampen og nedlagde Commandoen i Italien. Kong Joachim derimod vilde drage Fordele af Øieblikket og sluttede sig til Østerrige; men hans tvetydige Politik, som sigtede til at vinde Herredømmet over Italien, blev hans Fordærvelse. Napoleon havde maattet kalde sine bedste Tropper fra Spanien; de, som bleve tilbage og ikke vare oprevne i den fortærende Guerillas-Krig, kunde ikke modstaae Wellington. Efter Seiren ved Vittoria banede sig den brittisk-spanske Hær Veien over Pyrenæerne (1813) og stod paa fransk Grund,

endnu førend de Allierede havde passeret Rhinen. Under disse Omstændigheder løslod Napoleon Ferdinand VII og anerkjendte ham som Konge af Spanien, dog paa Vilkaar, hvilke de spanske Cortes ikke vilde bekræfte.

Napoleon og Frankerige bleve sig selv overladte, omringede af Fiender fra alle Sider, og i Frankerige selv løftede sig djærve Stemmer mod de trykkende Udskrivninger, Krigen krævede. Fredsunderhandlingerne i Frankfurt havde ikke ført til noget Resultat, og da Napoleon ved sit Genies Kraft havde været saa lykkelig paa egen Grund at vinde nogle Fordele over sine Fiender, forkastede han selv de billige Fredsvilkaar, der bødes ham i Chatillon (1814). Hans Lod blev da kastet. De Allierede knyttede deres Forbund endnu nøiere, erobrede efter nogle Seiervindinger Paris og erklærede sig for Bourbonerne, der imidlertid ikke havde forsømt at bearbeide Partierne. Talleyrand bevirkede i Senatet Napoleons Afsættelse, og kaldte Ludvig XVIII, den henrettede Konges Broder, til hans fædrene Throne. Forladt af sine egne nødtes Keiseren selv til at nedlægge Kronen, men forbeholdt for sig selv sin Keisertitel og Øen Elba, for sin Gemalinde og Søn Parma, Piacenza og Guastalla og for sin Familie Pensioner. Freden med Frankerige i Paris (d. 30 Mai 1814) fandt nu ingen Vanskelighed. Ludvig XVIII beholdt Frankerige som et Kongerige ikke blot med de Grændser, samme havde Aar 1792, men endogsaa med et Tillæg; Isle de France, Tabago og S. Lucie aftraadtes til England, og det Halve af S. Domingo til Spanien. De øvrige europæiske Staters Anliggender skulde af vedkommende Monarcher definitiv afgjøres paa en Congres i Wien (1814–1815).

Wienercongres. Den anden Pariserfred.

10. Til denne Congres traadte Europas Fyrster og Diplomater sammen for at bestemme Staternes Skjæbne og Grundlaget for et nyt Ligevægtssystem. Nær havde Striden om Kongeriget Polens Gjenoprettelse — til Fordeel for Rusland — og om Saxens Tilintetgjørelse — som Erstatning for Preussen — voldet et Brud i Forhandlingerne. Hertugdømmet Warschau med Undtagelse af Fristaten Krakau og af Storhertugdømmet Posen, hvilket Preussen beholdt, fik som et eget Kongerige fælleds Regent med Rusland. Preussen erholdt som Erstatning for dets polske Provindser, som Rusland havde tilegnet sig, omtrent det Halve af Kongeriget Saxen, Hertugdømmet Vestphalen og Storhertugdømmene Berg og Nedrerhin. Sine Tab i Belgien og Polen godtgjorde Østerrige sig ved Erhvervelsen af hele den gamle Republik Venedigs Gebet tilligemed nogle tilgrændsende Strøg af Italien og Ragusa. De østerrigske Fyrstehuse i Tos-

cana, Modena og Massa-Carrara bleve gjeninds-satte. Parma og Piacenza bleve Keiserinde Maria Louise til Deel — dog kuns paa hendes Livstid. Kongeriget Nederlandene, oprettet til Fordeel for det oranische Huus, forøgedes med hele Belgien, som en Barriere mod Frankerige. De fornemste Stater i Tyskland, f. Ex. Baiern og Kongeriget Hannover, fik bestemte, tildeels udvidede Grændser, og Helvetien sin nuværende Forfatning. Danmark bortbyttede sin Andeel af Pomern til Preussen mod Lauenborg og en Sum Penge. Pius VII saae Kirkestaten gjenreist, og snart skulde Neapel ogsaa see sit forrige Dynastie vende tilbage. I Wien (1815) blev ligeledes den Forbundsact undertegnet, hvorved det tyske Rige forandredes til et Forbund af souveraine Stater under Østerriges Præsidium og med bestemte Forbundsdage. Forbundets Hensigt var at hævde indvortes og udvortes Sikkerhed og de enkelte Staters Selvstændighed. Ogsaa gaves Haabet om Indførelsen af Stænders-Forfatninger i Forbundsstaterne.

Imidlertid — Nationernes Ønsker vare kuns halv opfyldte. De Franske, vante til at seire og herske med Napoleon, kunde ikke finde sig i at adlyde en Bourbon, der førte tilbage, hvad Revolutionen havde forjaget; Kjøberne af Nationalgodserne frygtede for Kirkens og Emigranternes Fordringer. Overalt yttrede sig Utilfredshed og Gjæringer, selv

paa Wienercongressen. Napoleon, underrettet herom, forlod Elba, landede (1 Marts 1815) paa Frankeriges Kyst med et lidet Troppecorps og trak sine gamle Krigsbrødre til sig. Ludvig XVIII flygtede til Gent. De i Wien forsamlede Monarcher ilede nu med at bilægge deres indbyrdes Stridigheder og at forene sig mod deres fælleds Fiende. Østerrige havde allerede erklæret Joachim Murat Krig formedelst denne Fyrstes tvetydige Politik og Forbindelser med Napoleon. Nogle Fægtninger vare tilstrækkelige til at adsprede Neapolitanernes Hære og at føre Ferdinand IV tilbage til Neapel. Murat blev under et senere Forsøg paa at vinde sit Rige tilbage fanget og skudt.

Napoleon forstod slet at skikke sig i en constitutionel Regjerings Førelse; men han forstod at spænde Nationen til en Kamp for Ære og Uafhængighed. Ogsaa lykkedes det ham at slaae Preusserne ved Ligny; men overvunden af Wellington i det afgjørende Slag ved Waterloo (Juni 1815), saae han sig nødsaget til anden Gang at frasige sig Thronen. Han overgav sig til den brittiske Regjerings Ædelmodighed og — blev indtil sin Død (5 Mai 1821) holdt i et krænkende Fangenskab paa Øen St. Helena. Uagtet forventet Amnestie bleve mange, som havde stemmet for Ludvig XVI's Død, eller som i de hundrede Dage havde erklæret sig for Napoleon, dragne til Ansvar af Ludvig XVIII

og straffede: meget gjærede endnu hos Folket. Desaarsag kom den anden Pariserfred ikke strax i Stand og blev haardere end den første (20 Nov. 1815). Frankerige blev berøvet Nizza og nogle Grændsefæstninger, maatte betale 700 Mill. Francs i Skadeserstatning, modtage og underholde en Occupationsarmee af 150,000 Mand Allierede.

Til samme Tid stiftede Keiserne af Rusland og Østerrige og Kongen af Preussen den saakaldte **hellige Alliance**, som de fleste kristelige Fyrster i Europa have tiltraadt. Tractaten indeholder almindelige Udtryk af den kristelige Religions og Kjærligheds Grundsætninger anvendte paa Politiken. I det brittiske Parlament var Tale om hemmelige Artikler, hvormed denne Tractat skulde være ledsaget. Dens Princip at holde over Freden og tæmme det militaire Overmod er agtværdigt. Storbritannien og den nordamerikanske Fristat have med Hensyn til deres Forfatning ikke kunnet tiltræde Alliancen; Paven og Porten ere af andre Grunde uden Deel i samme.

De vigtigste Tildragelser siden den anden Pariserfred.

11. De samme Monarcher, som med forenede Kræfter havde brudt de Lænker, hvori en herskesyg Despot havde smeddet dem og Europa, forenede sig om at gjøre det politiske System herskende, som

paa Wienercongressen og ved den hellige Alliance var udkastet. Paa hyppige Congresser ordnede de fem Hovedmagter endogsaa Staternes indvortes Anliggender. Efter en saadan Congresses Beslutninger (i Aachen 1818) blev Frankerige befriet for Observationshæren og optaget i Rækken af de europæiske Hovedmagter. Nationerne havde lært at føle deres Kræfter, men ogsaa deres Mangler og Trang til noget bedre. Gjæringer viste sig næsten overalt; lydelig yttrede sig Ønskerne om at sikkre Staternes Velfærd ved Constitutioner. Disse Ønsker bleve af Regenterne i mange Lande opfyldte. Ludvig XVIII havde (1814) givet Frankerige dets constitutionelle Charte. I Kongerigerne Norge (1814), Nederlandene (1815), Polen (1815), Baiern (1818), Wirtemberg (1819) og i flere tyske Stater fulgtes dette Exempel. I andre Riger f. Ex. i Hannover, Østerrige og Preussen indførtes noget tilsvarende til den gamle Stænders Forfatning. Men Misfornøielsen med Regjeringerne vedblev og førte til hemmelige Forbindelser, der trnede den bestaaende Tingenes Orden (demagogiske Bevægelser ved tyske Universiteter. Carbonari i Italien). Da endelig **Kotzebue**, et formeent Redskab til Tysklands Undertrykkelse, var bleven myrdet af en sværmerisk Student ved Navn **Sand**, besluttede vedkommende Regjeringer at tage alvorlige Forholdsregler med Hensyn til Universiteter og Trykkefrihed. Dette

skete paa Congressen i Carlsbad (1819). Disse Forholdsregler havde endnu ikke havt den forønskede Virkning, ikke heller havde den tyske Ministercongres i Wien (1820) udstædt sin Slutningsact til Uddannelse og Befæstelse af det tyske Statsforbund, da det spanske Folk eller rettere en misfornøiet spansk Hær, som skulde sendes til America, tog sig selv tilrette (Marts 1820) og nødte Kong Ferdinand VII til at underskrive den Constitution, som Cortes under Frihedskrigen havde bekjendtgiort (1812). Denne Constitution, som efter Theorier nedbrød uden at give Folket, hvad der passede til dets Culturtilstand, fandt meget Bifald i Italien hos et vist Partie, der fra ældre Tid havde ivret for Italiens Selvstændighed, aandelig og borgerlig Frihed. Ved en Insurrection af Hæren blev Kong Ferdinand i Neapel tvungen til at antage den spanske Constitution (1820). Disse tvende Tildragelser og den demokratiske Aand, som derved fik Overhaand, foranledigede de fem store Magter til at træde sammen til en Congres i Tröppau, som snart blev forlagt til Laybach (1821). Storbritannien misbilligede nogle af de paa denne Congres opstillede Grundsætninger. Dette forhindrede ikke de andre Magter i at erklære sig med Eftertryk. Saamegen Uforstandighed, som der viste sig i Anlæget af den neapolitanske Revolution, saamegen Usselhed viste sig i dens Udførelse. En

østerrigsk Hær bevirkede næsten uden Sværdslag en Contrarevolution, som gjenoprettede den forrige Tingenes Orden (1821). I det Øieblik, da østerrigske Tropper droge mod Neapel, begyndte en lignende Revolution i Piemont, som ligeledes blev undertrykket med væbnet Haand af Østerrigerne. Af længere Varighed og, som det synes, af vigtigere Følger blev den Opstand, som Grækerne begyndte (Marts 1821) for at afryste Tyrkernes Aag. Saa billige end deres Fordringer paa Religions- og Borger-Frihed maatte synes, saamegen Deeltagelse og Agtelse end deres Skjebne og deres Mod i Begyndelsen opvakte i det kristelige Europa, saa blev dog deres Forehavende i høi Grad misbilliget af Monarcherne i Laybach. En nye Congres i Verona (1822) tog dette Anliggende og den spanske Revolution under Overveielse. Følgen var, at en fransk Hær (1823) rykkede over Pyrenæerne for at befrie Ferdinand VII, og kuldkastede efter Cadix's Overgivelse den spanske Constitution. Det viste sig ved denne Leilighed og under de paafølgende Reactioner, hvorlidet Folket havde været gjennemtrængt af Constitutionens Aand. Et lignende Revolutionsværk i Portugal (1820) styrtede sammen af sig selv (1823). Ihvorvel det er lykket at have qvalt de farligste Udbrud, saa vedbliver Gjæringsstoffet at virke, og tvende modsatte Principer og Partier i den store Verdensrepublik (det Gamle og det Nye,

det Monarchiske og det Demokratiske, det Katholske og det Protestantiske) at kjæmpe mod hinanden.

B. Omrids af enkelte Staters Historie i dette Tidsrum.

Frankerige.

1. Da det gamle Monarchie med alle dets Brøst og Mangler var faldet, og den nye Republik havde overvundet de udvortes og indvortes Farer, som truede dens Tilværelse, saa sporede Frankerige først de bedre Følger af Revolutionen. Consularregjeringens faa Aar høre til de lykkeligste i denne Stats Historie. Under Keiserregjeringen steg Folkets Lidelser med dets Erobringer; det glemte længe hine over disse. Alt omformedes efter et uindskrænket Despoties Maal og Maade. Erobringskrige kaldte aarlig 80 til 100,000 Mennesker til Slagterbænken, lammede Handel og Industrie og gjorde de meest trykkende Skatter nødvendige; det hemmelige Politie forstyrrede Familiernes Fred, og enhver frie Yttring ophørte. Men Despotiets Vælde skabte ogsaa under Napoleons Regjering kjæmpemæssige Værker, der lode det franske Folk føle sin Storhed (f. Ex. Alpeveiene, St. Oventin Canalen, Paris's Forskjønnelser, Nationalmuseum o. s. v.). Ludvig XVIII besteg Thronen, og delte den lovgivende Magt med tvende

Kammere; men han vidste ikke at moderere den Strid, som nødvendig maatte opkomme mellem det gamle roialistiske Partie (Emigranter og Vendeer) og det Bonapartiske, mellem Ultraer og Liberale. Napoleons Tilbagekomst fremskyndedes ved denne Strid. Ludvig XVIII, ved Waterloo Slaget atter befæstet paa Thronen, kunde ikke med al sin Klogskab dæmpe alle Udbrud af de seirende Roialisters Hævnesyge. Den gjeldende Lov for Valget af Folkets Deputerede i Kamrene og Trykkefriheden blev modificeret, da Hertugen af Berry var falden (1820) for en Snigmorders Haand, og det kongelige Partie fik nu en afgjort Overvægt. Ludvig XVIII's († 1824) Broder og Efterfølger, Carl X (forhen Greven af Artois) har udmærket sit andet Regjeringsaar (1825) ved Erstatningsloven for de Emigranter, som under Revolutionen have mistet deres Eiendomme, og ved Tractaten med Republiken Hayti, hvis Uafhængighed han har anerkjendt paa Vilkaar af Erstatning for de forrige Plantage-Eiere.

Østerrige.

2. Cultur og Oplysning vare Hovedgjenstande for Joseph II's († 1790) og Leopold II's († 1792) Bestræbelser. Man bemærkede i mange Dele et andet Regjeringssystem under Frants II (som Keiser i Østerrige Frants I). Af Frygt for revolutionaire Ideer er den friere Udvikling hos Folket

bleven hæmmet. De mange og altid ulykkelige Krige med Frankerige krævede trykkende Offere af Undersaatterne og forstyrrede Pengevæsenet. Misfornøielsen har derover ikke sjelden yttret sig hos Ungarerne. Regjeringen har siden Monarchiets fuldkomne Restitution viist sig mere liberal og opmærksom paa Financernes Forbedring. Tabet af den romersk-tyske Keiserværdighed erstattedes Keiser Frants ved Præsidiet i den tyske Forbundsforsamling.

Preussen.

3. End kjendeligere var Tilbagegangen i dette Rige efter Fredrik IIs Død (1786). Kong **Fredrik Vilhelm** II († 1797) udtømte Skatkammeret, lod Hæren og sin store Forgængers Indretninger forfalde og kastede sig ubesindig ind i den hollandske og franske Revolutions Storme. **Fredrik Vilhelm** III følte Virkningerne af disse Regjeringsfeil. Berøvet Halvdelen af sine Stater ved Napoleon søgte han med saameget større Klogskab at redde og ophjelpe den tilbageblevne Halvdeel; Frigivelsen af Næringsveie, Ophævelsen af Livegenskabet, Universitetet i Berlin, Financernes bedre Orden o. a. høre til denne iøvrigt ulykkelige Periode i Preussens Historie. Ved Napoleons Fald reiste Monarchiet sig igjen, endogsaa udvidet; men ingen Stat i Europa har en mere ugunstig og farlig

Beliggenhed og behøver en mere anstrænget Kraft for at bestaae.

Italien.

4. Ved det franske Keiserdømmes Opløsning vendte de gamle Regjeringer tilbage, undtagen i de forhenværende Republiker Venedig og Genua, som udslettedes af Staternes Tal. Det østerrigske Huus fik en afgjort Indflydelse paa Halvøens Anliggender. **Victor Emanuel** I, der ligesom sin Forgænger **Carl Emanuel** IV havde været forviist til Øen Sardinien, tog sine forrige Besiddelser paa Fastlandet tilbage, endogsaa forøgede med Genua som et Hertugdømme. Foranlediget ved den militaire Revolution i Piemont (1821) overgav han Regjeringen til sin Broder **Carl Felix**, som hidtil har vidst at undertrykke alle oprørske Bevægelser i sine Lande (ved Universitetet i Turin) og at haandhæve det sardinske Flags Ære mod Barbaresterne (1825). Storhertug **Joseph Ferdinand** erholdt Toscana tilbage, forøget med Stato degli Presidi, Elba og ved Erspectancen paa Lucca. Joseph Ferdinand døde 1824; **Leopold** II, er hans Efterfølger. De tvende Paver **Pius** VI († 1799) og **Pius** VII († 1823) kunde ikke opretholde det synkende Hierarchie under den franske Revolution, der rystede ligesaameget Kirken som Staterne. Pius VII vendte fra sit Fangenskab i Frankerige tilbage til Rom (1814) og samlede igjen den egentlige Kirkestat, undtagen en

Deel af Ferrara, som Østerrige indlemmede i det lombardisk-venetianske Kongerige. Verden havde beundret hans Standhaftighed i Stridighederne med Napoleon; den lærte nu at agte hans Mildhed i Bestyrelsen af Kirkestaten. Hierarchiets Gjenreisning fandt overalt Vanskeligheder. Ved tildeels mislykkede Concordater med de katholske Stater (f. Ex. Frankerige, Baiern og Neapel) søgte Curien (Cardinal Consalvi) at redde, hvad der lod sig redde. Jesuiterordenen gjenoprettedes (1814) og stræber hemmelig at berede sig en gunstigere Modtagelse end den, hvortil Tidsaanden berettiger en saa forældet Stiftelse. Den nuregjerende Pave er Leo XII (Genga). Ogsaa Neapel maatte efter Joachim Murats Undergang modtage den forrige Konge Ferdinand IV (I), som under engelsk Skyts hidtil havde regjeret over Øen Sicilien alene. Men Carbonariernes Faction, som i Stilhed havde uddannet sig (siden 1812), fandt mange Tilhængere i den neapolitanske Armee og vovede et Revolutionsforsøg (1820–1821), som dog mislykkedes. Den svage Konge, som bestandig havde været en Bold for sine Ministres, Gemalinders og Skjebnens Lunner, overlevede ikke længe denne Revolution († 1825). Den nuregjerende Konge er hans Søn Frants I.

Helvetien og Nederlandene.

5. Næst Frankerige selv har i dette Tidsrum intet Land været flere Statsforandringer underkastet end disse tvende Republiker. Efter flere Omvæltninger gav Bonaparte som første Consul ved Mediationsacten (1803) Helvetiens 19 Cantoner en nye Forfatning, som holdt Middelveien mellem den ældste foederative og den yngre demokratiske. Denne Mediationsact, der tillige gjorde Helvetien afhængigt af Frankerige, blev ophævet af de allierede Magter (1813), og den nuværende Forfatning indført (1814). Trende nye Cantoner: Genf, Wallis og det preussiske Fyrstendømme Neufchatel traadte til Forbundet. De allierede Magter tilstode Sveitserne en bestandig Neutralitet; men frivillig vedbleve disse endnu at leie deres Arm og Troskabs Navn ud til fremmede Monarcher.

De forenede Nederlande bleve i Begyndelsen af den franske Revolution omformede til en batavisk Republik, dernæst til et Kongerige Holland, siden indlemmede i Keiserdømmet Frankerige, og endelig ved Wienercongressens Beslutninger forøgede med Belgien og Lüttich og forandrede til et Kongerige Nederlandene. Dette Riges første Konge Vilhelm I af Huset Oranien blev som Storhertug af Luxemburg Medlem af det tyske Forbund; han gav Staten en repræsentativ Forfatning med tvende Kammere og Provindsialstænder (1815). England gav de erobrede Colonier tilbage saanærsom Caplandet og en Deel af Guyana. Det var Hensigten med dette Riges Stiftelse, at det skulde ligge som en

fast Dæmning mod Erobringsplaner paa Frankerigets nordlige Grændser. Men Erfaring har viist, at Forskjellighed i Sprog, Religion, Nationalcharakter, Handelsinteresse (Scheldens Aabning) og arvet Jalousie lægge Hindringer i Veien for en nøie Forening imellem de hollandske og belgiske Provindser. Statsgjelden er trykkende. Imidlertid vinder Handelen nyt Liv. Nederlandske Flaader have gjort sig frygtelige for Algierenerne i Middelhavet. Malacca er bleven bortbyttet mod det engelske Bencoolen (1824); thi paa de asiatiske Øer ville Nederlænderne concentrere deres Colonialmagt, og allerede (1823) er en heldig Begyndelse skeet til Borneos Undertvingelse; men paa Java viser sig Misfornøielsen med Regjeringen i betænkelige Oprør.

Spanien.

6. Forbindelsen med Frankerige siden Baselerfreden (1795) og deraf flydende Krig med England ødelagde Finanserne og forstyrrede al Handel og Forbindelse med Colonierne. Dette tilligemed en yderst slet Regjering i en forhadt Ministers (Manuel Godoys) Hænder bragte Ulykke og Elendighed over Spanien, samlænge Carl IV var Konge. Han overlod som en unaturlig Fyrste og Fader sit Folk og sin Throne til Napoleons Godtbefindende (1808), og Ulykkerne fordobbledes; men Nationen vaagnede ogsaa endnu engang af sin lange Søvn og Uvirksomhed. Ferdinand VII skulde høste Frugterne af og belønne et hengivent Folks Anstrængelser; han begyndte sin Regjering (1814) med at omstøde den frie Forfatning, som de overordentlige Cortes havde udkastet (1812) under hans Fangenskab i Frankerige. Han forfulgte alle Liberale og alle fransksindede Mænd, gjenoprettede Inqvisitionen, indkaldte Jesuiterne, ophævede Trykkefrihed o. s. v. Statens Credit blev forspildt, og dens Gjeld forøget til utaalelig Byrde for Undersaatterne; Krigen med Insurgenterne i Amerika fortærede Indkomsterne; Guerillas og Røveraanden udbredte sig overalt. Intet uden en maaskee misledet Konges Feil, den nærværende Elendighed og Frygten for en endnu større voldede den militaire Revolution paa Øen Leon (1820). Hovedmændene Qviroga og Riego forlangte Constitutionen af A. 1812, og omdannede med rask og dristig Haand det halv opløste Statslegeme. Men deres og Constitutionens Sag var ikke Folkets Sag. De Franske exeqverede med Lykke og Mod den veronesiske Congres's Beslutninger (1823). Ferdinand blev befriet af Revolutionsmændenes Hænder og regjerer, uden at lade sig belære af sin Skjebne eller af sine Befriere, paa samme Viis som forhen.

Det spanske Amerika. Fristaten Hayti.

7. Uagtet de trykkende Forhold, hvori det regjerende spanske Partie (Chapetons) bragte Colo-

nierne, uagtet de Monopolier og Indskrænkninger i Næringsdriften, hvorunder Colonisterne sukkede, bleve baade Mexikanerne og Sydamerikanerne Moderlandet troe indtil Revolutionen A. 1808, da de ansaae sig løste fra Forpligtelsen at underkaste sig det franske Dynastie. Juntaen, som regjerede i Ferdinand VII^s Navn, tog mere Hensyn til Kjøbmandsaanden og Handelsinteressen i Cadix end til Coloniernes billige Fordringer, og erklærede Amerikanerne for Rebeller. Lige Grundsætninger fulgtes efter Ferdinand VII^s Tilbagekomst til Spanien. Dette var Aarsagen til en almindelig Opstand, som omsider har berøvet Spanierne alt, undtagen Øerne Cuba, Portorico og Chiloe.

Frihedsaanden rørte sig først i Generalcapitainskabet Caraccas (1810), dernæst i Vicekongeriget Nye-Granada. Efter en haardnakket Kamp mellem Royalisterne under **Morillos** og Republikanerne under **Bolivars** Anførsel (1815–1820) forenedes (1819) Nye-Granada (tilligemed Quito og Panama) og de forenede Provindser Venezuela (ɔ: Caraccas) til een Republik kaldet **Columbia**, der antog en Forfatning liig de nordamerikanske Fristaters og stillede sin Befrier Bolivar i Spidsen for Congressen (1821). En anden Republik dannede sig af Vicekongeriget La Plata (1816) under Navnet **de forenede Provindser i Sydamerika** eller

ved Rio de la Plata. En Præsident (nu **Gregorio de las Heras**) fik den udøvende, tvende Kammere den lovgivende Magt. Men **Paraguay** udgjør (siden 1808) en egen Art patriarchalsk Stat, regjeret af **Gasparo de Francia** paa samme Maade som fordum af Jesuiterne. Brasilianerne bemægtigede sig Montevideo (Cisplatina: Banda Oriental); men dette Landskab har atter revet sig løs og iværksat sin Gjenforening med Platastaterne. Provindserne i **Øvre-Peru** have (1825) skilt sig fra Platastaterne for at danne en egen Republik (Republiken Bolivar) under Præsidium af **Alvarez de Arenales.** Generalcapitainskabet **Chili** blev befriet af General **San Martin** (1818), som overvandt Vicekongen af Peru og i Forening med den engelske Lykkefrister **Cochrane** erobrede Lima selv (1821). Men det kongelige Partie i Peru fik atter Overhaand og tilveiebragte en Reaction, som syntes farlig for de øvrige Republiker. Bolivar kom derfor Peruanerne til Hjelp, og hans Feldherre Antonio Sucre tilintetgjorde Royalisternes Hær i Slaget ved Ayacucho (1824). Bolivar fører midlertidig Dictaturet i Fristaten Peru; Chili er en egen Republik under **Romano Freyres** Direction. I Vicekongeriget Mexico, det rigeste af alle spanske Colonielande, gjorde Præsten **Hidalgo** allerede A. 1810 et Forsøg paa at afryste Chapetonernes Aag. Han blev henrettet; men hans adspredte Tilhængere sam-

lede sig atter under **Augustin Iturbides** Anførsel (1821). Den spanske Vicekonge blev nødt til at capitulere, og et Keiserdømme Mexico blev proclameret under et midlertidigt Regentskab, ikke uden Hensigt at kalde en spansk Prinds til den nye Throne. Men Iturbide opkastede sig selv til Keiser. Hans Regjering var saa feilfuld, at han efter en nye Congresses Beslutning maatte frasige sig Thronen og begive sig til Italien (1823). Han vendte tilbage og endte sit Liv som en Forbryder. De forenede Stater i Mexico udgjøre nu en foederativ Republik liig den nordamerikanske (siden 1824). Den nuværende Præsident er **Fernandes Vittoria.** Generalcapitainskabet Guatemala har senest erklæret sig for en Republik under Navn af **de forenede Stater i Mellem-Amerika.** Disse Republiker have dannet sig efter den nordamerikanske Fristats Mønster; men deres Uafhængighed er ikke som dennes bleven i Tide anerkjendt af Moderlandet. Fremmede saasom Britterne, der allerede have knyttet politiske og commercielle Forbindelser med dem, ville desaarsag tilvende sig de Fordele af en frie Handel med Amerika, der i fuldere Maade vilde være tilflydt Spanierne, naar disse ved klog Eftergivenhed havde søgt at vinde, hvad de ikke formaae at tvinge. De amerikanske Republiker ere endnu kuns svage; men de indeholde i sig det Stof, hvoraf mægtige Stater opstaae. Europa behersker ikke læn-

gere den nye Verden; men Aarhundreder ville medgaae, inden Amerika i den Grad har udviklet sine egne Kræfter, at det ikke længere behøver for sine Rigdomme at indvexle Producterne af europæisk Fliid, Konst og Talent. Den frie Udvexling af Fornødenheder gjensidig vil være begge Verdensdele tjenligere end den indskrænkede og tvungne forhen.

Endnu tidligere end de spanske Colonielande løsrev Øen St. Domingo sig fra Europa. Begreberne om Frihed og Lighed, som ved franske Revolutions-Decreter forplantedes til denne Øe, foraarsagede intetsteds større Omvæltninger end her. De Hvide vilde hverken tilstaae Mulatterne lige Rettigheder med sig eller de Sorte deres Frihed. Den franske Republik kom ved Freden i Basel (1795) i Besiddelse af den hele Øe; men **Toussaint Louverture** stillede sig i Spidsen for de oprørte Negere; de Hvide maatte udvandre. Det lykkedes vel at faae Toussaint ryddet af Veien og at gjenoprette Slaveriet. Men den franske Hær (**Leclerc**), som (1802) havde bevirket dette, blev omsider et Offer for Climatet og for Negernes og Englændernes Sværd. Negeren **Dessalines**, som (1805) lod sig udraabe til Keiser under Navn af **Jacob I**, erklærede Hayti for en uafhængig Stat (1804). Da Dessalines var bleven myrdet, deelte Øen sig i tvende Stater. **Christoph** (siden 1811 Kong **Henrik I**) opkastede sig (1807) til Herre over den nord-

vestlige Deel, og **Pethion** oprettede en Republik i den sydvestlige Deel. Christoph omkom (1820) under et Oprør af Soldaterne. **Boyer**, der efterfulgte (1818) Pethion som Præsident, forenede derpaa begge Negerstater til een Republik, og føiede (1821) hertil den østlige Deel af Øen, som ved Pariserfreden (1814) var kommen tilbage til Spanien. Denne mærkværdige Republiks politiske Existence er bleven betrygget ved det endelige Forlig (1825) med Frankerige, som har anerkjendt dens Uafhængighed og derved opnaaet ikke blot Handelsfordele, men ogsaa betydelige Erstatninger for de forhenværende Plantage-Eiere.

Portugal og Brasilien.

8. Prindsen af Brasilien, som længe (siden 1792) havde bestyret Portugal i den sindssvage Dronning Marias Navn, besteg under Navn af **Johan VI** Thronen efter hendes Død (1816). Medens han førte Regentskabet, oplevede Riget de Revolutioner, som bragte Hoffet til at flytte til Rio Janeiro og ganske at kaste sig i Englændernes Arme. Brasilien blev hævet til lige Rang med Kongerigerne Portugal og Algarve (1815), og syntes som den rigere Deel og Regjeringens Sæde at maatte vorde Hovedlandet. I Portugal selv udøvede Britterne og deres Generaler (**Wellington** og **Beresford**) et forhadt Herredømme; Hoffet for

blev i Brasilien. Under disse Omstændigheder udviklede sig en Opstand i Portugal. De Misfornøiede udkastede i Oporto (1820) en Constitution liig den, Spanierne kort forhen havde antaget, og udnævnede i Kongens Fraværelse et Regentskab.

Da de constitutionelle Ideer tillige havde smittet Brasilianerne, og Kongen havde maattet bevilge dem samme Forfatning som Portugal, saa vendte han omsider tilbage til Lissabon og føiede sig (1822) efter det af Cortes fuldendte Constitutionsværk. Men Dronningen, en spansk Prindsesse, hendes Søn **Don Miguel** og Grev **Amarante** samlede om sig alle Constitutionens Modstandere og bevirkede en Contrarevolution (1823). Kongen fandt sig beføiet til at ophæve den nye Forfatning, som han havde besvoret. Cortes skulle nu, efter Rigets gamle Forfatning, være indskrænkede til den consultative Indflydelse, som Kongen efter eget Godtbefindende vil forunde dem. Revolutioner ved Hoffet i Lissabon (1824) foranledigedes fremdeles af Dronningen og Prinds Miguel. Efter Johan VI's Afreise besluttede Brasilianerne ganske at skille sig fra Moderlandet. Kronprindsen **Peter**, til hvem Faderen havde overdraget Regentskabet, blev (1822) udraabt til constitutionel Keiser af Brasilien og gav en Forfatning overeensstemmende med Folkets Ønsker (1823). Portugal har omsider maattet anerkjende dette vigtige Colonielands Uafhængighed (1825), uden at kunne

ved denne Anerkjendelse betinge sig nogen anden Fordeel end den, som en frie Handel med Brasilien vil medføre. Culturen har allerede gjort store Fremskridt i det nye Keiserdomme, især formedelst Keiserhusets Forbindelser med Østerrige og Indvandringer af Tyske. Flere europæiske Magter, saasom Østerrige selv, have anerkjendt den nye Stat. Men et europæisk Dynastie, som stræber at gribe om sig paa Naboestaternes Bekostning (Indlemmelsen af Cisplatina og Forsøgene mod Øvre-Peru), synes at have en mislig Stilling omgivet paa trende Sider af frie Republiker, der ere skinsyge over deres Frihed og politiske Anseelse. Allerede er Krigen begyndt med Platastaterne.

Storbritannien.

9. Den Uroeligheds Aand, som den franske Revolution udbredte, sporedes ogsaa i det brittiske Rige, fornemmelig paa Irland. Af eensidig Frygt for Papismen vedblev Regjeringen at nægte de talrige Katholiker paa denne Øe fuldkommen lige Borgerrettigheder med de Episcopale; Katholikerne maatte paa en forhadt Maade bidrage til at underholde Redskaberne til deres Omvendelse (den episcopale Geistlighed og episcopale Kirker), medens den katholske Menighed var stædet i Nød og Armod; protestantiske Herrer besadde de bedste Eiendomme i Landet, hvilke under de ældre Forfølgelser vare

blevne Katholikerne frarøvne. Den almindelige Misfornøielse herover (hvis Aarsager endnu vedblive) brød (1798) ud i en farlig Opstand, som Frankerige svagt understøttede, og som Lord **Cornwallis** omsider dæmpede med Kraft og Mildhed. Kort efter blev Irland nøiere forenet med Storbritannien til eet Rige og med eet Parlament (1801). **Tippo Saib** i Mysore fornyede i Tillid til den franske Expedition til Ægypten Krigen med det ostindiske Compagnie; men han faldt paa sin Hovedstad Seringapatnams Mure, og hans Rige blev aldeles adsplittet (1799). Compagniets Besiddelser udvidede sig hurtig: den store Mogul kom i Britternes Vold, og Mahratterne (**Scindiah**, **Holkar** o. a.) blevne overvundne (1799-1805). Negerhandelens Afskaffelse (hvortil den danske Regjering havde gjort en hæderlig Begyndelse A. 1792) blev Lov i England med Hensyn til denne Stats vestindiske Colonier; man frygtede for Optrin lige dem paa S. Domingo. Formedelst **Georg III**s vedvarende Sindssvaghed tiltraadte (1811) Prindsen af Wales Regentskabet, og efter Kongens Død (1820) besteg han Thronen under Navn af **Georg IV**. Som Prindsregent førte han (fra 1812-1814) en Handelskrig med de nordamerikanske Fristater. De brittiske Cabinetsordrer og Napoleons Continentalsystem, som ligemeget trykkede Handel og Søefart, foranledigede nemlig Nordamerikanerne til at afholde sig (ifølge

act of non intercourse 1809) fra al Handel med England, Frankerige og begges Colonier. Napoleon gjorde en Undtagelse med Amerika (1811); Englænderne toge for ilde deres Decreter tilbage og tillode sig iøvrigt mange Fornærmelser mod det nordamerikanske Flag. Saaledes opkom en Krig, i hvilken Nordamerikanerne, skjøndt deres Angreb paa Canada mislykkedes, indlagde sig megen Ære. Staden Washingtons Ødelæggelse var en forfængelig Hævn, som skaffede Britterne hverken Ære eller Fordeel. De Spørgsmaal, som havde foranlediget Krigen, bleve dog ikke afgjorte ved Freden i Gent (1814). Lord Exmouths Tog til Algier (1816), hvorved Deyen nødtes til at ophæve kristne Fangers Slaverie, kunde ikke, ligesaalidt som alle Britternes Anstrængelser for Europas Frihed under Krigene mod Frankerige, udslette Formeningen om den Egoismus, som stak frem af den engelske Politik. Fastlandets Bestræbelser for at kunne undvære Englands Fabricater, de uundgaaelige Følger af en pludselig Overgang fra Krig til Fred, Mangel paa Afsætning, Kornbillen (1815) o. a. voldede Armod og Dyrtid for de lavere Classer. Statsgjelden og Skatterne vare stegne til en umaadelig Høide. Folkets Klager herover og Forlangendet af en Parlamentsreform have ofte yttret sig paa en truende og for Constitutionen farlig Maade (Reformers; Radicale). Vedvarende Credit, som Statsgjelden selv understøtter, Overlegenhed i Capitaler og Maskinevæsen, og en stedse spændt Næringsvirksomhed ere de Piller, hvortil Staten hælder sig. Freden har siden A. 1816 ikke været afbrudt uden i Indien. Seilan (Kongeriget Candy) er undertvunget (1815), og Maharatterne (siden 1818) saa svækkede, at hele Indien fra Indus til Buramputer og Tibets Bjerge kan siges at adlyde Britterne. Blot Maharaia Scindiah, Fyrsten af Nepal og Seikerne have Skin af Uafhængighed tilbage. Senest ere Britterne skredne over Iravaddi for at tugte Birmannerne. Colonier i alle Verdensdele, kjæmpemæssige Foretagender og Anlæg af uhyre Capitaler, et udbredt Missionsvæsen, kostbare og farefulde Reiser i ubekjendte Lande til Lands og til Vands ere Beviser paa og Yttringer af en national Kraft, hvortil Historien ikke kjender Mage. Men Speculations Svindel, Fabriksystemet, de katholske Irlænderes Utilfredshed, Nordamerikas Rivalitet og det indiske Riges kritiske Stilling true ogsaa med mangehaande Farer.

De forenede Stater i Nordamerika.

10. Ingen Stat har i vore Dage med større Fremgang rivaliseret med Storbritannien end denne; ingen Stat har hurtigere udviklet sig: Folkemængden er siden 1783 steget fra $2\frac{1}{2}$ til henved 11 Millioner, og de enkelte Staters Antal indtil 24 foruden Districterne. I ingen Stat er Friheden stør-

re, Næringsveiene mere blomstrende og Skatterne færre. Landets rige Hjelpekilder, en passelig Statsforfatning, en viis Bestyrelse (Præsidenterne Washington, Adams, Jefferson, Madisson, Monroe og nu den yngre Adams) have næret denne Fremvæxt. Til dette Frihedens Land tyede med deres Kundskaber, Talenter, Vindskibelighed og Capitaler Skarer af Europæere, som ved Revolutionerne i den gamle Verden vare blevne fredløse og ulykkelige. Nordamerikanerne have tilkjøbt sig Louisiana af Frankerige (1803), erhvervet Landet Oregan ved Freden i Gent (1814) og begge Florida'erne ved et Forlig med Spanien (1821). De sydligere Stater ere fordelagtigere repræsenterede end de nordlige; de kunne ikke undvære Slaver, medens de nordlige Stater have bandlyst Slavehandel. Disse Uligheder lade befrygte en Adskillelse i Forbundet. Naar den Tid kommer, at enhver Stat i Forbundet troer at have Kræfter nok til at bestaae for sig uden Hjelp af de andre, vil den nuværende Constitution ikke være stærk nok til at sammenbinde det Hele eller forebygge en partiel Adskillelse. Den projecterede Forbindelse mellem Atlanter- og Austral-Oceanet vil give Verdenshandelen en nye Retning til Nordamerikas Fordeel.

Danmark.

11. Denne Stat var een af de faa, som med Klogskab og Værdighed bevarede sin Neutralitet under de franske Revolutionskrige. Frugterne af den yngre Bernstorffs didhen sigtende Bestræbelser viste sig kjendelig. Man saae sig i Stand til (1792–1800) at afbetale en betydelig Deel af Statsgjelden, uagtet intet sparedes for at holde Krigsmagten i en respectabel Stand og understøtte almeennyttige Foretagender. Handelsvirksomheden tiltog, fordi Flaget var agtet; men den anspændte sig maaskee for stærkt. Agerbrug og Konstflid havde endnu ikke naaet den Høide, at den udenlandske Handel ved samme varig kunde understøttes og uden Skade drage Landets Capitaler til sig. Regjeringen søgte ved vise Anordninger og Understøttelser saavel at bortrydde Hindringerne for Agerdyrkningen og andre Næringsveie som ogsaa at befordre deres Opkomst; Hoveriets Formildelse, Stavnsbaandets Løsning (1788), Toldanordningen (1797), Credit-Kassen o. s. v. vidne om en rigtig Indsigt i Statshusholdningen. Ulykkeligviis kunde Regjeringen med den bedste Villie ikke uafbrudt bevare sin Neutralitet; Krigen A. 1801 og den længere, fordærveligere og mindre ærefulde fra 1807–1814 forstyrrede Handel og Sørfart, ødelagde Financerne og endte med at berøve den nuregjerende Konge Fredrik VI, som A. 1808 fulgte efter Christian VII, det ene af hans Kongeriger. Allerede den svenske Konge Gustav IV Adolph, Englands Allierede, havde Hensigter mod Norge, og viste iøvrigt et

fiendtligt Sindelag. Dette og Danmarks Forbindelser med Sverrigs Fiender førte til en toaarig Krig. Normændene, anførte af Prinds **Christian August**, sloge de Svenskes Indfald i deres Land tappert tilbage (1808); men Freden i Jønkøping (1809) bragte Danmark ingen Fordeel. Norges Forsvar og dets Proviantering under Krigen med England kostede uhyre Summer; efter Nationens Ønske stiftedes Fredriks Universitetet i Christiania (1811); intet forsømtes, der kunde tjene til at befæste Forbindelsen mellem Tvillingrigerne. Freden i Kiel (1814) løsrev de ældgamle Baand; Norge tabtes, og Danmark blev ved dette Tab berøvet Hjelpen af et Brøderfølk og politisk Anseelse; Nationens Følelser bleve saarede. Men hvis de gamle Regninger og Norges Andeel i den danske Statsgjeld vare blevne opgjorte til større Fordeel for Danmark, og unaturlige Hindringer ikke vare lagte i Veien for en frie Handel mellem de fraskilte Riger, saa turde det blive uvist, om Tabet i Virkeligheden vilde være dybt følt. I ethvert Tilfælde kan Norge ifølge dets naturlige Beskaffenhed og og dets selvstændige Forfatning ikke være Sverrige fuld Erstatning for Finland. Paa Freden i Kiel med England (som erholdt Helgoland) og med Sverrige fulgte den med Rusland og Preussen. Svensk Pomern med Rygen blev overladt til Preussen imod en Deel af Hertugdømmet Lauenborg og en

Sum Penge. Den erhvervede Erstatning forskaffede iblandt andre Fordele en sikkrere Grændse mod Syden. Krigen var til Ende, men efterlod smertelige Saar, en Standsning af alle Næringskilder, en trykkende Statsgjeld og et forvirret Pengevæsen. Der blev (1813) oprettet en Rigsbank, for hvis Sedler hele Landets urørlige Eiendomme ifølge en bestemt Bankhæftelse skulle stille Borgen. Til end større Betryggelse forandredes (1818) denne Bank til en Nationalbank under Medbestyrelse af Nationens Repræsentanter. Det i Europa almindelige Ønske om Stænders Forfatninger har ikke meddeelt sig til det egentlige Danmark; i Hertugdømmene har samme derimod yttret sig og er, hvad Holsten angaaer, bleven en Gjenstand for yderligere Forhandlinger. Det danske Folk erkjender med Taknemmelighed og belønner med Hengivenhed en god, oplyst og utrættelig virksom Fyrstes Bestræbelser for dets Vel.

Sverrige.

12. Dette Rige høstede ikke samme Fordele som Danmark af sin Neutralitet i Begyndelsen af den franske Revolutionskrig. Den unge Konge **Gustav IV Adolph** var alvorlig, retsindig og Gud hengiven, men altfor selvstændig eller egensindig i sin Politik. Han afskyede som sin Fader den franske Revolutions Aand; siden troede han sig bestemt til at styrte Napoleon og gjenoprette Bourbonernes

Throne. Derfor indviklede han sig (fra 1804) ubesindig i en vidtudseende Krig med Frankerige, hvilken omsider kuldkastede hans egen Throne. Da han nemlig med Spot og Trods besvarede alle Opfordringer af Rusland og Danmark, Napoleons Allierede, til at forlade Englands Partie, blev han angreben af disse Magter (1808). Russerne erobrede Finland, og den norske Hær truede Sverrige. Kongen forstod ikke at benytte sine egne Stridskræfter og stødte Englands Hjelp fra sig. Da endelig Russerne vare i Begreb med at sætte over den botniske Bugt, og Udpresningerne i Sverrige bleve utaalelige, gjorde Armeen Opstand og nødte Gustav (1809) til at frasige sig Thronen. Ogsaa hans Efterkommere bleve udelukkede. Freden (i Fredrikshamn 1809) med Rusland kostede Finland, som var Sverriges Kornkammer. Freden med Danmark samme Aar blev tilveiebragt uden Opofrelser. Den sammenkaldte Rigsdag ilede med at indskrænke Thronfølgerens Magt; den gav Riget sin nuværende Forfatning og udraabte den midlertidige Rigsforstander, som var den afsatte Gustavs Farbroder, til Konge under Navn af Carl XIII. Prinds Christian August af Augustenborg, som i Krigen med Norge havde forskaffet sig den svenske Nations Agtelse, blev udvalgt til Thronfølger. En uventet Død berøvede Folket denne dets Yndling (1810), og det nye Valg faldt ligesaa uventet paa Berna-

dotte, Prinds af Pontecorvo, som antog Navnet Carl Johan. Man troede maaskee ved dette Valg at gjøre Napoleon til Behag, og Riget syntes at behøve en klog og i den nyere Krigskonst erfaren Konge. Man bedrog sig ikke i at tillægge Carl Johan disse Egenskaber; thi uden at opoffre sine egne Svenske erobrede han i Tyskland Kongeriget Norge, hvilket var ham tilsikkret af England og Rusland som Betingelsen for en virksom Hjelp i Krigen mod Napoleon. Dog — Normændene vilde ikke føie sig efter Kielerfreden, og valgte den danske Statholder, Prinds Christian Fredrik til deres Konge; han skulde regjere efter den Constitution, som af Storthinget i Eidsvold (1814) var antaget. Men da han saae sig forladt af Europas Magter, tildeels svegen af sine egne Tjenere og blottet for Midler til at fortsætte Krigen mod Sverrige, saa forlod han Norge. Underhandlingerne i Christiania førte til det Resultat, at Norge beholdt sin Forfatning og blev som et selvstændigt Rige forenet med Sverrige under een Konge. Den svenske Regjerings Forsøg paa at tilveiebringe enkelte Forandringer i den norske Constitution og derved en nøiere og med Sverriges Tarv overeensstemmende Forening, have hidtil været frugtesløse. Den samme Virksomhed og Klogskab, hvilken Carl Johan havde lagt for Dagen som Kronprinds, viste han som Konge (Carl XIV) efter Carl XIII's Død (1818).

Sverriges Tilstand har forbedret sig med hvert Aar, Norges endnu mere.

Rusland.

13. Keiser Paul I, Catharinas Søn og Efterfølger (1796), handlede efter andre Grundsætninger end sin Moder. Hans Luner og Reformer i Statsbestyrelsen, især i det Militaire, fornærmede de Store. Han tilbagegav de fleste Provindser, som Catharina II i hendes sidste Levaar havde erobret fra Perserne. Han udstødte en nye Arvefølgelov (1797), som omstødte Peter den Stores Successionslov og igjen hævdede Førstefødselsretten. Snart var han Englands, snart Frankeriges Ven. Da Alle, Fiender, Venner og Undersaatter, havde ligemeget at befrygte af hans Vægelsind, syntes hans pludselige Død (Natten mellem 23-24 Marts 1801) at være en Lykke. Alexander I lovede en bedre Tid. Skrækkesystemet i det Indre forsvandt tilligemed det hemmelige Politie, Freden kaldtes tilbage, Financevæsenet blev forbedret, Livegenskabet mildnet og Sandsen for Videnskabelighed næret. Men disse fredelige Sysler afbrødes, da Alexander opkastede sig til Tysklands Beskytter mod Napoleon, og efter frugtesløse Anstrængelser for sine Allierede selv gik ind i Napoleons Synsmaader, føiede sig efter Continentalsystemet og tog Leiligheden i Agt til at udvide sig paa sine Naboers Bekostning. Baade Preussen, Sverrige og Østerrige have maattet give deres Bidrag til den Fylde af Magt, hvorved Rusland omsider blev i Stand til igjen at byde Frankerige Spidsen. Under Krigen 1807 lykkedes det for Napoleon at opægge Tyrkerne mod Rusland; da Russerne havde besat Moldau og Wallachiet, de venskabelige Forhold med Alexander ved Freden i Tilsit vare gjenopretede, og Krigens Fortsættelse ikke længere interesserede Frankerige, saa mæglede Napoleon igjen en Vaabenstilstand mellem Russer og Tyrker (1807). Under Insurrectionskrigen i Spanien fandt Sammenkomsten af begge Keisere Sted i Erfurt (1808) og deres Venskab beseglede ved den givne Tilladelse til at erobre Moldau og Wallachiet, som Russerne uagtet Vaabenstilstanden endnu ikke havde rømmet. Den russiske Armee satte over Donau (1809) og truede i Forbindelse med de oprørske Servier at berøve Porten alt indtil Balkanbjergene; dog Tyrkernes kloge Forsvarsplan tvang Russerne til at trække sig tilbage. Omsider da Ruslands sidste Kamp mod Napoleon var forhaanden, mæglede England meget beleilig Freden i Bukarest (1812), ved hvilken Rusland erholdt Bessarabien og Moldau indtil Pruth. Aaret efter mæglede England ogsaa Freden med Persien, og Alexander beholdt de vigtigste Erobringer, han i en treaarig Krig havde gjort, nemlig Provindserne Daghestan og Schirvan, et anerkjendt Herredømme over Georgien og Caucasien

samt udelukkende Ret til at have Krigsskibe paa det caspiske Hav. Meget betydeligere var den Forøgelse af Land og Indflydelse, som Napoleons Fald forskaffede Alexander. Kongeriget Polen blev til evig Tid forenet med Keiserdømmet Rusland under eet Overhoved; men det fik en friere Forfatning og en særegen Forvaltning. Imidlertid blev Verden dog skuffet i sin Formening om Keiser Alexanders liberale politiske Grundsætninger. Hans Erklæringer i Anledning af Revolutionerne i Spanien og Italien viste idetmindste, at han misbilligede de Veie, paa hvilke Factioner stræbte efter en større Frihed. Frygten for Udbredelsen af liberale Ideer i hans egne Stater (f. Ex. i Polen 1820) blev ikke uden Indflydelse paa Behandlingen af mange indvortes Anliggender. Saameget end Russerne i Almindelighed ønskede at komme deres undertrykte Troesbrødre i Grækenland til Hjelp, og saameget end Tyrkerne selv opfordrede til et Brud, saa forretrak Alexander dog Freden af en Kjerlighed til Fred, som baade Agtelse for Legitimitet, en vis Religiøsitet og Klogskab tilsagde ham. Paa Nordvestkysten af Amerika have Russerne udvidet deres Besiddelser indtil en vis Grændse efter Overeenskomst med England. Med fredelige Sysler og Forbedringer i Rigets Bestyrelse endte Alexander sin Regjering, saaledes som han havde begyndt den, til Lykke for hans egne Stater og til Lykke for

Europa; thi ingen Fyrste havde flere Midler i Hænderne til at forstyrre Europas Roe: en uindskrænket Magt, lydige Undersaatter og en slagfærdig velsvet Hær paa 800,000 Mand, som ved Anlæget af militaire Colonier bequemt kan forstærkes. Ruslands Uddannelse har ikke kunnet holde Skridt med dets Udvidelse. Maaskee vil den forøgede Omhu for Oplysningsvæsenet (Universiteter, Skoler, Religionsvæsen, Bondetrældommens Afskaffelse) hæve dette Misforhold. Uventet bortrykkedes Alexander paa en Reise i hans Riges sydlige Provinser (1 Dec. 1825). Den formente Thronfølger (efter Successionsloven 1797) Storfyrste **Constantin**, den afdøde Keisers Broder, havde længere Tid tilforn hemmelig fraskrevet sig sin Ret til Thronen; den yngre Broder **Nicolaus I** proclameredes til Keiser, da denne Fraskrivelse var bleven bekjendtgjort. Men en Deel af Tropperne misledt af saadanne, som enten tvivlede om Fraskrivelsens rette Natur eller vilde gribe denne Leilighed til at revolutionere Staten, proclamerede desuagtet Constantin og nægtede den nye Keiser Hylding. Ikke uden Blodsudgydelse og Straffedomme blev dette Myterie qvalt i Fødselen.

Det osmanniske Rige.

14. At dette Riges Magt var i bestandigt Aftagende, beviste ikke blot de ulykkelige Krige med

Rusland, men ogsaa dristige Oprør af Undersaatter og Statholdere (f. Ex. **Pasvan Oglu**, Servierne **Georg Czerni**, **Vahabiterne**, **Ali Pascha** af Janina og endelig **Grækerne**). Oprørene ere blevne dæmpede mere ved List end ved Magt og altid med Vanskelighed. De fjernere Provindser i Asien, Ægypten og de tre afrikanske Røverstater ere blot i Navnet afhængige af Porten. Sultan **Selim** III (1789–1807) blev paa en besynderlig Maade kastet ind i den franske Revolutionskrig og Skytsherre for den Fristat, som Tyrker og Russer oprettede (1798) paa de joniske Øer. Han var ikke uden Sands for europæisk Cultur og vilde danne sin Krighær paa europæisk Viis; men de misfornøiede Ulemas og Janitscharer forenede sig om at styrte ham fra Thronen (1807) og give ham **Mustapha** IV til Eftermand. Den kjække **Mustapha Bairactar**, Pascha af Ruschtschuk, kom vel for silde til at redde Selim, men lod Mustapha afsætte og **Mahmud** II udraabe til Sultan; han havde tillige den Plan at fuldføre Selims Værk og opløse Janitscharernes Corps, men faldt efter en haardnakket Kamp med sine Modstandere (1808). Mahmud II maatte gaae forsigtigere tilværks for at gjøre Janitscharerne mindre farlige. Servierne bleve beroligede ved at tilstaae dem Bestyrelsen af deres eget Land mod en billig Tribut (1816). Den blodtørstige **Ali Pascha** af Janina

udbredte sit Herredømme over hele Albanien og skaffede sig ved Bestikkelser Beskyttere i Divanet selv. Omsider og just som Grækernes Opstand lovede ham Frelse, faldt han og Janina i Tyrkernes Hænder (1822). En varigere Magt og Berømmelse har **Mehmed Ali**, Vicekonge i Ægypten, erhvervet sig. Det er ved ham, Porten har tilintetgjort Mamlukerne i Ægypten (1811), undertvunget Vahabiterne i Arabien og igjen erhvervet sig de hellige Stæder, Mecca og Medina. Den største Deel af Nubien og Oaserne Vesten for Ægypten ere hans sidste Erobringer. Han føler, at Portens Fald vilde tidlig eller sildig blive hans eget; desaarsag er det saa langt fra, at han unddrager sig fra dens Herredømme, at han meget mere er den, ved hvem Osmannerne haabe at bringe Grækerne til Lydighed. Han begunstiger Europæerne især de Franske, civiliserer Ægypten ved deres Hjelp, befordrer Handel, Agerdyrkning og Manufacturer; han har aabnet en nye Canal mellem Nilen og Alexandria o. s. v.; men han er med alt dette en gjerrig Tyran, og opelsker det Nyttige kuns for at bemægtige sig selv saamange flere Frugter af sine Undersaatters Flid.

Grækernes Velstand og Cultur var stegen i samme Grad, som Tyrkernes Indflydelse i Europa sank: Græske Ynglinge hentede deres Dannelse ved europæiske Høiskoler, og i Grækenland selv

fremblomstrede Undervisningsanstalter og en egen Litteratur. De gamle Grækere syntes at leve op i deres trælbundne Efterkommere, og Tiden at være forhaanden til at afkaste Tyrkernes Aag. **Alexander Ypsilanti** opfordrede derfor (1821) Grækerne til en Kamp for deres Uafhængighed og reiste Oprørsfanen i Moldau. Det lykkedes Tyrkerne at adsprede dette Uveir, og de besatte Moldau og Vallachiet paa en Maade, som stred mod ældre Tractater med Rusland. Desuagtet lod Keiser Alexander ikke blot Sværdet hvile, men misbilligede Grækernes Forretagender. Oprøret havde imidlertid udbredt sig til det egentlige Grækenland og Øerne i Archipelagus. Til Søes havde Grækerne (især Hydrioter og Ypsarioter) en afgjort Overlegenhed og sloge ogsaa til Lands adskillige Angreb tilbage; Perserne anfaldt til samme Tid Portens asiatiske Provindser. Men de lykkelige Udsigter forsvandt. Storbritannien og Frankerige have afværget Udbrudet af en Krig mellem Rusland og Porten. Den Hjelp, som af kristne Medbrødre er rækket Grækerne, har hidtil været blot Understøttelser af Private. Perserne sluttede i Erzerum (1823) Fred med Tyrkerne. Der viste sig intet Borgersind og ingen Eenhed i Grækernes politiske og militaire Foretagender; tvertimod traadte Egennytte, Herskesyge og Usselhed frem hos Partiehøvdinger og alt det Slette, Følgen af en lang Trældom, hos Nationen. Alt

syntes at ville opløse sig i Factioner og af sig selv endes med Tilintetgjørelse, da Mehmed Ali sendte (1825) sin Søn Ibrahim Tyrkerne til Hjelp. En ægyptisk Hær, tildeels anført af franske Officierer, har bragt næsten hele Morea til Lydighed eller forvandlet Landet til en Ørken. Tyrkerne have til samme Tid næsten betvunget den største Deel af det egentlige Grækenland. Kuns paa Øerne synes Grækerne endnu at kunne forsvare sig.

Asien.

15. I dette Aarhundrede har **Feth Ali** regjeret over Iran, og Landet synes noget at være kommen til Kræfter igjen. Russerne have betydelig formindsket det vestpersiske Rige. Sædernes Fordærvelse og den frygtelige Cholera morbus, som griber mere om sig i Norden og Vesten, have voldet større Ødelæggelser end Fiendehaand. I Afghanistan og Beludschistan er alt Uorden og Anarchie. Hist have allerede Usbekchanerne i Balk revet sig løs; her udbrede sig Umirerne af Sind og ville tidlig eller sildig støde sammen med Britterne i Indien. Birmannernes Stat og Riget Anam indtage det meste af Bag-Indien. Begge Stater ere lidet bekjendte hidtil; men Britternes Expedition vil bane Veien til det Indre af Birma, og Anam begynder at træde ind i Verdenshandelens Kreds, da det har aabnet sine Havne for alle europæiske Skibe og modtaget kristelige Missionairer.

I dette Land gjelde Franske meest. Anamiterne have gjort sig uafhængige af Sina. I dette Aarhundrede have Kien-Loug († 1796) og Ka-Sing beherske Keiserdømmet Sina under mange indvortes Uroeligheder. Baade denne Stat og Japan vedblive i Isoleringssystemet mod Europa.

Africa.

16. Denne Verdensdeel har kuns liden Deel i den nyere Tids Historie; dog have de Franske ved deres berømte Tog og siden Mehmed Ali givet Ægypten en vis Navnkundighed. Barbarestérne have uagtet flere Tugtelser igjen løftet Hovedet. Ashantierne have vilst sig farlige for de europæiske Besiddelser paa Guineakysten. De portugisiske Colonier i Nedreguinea synes at ville forene sig med Brasilien. Een af de mærkværdigste Colonier er den, Britterne have anlagt (1793) paa Sierra Leonas Kyst for at civilisere Negerne. Nordamerikanerne have senere lagt Grunden til en Colonie af lige Bestemmelse ved Cap Mesurado.

Af større Vigtighed for Cultur og Handel ere Britternes Plantestæder i Nye Syd-Wales og paa Van-Diemensøe, der allerede bringe deres Producter paa det store Marked i London. En heldig Begyndelse er gjort til Australiens Civilisation. Den kristelige Religion og europæisk Cultur hersker i flere Malaistater i denne Verdensdeel f. Ex. paa

Sandwichsøerne, hvis Beboere allerede staae i Handelsforbindelser med trende Verdensdele. Europæiske Skibe gjennemkrydse nu i alle Retninger et Ocean, paa hvilket for hundrede Aar siden neppe saaes andet Skib end Galionen fra Acapulco.

Bemærkninger over Culturens Fremskridt.

17. Iblandt de mange dyre Erfaringer, som i den franske Revolutions Periode bleve gjorte eller stadfæstede, var ogsaa den, at ingen Stat kan bestaae uden Religion, ingen Politik uden Moralitet. Ligesom Staterne i deres øvrige Indretning ere vendte tilbage til det Gamle og deri have optaget, hvad en større Folkeoplysning, Tidernes Trang og Aand krævede, saaledes have de ogsaa givet Religionen og de moralske Kræfter en Betydning, som ikke har været samme tillagt siden Reformationens Tidsalder. Den religiøse Stræben har meddeelt sig til større og mindre Selskaber og til enkelte Individer. Yttringer heraf er: den Røre, som finder Sted mellem Bekjendere af forskjellig Troe, Orthodoxe og Heterodoxe, den mystiske Aand, som Philosophien selv har optaget; Jesuitismen og Missionsvæsenet hos Katholikerne; Bibelselskaberne i protestantiske Lande o. s. v. Ved at følge Yderlighederne ere mange komne paa Afveie, forvildede i Mørket; men større er deres Tal, som fordomsfrit og selvstændigen have gransket efter Sandheden.

Der er ingen Videnskab, som jo har gjort store Fremskridt, og det er vanskeligt at udhæve i Mængden de Mænd, der i Literaturens Historie allerede have og til Efterslægten ville overantvorde det hæderligste Navn som de, der have bragt den menneskelige Aand og Cultur et Skridt videre fremad. De sidste 40 Aar vise i deres Tidsfølge en Række af vigtige Opdagelser og Opfindelser, som have og ville faae en ualmindelig Indflydelse paa Menneskesamfundet. Saadanne ere f. Ex. Aerostaterne, Telegrapherne, de galvaniske Forsøg, Koekopper, nye Planeters Opdagelse, Stereotyper, Steentryk, Dampmaskiner (Fultons Dampskibe, Perkins Dampskyts), Gasbelysning, magnetiske og electriske Forsøg, mangehaande chemiske Opdagelser, den Bell-Lancasterske Underviisningsmethode o. s. v. Classiske og mærkværdige Oldtids Skrifter, som troedes at være tabte, ere fremdragne af Bibliothekerne f. Ex. Ulphilas's Oversættelse af paulinske Breve, Ciceros Bøger de republica. Historiens Gebet udvider sig; nye Tider, nye Stater og Folkeslag træde ind i samme. Stoffet synes at overvælde dem, som ville bearbeide det. Ved Krigstoge (f. Ex. de Franskes til Ægypten, Englændernes Krige i Indien, Mehmed Alis Toge til Arabien, Nubien og Sivah, Krigene i Amerika) ere Kundskaberne i Geographie, Ethnographie, Archæologie og Naturvidenskaber blevne anseelig udvidede. Men ved fredelige Foretagender, tildeels understøttede af det Offentlige, og ved Reiser af Private, især Englændere, er der udrettet endmere for disse Videnskaber. Saaledes have Lapeyrouse, Vancouver, Arago, Krusenstern og Kotzebue omseilet Jorden. Macartney, Kinneir, Burckhard, Webb o. a. have undersøgt Asien. Mungo Park, Hornemann, Mollien, Bowdich, Cailliaud, Belzoni, Denham, Clapperton have trængt ind i Africas Indre. Humbold har lært os at kjende det spanske Amerika, og ved Parrys og Franklins Nordpolexpeditioner er det bleven til Vished, at Nordpolar-Landene ere ved et stort Sund adskilte fra Amerikas Fastland. I de Lande, hvor en frie Forfatning begunstiger Tankens frie Yttring og en frie Meddelelse af Ideer, og hvor Skribenterne meest leve i Staten, der viser Literaturen sig at være selvstændigst, meest original og at have den største Indflydelse paa Nationernes Aand og Vandel, paa Menneskesamfundets og Staternes vigtigste Anliggender. Statsvidenskaberne ere de, som næst Naturvidenskaberne i deres Anvendelse paa det borgerlige Liv dyrkes med største Forkjærlighed. Staternes Oekonomie indbyder fortrinlig til dette Studium; men Theorierne have ikke altid viist sig at være til Frelse for de syge Statslegemer.